

STRATEŠKA PLATFORMA
-PROŠIRENA VERZIJA-

Strategija razvoja Opštine Centar za period 2021 2027

- RADNA SKICA -

AVGUST, 2021.

Lokalni razvojni tim Opštine Centar		
Srđan Mandić	Predsjednik	Opštinski načelnik
Sejad Đozo	Zamjenik predsjednika	Predsjedavajući Opštinskog vijeća Centar
Adelina Džanković	Voditelj radnog tima za dobru i efikasnu javnu upravu	Sekretar Opštine Centar Sarajevo
Eldina Šehović	Voditelj radnog tima za oblast zaštite okoliša, urbanog razvoja i razvoja komunalne infrastrukture	Pomoćnik Opštinskog načelnika Služba za investicije, komunalni razvoj i planiranje
Jasmina Fazlić	Voditelj radnog tima – oblast društvenog razvoja	Pomoćnica Opštinskog načelnika Služba za boračko-invalidsku, socijalnu zaštitu i društvene djelatnosti
Haris Sijarić	Koordinator izrade i voditelj radnog tima za ekonomski razvoj	Šef odsjeka za LER/VD Pomoćnika Opštinskog načelnika
Elma Tuzlić	Član	Pomoćnica Opštinskog načelnika Služba za finansije

Radni tim za oblast lokalnog ekonomskog razvoja		
Haris Sijarić	Voditelj Radnog tima	Šef odsjeka za LER/ Lokalni ekonomski razvoj
Munevera Hodžić	Zamjenik voditelja	Pomoćnica Opštinskog načelnika Služba za registar i upravljanje imovinom
Damir Konjičanin	Član	Šef odsjeka za poslovne prostore
Naser Čopelj	Član	Šef odsjeka za privredu
Džanan Serdarević	Član	Stručni saradnik za evropske integracije
Haris Vlajčić	Član	Stručni saradnik za evropske integracije
Imra Mulahuseinović-Ramljak	Član	Stručni saradnik za oblast poljoprivrede
Ajla Hadžalić	Član	Stručni saradnik za oblast veterinarstva

Radni tim za oblast društvenog razvoja		
Jasmina Fazlić.	Voditelj radnog tima oblast društvenog razvoja	Pomoćnica opštinskog načelnika Služba za boračko-invalidsku, socijalnu zaštitu i društvene djelatnosti
Elma Sultanić	Zamjenik voditelja	Odsjek za društvene djelatnosti
Amra Sabrihafizović-Hajdarević	Član	Odsjek za socijalnu zaštitu
Adis Adilović	Član	Odsjek za boračko-invalidsku zaštitu
Merima Cviko	Član	Odsjek za društvene djelatnosti/Saradnik za OCD-NVO
Velid Đelilović	Član	Odsjek za društvene djelatnosti/Sport
Mahira Šuško	Član	Odsjek za boračko invalidsku zaštitu
Selma Čenanović	Član	Odsjek za socijalnu zaštitu/socijalni radnik

Radni tim za oblast zaštite okoliša, urbanog razvoja i razvoja komunalne infrastrukture		
Eldina Šehović	Voditelj Radnog tima	Pomoćnik Opštinskog načelnika u Službi za investicije, komunalni razvoj i planiranje
Amela Landžo	Zamjenik voditelja Radnog tima	Pomoćnica Opštinskog načelnika u Službi za urbanizam i zaštitu okoliša
Selma Islambegović	Član	Šef odsjeka za planiranje
Đenita Kešelj-Bogunić	Član	Šef odsjeka za investicije i komunalni razvoj
Anira Dedović	Član	Šef odsjeka za urbanizam i zaštitu okoliša
Kana Rahmanović	Član	Šef odsjeka za upravno rješavanje
Belma Bašović	Član	Pomoćnica Opštinskog načelnika u Službi za imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar nekretnina
Munira Nović	Član	Služba za imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar nekretnina/ Odsjek za imovinsko-pravne poslove
Amir Mujan	Član	Služba za imovinsko-pravne, geodetske poslove i katastar nekretnina/ Odsjek za geodetske poslove i katastar nekretnina

Radni tim za razvoj dobre i efikasne javne uprave		
Adelina Džanković	Voditelj radnog tima za dobru i efikasnu javnu upravu	Sekretar Opštine Centar Sarajevo
Jasna Beba	Zamjenik	Pomoćnica Opštinskog načelnika Služba za opštu upravu
Rada Hasanbegović	član	Šef odsjeka za opštu upravu
Ehlimana Festa	član	Šef matičnog ureda
Samir Širić	član	Šef odsjeka za informatiku

POJMOVI

Aktivnost predstavlja konkretan način na koji se izvodi mjera;

Cost-benefit analiza je analiza troškova i koristi, sistematski pristup procjeni prednosti i slabosti za određivanje opcija koje doprinose uštedi;

EU IPA je jedinstveni finansijski instrument Evropske unije uspostavljen za finansijsku pomoć državama u njihovim nastojanjima da postanu članice EU;

Indikator služi kao kvalitativni i kvantitativni pokazatelj nivoa ostvarenja planiranih promjena koje se ostvaruju kroz realizaciju mjera, odnosno prioriteta i ciljeva.

Indikativni finansijski okvir predstavlja okvirni pregled potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju strategije razvoja;

IoT sensor (eng. Internet of Things Sensor) služi za praćenje mjerenja senzora putem interneta;

Jednake mogućesti su princip definisani Poveljom o osnovnim pravima Evropske unije, koja utvrđuje nediskriminaciju, ravnopravnost muškaraca i žena, prava na kulturne, vjerske i jezičke različitosti svih građana te prava djeteta, starijih lica i invalida;

Mjera definiše potrebno djelovanje na prepoznati problem na nekom užem području da bi se postigla željena pozitivna promjena, iz mjere proizilaze ključne aktivnosti kojima će se proizvesti realizacija razvojnih prioriteta i ciljeva razvoja;

Naučno tehnološki park stimuliše i upravlja protokom znanja i tehnologija između univerziteta, istraživačko-razvojnih institucija, MSP/kompanija i tržišta; olakšava kreiranje i rast na inovacijama zasnovanih kompanija;

Situaciona analiza prikazuje trenutno stanje u svim područjima razvoja, ključne pozitivne i negativne trendove, mogućesti i resurse, odnosno identifikira ključna strateška pitanja, osnova je za kreiranje strateške platforme;

Strateška platforma je temelj strategije razvoja kojim se usmjerava dugoročni razvoj teritorije za koju se radi strateški razvojni dokument. Strateška platforma, na bazi sveobuhvatne situacione analize, identifikuje strateške fokuse, viziju, strateške ciljeve i prioritete razvoja za dati planski period;

Strateški cilj predstavlja ono što se želi postići u datom planskom periodu, odnosno obuhvata oblast unutar koje je nužno djelovati;

Strateško fokusiranje je usmjeravanje razvojnih pravaca na potencijale koji su razvojno najperspektivniji i probleme koji su najkritičniji, osiguravajući da se raspoloživi resursi iskoriste na najučinkovitiji način;

UN Agenda 2030/SDG UN Agenda 2030. i ciljevi održivog razvoja - Program održivog razvoja do 2030. godine, koji sadrži 17 ciljeva održivog razvoja usmjerenih na iskorjenjivanje siromaštva, borbu protiv neravnopravnosti i nepravde i rješavanje pitanja klimatskih promjena do 2030. godine; Ciljevi održivog razvoja predstavljaju nadgradnju Milenijskih razvojnih ciljeva;

Upravljanje razvojem je pretvaranje razvojnih ciljeva i prioriteta u konkretne aktivnosti sa jasnim finansijskim efektom i institucionalnim odgovornostima, njihova realizacija, te monitoring i evaluacija rezultata;

Verikalna i horizontalna koordinacija institucija je koordinacija odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti u Federaciji, kao i usklađivanje strateških dokumenata na različitim nivoima vlasti u Federaciji prema zajedničkim razvojnim ciljevima;

Vizija razvoja je slika budućnosti, odnosno zajednička perspektiva aktera o tome kakvu zajednicu žele izgraditi u dugoročnom periodu;

UVOD

U skladu sa odredbama Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Zakon), Opštinski načelnik donio je Odluku o pristupanju izradi Strategije razvoja Opštine Centar Sarajevo za period 2021.-2027.(u daljem tekstu Strategija).

Strategija je integrisani, multisektorski strateški dokument Opštine Centar Sarajevo usaglašen sa planovima višeg nivoa koji definise javne politike, usmjerava socioekonomski razvoj na području opštine Centar i predstavlja osnovu za izradu Programa rada Opštinskog načelnika, godišnjeg programa rada službi Opštine Centar, programa javnih investicija (PJI), trogodišnjih i godišnjih planova rada stručnih službi Opštine Centar, dokumenta okvirnog budžeta (DOB) i godišnjeg budžeta.

U procesu izrade Strategije koristili su se principi planiranja utvrđeni Zakonom od kojih posebno izdvajamo:

1. Otvoreni metod koordinacije (OMK),
2. Vertikalnu i horizontalnu koordinaciju nadležnih institucija u procesu planiranja i usklađenost razvojnih prioriteta,
3. Ravnopravnost polova i jednake mogućnosti za sve građane i
4. Partnerstvo, javnost i transparentnost u procesu razvojnog planiranja.

Proces izrade Strategije vodio je Lokalni razvojni tim Opštine Centar. U otežanim okolnostima obezbjeđenja učešća svih relevantnih aktera zbog pandemije nosioci aktivnosti izrade Strategije su imenovani radni timovi po razvojnim oblastima.

Strategija u potpunosti uvažava nadležnosti Opštine Centar prema Zakonu o lokalnoj samoupravi i ustavne nadležnosti institucija uključenih u razvojni proces u cijeloj Federaciji.

A/ Okvir Ciljeva održivog razvoja u BiH (SDG BiH Sustainable Development Goals)

Izrada Ciljeva održivog razvoja BiH predstavlja prvi korak u realizaciji Agende EU do 2030 godine. To je zajednički dokument svih nivoa vlasti koji utvrđuje razvojne pravce u cilju stvaranja boljeg društva u kojem niko neće biti isključen, održiv ekonomski i socijalni razvoj, briga o zaštiti životne sredine u središtu svih aktivnosti.

U integrisanoj analizi izazova u pogledu održivog razvoja u Bosni i Hercegovini dat je pregled ključnih razvojnih trendova razvoja, prilika i prepreka u kontekstu pristupanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji. Na osnovu nalaza analize te opsežnih konsultacija provedenih sa predstavnicima institucija na svim nivoima vlasti i socio-ekonomskim akterima u periodu 2018-2019, **utvrđena su četiri pravca održivog razvoja u Bosni i Hercegovini:**

- 1) Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom,
- 2) Pametan rast,
- 3) Novi društveni ugovor i
- 4) Ljudski kapital za 21. stoljeće.

U okviru svakog od **navedenih razvojnih pravaca definisani su akceleratori/pokretači željenih promjena do 2030**. Pored toga, u skladu sa zahtjevima Agende 2030 i obavezama koje je Bosne i Hercegovina preuzela, Okvir za Ciljeve održivog razvoja u Bosni i Hercegovini utvrđuje i konkretne podciljeve kao i indikatore putem kojih će se napredak mjeriti. **Dokument SDG BiH/COR BiH predstavlja širi okvir za postizanje Agende 2030 u procesu strateškog planiranja, definisanja svojih prioriteta, mjera i aktivnosti u skladu sa ustavnim nadležnostima će koristiti svi nivoi vlasti.**

Akceleratori koji donose najveći razvojni efekat FBiH

(iz Strategije razvoja F BiH 2021 2027)

„U procesu izrade Strategije F BiH, definisana su 4 strateška cilja, 18 prioriteta i 78 mjera. Sve mjere nemaju istu snagu i prioritet u implementaciji jer FBiH nema dovoljno resursa da sve mjere implementira istovremeno i u punom obimu. Zbog toga su ključne mjere koje značajno ubrzavaju razvoj i doprinose rastu zaposlenosti i produktivnosti, grupisane u 3 akceleratora razvoja.

Akceleratorima se označavaju najznačajnije mjere koje su prepoznate da će u relativno kratkom periodu ubrzati ekonomski rast, što je preduslov za značajniji razvoj i drugih segmenata društva (penzioni sistem, zdravstvo, socijalna zaštita itd.).

U Strategiji razvoja F BiH planira se godišnja stopa rasta od 7% pretpostavka za ostvarenje tog cilja rast produktivnosti od minimalno 4 do 5% godišnje. U poslijeratnom periodu FBiH je samo 2006. (5,5%) i 2008. godine (5,3%) bila blizu ciljane stope rasta BDP-a od 7%.

Kada bi se održala ova stopa rasta, za 10 godina FBiH bi dostigla dohodak p.c. u iznosu od oko 10.000 \$ čime bi premašila aktualni dohodak p.c. Rumunije. S druge strane, dvocifrena stopa rasta od oko 10% za sedam godina osigurava dostizanje dohotka p.c. od oko 12.120 \$, koliki je aktuelni prag za ulazak u klub zemalja sa visokim dohotkom, odnosno koliki je aktuelni dohodak p.c. Hrvatske.

Prema procjenama Izvršnog tima za izradu Strategije F BiH, puna implementacija mjera iz ovog poglavlja donosi rast BDP-a u procentu od 10,2 do 16,2 % na godišnjem nivou.

U nastavku je dat prikaz ključnih akceleratora i pripadajućih mjera iz Strategije F BiH, koje daju značajan doprinos rastu produktivnosti i razvoja.“

Akcelerator 1: Digitalizacija i inovacije

Podaci su novi ekonomski resurs u stvaranju blagostanja zemlje, sposobnost prikupljanja, skladištenja, obrade i analiziranja podataka je osnovna pretpostavka razvoja konkurentnosti u bilo kom lancu vrijednosti na današnjem globalnom tržištu.

Ubrzano se radi na razvoju vještačke inteligencije, Internet stvari, 5G mreža, razvoju oblaka za skladištenje podataka, razvoju pametnih senzora, 3 D printera i robotike. osposobljavaju se računari i roboti da uče, donose odluke i samostalno rješavaju razne problema bez ljudske intervencije.

Ovo je veoma važno za privredu 4.0. koja doživljava ubranu transformaciju u pravcu jedinstvenog ciber-fizičkog sistema u kojem će digitalne tehnologije, internet i proizvodnja biti ujedinjeni u obavljanju zadataka. Vještačka inteligencija doprinosi ekonomskom rastu putem povećanja produktivnosti rada, širenja inovacija, kreiranju novih proizvoda i usluga, istraživanju i razvoju tržišta.

Na dugi rok, nema rasta konkurentnosti bez rasta produktivnosti, a nema, **niti može biti rasta produktivnosti bez tehnološkog-inovacionog razvoja**. Zbog toga je neophodno **podržati istraživačko-razvojne i inovacijske aktivnosti kako u privatnom tako i u javnom sektoru**.

Neophodno je planirati mjere koje podstiču saradnju privrede, naučno istraživačke zajednice u zajedničkim projektima i procesu pametne specijalizacije. Izuzetno je važno omogućiti preduzećima pristup i korištenje istraživačko-razvojne infrastrukture, te da kroz strateško partnerstvo sa istraživačko-razvojnim institucijama razvijaju nove proizvode i tehnologije, ali i zajedno učestvuju u projektima EU.

Tabela 1. Pregled ofanzivnih mjera i njihovog doprinosa rastu BDP

Akcelerator 1	Naziv ofanzivne mjere	Doprinos rastu BDP
Digitalizacija i inovacije	Razvijati vještačku inteligenciju i njenu primjenu	cca. 1.2%
	Podržavati istraživačko razvojne i inovacijske aktivnosti	1.5-2%*
	Podržati povezivanje privrede i naučno-istraživačkih institucija	
	Provesti digitalnu transformaciju javne uprave	1%

Akcelerator 2: Otvaranje novih i razvoj postojećih preduzeća

Za rast zaposlenosti, ključni faktor je otvaranje novih i razvoj postojećih kompanija. To je moguće ostvariti kroz nekoliko mjera koje su definisane u Strategiji. Ključne mjere su rasterećenje privrede i restrukturiranje preduzeća u državnom vlasništvu.

Tabela 2. Pregled ofanzivnih mjera i njihovog doprinosa rastu BDP

Akcelerator 2	Naziv ofanzivne mjere	Doprinos rastu BDP
Otvaranje novih i razvoj postojećih preduzeća	Rasteretiti gospodarstvo smanjenjem fiskalnog opterećenja rada	3-6,5%
	Stimulisati povezivanje sa bh dijasporom	0,5-1%
	Podržati transparentnost, restrukturiranje i privatizaciju preduzeća s udjelom države u vlasništvu	1-1.5%

Akcelerator 3: Javne finansije i finansijski sistem

Nema visokih stopa ekonomskog rasta ni rasta produktivnosti i smanjivanja nezaposlenosti bez visokih stopa štednje i investicija. Danas u FBiH imamo finansijski sistem utemeljen na monopolističkoj banaka, koji ne može u potpunosti odgovoriti zahtjevima nerazvijene privrede kakva je naša.

Stoga je nužno uvesti nove finansijske institucije (štedionice, štedno-kreditne zadruge i sl.), mehanizme (projektna finansije i sl.) i instrumente (komercijalne obveznice i sl.) radi mobilisanja štednje i pokretanja cijelog spektra investicionih projekata. Nesumnjivo je da treba razvijati bankarski sistem, ali je nužno i banke izložiti konkurenciji.

Pregled ofanzivnih mjera i njihovog doprinosa rastu BDP

Akcelerator 3	Naziv ofanzivne mjere	Doprinos rastu BDP
Javne finansije i finansijski sistem	Diverzificirati i unapređivati finansijski sistem	1,5-2%
	Racionalizirati tekuće javne rashode i povećati obim i efikasnost javnih investicija	0,5-1%

B/ Strateški ciljevi F BiH

- **Ubrzan ekonomski razvoj**
- **Prosperitetan i inkluzivan društveni razvoj**
- **Resursno efikasan i održiv razvoj**
- **Efikasan, transparentan i odgovoran javni sector**

C/ Strateški ciljevi Kantona Sarajevo

- **Unaprijediti konkurentnost privrede i povećati zaposlenost** Stvoriti uslove za uključujući društveno-ekonomski rast i smanjenje siromaštva i unaprijediti dostupnost i pouzdanost svih javnih servisa
- **Unaprijediti stanje okoliša i javne infrastrukture održivim upravljanjem prirodnim i infrastrukturnim resursima**
- **Unaprijediti efikasnost i odgovornost javnog sektora**

D/ Metodologija izrade Strategije i radna tijela

Uredbom o izradi strateških dokumenta definisana je metodologija kojom su propisani koraci u procesu izrade i sadržaj strateških dokumenata.

- Nakon donošenja Odluke Opštinskog načelnika o pristupanju izradi Strategije imenovan je Razvojni tim Opštine Centar, Radni timovi po razvojnim oblastima i koordinator izrade sa ciljem da vode proces izrade u skladu sa principima i propisanom metodologijom.
- Prvi korak u procesu izrade Strategije počeo je analizom svih strateških dokumenata višeg nivoa koji su bili dostupni (Milenijumski ciljevi UN, Agenda 2030, SDG BiH, Strategija razvoja F BiH, Strategija razvoja Kantona Sarajevo).
- Drugi korak su bile aktivnosti na ažuriranju podataka po pojedinim tematskim oblastima u cilju pripreme situacione analize
- Na osnovu analize dostupnih podataka sačinjena je početna situaciona analiza sa SWOT matricom.
- U saradnji sa radnim timovima utvrđena je integrisana SWOT matrica, zatim se radilo na usaglašavanju vizije i strateških ciljeva.

E/ Usklađenost sa drugim relevantnim dokumentima

Nakon uvida u Strategiju razvoja FBiH i Prednacrtu Strategije razvoja KS (april 2021) izvršena je provjera usklađenosti Strategije razvoja opštine Centar sa navedenim dokumentima, SDG BiH, Milenijumskim ciljevima UN, Evropskim zelenim planom, ciljevima, prioritetima i mjerama vezanim za pametnu specijalizaciju.

Osnovni orijentir je Strategija razvoja FBiH kao krovni i usmjeravajući dokument koji je obuhvatio sve prethodno navedene dokumente što će biti veoma važno u narednom periodu prilikom izvještavanja o implementaciji svih obaveza koji slijede iz navedenih dokumenata.

SITUACIONA ANALIZA

1. O OPŠTINI CENTAR

1.1 Nadležnosti i teritorijalna organizacija Opštine Centar

Opština Centar je jedinica lokalne samouprave koja ima vlastite nadležnosti ustanovljene ustavom i zakonom i ima pravo baviti se svim pitanjima od lokalnog značaja koja nisu isključena iz njene nadležnosti, niti dodijeljena u nadležnost neke druge vlasti na osnovu ustava i zakona.

Ona je samostalna u odlučivanju o pitanjima iz vlastitih nadležnosti, koje ne mogu biti ograničene ili uskraćene od federalnih ili kantonalnih vlasti, osim u slučajevima i u okvirima utvrđenim ustavom i zakonom.

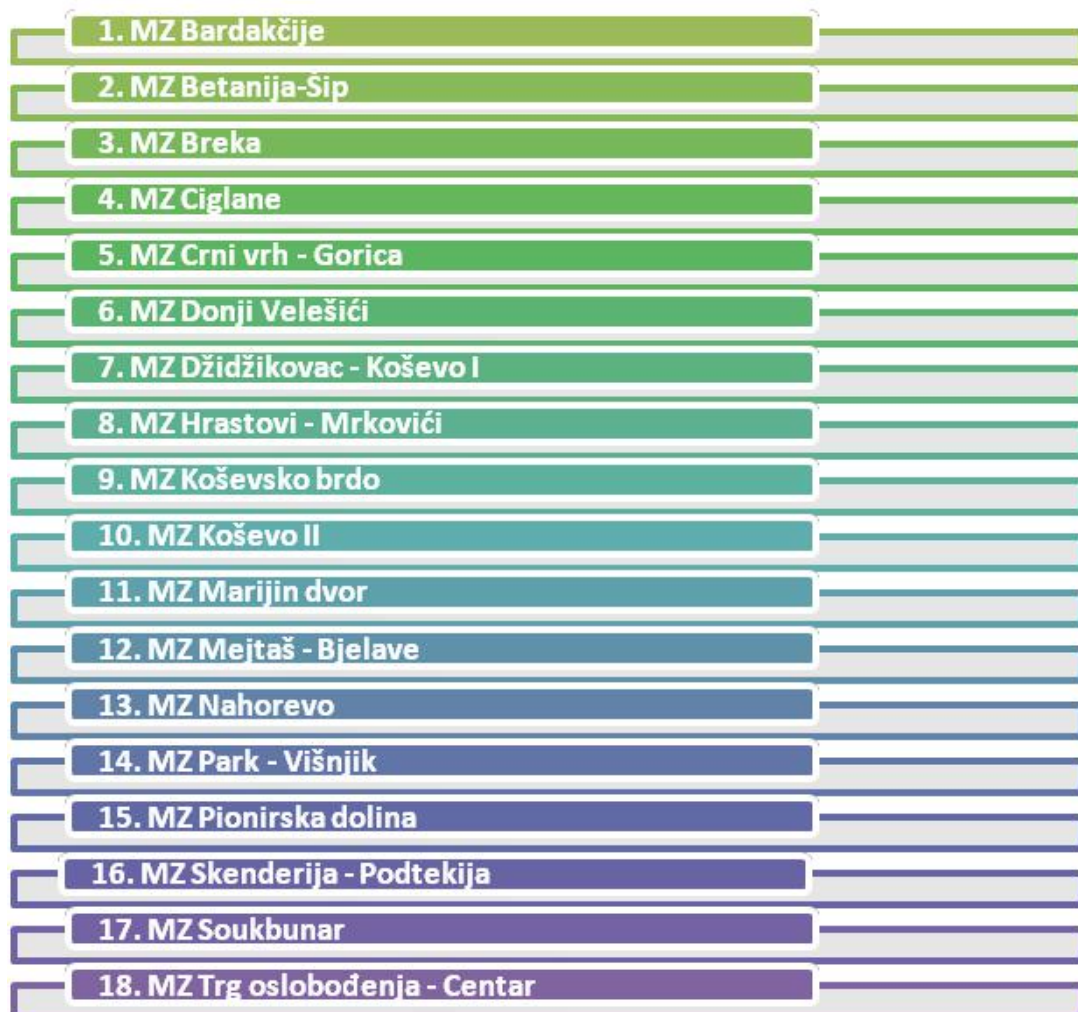
U vlastite nadležnosti posebno spadaju:

- osiguranje i zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda u skladu sa Ustavom;
- donošenje budžeta jedinice lokalne samouprave;
- donošenje programa i planova razvoja jedinice lokalne samouprave i stvaranje uslova za privredni razvoj i zapošljavanje;
- utvrđivanje i provođenje politike uređenja prostora i zaštite čovjekove okoline;
- donošenje prostornih, urbanističkih i provedbenih planova, uključujući zoniranje;
- utvrđivanje i provođenje stambene politike i donošenje programa stambene i druge izgradnje;
- utvrđivanje politike korištenja i utvrđivanje visine naknada za korištenje javnih dobara;
- utvrđivanje i vođenje politike rapolaganja, korištenja i upravljanja građevinskim zemljištem;
- utvrđivanje politike upravljanja i rapolaganja imovinom jedinice lokalne samouprave;
- utvrđivanje politike upravljanja prirodnim resursima jedinice lokalne samouprave i raspodjele sredstava ostvarenih na osnovu njihovog korištenja;
- upravljanje, finansiranje i unapređenje djelatnosti i objekata lokalne komunalne infrastrukture:
- vodosnabdijevanje, odvođenje i prerada otpadnih voda,
- prikupljanje i odlaganje čvrstog otpada,
- održavanje javne čistoće,
- gradska groblja,
- lokalni putevi i mostovi,
- ulična rasvjeta,
- javna parkirališta,
- parkovi;
- organizovanje i unapređenje lokalnog javnog prevoza;
- utvrđivanje politike predškolskog obrazovanja, unapređenje mreže ustanova, te upravljanje i finansiranje javnih ustanova predškolskog obrazovanja;
- osnivanje, upravljanje, finansiranje i unapređenje ustanova osnovnog obrazovanja;
- osnivanje, upravljanje, unapređenje i finansiranje ustanova i izgradnja objekata za zadovoljavanje potreba stanovništva u oblasti kulture i sporta;
- ocjenjivanje rada ustanova i kvaliteta usluga u djelatnosti zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja, kulture i sporta, te osiguranje finansijskih sredstava za unapređenje njihovog rada i kvaliteta usluga u skladu sa potrebama stanovništva i mogućestima jedinice lokalne samouprave;
- analiza stanja javnog reda i mira, sigurnosti ljudi i imovine, te predlaganje mjera prema nadležnim organima za ova pitanja;
- organizovanje, provođenje i odgovornost za mjere zaštite i spasavanja ljudi i materijalnih dobara od elementarnih nepogoda i prirodnih katastrofa;
- uspostavljanje i vršenje inspeksijskog nadzora nad izvršavanjem propisa iz vlastitih nadležnosti jedinice lokalne samouprave;

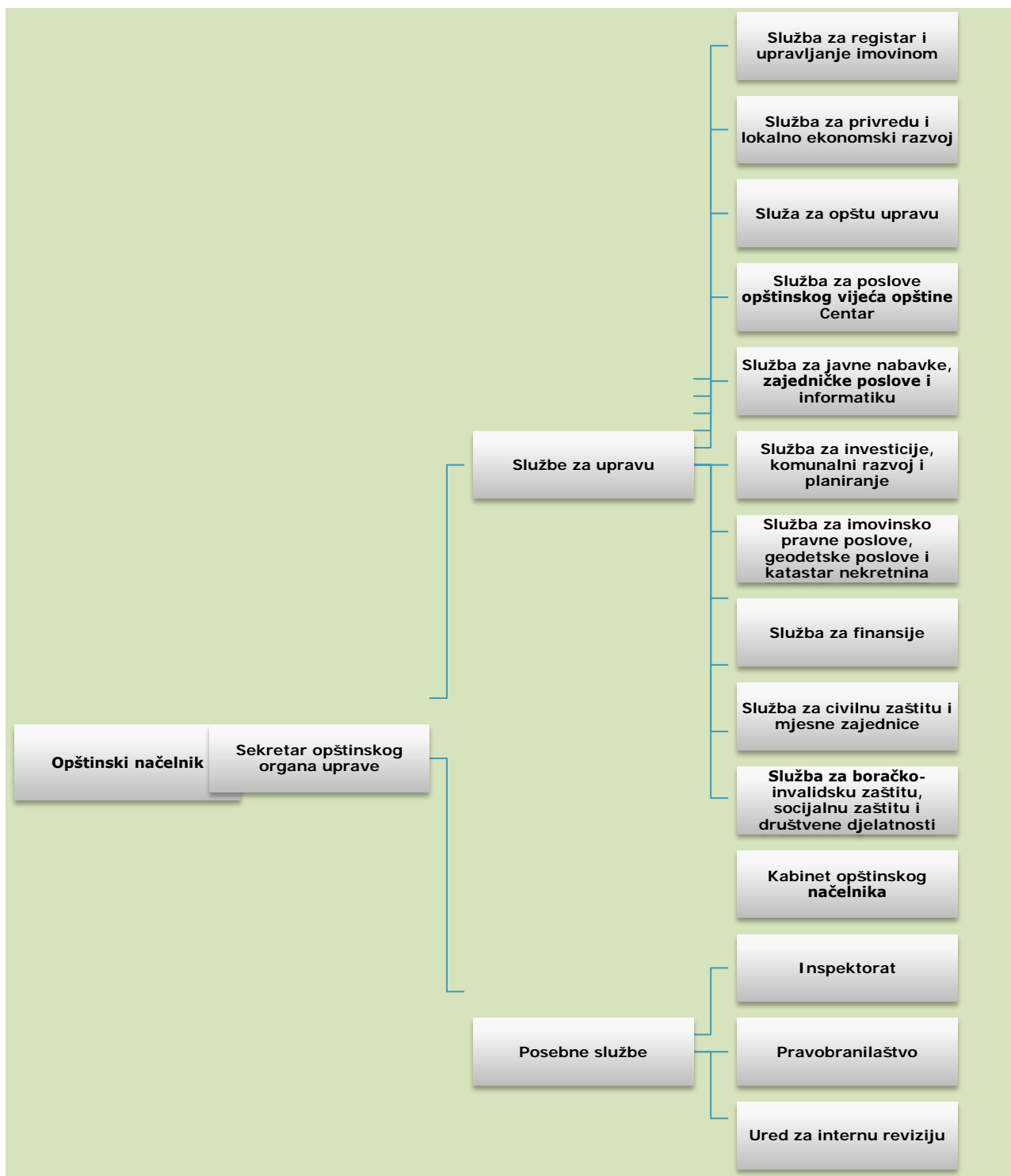
- donošenje propisa o porezima, naknadama, doprinosima i taksama iz nadležnosti jedinice lokalne samouprave;
- raspisivanje referenduma za područje jedinice lokalne samouprave;
- raspisivanje javnog zajma i odlučivanje o zaduženju jedinica lokalne samouprave;
- preuzimanje mjera za osiguranje higijene i zdravlja;
- osiguravanje uslova rada lokalnih radio i TV stanica u skladu sa zakonom;
- osiguravanje i vođenje evidencija o ličnim stanjima građana i biračkih spiskova;
- poslovi iz oblasti premjera i katastra zemljišta i evidencija o nekretninama;
- organizovanje efikasne lokalne uprave prilagođene lokalnim potrebama;
- uspostavljanje organizacije mjesne samouprave;
- zaštita životinja.

Osim ukoliko zakon ne odredi da neku nadležnost treba smatrati povjerenom, nadležnost, ustanovljena ili predviđena zakonom, smatra se vlastitom nadležnosti jedinice lokalne samouprave.

Područje Opštine Centar sastoji se od 18 mjesnih zajednica

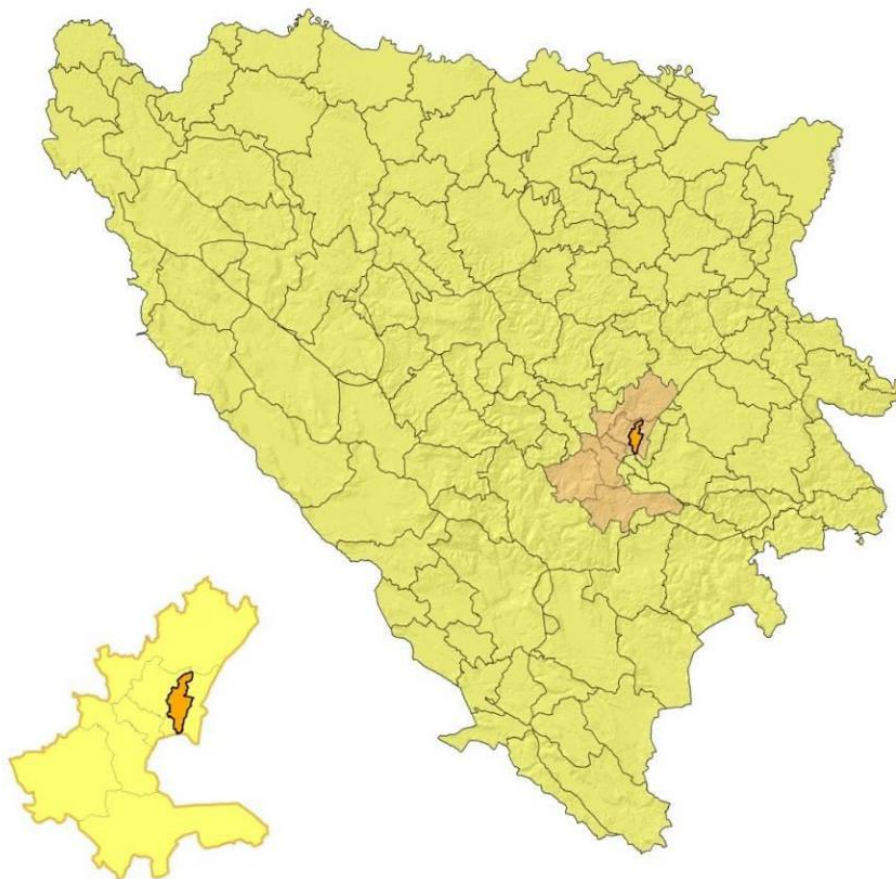
1.2 Unutrašnja organizacija službi Opštine Centar

2. PRIRODNI IZVORI I USLOVI

2.1 Geografski položaj i prirodne karakteristike

Opština Centar se nalazi u centralnom dijelu Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu BiH), odnosno u entitetu FBiH. Prema administrativnom uređenju opština Centar jedna je od devet opština u KS, te jedna od četiri opštine koje ulaze u sastav Grada Sarajevo, zajedno sa opštinama Stari Grad Sarajevo, Novo Sarajevo te Novi Grad Sarajevo. Ukupna površina opštine Centar iznosi 32,9 km² sa ukupnom dužinom granice 43,3 km. U KS, opština Centar graniči na istoku sa opštinom Stari Grad, na zapadu sa opštinama Novo Sarajevo i Vogošća, dok na sjeveru manjim dijelom sa opštinom Ilijaš. Na jugu opština Centar graniči sa Republikom Srpskom, odnosno opštinom Istočni Stari Grad. Opština Centar smještena je između 43°57'11,36" i 43°50'39,14" sjeverne geografske širine (najsvjerenije tačka: blizina vodopada Sakakavac, najjužnija tačka: lokalitet Brajkovac), te između 18°27'32,45" i 18°23'28,26" istočne geografske dužine (najzapadnija tačka: lokalitet Poljine, najistočnija tačka: lokalitet Arapov do). Rastojanje između najsjevernije tačke Opštine i najjužnije iznosi 12,2 km, dok između zapadne i istočne tačke dužina iznosi 5,5 km.

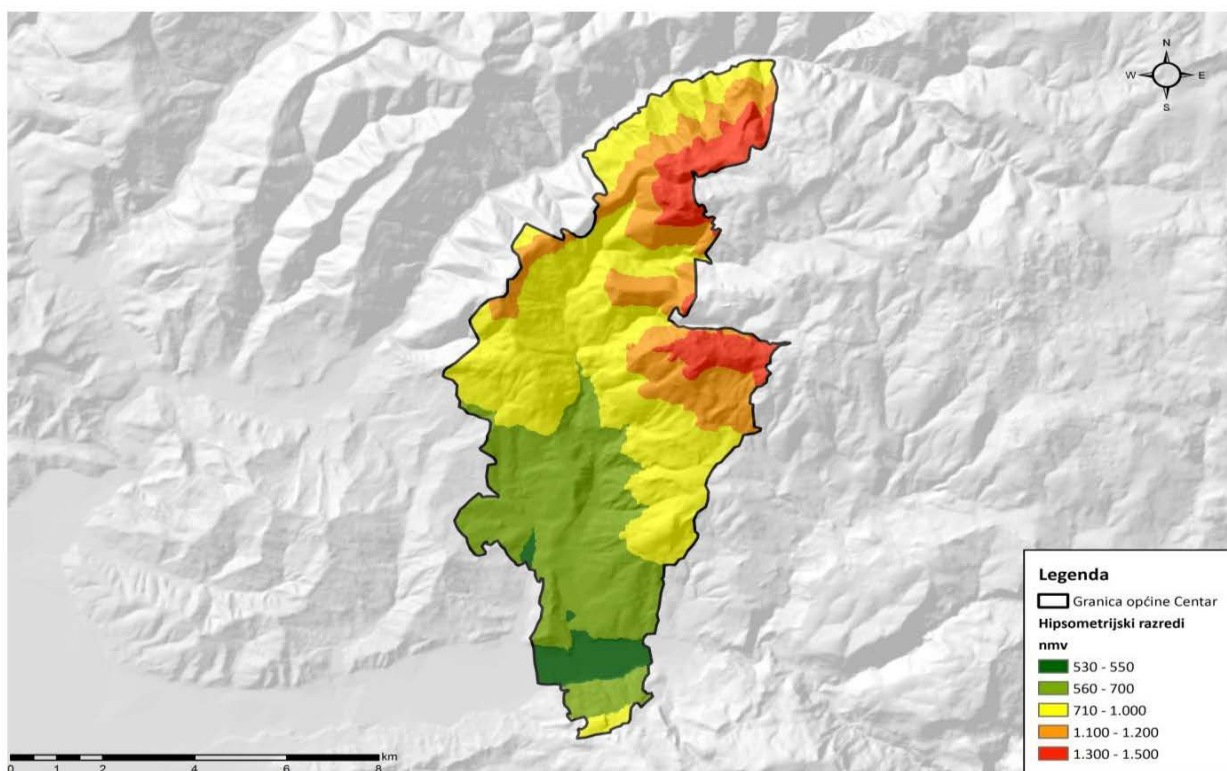

Slika 2: Geografski položaj Opštine Centar i Kantona Sarajevo

2.2 Geomorfološke karakteristike terena

U geomorfološkom smislu opština Centar smještena je u Sarajevskoj kotlini koja se dolinom rijeke Bosne povezuje s Podunavljem i Srednjom Evropom na sjeveru, a dolinom rijeke Neretve s Jadranskim morem i Mediteranom na jugu. Opština Centar je smještena u planinskom masivu Dinarida, na kontaktu dviju velikih prirodno-geografskih cjelina (Podunavlje i Jadransko more).

Opština Centar predstavlja izrazitu brdsko-planinsku oblast sa 66,87% prostora koji se nalazi iznad 700 m.n.v, 28,96% prostora pripada brdskom rejonu od 550 do 700 m.n.v, dok nizijском rejonu nadmorskih visina do 550 metara pripada svega 4,17% teritorije. Nizijski dio opštine smješten je na aluvijalnim naslagama rijeke Miljacke, Koševskog potoka i potoka Sušice. To je centralni dio opštine i grada Sarajeva sa prosječnom nadmorskom visinom od 538 m.n.v. gdje su smještena naselja Skenderija, Marijin Dvor i Koševo. Planinski i srednjoplaninski rejon se prostire na sjevernom dijelu Opštine gdje se nalazi niz uzvišenja preko 1.000 m između kojih su usječena korita Peračkog potoka, Koševskog potoka i Skakavca. Planinski rejon se postepeno spušta prema dolini Miljacke preko brdskog i padinskog dijela Opštine. Ukupno 26,42% opštine Centar pripada ovom rejonu.

2.3 Geološke karakteristike i stabilnost terena

Dosadašnjim geološkim istraživanjima utvrđeno je prisustvo raznovrsnih stijenskih tvorevina mezozoika (Mz) i kenozoika (Kz). Tvorevine mezozoika grade trijasko i jursko-kredne naslage. Trijasko naslage izgrađene su od krečnjaka, pješčara i dolomita. Grade stabilne terene i to su vodopropusne stijene postojanih fizičko-mehaničkih svojstava. Prostiru se uglavnom na istočnom dijelu Opštine, na padinama Bukovika oko naselja Perići, jednim dijelom uz Perački potok, Mrkovića, Grdonja i na obroncima Trebevića oko naselja Vranjače, Brajkovca i Debelog brda. Jursko-kredne naslage su izgrađene od naslaga fliša, lapora, pješčara i glinaca. To su stijene promjenjivih fizičko-mehaničkih svojstava gdje je površinsko raspadanje izrazito. Grade stabilne do uslovno stabilne terene. Zauzimaju uglavnom sjeverne dijelove Opštine oko naselja Poljine, Nahorevo, Gradac i Strmac uz gornji tok Koševskog potoka. Kenozojske tvorevine grade miocenske i kvartarne naslage sarajevske depresije uz riječne tokove.

Miocenske naslage su predstavljene neogenim sedimentima glina, lapora i pijeskova (tzv. Koševska serija). Ovi tereni uglavnom grade uslovno stabilne i nestabilne terene gdje su klizišta dosta česta pojava.⁴ **Prema podacima koji se nalaze na službenoj web stranici Zavoda za izgradnju KS (u daljem tekstu ZzI KS) na prostoru Opštine Centar nalazi se ukupno 152 klizišta⁵ na osnovu stanja do februara 2017. godine. Klizišta su formirana u eluvijalno-deluvijalnom pokrivaču na padinskim dijelovima Opštine Centar sa najvećim brojem klizišta u naseljima Hambina Carina, Trebevička ul., Betanija, Cvijetina, Crni Vrh, Koševo-Breka, Urijan Dedina, Terezija, Stolačka ul., Ejuba Ademovića, Mrakuša, Put Mladih Muslimana. U periodu od 2000. do 2017. godine sanirano je ukupno 50 klizišta, dok je za 18 klizišta urađena projektna dokumentacija, izvršen monitoring, odustalo se od sanacije ili su sanacioni radovi u toku.**

Kvartarne naslage prostiru se kao aluvijalni nanosi u dolinama rijeke Miljacke, Koševskog potoka i Sušice. Izgrađene su od šljunka, pijeska i gline, a odlikuju se dobrom nosivošću, malim slijeganjima, dobro su sortirani približno ujednačene granulacije, mjestimično zasićeni vodom. Grade stabilne terene.

2.4 Hidrološke karakteristike terena

Vodne resurse Opštine Centar čini više površinskih vodotoka, od kojih su neki stalni, a neki povremeni. Centralnim dijelom Opštine protiče rijeka Miljacka, koja je pritoka rijeke Bosne i najvećim dijelom predstavlja recipijent za sve vode sa prostora Opštine. Ova rijeka, kao najveća vodna pojava na teritoriji Opštine, ima površinu sliva od 340 km² (od mosta Ćumurija do mosta Suada Dilberović). Na području Opštine Centar, Koševski potok i potok Sušica se ulijevaju u rijeku Miljacku, a oba potoka cijelim svojim tokom prolaze kroz Opštini. Na jugozapadnim obroncima Ozrena, u rejonu Nahoreva, se nalazi veći broj vrela, od kojih nastaju potoci Nahorevski, Lučica i Grončevica koji, u konačnici, formiraju Koševski potok. Potok Sušica nastaje na prostoru Poljina i Kobilje Glave. Iznad sela Nahoreva nalazi se vodopad Skakavac koji predstavlja jedan od najvećih i najljepših vodopada u BiH, čija visina iznosi 98 m. Vodopad Skakavac nastaje od istoimenog potoka koji izvire ispod vrha Bukovika (1532 m), a ulijeva se u Perački potok koji dalje teče prema Vogošći.

Izvorišta vode za piće na teritoriji Opštine su uglavnom vezana za prostore van urbane zone i na šire područje Nahoreva. Na ovim prostorima egzistira veći broj izvora dosta skromne pojedinačne izdašnosti.

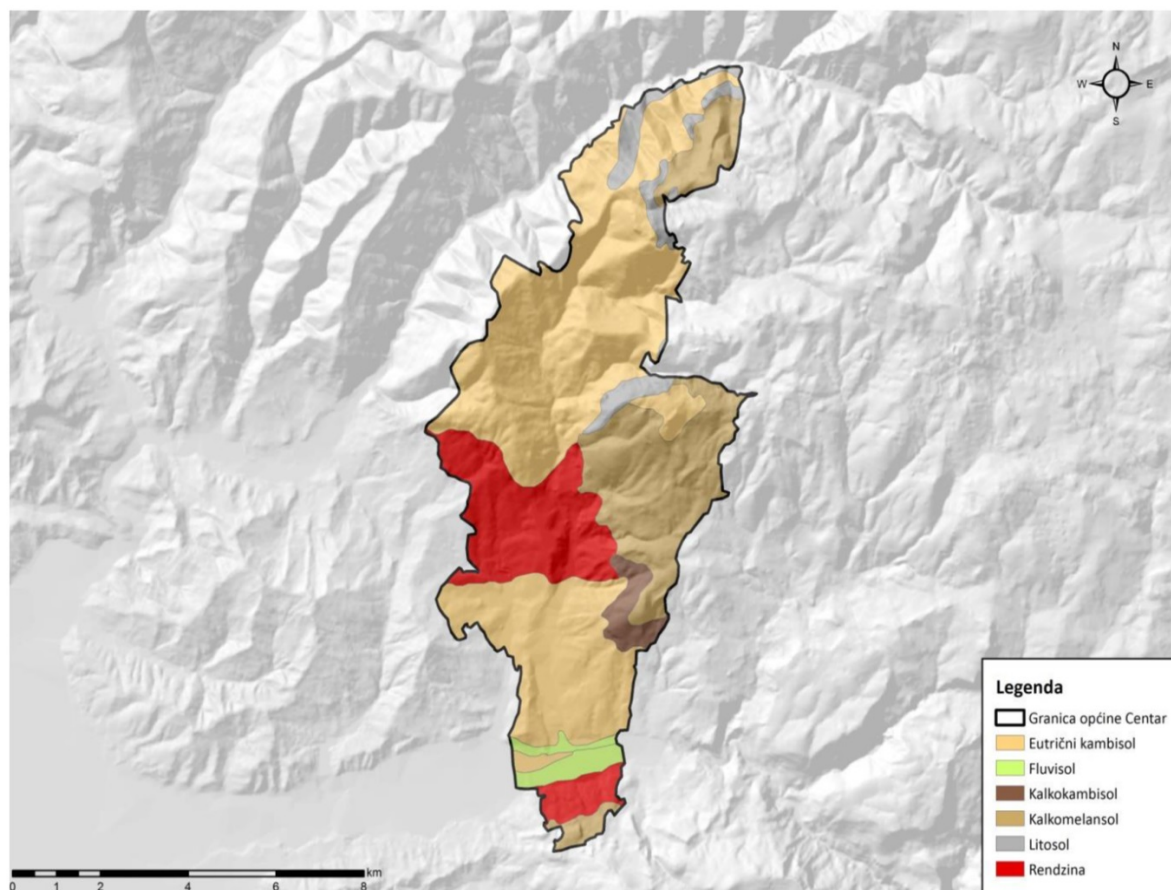
2.5 Pedološke karakteristike terena

Na području Opštine Centar dominiraju automorfna tla. Automorfna tla se stvaraju izvan izvan uticaja voda. Ova tla se obično stvaraju na uzvišenim mjestima, od centralnog dijela Opštine pa prema sjevernim i južnim brdsko-planinskim terenima. Krenuvši od najsušnijih hidromorfni vrsta tla te nastavljajući prema najsušnijim automorfnim vrstama tla, razlikuju se sljedeće vrste tla: pseudoglej, luvisol (lesivirano tlo), kalkokambisol (smeđe tlo na vapnencu), kalkomelansol (smeđe tlo na vapnencu), litosol (kamenjar). U strukturi tala Opštine Centar najviše učestvuju eutrički kambisoli i kalkomelansoli sa oko 65% udjela u ukupnoj strukturi tala Opštine Centar.

Zastupljenost pedoloških tipova zemljišta na području Opštine Centar

Zastupljenost pedoloških tipova zemljišta na području Opštine Centar

2.6 Klima

Prema *Izveštaju o stanju okoliša u Bosni i Hercegovini* iz 2012. godine⁷, klima šire okoline Opštine Centar karakteriše se kao umjereno kontinentalna i pretplaninska. Zbog karakterističnog geografskog položaja i uticaja ključnih faktora, kao što su orografske karakteristike tipične za usku kotlinu rijeke Miljacke, područje Opštine Centar ima posebne klimatske karakteristike, koje se često značajno razlikuju od klime šireg prostora. Zbog vertikalne razuđenosti reljefa u opštini se mogu izdvojiti padinski i kotlinski dio grada što dovodi do modifikacije klime i **pojave mikroklimne pojedinih dijelova Opštine**. Ovakav morfološki sklop terena uzrokuje smanjen intenzitet i učestalost vjetrova, a samim time, utiče i na prirodnu ventilaciju, stvaranje jezera hladnog vazduha, inverziju temperature, pojavu toplotnog otoka u užem urbanom dijelu i pojavu lokalnih vjetrova.

Na širem području Opštine Centar mogu se izdvojiti tri klimatska tipa prema Koppenovoj klasifikaciji klimata i to:

Cfb – umjereno topla i vlažna klima sa toplim ljetima

Cfc – umjereno topla i vlažna klima sa svježim ljetom

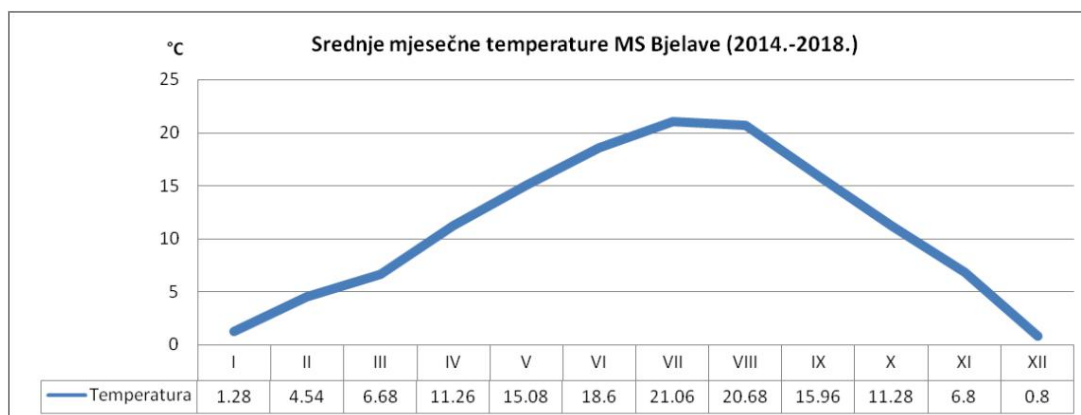
Dfb - umjereno vlažna klima sa toplim ljetom.

Dominatno učešće ima klimatski tip Cfb, koji obuhvata centralni dio Opštine Centar, odnosno kotlinske dijelove najnižih hipsometrijskih nivoa na datom području. Karakteristike Cfb klimata ogledaju se u tome da najhladniji mjesec ima temperature višu od 0 °C, da se svi mjeseci odlikuju prosječnom temperaturom ispod 22 °C, te da najmanje četiri mjeseca imaju temperaturu višu od 10 °C.

Cfc klimat definišu karakteristike da najhladniji mjesec ima temperature iznad 0 °C, te da 1-3 mjeseca imaju prosječnu temperature iznad 10°C. Cfc klimat senadovezuje na Cfb klimat i od prethodnog klimata razlikuje i po pluviometrijskom režimu i prosječnim mjesečnim temperaturama.

Na području Opštine Centar zastupljen je i Dfb klimat koji predstavlja područje u kojem najhladniji mjesec ima prosječnu temperaturu ispod -3 °C, da svi mjeseci imaju prosječnu temperature ispod 22 °C, te da najmanje četiri mjeseca imaju prosječnu temperaturu iznad 10 °C. U manjim dijelovima zastupljen je na sjeveru i sjeveroistoku Opštine, odnosno na najvišim terenima.

Srednja godišnja vrijednost temperature vazduha u opštini Centar iznosi 11,1°C u periodu od 2014. do 2018. godine. Najhladniji mjesec u razmatranom periodu je decembar sa srednjom temperaturom od 0,8°C, a najtopliji je mjesec juli sa srednjom temperaturom od 21°C. Najviša apsolutna maksimalna temperatura zabilježena je u mjesecu avgustu (28,5 °C), dok je apsolutna minimalna temperatura zabilježena u januaru (-2,2°C). Srednja godišnja apsolutna maksimalna temperatura zabilježena u opštini Centar iznosila je 17,0°C, dok je apsolutno minimalna temperatura iznosila 6,5°C.¹⁰ Srednje mjesečne temperature za period 2014. - 2018., izmjerene na mjernoj stanici Bjelave prikazan je na slici 5.

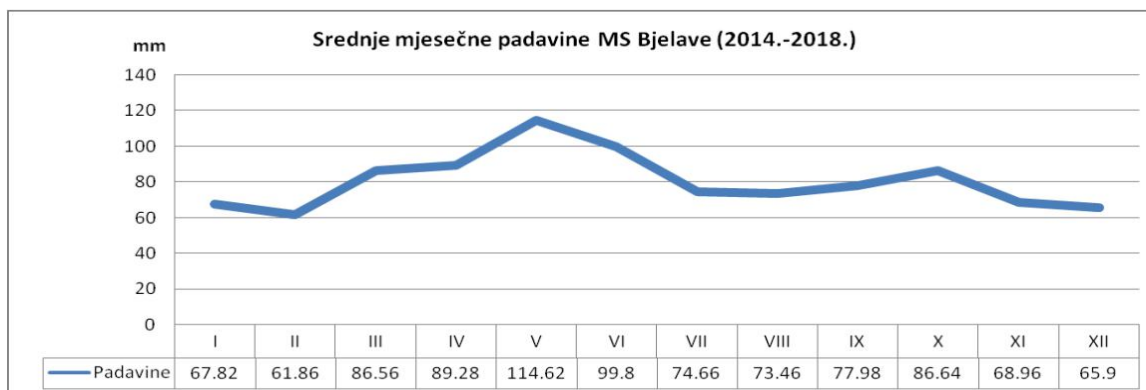
Slika: Srednje mjesečne temperature za period 2014.-2018.

Ukupna količina padavina u opštini Centar za period 2014.-2018. godina varira od 766,3 mm zabilježenih u 2015. godini do 1.043,3 mm zabilježenih u 2018. godini. Na osnovu prosjeka petogodišnjeg perioda, srednja godišnja količina padavina za područje Opštine Centar iznosi 967,54

mm. Ovo područje karakterišu nešto veće količine padavina u hladnijem dijelu godine, pri čemu određeni udio čine snježne padavine. Prosjek ukupnih padavina po mjesecima prikazan je na slici 6, prema kojem se vidi da je najveći broj padavina evidentiran u mjesecu maju sa ukupno 114,62 mm, dok je najmanje padavina zabilježeno u mjesecu februaru sa ukupno 61,86 mm.

nn.

Slika 6: Srednje mjesečne padavine za period 2014.-2018.¹²

3. DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

3.1 Stanovništvo i gustina naseljenosti

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, u opštini Centar je evidentirano 55.181 stanovnika, 25.369 muškaraca i 29.812 žena.

Prema procjeni Federalnog zavoda za statistiku (u daljem tekstu FZS) iz 2017. godine, u opštini Centar živi 53.652 stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika, 14,68% su stanovnici od 0 do 14 godina, 65,31% su stanovnici od 15 do 64 godina i 20,01% stanovnici sa 65 i preko 65 godina.¹⁷ Zajedno sa opštinom Novi Grad i Novo Sarajevo, Opština Centar se nalazi među prve tri Opštine u Kantonu Sarajevo koje imaju veću gustinu naseljenosti od prosječne gustine naseljenosti ostalih 6 Opština u Kantonu Sarajevo.

Tabela : DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE OPŠTINE CENTAR ZA PERIOD 2014. 2019.

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020
Broj stanovnika	54.948	54.655	54.369	54.091	53.652	53.368	
Gustina naseljenosti	2.082,20	2.075,40	1.647,54	1.639,12	1.625,81	1617,2	
Prirodni priraštaj	-160	-140	-87	-55	-202		
Saldo migracija	-81	-233	-221	-265	-285		

Vidljivo je da se broj stanovnika u periodu od 2014. do 2017. godine u opštini Centar smanjio za 1.296, dok se gustina naseljenosti smanjila za 443.08. **Razlika nataliteta i mortaliteta u 2017. godini odražava negativni prirodni priraštaj, što skupa sa trendom smanjenja broja stanovnika i smanjenjem gustine naseljenosti i povećanjem salda migracija navodi na zaključak da stanovništvo u opštini Centar ima tendenciju da postane manje značajan pokretački mehanizam negativnih uticaja na stanje okoliša. .**

Tabela: KOMPARACIJA GUSTINA NASELJENOSTI PO OPŠTINAMA U KANTONU SARAJEVO 2020.

Naziv	Broj naselj. mjest	Površina općina u km ²	Stanovništvo (procjena sredinom godine)	Gustina naseljenosti
1	2	3	4	5
BOSANSKO-PODRINJSKI	191	504,6	22.778	45,1
Centar Sarajevo	6	33,0	53.333	1616,2
Hadžići	62	273,3	24.676	90,3
Ilidža	12	143,4	70.887	494,3
Ilijaš	74	308,6	20.732	67,2
Novi Grad Sarajevo	3	47,2	122.751	2600,7
Novo Sarajevo	3	9,9	63.871	6451,6
Stari Grad Sarajevo	8	51,4	35.015	681,2
Trnovo	55	338,4	1.396	4,1
Vogošća	21	71,7	28.894	403,0
KANTON SARAJEVO	244	1.276,9	421.555	330,1
Federacija BiH	3.329	26.111,5	2.184.680	83,7

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku, "Statistički godišnjak FBiH 2020", Saopštenje 14.2.1. od 31.08 2020, "Procjena ukupnog broja stanovnika u Federaciji BiH 2020, stanje sredina godine".

Tabela: KOMPARACIJA NACIONALNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO POPISU 1991. GODINE

Opština	Ukupno	Bošnjaci	Hrvati	Srbi	Jugosloveni	Ostali
1	2	3	4	5	6	7
Centar	79.286	39.761	5.428	16.631	13.030	4.436
Hadžići	24.200	15.392	746	6.362	841	859
Ilidža	60.963	28.234	6.840	19.551	4.882	1.456
Ilijaš	25.016	10.440	1.736	11.303	1.167	370
Novi Grad	135.733	69.080	8.871	37.230	15.426	5.126
Novo Sarajevo	90.892	33.489	8.764	29.295	15.026	4.318
Stari Grad	49.517	39.390	1.121	3.960	3.368	1.678
Trnovo	3.188	2.643	0	501	20	24
Vogošća	24.647	12.499	1.071	8.813	1.730	534
KANTON SARAJEVO	493.442	250.928	34.577	133.646	55.490	18.801

Izvor podataka: Federalni Zavod za statistiku Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

Tabela: KOMPARACIJA NACIONALNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO POPISU 2013. GODINE

Opština	Ukupno	Bošnjaci	Hrvati	Srbi	Ne izjašnjava se	Ostali	Nepoznato
1	2	3	4	5	6	7	8
Centar Sarajevo	55.181	41.702	3.333	2.186	1.617	6.203	1
Hadžići	23.891	22.120	179	218	117	900	3
Iliđža	66.730	58.120	3.030	1.600	657	3.259	64
Ilijaš	19.603	18.151	382	421	101	528	20
Novi Grad Sarajevo	118.553	99.773	4.947	4.367	2.103	7.174	1
Novo Sarajevo	64.814	48.188	4.639	3.402	1.893	6.655	37
Stari Grad Sarajevo	36.976	32.794	685	467	547	2.434	49
Trnovo	1.502	1.376	4	97	3	21	1
Vogošća	26.343	24.351	321	542	212	901	16
KANTON SARAJEVO	413.593	346.575	17.520	13.300	7.250	28.075	8

Izvor podataka: Federalni Zavod za statistiku Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

Tabela: PROCJENA STANOVNIŠTVO U 2020.

Naziv	Po popisu 1991.	Stanovništvo (procjena sredinom godine)	Odsutno stanovništvo	Kolona 4/2	Kolona 5/Ø FBiH
1	2	3	4	5	6
Centar Sarajevo	79.286	53.333	-25.953	-32,7	157,4
Hadžići	24.200	24.676	476	2,0	-9,5
Iliđža	60.963	70.887	9.924	16,3	-78,3
Ilijaš	25.016	20.732	-4.284	-17,1	82,3
Novi Grad Sarajevo	135.733	122.751	-12.982	-9,6	46,0
Novo Sarajevo	90.892	63.871	-27.021	-29,7	142,9
Stari Grad Sarajevo	49.517	35.015	-14.502	-29,3	140,8
Trnovo	3.188	1.396	-1.792	-56,2	270,3
Vogošća	24.647	28.894	4.247	17,2	-82,8
KANTON SARAJEVO	493.442	421.555	-71.887	-14,6	70,0
Federacija BiH	2.758.416	2.184.680	-573.736	-20,8	100,0

Kolona 4/2 predstavlja odnos odsutnog stanovništva i stanovništva prema popisu iz 1991. godine

Izvor podataka: Za stanovništvo; FZS Saopštenje broj 14.2.1. od 30.08.2019. godine,

Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

Starosna struktura stanovništva

Tabela: STAROSNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA 2013. GODINI

Kategorije	Opština				Grad	Kanton
	Stari	Centar	Novo	Novi		
	Grad		Sarajevo	Grad	Sarajevo	
0-14	4.997	7.412	8.868	18.761	40.038	63.260
15-64	26.025	37.841	45.283	84.033	193.182	292.567
65 i više	5.954	9.928	10.663	15.759	42.304	57.766
Ukupno	36.976	55.181	64.814	118.553	275.524	413.593

Tabela: STAROSNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA U 2019. GODINI

Kategorije	Opština				Grad	Kanton
	Stari	Centar	Novo	Novi		
	Grad		Sarajevo	Grad	Sarajevo	
0-14	4.961	7.966	9.546	19.380	41.853	65.942
15-64	23.291	34.454	42.633	82.576	182.954	284.514
65 i više	7.133	10.948	11.898	20.093	50.072	70.040
Ukupno	35.385	53.368	64.077	122.049	274.879	420.496

U posmatranom periodu 2013-2019 zabilježeno je smanjenje učešća radno sposobnog stanovništva u Opštini Centar sa 37.841 na 34.454.

3.2 Vitalne karakteristike stanovništva

Natalitet

Na području Kantona Sarajevo u 2019. godini rođeno je 4.320 stanovnika, a stopa nataliteta iznosi 10,3 promila. Na području Grada Sarajeva stopa nataliteta iznosi 9,7 promila. Broj živorođenih na području Kantona Sarajevo u 2019. u odnosu na 2013. godinu bilježi smanjenje u skoro svim Opštinama izuzev Opština Ilidža, Vogošća, Ilijaš i Trnovo.

Tabela: UKUPAN BROJ ŽIVOROĐENIH

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	337	666	672	1.338	3.013	4.550
2014	346	587	735	1.262	2.930	4.566
2015	389	623	701	1.273	2.986	4.619
2016	419	651	751	1.264	3.085	4.774
2017	438	652	738	1.206	3.034	4.777
2018	367	565	699	1.302	2.933	4.517
2019	310	593	587	1.187	2.677	4.320
Indeks 19/13	92,0	89,0	87,4	88,7	88,8	94,9

Tabela: STOPA NATALITETA U PROMILIMA

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	9,1	12,1	10,4	11,3	10,9	11,0
2014	9,4	10,7	11,4	10,6	10,6	11,0
2015	10,6	11,4	10,8	10,7	10,8	11,1
2016	11,5	12,0	11,6	10,6	11,2	11,4
2017	12,1	12,1	11,4	10,0	11,0	11,4
2018	10,3	10,5	10,9	10,7	10,7	10,8
2019	8,8	11,1	9,2	9,7	9,7	10,3

Stopa nataliteta u posmatranom periodu je smanjena na području Kantona (sa 11,0 promila u 2013. godini na 10,3 promila u 2019.), kao i na području Grada (sa 10,9 promila u 2013. na 9,7 promila u 2019. godini).

Mortalitet

Na području Kantona Sarajeva 2019. godine ukupno je umrlo 4.204 osobe, tako da je stopa mortaliteta 10,0 promila. Na području Grada stopa mortaliteta iznosila je 10,9 promila. Stopa mortaliteta na području opštine Centar je najviša i iznosi 13,9 promila.

Tabela: UKUPAN BROJ UMRLIH

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	451	719	698	1.022	2.890	4.031
2014	441	747	762	1.066	3.016	4.215
2015	485	763	764	1.136	3.148	4.469
2016	463	738	756	1.060	3.017	4.295
2017	468	705	734	1.115	3.022	4.285
2018	468	727	716	1.055	2.966	4.260
2019	444	699	722	1.136	3.001	4.204
Indeks 19/13	98,4	97,2	103,4	111,2	103,8	104,3

Tabela: STOPA MORTALITETA U PROMILIMA

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	12,2	13,0	10,8	8,6	10,5	9,7
2014	12,0	13,6	11,8	9,0	11,0	10,2
2015	13,3	14,0	11,8	9,5	11,4	10,7
2016	12,7	13,6	11,7	8,9	11,0	10,3
2017	13,0	13,0	11,4	9,3	11,0	10,2
2018	13,1	13,6	11,2	8,7	10,8	10,2
2019	12,5	13,1	11,3	9,3	10,9	10,0

Stopa mortaliteta na području Kantona Sarajevo u 2019. godini raste u svim opštinama Kantona u odnosu na 2013. godinu.

Prirodni priraštaj

Prirodni priraštaj na području Kantona Sarajevo u 2019. godini je 0,3 promila, a na području Grada Sarajeva je -1,2 promila. U odnosu na 2013. godinu, prirodni priraštaj i u Kantonu Sarajevo i u Gradu je manji.

Tabela: UKUPAN PRIRODNI PRIRAŠTAJ

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	-114	-53	-26	316	123	519
2014	-95	-160	-27	196	-86	351
2015	-96	-140	-63	137	-162	150
2016	-44	-87	-5	204	68	479
2017	-30	-53	4	91	12	492
2018	-101	-162	-17	247	-33	257
2019	-134	-106	-135	51	-324	116
Indeks 19/13	117,5	200,0	519,2	16,1	-263,4	22,4

Pozitivne stope prirodnog priraštaja ostvarene su u Opštinama Ilijaš (5,5 promila), Ilidža (3,3 promila), Vogošća (2,9 promila), Hadžići (0,8 promila) i Novom Gradu (0,4 promila).

Negativne stope prirodnog priraštaja ostvarene su u: Trnovu (9,1 promila), Starom Gradu (3,8 promila), Novom Sarajevu (2,1 promila) i **Centru (2,0 promila).**

Tabela: STOPA PRIRODNOG PRIRAŠTAJA U PROMILIMA

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	-3,1	-1,0	-0,4	2,7	0,4	1,3
2014	-2,6	-2,9	-0,4	1,6	-0,3	0,8
2015	-2,6	-2,6	-1,0	1,1	-0,6	0,4
2016	-1,2	-1,6	-0,1	1,7	0,2	1,1
2017	-0,8	-1,0	0,1	0,8	0,0	1,2
2018	-2,8	-3,0	-0,3	2,0	-0,1	0,6
2019	-3,8	-2,0	-2,1	0,4	-1,2	0,3

Vitalni indeks

Vitalni indeks, odnos broja rođenih i umrlih, na području Kantona Sarajevo je veći od 1,0 tokom cijelog posmatranog perioda. Na području Grada Sarajeva u 2013., 2016. i 2017. godini, vitalni indeks je bio veći od 1,0, dok u 2014., 2015., 2018. i 2019. godini bio je ispod 1,0. U 2019. godini vitalni indeks je iznosio 0,89.

Tabela: VITALNI INDEKS

Godina	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	0,75	0,93	0,96	1,31	1,04	1,13
2014	0,78	0,79	0,96	1,18	0,97	1,08
2015	0,80	0,82	0,92	1,12	0,95	1,03
2016	0,90	0,88	0,99	1,19	1,02	1,11
2017	0,94	0,92	1,01	1,08	1,00	1,11
2018	0,78	0,78	0,98	1,23	0,99	1,06
2019	0,70	0,85	0,81	1,04	0,89	1,03

U Kantonu Sarajevo vitalni indeks smanjio se sa 1,13 u 2013. na 1,03 u 2019. U Gradu Sarajevu, vitalni indeks je 0,89 i manji je u odnosu na 2013. godinu.

3.3 Koeficijent starosnih struktura/ dobne ovisnosti

Važan instrument za planiranje razvoja su specifični oblici dobne strukture, **koeficijenti dobne ovisnosti**. Na temelju kontingenata stanovništva, moguće je izračunati osnovne koeficijente dobne ovisnosti u posmatranom periodu, koji u stvari pokazuju biološku strukturu stanovništva.

Tabela: KOEFICIJENT UKUPNE DOBNE OVISNOSTI

Kategorije	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	42,1	45,8	43,1	41,1	42,6	41,4
2014	42,3	45,8	43,3	41,5	42,9	41,6
2015	42,5	45,8	43,2	42,1	43,1	42,0
2016	46,1	49,7	46,0	44,5	46,1	44,0
2017	48,1	51,5	47,7	45,5	47,5	45,3
2018	50,0	53,1	49,1	46,7	48,9	46,6
2019	51,9	54,9	50,3	47,8	50,2	47,8

Koeficijent ukupne dobne ovisnosti, koji pokazuje stepen opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom mladih i staračkim kontingentom, pokazuje blagu tendenciju povećanja u svim opštinama od 2013. do 2019. godine.

Tabela: KOEFICIJENT DOBNE OVISNOSTI MLADIH

Kategorije	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	19,2	19,6	19,6	22,3	20,7	21,6
2014	20,2	20,8	20,8	23,5	21,9	22,8
2015	21,7	22,4	22,2	25,2	23,5	24,3
2016	19,8	21,0	20,6	23,0	21,6	22,2
2017	20,2	21,9	21,3	23,1	22,1	22,5
2018	20,8	22,5	21,9	23,3	22,5	22,9
2019	21,3	23,1	22,4	23,5	22,9	23,2

Koeficijent dobne ovisnosti mladih bilježi blago povećanje iz godine u godinu po opštinama.

Tabela: KOEFICIJENT DOBNE OVISNOSTI STARIH

Kategorije	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	22,9	26,2	23,5	18,8	21,9	19,7
2014	22,1	25,0	22,5	18,0	21,0	18,9
2015	20,8	23,4	21,0	16,9	19,7	17,7
2016	26,3	28,7	25,4	21,5	24,4	21,9
2017	27,8	29,7	26,3	22,4	25,4	22,8
2018	29,3	30,6	27,2	23,4	26,4	23,7
2019	30,6	31,8	27,9	24,3	27,4	24,6

Koeficijent dobne ovisnosti starih, pokazuje opterećenost stanovništva u radnoj dobi kontingentom starog stanovništva, ima tendenciju povećanja u svim opštinama u posmatranom periodu.

Tabela: KOEFICIJENT ZAMJENE GENERACIJA

Kategorije	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	0,8	0,7	0,8	1,2	0,9	1,1
2014	0,9	0,8	0,9	1,3	1,0	1,2
2015	1,0	1,0	1,1	1,5	1,2	1,4
2016	0,8	0,7	0,8	1,1	0,9	1,0
2017	0,7	0,7	0,8	1,0	0,9	1,0
2018	0,7	0,7	0,8	1,0	0,9	1,0
2019	0,7	0,7	0,8	1,0	0,8	0,9

Koeficijent zamjene generacija (odnos stanovništva mlađe i starije dobi) na nivou Grada Sarajeva u 2019. godini se smanjio u odnosu na 2013. godinu, kao i u Kantonu Sarajevo sa 1,1 u 2013. godini na 0,9 u 2019. godini.

To znači da na svakog stanovnika koji napušta radnu dob i prelazi u dob starih, u radnu dob iz mladih ulazi 0,9 stanovnika. Ovaj koeficijent indicira na pritisak na zapošljavanje.

Tabela: INDEKS STAROSTI

Kategorije	Opština				Grad Sarajevo	Kanton Sarajevo
	Stari Grad	Centar	Novo Sarajevo	Novi Grad		
2013	119,2	133,9	120,2	84,0	105,7	91,3
2014	109,1	120,1	108,3	76,7	95,8	83,0
2015	95,7	104,5	94,8	67,3	83,8	72,6
2016	133,1	136,4	123,2	93,4	113,0	98,7
2017	137,6	135,5	123,3	97,1	115,2	101,1
2018	140,9	136,3	124,4	100,2	117,4	103,5
2019	143,8	137,4	124,6	103,7	119,6	106,2

Indeks starenja stanovništva bilježi rast u skoro svim Opštinama u 2019. godini u odnosu na 2013. godinu i ukazuje **povećanje udjela starog stanovništva**. U slučaju jednakih učešća mladih i starijeg stanovništva ovaj indeks iznosi **100**. Smatra se da indeks starenja čija je vrijednost veća od 0,40 (ili 40%) ukazuje na populaciju koja je zašla u proces starenja.

3.4 Projekcija ukupnog broja stanovništva za 2024 godinu

Na temelju kretanja stanovnika od 2013. godine izvršena je projekcija broja stanovnika po opštinama Kantona Sarajevo za 2024. godinu metodom trenda.

Tabela: STANOVNIŠTVO-PROJEKCIJA ZA 2024.

Opština	2013	2019	2024
Stari Grad	36.976	35.385	34.212
Centar	55.181	53.368	51.868
Novo Sarajevo	64.814	64.077	63.538
Novi Grad	118.553	122.049	124.684
Grad Sarajevo	275.524	274.879	274.302
Ilidža	66.730	70.536	73.860
Vogošća	26.343	28.524	30.349
Hadžići	23.891	24.638	25.254
Ilijaš	19.603	20.603	21.534
Trnovo	1.502	1.316	1.145
Kanton Sarajevo	413.593	420.496	426.444

Tabela: PRIRODNI PRIRAŠTAJ U 2019 PO OPŠTINAMA

Opština	Stanovništvo (procjena sredinom godine)	Živorodeni	Umrli	Umrli dojenčad	Broj zaključenih brakova	Broj razvedenih brakova
		Ø 2019	Ø 2019	Ø 2019	Ø 2019	Ø 2019
1	2	3	4	5	6	7
Centar Sarajevo	53.368	593	669	8	294	17
Novi Grad Sarajevo	122.049	1.187	1.136	13	579	45
Novo Sarajevo	64.077	587	722	1	321	33
Stari Grad Sarajevo	35.385	310	444	2	238	16
KANTONSARAJEVO	420.496	4.320	4.174	41	2.303	157
Federacija BiH	2.190.098	17.490	21.198	160	12.190	1.436

Izvor podataka: Prirodno kretanje stanovništva – FZS saopštenja 01/19- 12/19

Za stanovništvo - Federalni zavod za statistiku, Saopštenje 14.2.1. od 30.08.2019. Procjena ukupnog broja stanovnika u Federaciji BiH 2019, stanje sredina godine

Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

U pripremi Demografskih karakteristika je korišten materijal Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo "Demografska analiza Kantona Sarajevo po opštinama u periodu 2013 – 2019. godine".

Analiza sadrži osnovne demografske karakteristike Opština, Grada i Kantona Sarajevo i projekciju broja stanovnika do 2024. godine.

Kretanje ukupnog stanovništva

Sredinom 2019. godine na području Kantona Sarajevo živi 420.496 stanovnika, a od tog broja na području Grada Sarajeva živi 274.879 stanovnika.

Najveća koncentracija stanovnika je na području opštine Novi Grad sa 29,0% učešća u ukupnom stanovništvu Kantona, a zatim slijedi opština Ilidža sa 16,8%, Novo Sarajevo sa 15,2%, **Centar sa 12,7%**, itd.

Broj stanovnika na području Kantona Sarajevo bilježi povećanje za 1,7% u 2019. u odnosu na 2013. godinu, a **na području Grada Sarajeva je zabilježeno smanjenje stanovništva za 0,2%**.

Smanjenje stanovništva na području Kantona Sarajevo zabilježeno je u Opštinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo i Trnovo. Do povećanja je došlo u Opštinama Vogošća 8,3%, Ilidža 5,7%, Ilijaš 5,1%, Hadžići 3,1% i Novi Grad 2,9%.

4. EKONOMSKI RAZVOJ

4.1 Makroekonomske karakteristike

Konkurentnost privrede na području opštine Centar je uslovljena konkurentnošću Bosne i Hercegovine i Kantona Sarajevo i u svojoj misiji građenja konkurentnosti u lokalnim okvirima fokusirana je na odgovarajuće lokacijske determinante konkurentnosti, koji uključuju lokalne uslove raspoloživosti faktora proizvodnje, lokalnu tražnju, kontekst rivalstva i lokalne povezane industrije, ono što se može nazvati lokalnim dijamantom konkurentnih prednosti ili lokalnim poslovnim okruženjem.

Lokalna konkurentnost uključuje lokalne kompanije, locirane na području opštine Centar, koje svojom konkurentnošću iskazuju sposobnost iskorištavanja prilika za stvaranje dodane vrijednosti u lokalnom i širem poslovnom okruženju.

Konkurentnost opštine Centar Sarajevo je rezultanta uticaja u makroekonomskom i lokalnom poslovnom okruženju.

Za ostvarivanje ciljeva ekonomskog razvoja koji se postavljaju na nivou opštine potrebno je osigurati investicije koje se finansiraju iz sredstava:

- 1) Budžeta Opštine Centar
- 2) Budžeta Kantona Sarajevo
- 3) Budžeta F BiH
- 4) Domaćih i stranih investitora koji su vođeni profitnim motivima.

Za investicije u infrastrukturu, sektor javnih usluga i preduzetničku infrastrukturu nema dovoljno izvora javnih investicija, zbog toga je **neophodno privući privatne investitore** koji će svojim sredstvima doprinijeti rješavanju javnih problema direktnim finansiranjem ili u jednom od modela javno-privatnog partnerstva.

Odnos konkurentnosti i javno-privatnog partnerstva je dvostran i on doprinosi i jačanju konkurentnosti i jačanju produktivnosti, kao mjere ostvarenja potencijala konkurentnosti. Investicije finansirane kroz javno-privatno partnerstvo doprinose jačanju konkurentnosti opštine Centar (**na primjer, finansiranje izgradnje tehnološkog parka za inkubiranje biznisa u IT sektoru**).

Konkurentnost opštine Centar je vodeća u Bosni i Hercegovini.

Opština Centar ima najbolje mikroekonomske osnove konkurentnosti i produktivnosti koje čine:

- 1) kvalitet poslovnog okruženja u kome se ostvaruje produktivnost i
- 2) kvalitet strategija i poslovnih operacija kompanija koje djeluju u poslovnom okruženju Opštine Centar.

Konkurentne prednosti opštine centar odnose se prije svega na lokacijske prednosti u području poslovnih i javnih usluga usmjerenih na visoku dodatnu vrijednost.

Struktura privrede Opštine Centar

Struktura privrede ukazuje da se radi o privredi razvijenog tipa sa značajnim učešćem tercijarnog i kvartalnog sektora. To je i razumljivo za opštini koja je značajno trgovinsko sjedište, sjedište upravnih i administrativnih tijela, sjedište banaka, predstavništava stranih i domaćih firmi, međunarodnih organizacija, zdravstveni i obrazovni centar.

Sektori	Poljoprivreda	Industrija	Usluge	Javne usluge	UKUPNO
Broj privrednih društava po sektorima (za 2019 godinu)	20	196	2102	177	2495
Procenat privrednih društava po sektorima (za 2019 godinu)	1%	8%	84%	7%	100%

Veličina	Velika	Srednja	Mala	UKUPNO
Broj privrednih društava po veličini (za 2019 godinu)	20	55	1703	1788
Procenat privrednih društava po veličini (za 2019 godinu)	1%	3%	95%	100%

Broj preduzetnika po najznačajnijim djelatnostima	Broj preduzetnika
1 - Obrti	565
2 - Prevoz	207
3 - Trgovina	393
4 - Ugostitelji	1503
5 - Uslužna	105
6 - Zanatska	152

BROJ ZAPOSLENIH PO GRANAMA PRIVREDE

Grane privrede sa najviše zaposlenih (od većeg ka manjem)	Broj zaposlenih
Grana 1-DJELATNOSTI ZDRAVSTVENE I SOCIJALNE ZAŠTITE-Q	6 546
Grana 2 -PREVOZ I SKLADIŠTENJE-H	6 034
Grana 3-TRGOVINA NA VELIKO I NA MALO; POPRAVAK MOTORNIH VOZILA I MOTOCIKALAG	5 754
Grana4-INFORMACIJE I KOMUNIKACIJE-J	5 019
Grana 5-STRUCNE, NAUCNE I TEHNICKE DJELATNOSTI - M	2 703
Grana 6- PRERAĐIVACKA INDUSTRIJA-C	1 583
Grana 7-GRAĐEVINARSTVO-F	1 482
Grana 8-DJELATNOSTI PRUŽANJA SMJEŠTAJA TE PRIPREME I USLUŽIVANJA HRANE (HOTELIJERSTVO I UGOSTITELJSTVO-I)	1 233
Grana 9-ADMINISTRATIVNE I POMOCNE USLUŽNE DJELATNOSTI-N	1 227

EKONOMSKI PROFIL OPŠTINE CENTAR

Opšti podaci za sve djelatnosti			
	2017	2018	2019
Broj kompanija	1,616	1,688	1,788
Ukupan broj zaposlenih	33,964	34,059	33,695
Prosječan broj zaposlenih	21	20	19
Ukupan prihod od prodaje (KM)	4,373,620,370	4,461,095,482	5,059,596,337
Prihod od izvoza	650,004,191	670,928,803	464,348,832
Prosječan prihod od prodaje (KM)	2,706,448	2,642,829	2,829,752
Ukupna dobit (KM)	139,182,454	52,838,654	263,248,919
Broj kompanija do 500.000 KM prihoda	1,180	1,242	1,328
Broj kompanija do 5.000.000 KM prihoda	349	358	372
Broj kompanija preko 5.000.000 KM prihoda	87	88	88

Pokazatelji profitabilnosti za sve djelatnosti	2017	2018	2019
EBIT / prihod	5.4 %	5.7 %	5.9 %
Neto marža	3.2 %	2.7 %	5.2 %
Prosječna neto dobit (KM)	85,869	70,432	147,960
ROE (povrat na kapital)	2.1 %	1.8 %	4.0 %
ROA (povrat na ukupnu aktivu)	1.3 %	1.1 %	2.5 %
Broj profitabilnih kompanija	1,015	1,046	1,077
Broj kompanija sa ostvarenom dobiti do 500.000 KM	945	973	1,005
Broj komp. sa ostvarenom dobiti preko 500.000 KM	70	73	72
Rast prihoda	-	2.1 %	12.1 %
Broj zaposlenih	33,964	34,059	33,695
Ukupna neto dobit (KM)	138,764,806	118,890,032	264,553,265

IZVOZ PO GRANAMA /DJELATNOSTIMA

GRANE	KM
PRERAĐIVACKA INDUSTRIJA - C	137 414 028
INFORMACIJE I KOMUNIKACIJE - J	98 653 446
TRGOVINA NA VELIKO I NA MALO; POPRAVAK MOTORNIM VOZILA I MOTOCIKALA - G	88 404 123
STRUCNE, NAUCNE I TEHNICKE DJELATNOSTI - M	67 700 757
GRAĐEVINARSTVO - F	49 847 550
PREVOZ I SKLADIŠTENJE - H	9 506 139
UMJETNOST, ZABAVA I REKREACIJA - R	1 095 292

PRETPOSTAVKA USPJEŠNOG OSTVARENJA CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA JE MEĐUSOBNA INTERAKCIJA EKONOMSKIH, DRUŠTVENIH, OKOLIŠNIH I PROSTORNIH ASPEKATA, KAO I UKLJUČENJE SVIH RELEVANTNIH AKTERA RAZVOJA – JAVNOG SEKTORA, PRIVREDNOG SEKTORA, ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA I GRAĐANA.

Ekonomski rast je kontinuirano povećavanje obima proizvodnje roba i pružanja usluga, gdje je osnovni indikator rast bruto društvenog proizvoda.

Ključni izazovi ekonomskog razvoja su vezani za ubrzani naučni i tehnološki napredak, nastanak novih privrednih grana i novih zanimanja. Nova ekonomija je bazirana na novim znanjima i u tom smislu potrebno je urgentno pristupiti **planiranju i realizaciji programa pametne specijalizacije**.

Uspješnost održivog ekonomskog razvoja opštine Centar u direktnoj je korelaciji sa prilagođavanjem sa ubrzanim promjenama privredne strukture na globalnom nivou.

U ovom dijelu situacione analize opštine Centar, prezentovaće se osnovne makroekonomske karakteristike, karakteristike tržišta rada, vanjskotrgovinske razmjene, poslovanja subjekata.

Opština Centar je prema parametrima razvijenosti najrazvijenija JLS u BiH i F BiH.

Ključni makroekonomski pokazatelji će se detaljnije analizirati u nastavku ovog poglavlja.

Tabela: NIVO RAZVIJENOSTI JLS U FBiH 2019.

	Naziv	Prihod od poreza na dohodak pc 2019	Stepen zaposlenosti 2019	Kretanje stanov. 2013-2019	Učešće starog stanov. 2019	Stepen obrazovanj radne snage 2019	Indeks 2019	Rang	Grupa
1	Centar	4,00	4,08	0,83	0,78	1,27	2,35	1	I
2	Novo Sarajevo	3,14	1,87	1,01	0,87	1,23	1,74	2	I
3	Stari Grad Sarajevo	2,50	1,44	0,75	0,80	1,11	1,40	3	I
4	Ilidža	1,63	1,46	1,59	1,07	1,07	1,39	4	I
5	Novi Grad Sarajevo	1,88	1,04	1,36	0,96	1,14	1,32	5	I
6	Grad Mostar	1,67	1,42	1,06	0,90	1,23	1,29	6	I
7	Vogošća	1,40	0,85	1,80	1,14	1,01	1,25	7	I
8	Doboj-Jug	1,15	1,56	0,99	1,19	1,04	1,18	8	II
9	Grad Tuzla	1,31	1,47	1,01	0,84	1,14	1,18	9	II
10	Grad Široki Brijeg	1,17	1,13	1,12	1,01	1,32	1,16	10	II

NAPOMENA: Za izračun indeksa razvijenosti koriste se podaci za 2019. Federalnog zavoda za statistiku i Poreske uprave Federacije BiH.

U odnosu na prethodne godine Opština Centar Sarajevo je i dalje na 1. mjestu. Nisu zabilježene značajane promjene pokazatelja, s tim da se razlika u odnosu na drugorangiranu opštnu Novo Sarajevo neznatno smanjila.

Tabela: VANJSKOTRGOVINSKA RAZMJENA PO OPŠTINAMA FBIH 2019

Tabela. VANJSKOTRGOVINSKA RAZMJENA PO OPŠTINAMA FBIH 2019.	IZVOZ u KM	Učešće u izvozu u %	UVOZ U KM	Učešće u uvozu u %	Pokrivenost uvoza izvozom u %	Saldo robne razmjene u KM
	I-XII 2019	2019	I-XII 2019	2019		
1	2	3	4	5	6	7
Centar Sarajevo	441.914.517	5,80	988.918.088	7,14	44,69	-547.003.571
Hadžići	83.303.662	1,09	209.499.059	1,51	39,76	-126.195.398
Ilidža	168.754.807	2,21	903.772.809	6,53	18,67	-735.018.002
Ilijaš	231.942.165	3,04	115.174.000	0,83	201,38	116.768.165
Novi Grad Sarajevo	309.481.835	4,06	1.100.291.085	7,95	28,13	-790.809.250
Novo Sarajevo	67.575.739	0,89	1.260.013.669	9,10	5,36	-1.192.437.929
Stari Grad Sarajevo	28.431.004	0,37	51.311.655	0,37	55,41	-22.880.652
Trnovo	53.038	0,00	27.008	0,00	0,00	26.029
Vogošća	96.038.867	1,26	243.205.497	1,76	39,49	-147.166.630
KANTON SARAJEVO	1.427.495.632	18,73	4.872.212.870	35,19	29,30	-3.444.717.237
Federacija BiH	7.620.113.876	100,00	13.844.811.056	100,00	55,04	-6.224.697.182

Izvor podataka: Uprava za indirektno oporezivanje BiH, posredovanjem Agencije za statistiku BiH

Tabela: VANJSKOTRGOVINSKA RAZMJENA PO STANOVNIKU PO OPŠTINAMA FBIH 2019.

OpŠTINA	IZVOZ + UVOZ u KM	Stanovništvo (procjena sredinom godine)	IZVOZ po glavi stanov. u KM	UVOZ po glavi stanov. u KM	IZVOZ + UVOZ po glavi stano. u KM
1	2	3	4	5	6
Centar	1.430.832.604	53.368	8.281	18.530	26.811
Hadžići	292.802.721	24.638	3.381	8.503	11.884
Ilidža	1.072.527.615	70.536	2.392	12.813	15.205
Ilijaš	347.116.164	20.603	11.258	5.590	16.848
Novi Grad	1.409.772.920	122.049	2.536	9.015	11.551
Novo	1.327.589.408	64.077	1.055	19.664	20.719
Stari Grad	79.742.659	35.385	803	1.450	2.254
Trnovo	80.046	1.316	40	21	61
Vogošća	339.244.365	28.524	3.367	8.526	11.893
KANTON SARAJEVO	6.299.708.502	420.496	3.395	11.587	14.982
Federacija BiH	21.367.193.986	2.190.098	3.479	6.322	9.801

Izvor podataka: Uprava za indirektno oporezivanje BiH, posredovanjem Agencije za statistiku BiH

Tabela: PORESKI PRIHODI PO OPŠTINAMA KS 2019.

Opština	Stanovništvo (procjena sredinom godine)	Prihodi u KM	Prihodi/PC (po glavi stan.) u KM	PRIHODI po glavi stanov. u KM FBiH = 100
Centar Sarajevo	53.368	35.860.345	672	360
Hadžići	24.638	4.650.732	189	101
Ilidža	70.536	20.319.547	288	155
Ilijaš	20.603	2.936.921	143	76
Novi Grad Sarajevo	122.049	40.124.259	329	176
Novo Sarajevo	64.077	34.109.685	532	286
Stari Grad Sarajevo	35.385	15.148.955	428	230
Trnovo	1.316	656.261	499	267
Vogošća	28.524	7.139.092	250	134
KANTON SARAJEVO	420.496	160.945.798	383	205
Federacija BiH	2.190.098	408.285.258	186	100

Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja

Bruto društveni proizvod

Osnovni indikator ekonomske razvijenosti je BDP i BDP/pc. Ciljevi razvoja vežu se za projekcije i stope rasta BDP i BDP/pc. Prema ostvarenom bruto društveni proizvod (BDP) u KS u 2019. godinu od oko 7,5 milijardi KM, Kanton Sarajevo je ekonomski najrazvijenija oblast Bosne i Hercegovine.

Najveći BDP ostvaruju opštine Centar, Novo Sarajevo i Novi Grad. U 2019. godini, u ove tri opštine ostvareno je 75,5% ukupnog BDP-a KS.

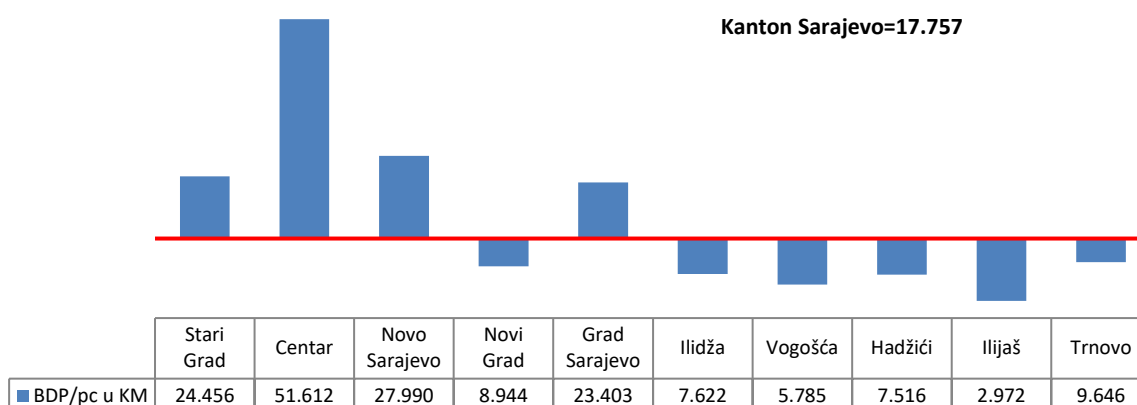
U opštini Centar ostvaren je BDP u vrijednosti od 2,75 milijarde KM.

Tabela: BDP I BDP/PC U OPŠTINAMA KS U PERIODU 2014 - 2019.

Opština	2015		2016		2017		2018		2019	
	BDP u hilj.KM	BDP/pc u KM	BDP u hilj.KM	BDP/pc u KM	BDP u hilj.KM	BDP/pc u KM	BDP u hilj.KM	BDP/pc u KM	BDP u hilj.KM	BDP/pc u KM
Stari Grad	725.424	19.832	743.560	20.430	774.347	21.456	821.130	22.955	865.383	24.456
Centar	2.303.112	42.139	2.360.689	43.420	2.461.222	45.502	2.609.924	48.645	2.754.442	51.612
Novo Sarajevo	1.500.209	23.166	1.537.714	23.789	1.602.765	24.831	1.699.596	26.486	1.793.486	27.990
Novi Grad	914.122	7.662	936.975	7.828,0	976.612	8.117	1.035.615	8.538	1.091.622	8.944
Grad Sarajevo	5.442.867	19.771	5.578.938	20.280	5.814.946	21.142	6.166.265	22.432	6.504.933	23.403
Kanton Sarajevo	6.248.269	15.004	6.404.475	15.340	6.675.406	15.949	7.078.710	16.878	7.466.637	17.757

Izvor: Procjena, Zavod za planiranje razvoja KS

Graf: BDP PER CAPITA KANTON SARAJEVO

U 2019. godini u opštini Centar ostvaren je najveći BDP/pc u KS od 51.612 KM, koji je za 2,9 puta veći od prosječne vrijednosti BDP/pc za KS.

Zaključak:

- Prema ekonomskim pokazateljima BDP i BDP/pc Kanton Sarajevo je ekonomski najrazvijenija oblast i u FBiH i u BiH. BDP KS učestvuje u ukupnom BDP-u Federacije BiH sa 32,3%, a u ukupnom BDP-u BiH sa 21,3%. **KS treba posmatrati kao jedinstven ekonomski prostor.**
- **BDP/pc opštine Centar je 2,9 puta veći prosjeka BDP/pc Kantona i preko 4,9 puta veći od prosječno ostvarenog BDP/pc u Federaciji BiH**

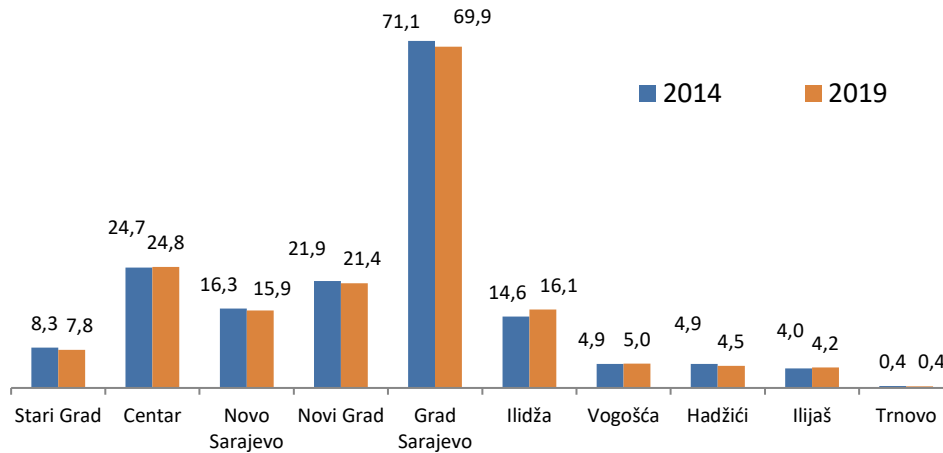
4.2 Tržište rada

Tabela: RADNA SNAGA U KANTONU SARAJEVO PO OPŠTINAMA

Područje	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stari Grad	16.295	16.061	16.240	15.575	16.776	16.479	0,2	101,1
Centar	48.695	47.450	49.304	49.398	51.839	52.314	1,4	107,4
Novo Sarajevo	32.103	32.102	31.280	30.879	33.274	33.518	0,9	104,4
Novi Grad	43.184	45.366	44.372	43.792	45.252	45.289	1,0	104,9
Grad Sarajevo	140.277	140.979	141.196	139.644	147.141	147.600	1,0	105,2
Kanton Sarajevo	197.336	199.322	199.698	197.497	210.409	211.140	1,4	107,0

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, dokumentacija

Graf: RADNA SNAGA PO OPŠTINAMA (%) U ODNOSU NA KS (100%)

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Najveća koncentracija radne snage je u opštini Centar/52.314 .

Stvarna radna snaga se razlikuje od statistički evidentirane, jedan od razloga je neformalno zapošljavanje.

Postoje nezaposlene osobe koje nisu na Službe za zapošljavanje KS. Razlozi mogu biti školovanje, briga o djeci, bolest, starost ili obeshrabrenost zbog dugoročne nezaposlenosti i nemogućesti pronalaska posla itd.

Takođe, postoje mlade osobe u dobi od 15 do 24 godine u KS, koje spadaju u radno sposobno stanovništvo, a koje nisu u procesu obrazovanja, nisu zaposlene, niti su u procesu obuke, pri čemu nisu ni na evidenciji nezaposlenih iz različitih razloga.

KS je na osnovu zakona o srednjem obrazovanju ("Službene novine KS", broj 23/10) u školskoj 2010/11. godini uveo obavezno srednje obrazovanje u trajanju od dvije godine za sve učenike do navršene osamnaeste godine života čime većina mladih osoba od 15 do 18 godina postaje obuhvaćena obaveznim srednjoškolskim obrazovanjem, te je veći udio mladih osoba dobi od 19 do 24 godine koje spadaju u ovu kategoriju. **Takve osobe, predstavljaju posebno osjetljivu kategoriju na tržištu rada koja ne stiče potrebne kvalifikacije.**

Zaposlenost

Zaposlenost je jedan od strateških ciljeva ekonomskog razvoja. Zaposlenost je direktan indikator nivoa razvijenosti. Zaposlenost je primarna komponenta blagostanja jedne zemlje. .

Ukupna zaposlenost

Prostorna distribucija zaposlenih po Opštinama u 2019. godini, **pokazuje je da je najveći broj zaposlenih evidentiran u opštinama Centar (45.591), Novi Grad (29.501), Novo Sarajevo (26.513) i Ilidža (24.095).**

Tabela: BROJ ZAPOSLENIH PO OPŠTINAMA U KANTONU SARAJEVO U PERIODU 2014-2019.

Opštine	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stari Grad	9.856	9.579	10.116	9.679	11.209	11.247	2,7	114,1
Centar	40.940	39.451	41.783	41.940	44.668	45.591	2,2	111,4
Novo Sarajevo	23.493	23.377	22.930	22.835	25.759	26.513	2,4	112,9
Novi Grad	23.257	25.156	25.066	25.589	28.379	29.501	4,9	126,8
Grad Sarajevo	97.546	97.563	99.895	100.043	110.015	112.852	3,0	115,7
Kanton Sarajevo	125.921	126.777	130.535	131.172	147.848	152.394	3,9	121,0

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Stope zaposlenosti

Stepen zaposlenosti u KS u 2019. godini, u odnosu na ukupno stanovništvo, iznosio je 36,2%. S druge strane, stepen zaposlenosti u odnosu na radni kontingent (stanovništvo od 15-65 godina) je 53,6%, dok je u odnosu na aktivno stanovništvo 74,2%. U periodu 2014-2019. godine stepen zaposlenosti ukupnog stanovništva u KS povećao se sa 30,4% u 2014. na 36,2% u 2019. godini, što je rezultiralo pozitivnom stopom od 3,6% prosječno godišnje.

U 2019. godini, najveći stepen zaposlenosti imala je opština Centar u kojoj je stepen zaposlenosti na kraju 2019. godine iznosio 85,4%.

Tabela: STEPEN ZAPOSLENOSTI PO OPŠTINAMA U KANTONU SARAJEVO, 2014-2019. (%)

Područje	Stepen zaposlenosti						Indeks 2019/2014
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	26,8	26,2	27,8	26,8	31,3	31,8	118,6
Centar	74,5	72,2	76,9	77,5	83,3	85,4	114,7
Novo Sarajevo	36,3	36,1	35,5	35,4	40,1	41,4	114,0
Novi Grad	19,6	21,1	20,9	21,3	23,4	24,2	123,3
Grad Sarajevo	35,4	35,4	36,3	36,4	40	41,1	116,0
Iliđža	25,5	24,9	25	25	32,7	34,2	134,0
Kanton Sarajevo	30,4	30,4	31,3	31,3	35,3	36,2	119,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Stepen zaposlenosti koji ukazuje na angažovanost radno sposobnog stanovništva (15-65 godina starosti) veći je za 28,2% u 2019. godini u odnosu na ostvaren u 2014. godinu. I ovaj stepen ukazuje na velike disparitete po opštinama Kantona.

Osim opštine Centar, veći stepen zaposlenosti od prosječno ostvarenog u KS je u opštini Novo Sarajevo.

Tabela: STEPEN ZAPOSLENOSTI RADNOG KONTINGENTA PO OPŠTINAMA (%)

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	34,9	34,0	39,7	39,7	47,0	48,3	138,6
Centar	88,6	85,7	112,1	117,5	127,5	132,3	149,3
Novo Sarajevo	48,1	47,8	50,8	52,2	59,8	62,2	129,2
Novi Grad	26,4	28,4	29,9	30,9	34,3	35,7	135,3
Grad Sarajevo	46,2	46,1	52,1	53,6	59,6	61,7	133,6
Kanton Sarajevo	41,8	41,9	44,5	45,5	51,7	53,6	128,2

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Aktivnost stanovništva mjerena registrovanom radnom snagom u odnosu na radno sposobno povećana je za 13,4% u 2019. u odnosu na 2014. godinu.

Stopa aktivnosti stanovništva najveća je u opštini Centar, gdje je, zbog velikih radnih migracija, ova stopa preko 100%.

Tabela: STOPA AKTIVNOG STANOVNIŠTVA PO OPŠTINAMA (%)

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	57,6	57,0	63,7	63,9	70,4	70,8	122,8
Centar	105,4	103,1	132,3	138,4	147,9	151,8	144,0
Novo Sarajevo	65,8	65,7	69,3	70,6	77,3	78,6	119,5
Novi Grad	49,0	51,3	52,9	52,9	54,7	54,8	111,9
Grad Sarajevo	66,4	66,6	73,6	74,9	79,7	80,7	121,5
Kanton Sarajevo	65,5	65,8	68,1	68,6	73,5	74,2	113,4

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Struktura zaposlenosti prema djelatnostima

/Izvod iz Strateške platforme KS/

U periodu 2014-2019. godine, najviše je porastao broj zaposlenih u djelatnostima administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti oko 2,3 puta kao i poslovanje nekretninama preko 2 puta, a najviše i jedino je smanjen broj zaposlenih u djelatnosti vađenja ruda i kamena, te proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija.

Analiza zaposlenosti po djelatnostima/područjima Standardne klasifikacije djelatnosti (SKD) pokazuje dominaciju trgovine tokom cijelog perioda.

Značajno učešće tokom posmatranog perioda ima i oblast javne uprave, društvene, socijalne i lične uslužne djelatnosti, sa tendencijom relativnog smanjenja učešća sa 12,4% u 2014. (15.629 zaposlenih) na 10,7% u 2019. (16.282 zaposlenih).

Kvalifikaciona struktura zaposlenosti

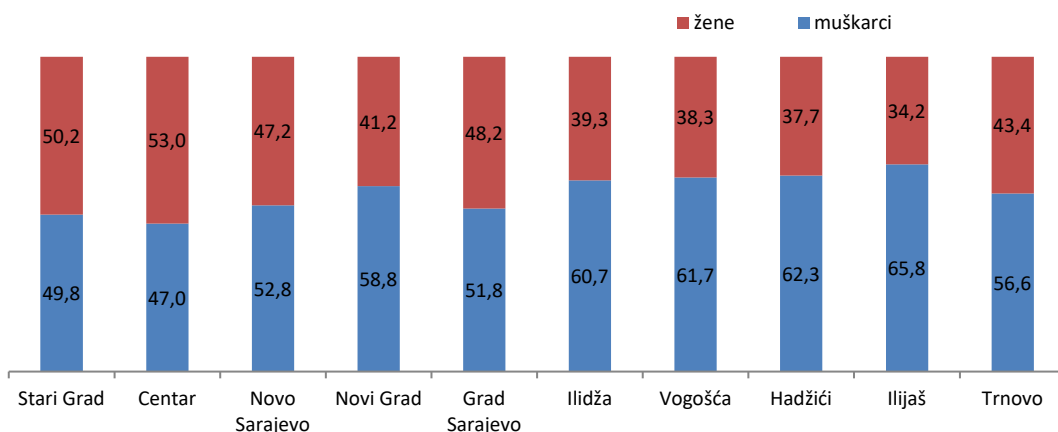
U strukturi zaposlenih u KS sa 45,9% učešća dominiraju zaposleni sa srednjom stručnom spremom i visokoobrazovani sa 33,8% učešća u ukupno zaposlenim.

Zaposleni sa srednjom stručnom spremom u periodu 2014-2019. pokazuju znatan pad od 8,1%, zaposleni sa kvalifikacijama magistara i doktora nauka u 2019. su veći za 3,7% u odnosu na 2014. godinu.

Struktura zaposlenih prema polu

Zaposlenost žena je bila dinamičnija, te je stopa rasta zaposlenih žena (4,8%) veća u odnosu na stopu rasta zapošljavanja muškaraca (3,1%).

Graf: ZAPOSLENE OSOBE PREMA POLU PO OPŠTINAMA KANTONA SARAJEVO, U 2019. (%)

Izvor: Obrada, Zavod za planiranje razvoja kantona Sarajevo

Najveće učešće žena u ukupnom broju zaposlenih imala je opština Centar (53,0%),

Nezaposlenost

Nezaposlenost je ogroman ekonomski i društveni problem.

Tabela: BROJ NEZAPOSLENIH PREMA OPŠTINAMA U PERIODU 2014–2019.

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Stopa rasta 2014-2019 (%)	Indeks 2019/2014
Stari Grad	6.439	6.482	6.124	5.896	5.567	5.232	-4,1	81,3
Centar	7.755	7.999	7.521	7.458	7.171	6.723	-2,8	86,7
Novo Sarajevo	8.610	8.725	8.350	8.044	7.515	7.005	-4,0	81,4
Novi Grad	19.927	20.210	19.306	18.203	16.873	15.788	-4,5	79,2
Grad Sarajevo	42.731	43.416	41.301	39.601	37.126	34.748	-4,1	81,3
Kanton Sarajevo	71.415	72.545	69.163	66.325	62.561	58.746	-3,8	82,3

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Analiza stope nezaposlenosti po Opštinama KS u 2019. godini u odnosu na aktivno stanovništvo pokazala je da je najmanju stopu nezaposlenosti imala Opština Centar, od 12,9%,

Tabela: STOPA NEZAPOSLENOSTI RADNE SNAGE PO OPŠTINAMA (%)

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	39,5	40,4	37,7	37,9	33,2	31,7	80,3
Centar	15,9	16,9	15,3	15,1	13,8	12,9	80,7
Novo Sarajevo	26,8	27,2	26,7	26,1	22,6	20,9	77,9
Novi Grad	46,1	44,5	43,5	41,6	37,3	34,9	75,5
Grad Sarajevo	30,5	30,8	29,3	28,4	25,2	23,5	77,3
Kanton Sarajevo	36,2	36,4	34,6	33,6	29,7	27,8	76,9

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Tabela: STEPEN NEZAPOSLENOSTI STANOVNIŠTVA PO OPŠTINAMA (%)

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	17,5	17,7	16,8	16,3	15,6	14,8	84,4
Centar	14,1	14,6	13,8	13,8	13,3	12,6	89,3
Novo Sarajevo	13,3	13,5	12,9	12,5	11,7	10,9	82,1
Novi Grad	16,8	16,9	16,1	15,1	13,9	12,9	77,2
Grad Sarajevo	15,5	15,8	15,0	14,4	13,5	12,6	81,4
Kanton Sarajevo	17,2	17,4	16,6	15,8	14,9	14,0	81,1

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

U ukupnom **radno sposobnom stanovništvu** Kantona, **petina stanovništva je nezaposleno**. Naime, stepen nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva smanjio sa 23,7% u 2014. na 20,6% u 2019. godini.

Tabela: STEPEN NEZAPOSLENOSTI RADNO SPOSOBNOG STANOVNIŠTVA (%)

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks 2019/2014
Stari Grad	22,8	23,0	24,0	24,2	23,3	22,5	98,7
Centar	16,8	17,4	20,2	20,9	20,5	19,5	116,2
Novo Sarajevo	17,6	17,9	18,5	18,4	17,5	16,4	93,1
Novi Grad	22,6	22,8	23,0	22,0	20,4	19,1	84,5
Grad Sarajevo	20,2	20,5	21,5	21,2	20,1	19,0	93,9
Kanton Sarajevo	23,7	24,0	23,6	23,0	21,9	20,6	87,2

Analiza kvalifikacione strukture nezaposlenih osoba u 2019. godini pokazala je da je najveći broj nezaposlenih lica sa srednjom stručnom spremom (2.295 zatim nekvalifikovanih radnika (1.472), kvalifikovanih radnika (1.380) i veoma visok broj nezaposlenih sa VSS (1366).

Tabela: NEZAPOSLENE OSOBE PREMA STRUČNOJ SPREMI U OPŠTINAMA KANTONA SARAJEVO U 2019.

Opštine	Ukupno	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
Stari Grad	5.232	738	53	1.819	28	27	1.374	18	1.175
Centar	6.723	1.366	119	2.295	35	25	1.380	31	1.472
Novo Sarajevo	7.005	1.454	116	2.549	41	29	1.483	33	1.300
Novi Grad	15.788	2.132	148	5.066	82	102	4.188	63	4.007
Grad Sarajevo	34.748	5.690	436	11.729	186	183	8.425	145	7.954
Kanton Sarajevo	58.746	7.887	579	18.564	271	261	15.009	276	15.899

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Analiza dobne strukture nezaposlenih osoba u KS u 2019. godini pokazala je da veliki udio u ukupnom broju nezaposlenih ima dobna skupina od 30-39 godina starosti (23,7%) i starosna skupina od 50-59 godina (23,7%), dok su osobe dobne skupine 20-29 godina činile 20,3% nezaposlenih lica.

U periodu 2014.-2019. godine broj nezaposlenih osoba starosti iznad 50 godina imao je trend konstantnog pada.

Opadajuće stope rasta nezaposlenosti dobne skupine 20-29 godina (-16,8%), skupine 30-39 godina (-5,0%) skupine 40-49 godina(-3,0%) upućuje na njihovo brže zapošljavanje, **uz istovremeno izražen rast nezaposlenosti iznad 60 godina.**

Dobna struktura nezaposlenih lica po opštinama ne odstupa značajno od strukture na nivou KS.

Tabela: NEZAPOSLENOST PREMA DOBNOJ STRUKTURI PO OPŠTINAMA U 2019.

Opštine	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-65
Stari Grad	88	1.048	1.248	1.084	1.244	520
Centar	103	1.397	1.682	1.379	1.512	650
Novo Sarajevo	105	1.453	1.630	1.470	1.699	648
Novi Grad	319	3.043	3.951	3.394	3.692	1.389
Grad Sarajevo	615	6.941	8.511	7.327	8.147	3.207
Kanton Sarajevo	1.171	11.927	13.973	12.518	13.973	5.184

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, obrada

Analiza dobne strukture nezaposlenih osoba prema polu na kraju 2019. godine je potvrdila da se mlade žene lakše zapošljavaju nego muškarci u dobi 15-29 godine, dok je kod svih ostalih dobnih razreda veća nezaposlenost žena nego muškaraca, a najizraženija je u dobi 40-49 godina (66,4% žena).

Mladi u dobi od 20-29 godine činili su 20,3% nezaposlenih, a njihov položaj je otežan zbog nedostatka visokih kvalifikacija ili potrebnog iskustva za konkurentnost na tržištu rada.

U **odnosu na dužinu čekanja** na zaposlenje u KS na kraju 2019. godine, udio nezaposlenih osoba koje su čekale na zaposlenje do 6 mjeseci bio je 16,9%, a do 12 mjeseci 7,8%.

Nezaposlene osobe koje su bile u srednjoročnoj nezaposlenosti, odnosno koje su čekale na zaposlenje od 1 do 3 godine činile su 17,6% ukupnog broja nezaposlenih osoba, **dok su nezaposlene osobe koje su u dugoročnoj nezaposlenosti preko 3 godine činile 57,5% nezaposlenih osoba.**

Prema dinamici registriranja nezaposlenih, najbrže raste broj osoba koje čekaju posao do 6 mjeseci, ali i sve osobe koje čekaju posao duže od godinu i po dana.

Struktura nezaposlenih lica prema dužini čekanja na posao po opštinama slična je strukturi na nivou KS.

Tabela: NEZAPOSLENOST PO DUŽINI ČEKANJA NA POSAO PO OPŠTINAMA U 2019.

Opštine	Dužina čekanja na posao									
	mjeseci					Godina				
	Do 6	6-9	9-12	12-18	18-24	2-3	3-5	5-7	7-9	Preko 9
Stari Grad	893	246	202	327	237	372	570	386	286	1.713
Centar	1.109	341	299	488	350	529	741	540	399	1.927
Novo Sarajevo	1.403	341	249	472	318	504	678	525	409	2.106
Novi Grad	2.789	760	486	950	620	1.067	1.523	1.127	972	5.494
Grad Sarajevo	6.194	1.688	1.236	2.237	1.525	2.472	3.512	2.578	2.066	11.240
Kanton Sarajevo	9.936	2.689	1.940	3.749	2.376	4.227	5.856	4.274	3.423	20.276

Izvor: JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo, www.juszzks.com.ba, ZPR KS, obrada

Podaci ukazuju da žene čekaju na zaposlenje duže od muškaraca, a **na kraju 2019. godine je bilo 79,4% žena koje su čekale na zaposlenje duže od jedne godine.**

Među nezaposlenim koji čekaju posao duže od 9 godina, žene čine 73,2%.

Plate

Na nivou Federacije BiH prosječna neto-plata isplatena u 2019. godine iznosila je 958 KM, što je veće za 15,0% u odnosu na 2014. godinu. Prosječna neto-plata isplatena u KS u 2019. godini iznosila je 1.153 KM i najveća je neto-plata u poređenju sa neto-platama u ostalim kantonima Federacije BiH, a veća je od prosječne neto-plate u Federaciji BiH za 20,4% ili 195 KM.

Najveća prosječna plata u 2019. godini u KS registrovana je na području opštine Centar i iznosila je 1.365 KM, što je za oko 19% više od prosječne plate na nivou Kantona.

Tabela: PROSJEČNE PLATE PO OPŠTINAMA KS, U PERIODU 2014 – 2019.

Opština	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Stari Grad	1.023	1.053	1.045	1.035	1.095	1.143
Centar	1.249	1.245	1.049	1.287	1.327	1.365
Novo Sarajevo	1.127	1.114	1.169	1.224	1.259	1.290
Novi Grad	910	853	887	970	999	996
Kanton Sarajevo	1.050	1.032	1.049	1.102	1.134	1.153

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Podaci u 2019. ukazuju da su prosječne neto-plate po područjima Standardne klasifikacije djelatnosti u KS veće u odnosu na prosječne plate u 2014. godini, u skoro svim privrednim djelatnostima, osim u oblastima administrativnih, pomoćnih i uslužnih djelatnosti i poslovanja nekretninama, gdje je došlo do smanjenja plata.

U 2019. godini, prosječna plata je iznosila 1.153 KM.

Najveće neto-plate isplatene su u sljedećim djelatnostima: finansijskoj djelatnosti i osiguranja (1.737 KM), proizvodnji i snabdijevanju električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija (1.677 KM), te javnoj upravi i odbrani (1.476 KM) i djelatnosti zdravstvene i socijalne zaštite (1.433).

S druge strane, najniže prosječne neto-plate zabilježene su kod djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva (588 KM), te administrativnih i pomoćnih uslužnih djelatnosti (590 KM).

Izvor: Kanton Sarajevo u brojkama, Federalni zavod za statistiku

Ocjena stanja

- U ukupnom stanovništvu Opštine Centar, radno sposobnog stanovništva je 67,9%,
- U periodu 2014.-2019. godine, najviše je porastao broj zaposlenih u djelatnostima administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti oko 2,3 puta kao i poslovanje nekretninama preko 2 puta,
- Nezaposlenost je najteži problem, posebno problem dugoročna nezaposlenost, oko 17,6% nezaposlenih traži posao između jedne do tri godine, a 57,5% preko 3 godine.
- Poseban problem predstavlja i nepovoljna dobna struktura nezaposlenih osoba i složen položaj mladih dobi 15-24 godine koji nisu u procesu obrazovanja i nisu zaposleni, kao i osoba starosti iznad 45 godina, koji teško pronalaze zaposlenje.
- Za prevazilaženje uočenih problema, potrebno je povećati izdvajanja za aktivnu politiku zapošljavanja, kroz podršku zapošljavanju i samozapošljavanju, posebno ugroženih kategorija (mladih, žena, osoba iznad 45 god. i sl.) te intenzivirati programe za prekvalifikaciju, dokvalifikaciju i stručno osposobljavanje nezaposlenih osoba. Potrebno je uskladiti programe obrazovanja sa potrebama tržišta rada i unaprijediti saradnju poslodavaca, institucija za obrazovanje i zapošljavanje.
- U posljednjih nekoliko godina evidentan je kontinuiran rast broja zaposlenih, odnosno smanjenje registrovanih nezaposlenih na Službi za zapošljavanje KS¹.

Rast zaposlenosti u proteklom periodu uglavnom je bio skoncentrisan u djelatnostima kao što su turizam, ugostiteljstvo, trgovina, IT sektor i znanjem intenzivne izvozno orijentisane usluge.

¹ Analiza stanja na tržištu rada u KS

Usvojen je Zakon o podsticaju male privrede, kao i Program podstica za period 2016-2019. godina. Izdvajanja za podršku maloj privredi, Kantona, Službe za zapošljavanje KS, Opštine Centar u stalnom su porastu. Ono što privlači posebnu pažnju je to da, uprkos svim navedenim aktivnostima. Kanton Sarajevo u posljednjih nekoliko godina ne bilježi bolje trendove u pogledu novog zapošljavanja u odnosu na ostatak FBiFi.

Učešće KS u ukupnoj zaposlenosti ili nezaposlenosti u FBiH je na približno istom nivou. Pored toga, **izražen je problem ubrzanog rasta nezaposlenosti visoko obrazovanih, posebno mladih osoba. Ovo se posebno odnosi na diplomante fakulteta iz grupacije društvenih nauka, gdje je relativno veliko učešće žena.** Generalno, nezaposlenost žena je viša u odnosu na muškarce. Posebno zabrinjava rast broja registrovanih nezaposlenih u kategoriji 55 i više godina. Upisna politika se još uvijek ne prilagođava trendovima na tržištu rada, posljedica je akumuliranje zanimanja na evidenciji nezaposlenih.

Vanjskotrgovinska razmjena

- Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku BiH, ukupnu vanjskotrgovinsku razmjenu Opštine Centar u 2019. godini sačinjavao je izvoz od 441.914.517 KM i uvoz u iznosu od 988.918.088 KM, sa **ostvarenim negativnim saldonom od - 547.003.571 KM.**
- Ukupna vanjsko trgovinska razmjena opštine Centar u 2019 godini (IZVOZ + UVOZ) iznosila je 1.430.832.604 KM, odnosno izvoz po glavi stanovnika od 8.281 KM i uvoz po glavi stanovnika u iznosu od 18.530 KM.
- Ukupni BDP od 2015-2019 imao je trend rasta, kao i BDP po glavi stanovnika.
- Ostvaren je ukupni BDP opštine Centar u 2015 godini u iznosu od 2.303.112.000 KM i BDP po glavi stanovnika u iznosu od 42.139.000 KM
- U toku **2019 godine ostvaren je ukupni BDP opštine Centar u iznosu od 2.754.442.000 KM i BDP po glavi stanovnika u iznosu od 51.612 KM**
- Opština Centar ima nisku stopu pokrivenosti uvoza izvozom, odnosno izražen trgovinski deficit, praćen niskom konkurentnošću domaćih proizvoda na međunarodnom tržištu i nedovoljno uređenim uslovima poslovanja. **U izvozu nije dovoljno zastupljena finalizacija proizvoda, kako bi se kreirala dodatna vrijednost. Pored toga, uočeno je i smanjenje investicija.**

4.3 Poslovni ambijent /uslovi poslovanja

„Uslovi poslovanja u Kantonu Sarajevu još uvijek su ocijenjeni kao veoma komplikovani preduzetnici su izloženi složenim birokratskim procedurama, pogotovo u kontekstu registracije novih poslovnih subjekata, ali i gašenja već postojećih.

Tako je prema posljednjem izvještaju Doing Business 2020 od ukupno 190 zemalja BiH rangirana među najlošijim i nalazi se na 184. mjestu po složenosti i trajanju procedura započinjanja biznisa, te troškovima istog.

Još uvijek ne postoji adekvatna podrška promociji i razvoju preduzetništva, a posebno u kontekstu postojanja adekvatnog institucionalnog okvira. Stoga je potrebno raditi na razvoju i osnaživanju sistema podrške preduzetničkim aktivnostima u Kantonu Sarajevo i to **ne samo kroz unapređenje administrativnih procedura,** već i kroz **adekvatan finansijski okvir, fiskalne olakšice, smanjenje parafiskalnih nameta, te kroz uspostavu institucionalnih kapaciteta** i tzv. „soft“ podršku razvoju preduzetništva.

Ipak, evidentni su određeni pomaci u kontekstu podrške ulaganju u privatni poslovni sektor kao što je snižavanje cijene registracije privrednog subjekta koja sada iznosi 80 KM i predstavlja najnižu cijenu registracije u cijeloj FBiH. Takođe, smanjeni su troškovi kao i skraćeni rokovi za dobijanje potrebnih dozvola u institucijama KS, a i **osigurana je centralizacija svih podataka potrebnih investitorima zainteresiranim za ulaganje na području KS, kao i registar poticaja.**

Napravljeni su određeni pomaci u kreditiranju malih i srednjih preduzeća kroz primjenu Zakona o poticaju razvoja male privrede ("Službene novine KS", broj 29/15) čime je omogućeno da se svake godine u Budžetu KS planiraju sredstva za provođenje ovog Zakona u visini od 0,5 % vrijednosti Budžeta KS iz prethodne godine, još uvijek ne postoji dovoljno razvijena finansijska podrška kroz tzv. ne-bankarske sisteme finansiranja poput namjenskih fondova za mala i srednja preduzeća i/ili start-upe, fondova rizičnog kapitala, investitorske mreže te kreditno-garantne fondove.

Osim određene finansijske podrške Zakonom o poticaju razvoja male privrede ("Službene novine KS", broj 29/15) osigurana je i podrška razvoju centara za preduzetništvo, preduzetničkih inkubatora, klastera, tehnoloških parkova i zona male privrede. To znači da pored obezbjeđenja povoljnih kreditnih sredstava sa subvencionisanom kamatnom stopom kroz Kreditno-garantni fond, Vlada KS svake godine će obezbjeđivati sredstva za realizaciju i drugih poticajnih mjera za mala i srednja preduzeća kao što su: Poticaj u primjeni tehničkih normi i standarda kvaliteta; Poticaj novoosnovanim – start up subjektima; Poticaj razvoja ženskog preduzetništva; Poticaj za unaprjeđenje IT preduzetništva; Poticaj za istraživanje, razvoj i primjenu savremenih tehnologija i inovacija.

Što se tiče drugih oblika finansiranja i kreditiranja, nažalost, uslovi kroz postojeću mrežu banaka i mikrokreditnih organizacija, uglavnom podrazumijevaju visoke kamatne stope, i nepovoljne kolateralne garancije koje zahtjevaju banke u cilju osiguranja kredita.

Troškovi izdavanja neophodnih dozvola kao što su urbanistička dozvola, odobrenje za građenje, upotrebna dozvola i okolinska dozvola su značajno redukovani, kao i rokovi pribavljanja istih. To je takođe, doprinijelo i unapređenju uslova za strane investicije pogotovo kada je riječ o ulaganju u Kanton Sarajevo kroz koncesije i javno-privatno partnerstvo (JPP), na osnovu Zakona o koncesijama ("Službene novine Kantona Sarajevo", broj 27/11 i 15/13) i Zakona o javno privatnom partnerstvu ("Službene novine Kantona Sarajevo" br. 27/11 i 16/17). Pri tome, Zakonom o koncesijama omogućeno je ulaganje stranim ulagačima u oblasti poslovanja kao što su: energetika, hidroelektrane, termoelektrane, vjetroelektrane, turizam, poljoprivreda, korištenje voda, eksploatacija mineralnih sirovina, hoteli i ostali turistički objekti, zdravstvene usluge, itd.

Međutim, procesi digitalizacije u kontekstu administrativnih procedura (e-uprave), pribavljanja adekvatnih dozvola, prijava i ispunjavanje fiskalnih i parafiskalnih obaveza još uvijek nisu na očekivanom nivou. još uvijek proces registracije poslovnog subjekta nije moguće realizovati on-line kao što je to slučaj u većini EU, ali i susjednih zemalja. Izgradnja adekvatnih kapaciteta i digitalne infrastrukture dobila je na još većem značaju usljed globalne pandemije (COVID-19) i njenih ekonomskih i socijalnih posljedica, pa bi kao takva trebala biti i prioritetizirana.

Fiskalna opterećenja još uvijek predstavljaju značajna ograničenja intenziviranju privrednih aktivnosti u Kantonu Sarajevo. Nerijetko obračun i naplata PDV po stopi od 17% po osnovu svih ispostavljenih faktura, neovisno o njihovoj naplati uzrokuje probleme u likvidnosti poslovnih subjekata, a posebno malih i srednjih preduzeća.

Takođe, procjenjuje se da u BiH postoji oko 500 različitih formi parafiskalnih nameta koji direktno guše privredu, bez jasnih rezultata odnosno svrhe postojanja². Naime, dodatno opterećenje za privredu predstavljaju porezi i doprinosi koji se odnose na platu, a koji su prema posljednjem Doing Business 2020 izvještaju najviši u regionu, pa je naša zemlja rangirana kao 141. od ukupno 190 zemalja koliko ih je obuhvaćeno Izvještajem. Često se ističe da ova dodatna opterećenja za poslodavca pogoduju tzv. sivim praksama zapošljavanja (tj. neprijavlivanju zaposlenika i zapošljavanju „na crno“), kao i sve izraženijem odlasku mladih i sposobnih kadrova iz zemlje (tzv. „brain-drain“). Tako je BiH zajedno sa Hrvatskom, Srbijom i Sjevernom Makedonijom jedna od najpogođenijih zemalja svijeta kada je riječ o odlasku talentovanih ljudi.“

Izvor: Privredna komora Kantona Sarajevo: <https://pksa.ba/>.

Konkurentnost poslovnog okruženja

Prema Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI) Bosna i Hercegovina spada u grupu zemalja čija je ekonomija bazirana na efikasnosti. U ovu grupu zemalja spadaju još i Albanija, Sjeverna Makedonija, Crna Gora i Srbija, dok se susjedna Hrvatska nalazi u tranziciji između ekonomije bazirane na efikasnosti i ekonomije bazirane na inovacijama odnosno brzom usvajanju inovativnih tehnologija. **To znači da je u narednom periodu nužno raditi na sofisticiranosti poslovanja i na inovativnosti kao temeljima konkurentnosti naše zemlje, ali i održivog rasta i razvoja.**

Upoređujući vrijednosti indeksa od 2013.g. na ovamo može se primjetiti da je BiH imala bolju poziciju u periodu 2013-2014 (GCI – 87), posebno kada je riječ o javnoj upravi, infrastrukturi, zdravlju, vještinama, tržištu rada, pa čak i tehnološkoj spremnosti i inovativnosti. Takođe, važno je napomenuti da zbog nemogućnosti pristupa podacima, BiH nije bila uključena u GCI 2014/2015.

Tabela: INDEKS KONKURENTNOSTI BIH PREMA 12 STUBOVA KONKURENTNOSTI U PERIODU 2013-2019.

Bosna i Hercegovina	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2019
1. Javna uprava	71	N/A	127	126	126	114
2. Infrastruktura	83	N/A	103	105	100	84
3. Makroekonomska stabilnost	104	N/A	98	76	64	64
4. Zdravlje	46	N/A	48	50	56	73
5. Vještine	63	N/A	97	92	91	82
6. Tržište roba	104	N/A	129	129	126	108
7. Tržište rada	88	N/A	131	125	123	107
8. Finansijski sistem	113	N/A	113	101	104	80
9. Tehnološka spremnost	73	N/A	79	76	69	49
10. Veličina tržišta	98	N/A	97	98	97	101
11. Sofisticiranost biznisa	110	N/A	125	115	115	117
12. Inovativnost	63	N/A	115	125	123	117
UKUPNO	87	N/A	111	107	103	92

Izvor: Svjetski ekonomski forum - Global competitiveness report

Ipak u 2019.g. dolazi do poboljšanja pozicije BiH, te se od ukupno 141 zemlju koliko je obuhvaćeno posljednjim Global Competitiveness Report, naša zemlja nalazi na 92. mjestu. Najznačajnija poboljšanja u odnosu na period 2015-2018 vidljiva su u infrastrukturi, vještinama, tržištima roba i rada, finansijskom sistemu te tehnološkoj spremnosti. Nažalost po sofisticiranosti poslovanja i veličini tržišta nešto smo lošije rangirani.

Posmatrajući navedene pokazatelje u regionalnom kontekstu BiH je najlošije rangirana zemlja (92), dok se susjedne Srbija i Crna Gora nalaze na 72. odnosno 73. mjestu, a Hrvatska na 63. poziciji.

S obzirom da su inovativne performanse usko povezane sa održivom konkurentnošću ekonomije, važno je istaći i vrijednost Globalnog indeksa inovativnosti (GII) i njegovih pojedinih komponenti koje itekako odražavaju između ostalog i institucionalni okvir i sofisticiranost poslovanja vrlo slično Globalnom indeksu konkurentnosti, ali i ulaganje u ljudski kapital i istraživanje, znanje, tehnološke i kreativne proizvode i sl. Naime, prema posljednjem rangiranju (GII 2019) naša zemlja se nalazi na 76. mjestu te je napredovala za jedno mjesto u odnosu na prethodnu, 2018. godinu. **Struktura indeksa posebno indicira potrebu za većim ulaganjem u obrazovanje, apsorpciju znanja, a posebno u kontekstu jačanja saradnje između obrazovnog, istraživačkog i poslovnog sektora, zatim povećanje broja i kvaliteta naučno-istraživačkih projekata, publikacija, broja patenata, itd.**

Institucionalna i poslovna podrška na nivou KS

/Izvod iz Strateške platforme KS/

„Okosnicu postojećeg institucionalnog okvira u kontekstu privrednog sektora i ekonomskog razvoja čine Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Sarajevska regionalna razvojna agencija (SERDA), Privredna komora Kantona Sarajevo te Obrtnička komora Kantona Sarajevo.

Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo je institucija koja vrši upravne i stručne poslove koji se odnose na oblast privrede, vodoprivrede, poljoprivrede, šumarstva i lovstva, veterinarstva, industrije i energetike, obrta, korišćenja prirodnih bogatstava, kantonalnog turizma i turističkih resursa, trgovine i ugostiteljstva.

Na području Kantona Sarajevo, djeluje i Sarajevska regionalna razvojna agencija (SERDA) koja realizuje projekte i aktivnosti usmjerene ka razvoju privrednih aktivnosti u regiji; stvaranju poticaja za povoljno poslovno okruženje, razvoju ljudskih resursa te jačanju konkurentnosti regije. Posebno je značajna uloga ove agencije u kontekstu implementacije projekata koji se finansiraju iz međunarodnih i EU fondova poput IPA, Interreg Danube, Interreg Mediterranean (Interreg MED), itd. Osim toga, Kreditno-garantni fond Sarajevske regionalne razvojne agencije (SERDA) predstavlja veoma konkretnu finansijsku podršku razvoju i jačanju preduzeća, obrtnika, startup biznisa i poljoprivrednika na području Kantona Sarajevo.

Posebnu ulogu u pružanju podrške poslovanju privrednih subjekata ima Privredna komora Kantona Sarajevo, koja zastupa interese svojih članova pred nadležnim državnim organima, posebno u pripremi privrednog zakonodavstva, pri donošenju mjera i mehanizama privrednog sistema i ekonomske politike i kod utvrđivanja makro razvojne politike; te pruža razne servisne usluge svojim članovima (poslovne informacije, stručne savjete, prezentacije, promocije, predstavljanja u inostranstvu, organizovani nastupi na izložbama i sajmovima i dr.), stručne obuke itd. Članstvo u Komori je dobrovoljno i može se steći prema sjedištu, upisom u sudski registar, a kolektivni članovi obrazovanjem asocijacija.

Za podršku radu obrta, uspostavljena je Obrtnička komora Kantona Sarajevo, koja zastupa i štiti interese obrtnika, vodi evidenciju obrtnika, te pruža servisne usluge obrtnicima, stručne obuke za obrtnike i sl.

Posebnu poslovnu podršku predstavljaju i preduzetnički, inkubacioni, tehnološki i razvojni centri, međutim ovaj vid podrške poslovanju privrede još uvijek nije dovoljno razvijen na području Kantona Sarajevo, u odnosu na koncentraciju poslovnih aktivnosti i potrebe.

Takođe, iako IT sektor predstavlja jedan od najbrže rastućih sektora u Kantonu Sarajevo još uvijek ne postoji nijedan tehnološki park niti respektabilan inkubator i/ili akcelerator. Naime, Studija razvoja IT sektora u Kantonu Sarajevo predviđa izgradnju jednog takvog parka u sarajevskom naselju Šip, Opština Centar, koji će omogućiti koncentraciju i svojevrsnu klasterizaciju IT kompanija što će značajno ojačati njihovu konkurentsku poziciju te podstaći stvaranje jedinstvenog lanca vrijednosti. Studijom je takođe predviđeno osnivanje inkubatora i akceleratora čak i u području digitalizacije kreativnih industrija i to u okviru muzeja Ars Aevi. Stoga je izuzetno važno u narednom periodu raditi na izgradnji inkubatora, akceleratora i tehnoloških parkova kao izuzetno važne karike strateškog razvoja preduzetničke infrastrukture koja trenutno nedostaje u Kantonu Sarajevo. „

Poslovne zone na području opštine Centar

Poslovne zone su prostori opremljeni saobraćajnom i komunalnom infrastrukturom i u prostorno planskim dokumentima određeni su za obavljanje privrednih djelatnosti. U poslovnim zonama se koncentrišu i povezuju privredni subjekti čijom sinergijom se stvaraju pretpostavke za ubrzan lokalni privredni razvoj.

Poslovne zone postaju središte integrisanih lanaca vrijednosti. Privredni subjekti imaju pogodnosti u pogledu troškova poslovanja. Uređene Poslovne zone su atraktivne za privlačenje stranih investicija.

Prema podacima Ministarstva za privredu Kantona Sarajevo, na prostoru opštine Centar evidentirana je PZ ŠIP

Poslovne zone na području opštine Centar	Naziv industrijske zone	Tip zone	Površina	Infrastruktura	Vlasništvo
Centar	PZ Šip	Zelena	82.714 m ²	Predviđena izrada saobraćajne i komunalne infrastrukture	Opština Centar i Zavod za izgradnju KS

Izvori: Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo, Investirajte u Kanton Sarajevo – Investicioni profil Kantona Sarajevo, 2019.

Poslovna zona ŠIP/namjena Tehnološki park ŠIP

Jedna od osnovnih mjera su investicije u poslovnu infrastrukturu namijenjenu razvoju IT sektora. Tehnološki parkovi predstavljaju najefikasniju podršku razvoju IT sektora.

Tehnološki park, čiji koncept sadržava centar za istraživanje i razvoj, u potpunosti bi bio kompatibilan i sa aktivnostima i inicijativom osnivanja „Centra za istraživanje i razvoj“ koji se zagovara od strane kadrova Mašinskog fakulteta u Sarajevu. Između niza varijacija koje ovakve institucije mogu imati, **tehnološki parkovi se smatraju najkompleksnijim, ali se širom svijeta, u praksi potvrdilo da direktno doprinose tehnološkom razvoju i otvaranju izuzetno velikog broja radnih mjesta.**

Pravilno koncipiran, organizovan i vođen tehnološki park doprinosi:

- **Stvaranju i razvoju poduzetničkih firmi** (mikro, malih i srednjih) zasnovanih na razvoju novih proizvoda, tehnologija ili inovacija,
- **Transferu znanja od visokoškolskih ustanova prema preduzetnički orijentisanom dijelu privrede** i bržem prilagođavanju potrebama poduzetništva,
- **Inovacijama, razvoju novih tehnologija**, razvoju rješenja i aplikativnih mogućesti za potrebe preduzetnika,
- **Izgradnji brenda Kantona Sarajevo kao regionalnog IT centra** putem organizovanja regionalnih i globalnih konferencija te promociju domaćih usluga i gotovih rješenja,
- **Servisiranju i podršci „start-up“ preduzetništva** u periodu konsolidacije nakon osnivanja i pristupu tržištu.

Sinergija koja se trenutno postiže organizovanim zajedničkim djelovanjem najvećih kompanija IT sektora, ekonomski potencijal i zainteresovanost kompanija **značajan su element za realizaciju investicije u tehnološki park, na odgovarajućoj lokaciji i uz pogodnosti koje bi osigurao Kanton Sarajevo.**

Pametni grad

Ujedinjene nacije (UN) procjenjuju da će do 2050. godine sedamdeset (70% stanovništva svijeta živjeti u gradskim sredinama, zbog toga su izazovi održivog urbanog razvoja u fokusu razvojnih strategija na svim nivoima. UN su u okviru novih milenijumskih razvojnih ciljeva (2015 godine) definisale strateški cilj "**Učiniti gradove inkluzivnim, bezbjednim, fleksibilnim i održivim**".

Osnovni princip je da se proces urbanizacije kontroliše u cilju efikasnog korištenja raspoloživih resursa bez produblivanja socijalnih i ekonomskih razlika, sa smanjenjem negativnih pritisaka na okoliš. Pretpostavka za obezbjeđenje kvalitetnijeg i održivog života u gradovima je primjena inovativnih tehnoloških i organizacionih rješenja.

Koncept „ pametnog grada“ korespondira sa postavljenim milenijumskim ciljevima UN.

Termin pametni grad (Smart city) je sve više u upotrebi, radi se o razvoju mrežne infrastrukture i uvođenju novih tehničko-tehnoloških rješenja u cilju podizanja ekonomske efikasnosti i unapređenja društvenog, kulturnog i urbanog razvoja .

Uvođenje i korištenje svih potencijala savremenih Informaciono-komunikacionih tehnologija/ IKT je ključna pretpostavka za realizaciju koncepta „pametnih gradova“.

Koncept pametnih gradova

Pojam „Pametni grad“ se dovodi u vezu sa konceptima kao što su:

- e-uprava,
- e-legislatura,
- e-obrazovanje,
- IKT infrastruktura,
- inteligentni transportni sistemi (ITS),
- stepen učešća IKT industrije u gradu
- stepen obrazovanosti njegovih stanovnika u oblasti IKT sektora.

Globalni trend- prelazak iz industrijskog društva u post-industrijsko društvo je jedan od najuticajnijih trendova današnjice i utiče na sve aspekte života, a naročito na privredni razvoj.

Karakteristika post-industrijskih društava je rast sektora usluga, istraživanja i inovacija u društvenom bruto proizvodu. Kompetentnost specijalizovanih naučnih, stručnih i političkih elita je odlučujuća za uspješnost tranzicije iz industrijskog u post-industrijsko društvo.

Pojam "post-industrijskog društva" je uveo francuski sociolog Alain Touraine. Američki sociolog Daniel Bell ga je teorijski dodatno razvio.

Prema Bellu, karakteristike postindustrijskog društva su :

- 1. restrukturiranje privrede u pravcu nove ekonomije-ekonomije znanja**
(transformacija od proizvodnje roba **prema uslužnoj ekonomiji, inovacijama i istraživanjima**)
- 2. nastaju radikalne promjene u strukturi zanimanja,**
- 3. unapređenje teorijskog znanja** kao izvora inovacija i oblikovanja političkih odluka u društvu
- 4. orijentacija prema budućnosti: uvođenje i kontrola novih tehnologija**
- 5. odlučivanje: stvaranje novih "intelektualnih tehnologija"**

Post-industrijsko društvo i informaciono društvo možemo posmatrati kao sinonime.

Proces stvaranja globalnog Informacionog društva **unosí promjene u sve elemente ljudskoga života.**

Zahvaljujući informacionim tehnologijama i globalnoj povezanosti znanje se danas proizvodi i distribuira brže nego ikada. U situaciji visoke konkurencije na tržištu rada i na tržištima pojedinih industrija, **ljudi i preduzeća prisiljeni su kontinuirano učiti** i što prije stizati do relevantnih informacija i saznanja.

4.4. EKONOMIJA ZASNOVANA NA ZNANJU KAO NOV NAČIN RAZMIŠLJANJA

Fleksibilnost ekonomske strukture, radnog vremena, drugačija struktura ekonomskih faktora – to su nove činjenice. Naime, ako je nekada obilje prirodnih izvora važno za preovlađujući faktor, moderna epoha tehnologije i sve većeg oslonca na znanje, naročito u drugoj polovini XX vijeka, relativizovala je prirodni faktor.

Karakter i sadržaj ekonomskih aktivnosti mijenjaju se relativno brzo, u skladu sa dinamičnom proizvodnjom novih potreba. U knjizi „Šok budućnosti“ (1972) Alvin Tofler dokazuje **da dolazeće društvo nudi nevjerojatno intenzivne i brze promjene, pravu revoluciju od industrijskog ka „superindustrijskom društvu“, koje će donositi „suviše brze promjene u suviše kratkim intervalima, koje će šokirati ljude, tako da će mnogi patiti od nesnalaženja“**, što se danas i dešava kao informatičko nesnalaženje dijela starije populacije širom svijeta. To donosi i različite troškove i uslove života, kod neprilagođenih u odnosu na prilagođene.

Faktor znanja kao pretpostavka razvoja sve više se povezuje sa dinamikom savremenog razvoja. Ekonomisti danas, za razliku od klasičnih ekonomista u faktore savremenog razvoja ubrajaju ljudski kapital, prirodne resurse i „tehnološke promjene i inovacije“. Tako, na primer, Samjuelson i Nordhaus za ključne razvojne pretpostavke smatraju „oponašanje tehnologije“ i „preduzetništvo i inovacije“ (Samuleson & Nordhaus 2010, str. 583). U čuvenoj studiji američkog pisca Petera Druckera, na sistematičan način se istražuje i dokazuje značaj inovacija koje u kombinaciji sa preduzetničkim faktorom predstavljaju osnovni izvor ekonomskog rasta i zapošljavanja, širom svijeta (Drucker, 1993, str. 150-162).

Evolucija znanja kao ključnog faktora produktivnosti odigrala se veoma brzo. Nobelovac Džejms Tobin navodi da je u razvijenim ekonomijama već sedamdesetih godina XX vijeka doprinos radne snage i kapitala ekonomskom rastu bio svega 12%, a **doprinos znanja rastu produktivnosti je preko 80%**. Taj trend je bio najizraženiji u Japanu gdje je preko 95% rasta produktivnosti zasnovano na znanju i inovacijama, a samo 5% je zavisilo od ostalih faktora. Onda su se javili već pomenuti socijalni teoretičari kao što je bio Danijel Bel, Alvin Tofler, Drucker **koji su oblikovali koncept privrede zasnovane na znanju.**

Navodimo nekoliko podataka koji oslikavaju doprinos pojedinih proizvodnih faktora. **Godine 1950. je u poljoprivredi i industriji najrazvijenijih industrijskih zemalja bilo zaposleno:** u Francuskoj 61,6%, u Njemačkoj 66,3%, u Japanu 68,9%, Velikoj Britaniji 50,9%, a u USA svega 43,7% radnika. Već 1970. godine taj procenat se smanjuje na 32% u USA i 53% u Japanu. Krajem XX vijeka ubrzava se proces restrukturiranja zaposlenosti, tako da se usljed rasta produktivnosti u proizvodnji (uvođenje novih tehnologija, robotizacija, preseljenje industrijskih pogona u druge zemlje, ali i sve veće uloge obrazovanja i naučnoistraživačkog rada, zaposlenost u proizvodnji se kreće od 21,8% u USA do 41% u Japanu. Istraživanja ključnih faktora rasta najrazvijenijih zemalja u toku druge polovine XX vijeka pokazuje da dolazi do značajnih promjena i njihovoj strukturi. To je uslovljeno, prije svega, **uticajem tehnologije i društva znanja na ekonomski sistem i strukturu.**

POLITIKE EVROPSKE UNIJE

Nova ekonomija i faktor znanja kao uslov priključivanja EU

Evropska unija se na Lisabonskom samitu opredijelila za izgradnju ekonomije zasnovane na znanju koja donosi nova i kvalitetna radna mjesta, kao i ekonomsku efikasnost. **Ujedinjena Evropa želi da ulaže više u znanje, tehnološki razvoj i obrazovanje novih generacija** u kome će rad i kapital postati produktivniji zahvaljujući disperziji znanja i razvoju novih tehnologija.

Upravljanje razvojem za Evropsku uniju je imperativ u obezbjeđenju prihvatljive budućnosti za nove generacije. Regionalne, nacionalne i lokalne strategije održivog razvoja prilagođavaju se novom planskom pristupu budućnosti.

Digitalna agenda za Evropu

U globalnoj ekonomiji digitalni/ IKT sektor raste sedam puta brže od prosjeka drugih sektora. EU zaostaje za ostalim zemljama (prije svega USA) u pogledu brzih, pouzdanih i povezanih digitalnih mreža koje podržavaju poslovni sektor.

Građani su trenutno suočeni sa različitim naknadama za korištenje, neusklađenim sistemima i neujednačenom povezanosti na području EU. To je štetno za građane, preduzeća i inovatore u EU.

Digitalnom agendom za Evropu planirano je uspostavljanje jedinstvenog digitalnog tržišta.

Sve više svakodnevnih aktivnosti poslovnih i privatnih obavlja se putem interneta, tako da je svim građanima neophodno poznavanje digitalnih vještina kao pretpostavka za potpunu uključenost u društvo. Procjenjuje se da će se za većinu radnih mjesta zahtijevati osnovna znanja i vještine u informacionim tehnologijama.

Osnovni elementi digitalne agende za Evropu

ŠIROKOPOJASNI PRISTUP

IT sektor raste sedam puta brže od drugih privrednih sektora. Pretpostavka rasta je uspostava širokopojsnih mreža. Razvoj mreža velike brzine danas ima isti efekat kao razvoj električne energije i saobraćajnih mreža na industrijalizaciju.

U EU raste broj preduzeća u području IKT tehnologija. IKT sektor EU-a samo u programiranju softvera ostvaruje prihod od 17,5 milijardi EUR prihoda i obezbjeđuje 1,8 miliona radnih mjesta. Cilj akcionog plana Evropske komisije pod nazivom **StartUpEurope** je **kreiranje povoljnog poslovnog ambijenta za preduzetnike u IKT sektoru u Evropi.**

Digitalnom agendom za Evropu modernizovaće će se pravila EU-a o jedinstvenom digitalnom tržištu. Osnovni cilj je povećanje obima e-trgovine kroz pojednostavljivanje procedura i izgradnju povjerenja u kupovinu putem interneta implementacijom mjera iz strategije za poboljšanje internetske sigurnosti u Evropi (bolja zaštita od kibernetičkih napada).

Danas se radna mjesta povezana sa IKT-om otvaraju mnogo brže nego u ostalim sektorima. Kako bi riješila to pitanje, **Evropska komisija je osnovala „Veliku koaliciju za digitalne vještine i radna mjesta“.**

Koalicijski partneri se obavezuju da će preduzeti konkretne mjere kako bi povećali osposobljavanje u području IKT-a, privukli mlade da se obrazuju u tom području ili pomogli modernizaciji obrazovanja u području IKT-a. Ovisno o oblasti stručnog znanja, partneri su se obavezali da će kreirati nove programe osposobljavanja i stažiranja i pojačati promociju usmjerenu prema mladima za specijalizaciju u oblasti novih IKT tehnologija.

Cilj digitalne agende za Evropu je dostupnost IKT tehnologije svim građanima

Osnovne vještine programiranja će biti potrebne u mnogim poslovima. Više od 90 % zanimanja u današnje vrijeme zahtijeva određeno znanje u području IKT-a. Stručnjaci u području IKT-a ključni su u svim sektorima evropske ekonomije. Potražnja za IKT stručnjacima raste po godišnjoj stopi od 3%, međutim broj diplomiranih informatičara ne zadovoljava potrebe. Posljedica su mnoga prazna radna mjesta za stručnjake u području IKT-a koja se ne mogu popuniti uprkos visokoj stopi nezaposlenosti u Evropi.

PRAVCI RAZVOJA INFORMACIONOG DRUŠTVA U KANTONU SARAJEVO

Veza dokumenti: (Strategija razvoja KS do 2020 godine, Studija razvoja IT sektora u Kantonu Sarajevo)

„Kompanije iz IT sektora u Kantonu Sarajevo čine više od 50% ove djelatnosti u FBiH. Ostvareni rezultati su posljedica povećane tražnje za IT uslugama na svjetskom tržištu i preduzetničke inicijative vlasnika privatnih IT kompanija, koji su u potpunom nedostatku razvojnih fondova i značajnijih projekata informatizacije društva uspjeli razviti respektabilno poslovanje.

Dvije su osnovne grupe IT kompanija u Kantonu Sarajevo: jedna koja na inostranom tržištu nastupa sa vlastitim razvijenim aplikativnim softverskim modulima za najzahtjevnije svjetske telekom operatore i druga koju karakteriše „outsourcing“, razvijanje aplikacija posljednje generacije za velike internacionalne kompanije koje su lideri tehnološkog razvoja u svijetu.

I pored toga što postojeće IT kompanije imaju veliki potencijal novog zapošljavanja (potencijal se mjeri u hiljadama radnih mjesta), **njihov dalji razvoj je limitiran nedostatkom školovanih IT kadrova.**

Postojeće obrazovne institucije u Kantonu Sarajevo prema strukturi, trenutnim upisnim kvotama, obrazovnim kurikulumima, profilu nastavnog kadra, ne edukuju dovoljan broj specijalizovanog IT kadra što predstavlja predstavljaju apsolutno limitirajući faktor za dalji razvoj IT sektora.

Uspješnost u dizajniranju mjera i njihovoj implementaciji direktno zavisi od uspješnosti saradnje IT kompanija i obrazovnih institucija, kako bi budući diplomanti bili osposobljeni u praktičnim znanjima potrebnim za rad u IT industriji.

Pored urgentnog povećanja upisnih kvota na postojećim fakultetima koji obrazuju kadrove IT profila, Studija predlaže osnivanje (ili restrukturiranje postojeće) najmanje dvije srednje stručne škole, osnivanje IT fakulteta u sklopu Univerziteta Sarajevo te inkorporiranje i privlačenje privatnih obrazovnih institucija u IT obrazovanje putem sistema subvencija u vezi sa zapošljavanjem njihovih diplomanata u realnom IT sektoru.

Studija konstatuje da u postojećem zakonodavnom okviru nema adekvatnih zakonskih propisa koji detaljnije regulišu specifičnosti IT sektora (carinski propisi, šifre djelatnosti, profil zanimanja), kao i da **trenutno ne postoje razrađene mjere podsticaja razvoju IT sektora,** bez kojih će dugoročno biti teško održati internacionalnu konkurentnost, jer većina zemalja u razvoju, jednako kao i zemlje u okruženju, širokim spektrom poticajnih mjera, intenzivno podržavaju razvoj vlastitog IT sektora.

Institucionalna ulaganja u istraživanje i razvoj su na tako niskom nivou u BiH, pa i u Kantonu Sarajevo, da dramatično zaostaju za susjednim zemljama u regionu, u Studiji se konstatuje da će ozbiljan razvoj IT sektora i ukupni ekonomski razvoj, ostati na nivou neosnovanih i neispunjenih želja, ukoliko ne dođe značajnih strukturnih promjena u ovoj oblasti u smislu poboljšanja uslova i povećanja ulaganja.“

„U skladu sa inicijativama, iskazanom interesu, kao i veoma ozbiljnim predradnjama koje je dio IT kompanija već obavio, u cilju koncentracije resursa, boljeg povezivanja IT kapaciteta i integrisanja obrazovnih i razvojnih kapaciteta u okviru jedne lokacije, **utvrđena je neophodnost izgradnje tehnološkog parka na već rezervisanoj lokaciji u Kantonu Sarajevo (Opština Centar Sarajevo).**

Na osnovu ukupne situacione analize u Studiji su predloženi kratkoročni i dugoročni ciljevi te ukratko definisani elementi operativnih ciljeva na osnovu kojih Vlada Kantona Sarajevo može kreirati vlastiti akcioni plan implementacije usklađen s ostalim aktivnostima i raspoloživim budžetom.

Elementi operativnih ciljeva su integrisani u tri strateška cilja:

- 1. Restruktuiranje obrazovnog sistema** koji bi, uz dosljednu implementaciju predloženih operativnih ciljeva, pored otvaranja IT fakulteta i dvije srednje škole uključilo i implementaciju programa cjeloživotnog učenja i programa prekvalifikacije te otvorilo mogućnost ostvarenja strateškog cilja od **edukovanih 12.000 IT inženjera i specijalista do kraja 2025. godine.**
- 2. Uspostavljanje i izgradnja Tehnološkog parka Sarajevo na lokaciji Šip**, koji će uključivati fleksibilne i funkcionalne prostore za potrebe IT kompanija kombinovane sa prostorom za zgradu IT fakulteta i prostorom za IT istraživačko-razvojni centar koji može integrisati i funkciju modernog inovativnog IT akceleratora.
- 3. Unapređenje poslovnog okruženja za podršku razvoju IT sektora** putem formiranja IT razvojnog vijeća, izmjene legislative, osnivanje fondova i iznalaženje načina za implementaciju širokog spektra poreznih olakšica ili subvencionisanje određenih aktivnosti.

Razvoj IT sektora je u razvojnim dokumentima KS prepoznat kao sektor sa velikim potencijalom rasta i novog zapošljavanja.

Struktura i karakteristike IT sektora Kantona Sarajevo

IT sektor se razvijao bez systemske podrške i strateškog usmjeravanja, ostvareni rezultati u poslovanju su plod preduzetničke inicijative pojedinaca.

Strukturu IT sektora u Kantonu Sarajevo čine firme koje su bazirane na hardveru i firme koje se bave razvojem softvera. Iako poslovna aktivnost kompanija koje se bave distribucijom hardver komponenti ima znatan broj zaposlenih, BiH nema značajnu ekonomsku aktivnost u proizvodnji hardver komponenti, fokus Studije je zbog znatno veće ekonomske dodane vrijednosti (value added) fokus usmjeren na kompanije koje se bave razvojem softvera.

Spektar djelatnosti softverskih firmi u Kantonu Sarajevo izuzetno je širok, kao i njihova tržišna orijentacija. Djelatnosti se kreću od firmi koje vlastite aplikacije implementiraju kod najzahtjevnijih svjetskih telekom operatera do firmi koje uspješno implementiraju vlastita softverska rješenja na zahtjevnom tržištu finansijskih usluga dominantno u vlasništvu stranih banaka u BiH.

Podsektori, ključni izazovi i ograničenja za razvoj u IT sektoru

Prema dostupnim podacima, IT sektor (programiranje, savjetovanja i djelatnosti povezane s njima) u zadnje tri godine bilježi konstantan trend rasta broja zaposlenih. Na osnovu provedenih istraživanja (za potrebe Studije razvoja IT sektora u Kantonu Sarajevo) utvrđeno je da nedostatak visoko kvalifikovane radne snage ovog profila, predstavlja glavni ograničavajući faktor za dalji rast i razvoj IT sektora.

Izazovi

Obrazovni sistem u Kantonu Sarajevo nije prilagođen potrebama IT sektora. **Ukupan broj inženjera informatike je znatno ispod potreba** koje mogu osigurati kontinuitet postojećeg nivoa poslovanja. Prema mišljenju vodećih IT kompanija aktivnih u sektoru programiranja, nastavni plan i program, te kvalitet stečenog znanja na fakultetima ne zadovoljava potrebe tržišta.

Zbog nefleksibilnosti obrazovnog sistema studenti nisu u mogućnosti da imaju uvid u brze promjene tehnologija i programskih alata u IT sektoru. Evidentan je i nedostatak praktičnog rada, koji mora biti vezan za aktuelna kretanja i inovativna tehnološka rješenja u IT sektoru.

Prema djelatnosti koja generiše veći dio ukupnog prihoda, kompanije iz IT sektora mogu se grupisati u dvije sistemske i konceptualno različite grupe:

- Jedna grupa se sastoji od kompanija koje svoje **usluge pružaju za poznate klijente (outsourcing), od kojih je većina orijentisana prema inostranstvu** i svoje poslovanje zasnivaju na dugoročnim ugovorima sa vodećim kompanijama u svijetu kao što su Apple Inc. Cupertino CA USA, Nokia, Waterfall Mobile i mnogim drugim kompanijama iz SAD , Turske, Švedske, Velike Britanije itd.
- Druga grupa kompanija svoje **poslovanje bazira na kreiranju specijalizovanih proizvoda koje plasiraju na lokalnom ili globalnom tržištu**. Pored domaćih kompanija, u ovu grupu spadaju i poslovne jedinice velikih globalnih korporacija, koje nastupaju na bh. tržištu u saradnji s lokalnim implementacionim partnerima.

Globalni trend integrisanja IT rješenja u sve aspekte društva i sve industrijske sektore generiše rast potražnje za kadrovima u IT sektoru.

„Prema izvještaju Evropske komisije, može se uočiti nekoliko trendova u IT industriji. **Najznačajnijim tehnološkim trendovima u IT industriji trenutno se smatraju «Machine learning» i „Internet of things“.**

Treći značajan trend u IT industriji je „Cloud Computing“, koji predstavlja novi poslovni model i novu tehnološku platformu za razvoj i izvršavanje programskih rješenja koji se danas sve više koriste. Koncept „Cloud Computing“ se bazira na dostupnosti računarskih resursa po potrebi, tj. na zahtjev, najčešće putem Interneta. Krajnji korisnici pristupaju aplikacijama «u oblaku» putem web-pretraživača ili aplikacije na mobilnom telefonu, dok se softver i korisnički podaci nalaze na serverima na udaljenoj lokaciji.

Obzirom da je predloženo povećanje kapaciteta obrazovnih institucija putem uspostavljanja srednjih strukovnih IT škola i fakulteta informacionih tehnologija kompleksan proces čiji se pozitivni efekti na IT industriju mogu očekivati u periodu od 3 do 5 godina, potrebno je trenutno reagovanje u smislu mjera podrška profesionalnoj prekvalifikaciji putem organizovanja edukativnih IT programa.

U Kantonu Sarajevo već postoje 6-12 mjesečne edukacije koje ubrzano i uspješno putem on-line ili „in class“ predavanja i radionica osposobljavaju kadrove za junior programere.

Za rad u IT industriji potrebna su IT znanja i vještine. Formalne kvalifikacije u smislu fakultetskih diploma nisu ključne ni obavezne. **Stoga je za IT sektor, neformalna profesionalna IT edukacija jednako važna kao i formalna univerzitetska, dokle god polaznicima pruža znanja i vještine potrebne za rad u IT industriji.** Provedene IT edukacije i postignuti rezultati zaposlenika u IT sektoru jasno prikazuje opravdanost usmjeravanja aktivnih mjera zapošljavanja u pravcu neformalne IT edukacije nezaposlenih i mladih osoba.

Web infrastruktura za podršku razvoju IT obrazovanja u Kantonu Sarajevo

Za uspješno ostvarivanje ciljeva razvoja IT obrazovanja i ljudskih resursa neophodno je uspostavljanje obrazovne IT web platforme u Kantonu Sarajevo, putem koje bi se ostvarivala interakcija između svih zainteresovanih aktera, učenika, studenata, nezaposlenih, nastavnika, profesora, obrazovnih institucija, (škola i fakulteta) i IT industrije/kompanija s ciljem modernizacije i unapređenje kvaliteta i kvantiteta IT obrazovanja. **Autori Studije smatraju ovu aktivnost neophodnom i urgentnom.“**

Obrazovna IT web platforma trebala bi uspostaviti e-IT/internet edukaciju čime bi IT obrazovanje bilo dostupno svim zainteresovanim građanima Kantona Sarajevo i BiH. Ovim bi se omogućilo masovnije edukovanje IT kadrova za nesmetan razvoj IT industrije.

Internet e-IT obrazovanje bi se provodilo putem besplatnih i komercijalnih masovnih otvorenih online kurseva (MOOCs35) i besplatnih/otvorenih edukativnih sadržaja (OER36). Određen broj ovih obrazovnih sadržaja kreirali

bi predstavnici IT industrije Kantona Sarajevo shodno njihovim potrebama i razvoju tehnologije. Za prioritete oblasti i specifična znanja, IT kompanije mogu organizovati e-tutoring i e-mentoring za polaznike u cilju ostvarivanja boljih rezultata učenja.

IT web-platforna treba služiti i kao podrška razvoju obrazovanja u oblasti IT-a u osnovnim i srednjim školama i fakultetima. U tom smislu, na web-platforni bili bi dostupni digitalizovani edukativni udžbenici i sadržaji za predmet Informatika za sve razrede osnovne i srednje škole, te će se tokom edukativnog procesa omogućiti interakcija između učenika, nastavnika i predstavnika IT industrije.

IT web-platforna treba biti znatna podrška nastavnicima i profesorima predmeta Informatika kao i profesorima ostalih oblasti IT obrazovanja putem kreiranja kvalitetnih nastavnih sadržaja, vježbi i praktičnih primjera, te online kurseva za kontinuirano unapređenje znanja i vještina nastavnika i profesora.

Imajući u vidu stanje u kojem se nalazi obrazovni sektor u oblasti IT-a potrebno je uspostaviti saradnju između ovog sektora i IT industrije, s ciljem unapređenja IT obrazovanja. Ova saradnja treba biti usmjerena u pravcu kontinuiranog usklađivanja nastavnih planova i programa osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja s razvojem tehnologije, te kontinuiranog učenja i osposobljavanja nastavnog kadra.

Praktičan rad ili praksu u IT industriji tokom edukacije u oblasti IT-a neophodno je uvrstiti u redovan obrazovni proces odnosno nastavne planove i programe, s ciljem stjecanja praktičnih znanja i iskustava učenika srednje škole i studenata.“

Biznis akceleratori kao sredstvo za podršku tehnološkom razvoju

U okviru modernih trendova koji se primjenjuju kao podrška inovativnosti, razvoju novih kompanija i tehnološkom razvoju u svijetu se osnivaju biznis akceleratori. **Jedan od takvih akceleratora planira se u dijelu Tehnološkog parka Sarajevo gdje će se koncentrisati istraživačko-razvojne aktivnosti. To nikako ne isključuje mogućnost da se i na drugim mjestima, ukoliko je to finansijski održivo, realizuju centri koji će podržati razvoj tehnologije, kreativne industrije i drugih aktivnosti.**

Biznis akceleratori imaju sve značajniju ulogu u razvoju preduzetništva i tehnološkom napretku te postaju “akceleratori” ekonomskog rasta i društvenog razvitka. **Njihova primarna uloga je pružanje podrške start-up kompanijama u ranim fazama njihovog razvoja i to putem edukacije, mentorstva i finansija.**

Upravo iz tog razloga akceleratori postaju obavezan dio svih većih tehnoloških parkova osiguravajući neophodnu vezu IT sektora s drugim industrijama, ali i poslovnom i društvenom zajednicom u cjelini.

Start-up akceleratori i hubovi su često smješteni u “neformalnim” i “umjetnički” uređenim prostorima koji podstiču kreativnost i inovativnost mladih ljudi. Uočljiv je rastući trend “Tech Art” start-upova u oblasti digitalizacije umjetnosti u svrhu njene promocije, ali i stvaranja online galerija, aukcija, te umjetničkih online platformi, itd. (npr. S[edition] – London; Auctionata – Berlin; Rise Art – London; itd.).

Ovaj trend je prepoznat i od najvećih globalnih lidera u digitalizaciji i inovativnosti poput Google, Amazon u formi platformi kao što su Google’s Open Gallery, Amazon Art, itd.

POTENTIAL BUSINESS ZONE SIP, SARAJEVO

Name of the business zone	Potential business zone Sip, Sarajevo	
Location/Municipality	Centar Sarajevo Municipality	
Ownership	In the ownership of the Municipality (LR folio No. 6748); in the ownership of the Institute of Construction of Sarajevo Canton (LR folio No. 865, LR folio No. 359, LRfolio No. 374) New settlement of Sip (parcels marked as K1-K8; K16; K19-K24) Part of land K1, K3 and K4, and the entire K2 within the territory of the Municipality of Vogosca being resolved before the competent services of the Municipality of Vogosca.	
Purpose of the zone	Innovation and technological park and residential and business facilities.	
Total land area (m²)	BGP 82.714 m ²	
Infrastructure	Road connection	Yes
	Electricity	Yes
	Water	Yes
	Gas	Yes
	Phone & Internet	Yes
	Sewage	Yes
Urban Plan for the zone		
Investment cost		
Contacts	Company/Municipality	Centar Sarajevo Municipality
	Address	Mis Irbina 1, 71000 Sarajevo

STRATEŠKI I SPECIFIČNI CILJEVI RAZVOJA IT SEKTORA U KANTONU SARAJEVO

Ciljevi su utvrđeni u Studiji razvoja IT sektora u KS, koja je usvojena na Vladi Kantona Sarajevo u februaru 2017 godine.

Strateški ciljevi

Cilj 1. Putem obrazovnog sistema, programa cjeloživotnog učenja i prekvalifikacije **obrazovati 12.000 IT inženjera i specijalista do 2025. godine/ u Studiji do 2020 godine.**

Cilj 2. **Uspostaviti IT Tehnološki park Sarajevo** i profilisati Sarajevo kao regionalni IT centar

Cilj 3. Stvoriti poslovno okruženje koje pogoduje razvoju IT sektora (**IT business friendly environment**).

Specifični ciljevi u okviru strateškog cilja 1.

1. Osnivanje otvorenog Fonda za IT edukaciju koji će dodjeljivati stipendije za IT obrazovanje i prekvalifikaciju
2. Uvođenje dvije srednje škole za IT - IT gimnazije i IT srednje stručne škole
3. Promjena upisnih kvota i politike upisa na Univerzitetu u Sarajevu u cilju usmjeravanja resursa na IT odsjeke Elektrotehničkog i Prirodno-matematičkog fakulteta kao i na cijelom Univerzitetu u Sarajevu
4. Podrška privatnim pružiocima usluga obrazovanja u oblasti IT-a koji kao rezultat edukacije imaju zapošljavanje i samozapošljavanje u IT industriji
5. Osnivanje Fakulteta za informacione tehnologije u okviru Univerziteta u Sarajevu
6. Osiguranje preduslova za brzu i fleksibilnu adaptaciju kurikuluma na IT fakultetima i odsjecima s ciljem efikasnog prilagođavanja potrebama tržišta
7. Kontinuirana promocija IT sektora i edukacije u Kantonu Sarajevo
8. Stvaranje fonda za profesionalno usavršavanje IT obrazovnog kadra u osnovnim i srednjim školama te uspostavljanje programa edukacije edukatora
9. Izmjena politike plaćanja i kompenzacije za rad IT obrazovnog kadra u osnovnim i srednjim školama i fakultetima u cilju osiguranja i zadržavanja visokokvalifikovanih predavača
10. Uspostavljanje web-platforme za IT obrazovanje u Kantonu Sarajevo s ciljem povećanja kvaliteta, kvantiteta i masovnijeg obrazovanja u oblasti IT-a

Definisanje efikasnog modela izgradnje Tehnološkog Parka Sarajevo - lokalitet Bare-Šip

Uspostava tehnološkog parka s fokusom na IT riješila bi nekoliko problema i izazova s kojima se suočava IT industrija u Kantonu Sarajevo:

- Tehnološki IT park omogućio bi klasterizaciju i koordinaciju aktivnosti IT kompanija. Okupljanje IT kompanija na jednom mjestu bi omogućilo koordinaciju i zajednički nastup, te bi ojačalo konkurentnost pojedinačnih kompanija i budućeg klastera.
- Tehnološki park bi uključivao IT biznis inkubator, koji bi dao mogućest novim IT preduzetnicima za pokretanje novih poslovnih poduhvata, povezivanje i mogući outsourcing dijela projekata za postojeća velika i srednja preduzeća u tehnološkom parku i sl.
- Tehnološki park omogućava lakše povezivanje s neformalnim i formalnim sistemom obrazovanja. U budući tehnološki park bilo bi moguće smjestiti neformalne pružaoce obrazovanja za programe doobuke i prekvalifikacije, te budući fakultet i srednju stručnu školu za IT.

Razvoj digitalne infrastrukture u Kantonu Sarajevo

„Postojeća infrastruktura trenutno zadovoljava osnovne potrebe IT industrije, međutim da bi se omogućio dugoročni razvoj IT sektora i informacionog društva i spriječio zaostatak u razvoju u odnosu na zemlje članice EU, **apsolutno je neophodno nastaviti investicije u razvoj digitalne infrastrukture.**“

Potpuna digitalizacija i uvođenje e-Governance u Kantonu Sarajevo

BiH je usvojila dio zakona koji su preduslov za uvođenje e-Governance i digitalizaciju poslovanja:

1. Zakon o elektronskom potpisu BiH (Službeni Glasnik BiH 38/06)
2. Zakon o zaštiti ličnih podataka BiH (Službeni Glasnik BiH 49/06, 76/11 i 89/11)
3. Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu BiH (Službeni Glasnik BiH 66/07)
4. Zakona o elektronskom dokumentu BiH (Službeni Glasnik BiH 58/15) i Zakon o elektronskom dokumentu FBiH (Službeni list FBiH 76/15)
5. Zakon o unutrašnjem platnom prometu FBiH (Službeni list FBiH 48/15)

Predloženi modeli finansiranja izgradnje Tehnološkog parka

„Prvi prijedlog za finansiranje izgradnje Tehnološkog parka Sarajevo je model javno –privatnog partnerstva, međutim proces donošenja odluka i ukupne realizacije projekta izgradnje Tehnološkog parka na ovaj način, mogao bi biti izuzetno kompleksan i dinamika realizacije ne bi odgovarala urgentnim potrebama Kantonu Sarajeva i IT sektora.

Zbog toga se predlaže da se u narednoj fazi donošenja odluke razmotre i druge opcije finansiranja projekta Tehnološki park Sarajevo, koje uključuju:

- Izgradnju parka uz potpuno direktno finansiranje od strane IT kompanija,
- Finansiranje izgradnje putem kreditnog zaduživanja Kantona Sarajevo,
- Pronalazak strateškog partnera (građevinskog investitora, globalne korporacije ili obrazovne institucije) koji bi snosio većinu ili cjelokupne troškove izgradnje.

Podrazumijeva se da Tehnološki park mora osigurati samoodrživost koja se može postići putem ekonomske cijene rente i režijskih troškova, osim za dio biznis akcelerator, za koji bi dio troškova bio subvencionisan od Vlade Kantona Sarajevo i eventualnih donatora.

U Studiji se preporučuje opcija izgradnje Tehnološkog parka Sarajevo putem privatne investicije, kroz uključivanje IT industrije u investiciju što garantuje ulazak IT firmi u Tehnološki park, to je ključna pretpostavka uspjeha Tehnološkog parka.

Prema inicijalnom idejnom rješenju procijenjena vrijednost investicije iznosi 30.000.000 KM. **U idejnom rješenju planirano je 25.000 m² kancelarijskog prostora (što je dovoljno za smještaj gotovo 1.000 programera), biznis inkubator/akcelerator površine 1.600 m², kongresni centar od 2.400 m² i prostor za marketing i promociju od 1.200 m².** Kalkulacija ne uključuje dio koji je inicijalno planiran kao stambeni prostor (10.000 m²), a inicijalna preporuka je da se i za ovaj dio promjeni namjena, **te da se redefiniše kao prostor za smještanje IT škole** i finansijskih institucija, i dodatni kancelarijski prostor.

Stvaranje inkubatora (uz edukaciju potrebnih kadrova) otvara mogućest da se postojeći broj zaposlenih u IT firmama u KS poveća sa 2.200 osoba na 8.800 do 2025 godine.

PROGRAM PODRŠKE OPŠTINE CENTAR IT SEKTORU

Opština Centar kao najrazvijenija lokalna zajednica u BiH, sa strukturom privrede u kojoj se najznačajniji ekonomski efekti ostvaruju u tercijarnom i kvartarnom sektoru, **strateški se opredjelila za dalji proces digitalizacije i plansku podršku razvoju urbane ekonomije zasnovane na znanju, naučnim istraživanjima i novim tehnologijama.**

Ključne riječi: **Urbana ekonomija –ekonomija znanja- nova ekonomija-digitalizacija-nove tehnologije**

U cilju dostizanja postavljenih strateških ciljeva Opština Centar je u skladu sa globalnim trendovima, politikama EU, kao i opredjeljenjima Kantona Sarajevo, prepoznala veliki značaj podrške razvoju IKT sektoru za unapređenje sopstvene konkurentnosti i održivog razvoja u budućem periodu.

FOKUSI OPŠTINE CENTAR SARAJEVO U PODRŠCI RAZVOJU IKT SEKTORA

Podrška razvoju preduzetništva u oblasti IKT sektora (MSP i obrti)

Prvi korak je edukacija menadžmenta malih i srednjih preduzeća i njihovih zaposlenih. Edukacija treba da uvjeri MSP da će podići svoju konkurentnost ukoliko prihvate koncept e-poslovanja i e-trgovine. Nakon toga, MSP treba da dobiju znanja o načinu uvođenja koncepta e-poslovanja i e-trgovine i njihove firme, kao i odgovarajuću konsultantsku pomoć pri uvođenju inovacija u e-poslovanje i razvoju softverskih rešenja, savetodavnu pomoć za nabavku IT opreme i sl.

Drugi bitan element za uvođenje e-poslovanja i e-trgovine u MSP je subvencionisanje i kreditiranje MSP za ulaganje u razvoj e-trgovine. Finansijska pomoć treba da se ograniči i da bude usko vezana za uvođenje koncepta e-poslovanja i e-trgovine.

PODRŠKA RAZVOJU PREDUZETNIŠTVA U IKT SEKTORU NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR

Podrška razvoju ljudskih resursa

Da bi se omogućio brži razvoj softverskih i drugih IKT kompanija, neophodno je **preduzeti mjere u formalnom i neformalnom obrazovanju u cilju razvoja ljudskih resursa u oblasti IKT tehnologija.** i uticati na smanjenje broja IKT stručnjaka koji napuštaju zemlju.

U tom smislu je potrebno **okupiti sve lokalne aktere u cilju preduzimanja odgovarajućih mjera.**

Podrška razvoju start-up i inovativnih kompanija

Jedan od osnovnih uslova za razvoj novih inovacionih projekata u oblasti IKT je što **lakši pristup kapitalu neophodnom za proces finansiranja start up biznisa i istraživanja.**

Na ovaj način su investicione grupe ili fondovi u početnom stadiju omogućile kompanijama i projektima kao što su Gugl, Amazon, Jutjub ili E-bej da dostignu današnju vodeću poziciju na globalnom tržištu. Iz ovog razloga Evropska komisija intenzivno pomaže razvoj novih mreža fondova rizičnog kapitala i promovise ovakav način investiranja u mala i srednja preduzeća.

Za ovakve investitore najatraktivnije su investicije upravo u IKT sektor jer je u ovom sektoru najveći broj inovativnih projekata koji se mogu lako i jednostavno distribuirati na međunarodna tržišta.

Ciljevi opštine Centar Sarajevo u oblasti razvoja IKT sektora

U strateškim ciljevima Opštine Centar razvoj IKT sektora je prepoznat kao jedna od ključnih pretpostavki razvoja održive urbane ekonomije (nova ekonomija zasnovana na znanju inovacijama i kreativnosti).

Mjera 1. **Organizovanje edukacija** prema potrebama poslodavaca (u okviru neformalnog obrazovanja – prekvalifikacije -mjere aktivne politike zapošljavanja)

Mjera 2. **Podrška razvoju preduzetničke infrastrukture namijenjene razvoju IT sektora**

Projekat: **Izgradnja IT Tehnološkog parka na području opštine Centar (lokacija ŠIP)**

Opis projekta: Okupljanje IT kompanija na jednom mjestu u cilju koordinacije aktivnosti i klsterskog udruživanja. Tehnološki park bi uključivao i IT biznis inkubator, koji bi dao mogućnost novim IT preduzetnicima za pokretanje novih poslovnih poduhvata, povezivanje i mogući outsourcing dijela projekata za postojeća velika i srednja preduzeća u tehnološkom parku. Tehnološki park bi omogućio povezivanje s neformalnim i formalnim sistemom obrazovanja. U buduću tehnološki park bilo bi moguće smjestiti neformalne pružaoce obrazovanja za programe doobuke i prekvalifikacije, te buduću fakultet i srednju stručnu školu za IT.

Mjera 3. Finansijska podrška inkubiranju biznisa/ start up

Projekat: Dodjela bespovratnih sredstava za samozapošljavanje mladih (podrška start up biznisima)

Opis projekta: Na osnovu Javnog poziva za dostavljanje biznis ideja. Komisija formirana od strane opštinskog načelnika evaluira u dvije faze dostavljene aplikacije.

Maksimalni iznos sredstava po odobrenom biznis planu je 30.000 KM

Veza dokumenti:

- Evropska digitalna agenda 2020
- Strategija razvoja informacionog društva BiH, Vijeće ministara BiH,
- Akcioni plan razvoja informacionog društva BiH, Vijeće ministara BiH, 2004
- Strategija razvoja Kantona Sarajevo do 2020 godine
- Studija razvoja IT sektora u Kantonu Sarajevo
- Strategija razvoja opštine Centar 2016-2022 godine

Tabela: REGISTROVANI POSLOVNI SUBJEKTI PO OPŠTINAMA

Opština	Stanovništvo	Broj poslovnih subjekata				Broj preduzeća na 1.000 stanovnika
		Ukupno	Pravna lica	Posl. jed. u sastavu pravnih lica	Fizička obrtnici	
Stari Grad	35.385	4.233	1.851	634	1.748	119,6
Centar	53.368	9.747	5.382	1.686	2.679	182,6
Novo Sarajevo	64.077	6.827	3.686	1.213	1.928	106,5
Novi Grad	122.049	7.565	3.277	1.511	2.777	62,0
Grad Sarajevo	274.879	28.372	14.196	5.044	9.132	103,2
Kanton Sarajevo	420.496	38.668	19.381	7.146	12.141	92,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama

Najveći broj registrovanih poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika, ima **opština Centar sa 182,6 poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika.**

Mala, srednja i velika preduzeća podaci za Kanton Sarajevo

(Izvod Strategija razvoja Kanton Sarajevo – Strateška platforma Zavod za planiranje razvoja KS)

Prema podacima Kantonalnog ureda Porezne uprave FBiH u Sarajevu za 2019. godinu a prema Klasifikaciji djelatnosti 2010 (KD), na području Kantona Sarajevo je registrovano 7.786 poreskih obveznika u kojima je zaposleno 114.418 lica. Najviše poreskih obveznika ima u oblasti trgovine, 30% učešća u ukupnom broju subjekata Kantona Sarajevo, te u oblasti stručnih, naučnih i tehničkih djelatnosti 16,37%. Takođe, najviše zaposlenih je u trgovini, 26,26% učešća u ukupno zaposlenim na području Kantona, zatim u prerađivačkoj industriji, 13,5%.

Tabela: BROJ SUBJEKATA, BROJ ZAPOSLENIH PO SEKTORIMA I RANGIRANJE DJELATNOSTI PO BROJU ZAPOSLENIH U KANTONU SARAJEVO U 2019.

Porezni obveznici		Kanton Sarajevo	
1.	Broj subjekata	7.786	
	I sektor	77	
	II sektor	1.262	
	III sektor	4.257	
	IV sektor	2.190	
2.	Broj zaposlenih po sektorima	114.418	
	I sektor	864	
	II sektor	29.354	
	III sektor	58.905	
	IV sektor	25.295	
3.	Rangiranje djelatnosti po broju zaposlenih		
	Rang I	G Trgovina na veliko i malo	30.048
	Rang II	C Prerađivačka industrija	15.401
	Rang III	J Informacije i komunikacije	11.554
	Rang IV	H Prevoz i skladištenje	10.733

Izvor: Porezna uprava Federacije BiH, Kantonalni porezni ured Sarajevo, 2020.

„Uslovi poslovanja u Kantonu Sarajevu još uvijek su okarakterisani iznimno dugim i složenim birokratskim procedurama, pogotovo u kontekstu registracije novih poslovnih subjekata, ali i gašenja već postojećih. **Tako je prema posljednjem izvještaju Doing Business 2020 od ukupno 190 zemalja naša zemlja rangirana među najlošijim i nalazi se na 184. mjestu** po složenosti i trajanju procedura registracije biznisa, te troškovima iste.“

„Još uvijek ne postoji adekvatna podrška promociji i razvoju preduzetništva, a posebno u kontekstu postojanja adekvatnog institucionalnog okvira. Stoga je potrebno raditi na razvoju i osnaživanju sistema podrške preduzetničkim aktivnostima u Kantonu Sarajevo i to ne samo kroz unapređenje administrativnih procedura, već i kroz adekvatan finansijski okvir, fiskalne olakšice, smanjenje parafiskalnih nameta, te kroz uspostavu institucionalnih kapaciteta i tzv. „soft“ podršku razvoju preduzetništva.“

„Procesi digitalizacije u kontekstu administrativnih procedura (e-uprave), pribavljanja adekvatnih dozvola, prijava i ispunjavanje fiskalnih i parafiskalnih obaveza još uvijek nisu na očekivanom nivou. Izgradnja adekvatnih kapaciteta i digitalne infrastrukture posebno je značajna i nužna u uslovima globalne pandemije (COVID-19) i njenih ekonomskih i socijalnih posljedica, pa bi kao takva trebala biti i prioritetizirana.“

„Konkurentnost BiH još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou. Naime, **prema Globalnom indeksu konkurentnosti (GCI) Bosna i Hercegovina spada u grupu zemalja čija je ekonomija bazirana na efikasnosti.** To znači da je u narednom periodu **nužno raditi na sofisticiranosti poslovanja i na inovativnosti kao temeljima konkurentnosti, ali i održivog rasta i razvoja.**“

„Iako Kanton Sarajevo ima značajne potencijale za razvoj konkurentnih poslovnih i industrijskih zona (neiskorišteni prazni prostori-pogoni bivših velikih industrijskih kompanija, industrijska tradicija i sl.), još uvijek ne postoje značajnija ulaganja u iste.

Svakako da promocija, razvoj i bolja iskorištenost poslovnih zona podrazumijeva čitave mehanizme olakšica za potencijalne investitore, ali i značajna budžetska izdvajanja.

Prakse u razvijenim zemljama pokazuju da u uslovima nedovoljno razvijene infrastrukture **industrijske i poslovne zone postaju središte integrisanih lanaca vrijednosti, a poslovni subjekti ostvaruju beneficije koje variraju od povoljnijeg ili besplatnog najma, poreskih olakšica pa do pomoći u izvozu.**

Posebnu poslovnu podršku predstavljaju i preduzetnički, inkubacioni, tehnološki i razvojni centri, ovaj vid podrške poslovanju privrede još uvijek nije dovoljno razvijen na području Kantona Sarajevo.

Od ukupno registrovanih poreskih obveznika, prema kriteriju broja zaposlenih, najveći broj je malih preduzeća (do 50 zaposlenih) 6.678 ili 85,77%, zatim srednjih (50-250 zaposlenih) 827 ili 10,62% i na kraju velikih (preko 250 zaposlenih) 281 ili 3,61%.

Naime, broj zaposlenih po grupama preduzeća prema veličini (po broju zaposlenih) pokazuje da:

- 85,77% malih obveznika (do 50 zaposlenih) zapošljavaju 19,51% osoba,
- 10,62% srednjih obveznika (50-250 zaposlenih) zapošljavaju 32,5% osoba i
- 3,61% velikih obveznika (preko 250 zaposlenih) zapošljavaju 57,6% osoba.

Prema tome, od ukupnog broja poreskih obveznika najviše je malih preduzeća (85,77%), a istovremeno je najviše zaposlenih u velikim preduzećima kojih ima 281 (3,61%).

Dakle, evidentno je poboljšanje strukture preduzeća u kontekstu pozitivnog trenda rasta broja srednjih i velikih preduzeća u Kantonu Sarajevo, kao i rasta broja zaposlenih u tim preduzećima. Tako je udio srednjih preduzeća u ukupnom broju preduzeća u Kantonu Sarajevo povećan za više od 8% (preciznije za 8,62% tj. sa 2% u ukupnom broju preduzeća u 2013. na 10,62% u 2019.), te udio velikih preduzeća za više od 3% odnosno preciznije 3,58% tj. sa 0,03% koliko je bio udio velikih preduzeća u 2013. na 3,61% koliko je udio u 2019.

Poređenjem strukture zaposlenih po različitim djelatnostima i sektorima kao i broja privrednih subjekata u odnosu na prethodni period primjećuje se pozitivan trend i povoljnija struktura u kontekstu veće zastupljenosti privrednih subjekata i zaposlenih u industrijama koje generišu značajnu dodanu vrijednost kao što je prerađivačka industrija, te informacije i komunikacije.

S obzirom na veliki broj malih preduzeća neophodno je raditi na izgradnji preduzetničke infrastrukture, kao i institucionalnoj i sistemskoj podršci promociji i razvoju preduzetništva uključujući i obrazovni i finansijski sektor.

4.5. Ruralni razvoj

Pojam "ruralni razvoj" se odnosi na integralan i višesektorski pristup razvoju ruralnog (neurbanog) prostora. Danas su ruralni prostori izloženi procesu strukturnih promjena, u kojem dolazi do depopulacije i starenja stanovništva, smanjenja radnih aktivnosti, što sve vodi generalno lošim socio-ekonomskim pokazateljima i te prostore čini nepoželjnim za život. Slabo razvijeno ruralno područje predstavlja problem i širem okruženju. Posljedica je neiskorištenost resursa, konkurentnih prednosti ruralnog područja i neintegrisanost teritorija.

Razvojni proces pretpostavlja definisanje vizije, prioriteta i mjera podrške uravnoteženom privrednom, i socijalnom razvoju, kao i zaštiti životne sredine u cilju unapređenja kvaliteta života u ruralnom području.

Kako bi se zaustavili negativni trendovi socio-ekonomskih pokazatelja u ruralnim područjima, potrebno je u okviru prioriteta razraditi set mjera podrške konkretnim lokalnim akterima koji imaju potencijal pokretača razvoja.

U politikama ruralnog razvoja u zemljama EU koristi se LEADER pristup, koji je u praksi potvrđen kao dobar alat. Suština pristupa je u podsticanju lokalnog stanovništva da istražuje načine kako postati konkurentan, odnosno na koji način iskoristiti svoje prednosti.

Osnovni principi LEADER pristupa su: decentralizacija, integralnost/povezivanje sektora, pristup, „od dole prema gore“ i respektovanje specifičnosti pojedinog ruralnog područja.

U implementaciji LEADER programa podstiče se stvaranje partnerstava, povezuju se različiti sektori, a lokalnim akterima se garantuje izgradnja vizije sopstvenog područja u skladu sa njihovim željama i interesima.

LEADER PROGRAM I LAG-ovi U DRŽAVAMA EU

Osnovna jedinica za operativno djelovanje je **lokalna akciona grupa** (LAG). Javni, privatni i nevladin sektor sarađuju u okviru LAG-a kako bi zajednički donosili odluke o implementaciji konkretnih mjera i projekata u oblasti ruralnog razvoja za područje svog djelovanja. Posebna pažnja se obraća na uključivanje mladih i žena. U zemljama EU, LAG-ovi su registrovani u svojstvu pravnog lica (kao privredni subjekti ograničene odgovornosti) ili su registrovani u formi udruženja. Udruženje se pokazalo kao najraširenija i najdjelotvornija forma organizovanja u svim zemljama EU.

FAZE IMPLEMENTACIJE LEADER PROGRAMA NA LOKALNOM NIVOU

Faza 1- Izgradnja kapaciteta na lokalnom nivou. Pretpostavka je da lokalni akteri posjeduju vještine razvoja projektnih ideja, upravljanja projektima i neophodnog znanja u vođenju finansija. Jačanje kapaciteta je proces u kojem akteri postaju svjesni LEADER pristupa i načina realizacije, kao i ostvarivanje koristi od samog projekta.

Faza 2-okupljanje lokalnih učesnika, na edukativnim seminarima u cilju vođenja rasprava i pomoći u kreiranju ideja.

Faza 3- analiza ruralnog područja, koja je usmjerena na identifikovanje demografskih i prirodnih resursa, procjenu stanja okoliša, analizu stručnih znanja i sl. Analiza resursa treba dovesti do prepoznavanja mogućih strategija lokalnog razvoja, koje su specifične za navedeno područje.

Faza 4- analiza postojećih aktivnosti i inicijativa. U ovoj fazi lokalni učesnici vrše analizu postojećih mjera lokalnog razvoja koje se su toku implementacije ili se planiraju u konkretnom području.

Faza 5- stvaranje partnerstava u kojoj se primjenjuje princip „od dole prema gore“. U ovoj fazi izgrađuje se svijest, analiziraju snage i slabosti, mogućesti i rizici, uz sagledavanje potreba ruralnog područja. Neopohodno je obezbjediti učešće svih zainteresovanih grupa.

Faza 6- priprema programa ruralnog razvoja koja se formalizuje u dokumentu lokalne razvojne strategije. Strategija mora da sadrži ciljeve i evaluirane strateške prioritete.

4.5.1. Resursi Opštine Centar u oblasti poljoprivrede

Karakteristike reljefa

Opština Centar je izrazito planinska oblast sa 64,6% prostora koji se nalazi na iznad 700 m.n.v., 30,5% prostora pripada brdskom rejonu od 550 do 700 m.n.v, dok nizijskom rejonu pripada svega 4,9% teritorije.

Planinski rejon se prostire na sjevernom dijelu Opštine gdje se nalazi niz uzvišenja preko 1.000 m između kojih su usječena korita Peračkog potoka, Koševskog potoka i Skakavca. Planinski rejon se postepeno spušta prema dolini Miljacke preko brdskog i padinskog dijela Opštine.

Nizijski dio Opštine smješten je na aluvijalnim naslagama rijeke Miljacke i potoka Sušice. To je centralni dio Opštine i grada Sarajeva sa prosječnom nadmorskom visinom od 538 m.n.v gdje su smještena naselja Skenderija, Marijin Dvor i Koševo.

Prostor Opštine se odlikuje vertikalnim profilom, čije se visinske kote kreću od 531,03 do 1386,9 m.n.v.

30,5% prostora ima nagib terena preko 45%, te je Opština Centar, sa Opštinama Vogošća i Trnovo, jedna od Opština sa najviše zastupljenim ovim nagibom u Gradu i Kantonu Sarajevo.

Na ravne dijelove Opštine otpada 6,8% terena, (što je 2,24 km²) na istočne ekspozicije otpada 6,6%, južne 41,7%, zapadne 17,2% i sjeverne otpada 27,7% teritorija Opštine.

Kategorije korištenja zemljišta

Kod valorizacije zemljišnog prostora razlikuju se tri kategorije:

- 1) Kategorije zemljišta koje pripadaju poljoprivredi
- 2) Kategorije zemljišta koje pripadaju šumskim površinama i
- 3) Kategorije neplodnog zemljišta

Na osnovu bonitetne karte **na području Opštine Centar nisu izdvojene čiste I i II bonitetne kategorije.** Najzastupljenija je V i IV kategorija (i to podkategorija IVb), zatim VI kategorija.

Zemljišta prikladna za kultivisanje

- 1) **III kategorija** poljoprivrednih površina: Ova kategorija zahvata površinu od 84,72 ha ili 5,47 % od ukupnih poljoprivrednih površina Opštine. Nalazi se u centralnom dijelu Opštine na lokalitetima Betanije, odnosno Slatine i predstavljaju najvrijednija, odnosno najkvalitetnija zemljišta na Opštini. I pored neospornih kvaliteta ova kategorija se koristi gotovo isključivo kao prirodna livada.
- 2) **IV kategorija** poljoprivrednih površina: Ova kategorija je zastupljena IVb potkategorijom u površini od 494,62 ha ili 31,98 % od ukupnih poljoprivrednih površina Opštine, i malim dijelom IVa potkategorije u površini od 22,51 ha ili 1,45 %, na lokalitetu Slatina uz potok Sušicu. Uglavnom je zastupljena na bregovitom terenu čiji nagibi ne prelaze 120. Na površinama ove kategorije uglavnom se uzgajaju, povrće, jabučasto i koštičavo voće. Najviše je rasprostranjena u centralnom dijelu Opštine i to na lokalitetima Slatina, Kobilja Glava, Poljine, Radava, Mrkovići, Greda i u Nahorevu na lokalitetu Strmac i Pretržanj. Zemljišta ove kategorije mogu biti podložna klizanju terena (naročito na glinovitim matičnim supstratima) kao što je područje Slatine.

Zemljišta ograničena u upotrebi – uglavnom neprikladna za kultivisanje

- 1) **V kategorija** poljoprivrednih površina: Ova kategorija zahvata površinu od 526,95 ha ili 34,07 % od ukupnih poljoprivrednih površina Opštine. Može se reći da je najzastupljenija na području Opštine. Izdvojena je na lokalitetima sa većim nagibom terena (do 200). Zemljišta ove kategorije su nerijetko dosta duboka sa dosta dobrih proizvodnih potencijala, ali je nagib limitirajući faktor intenzivnog uzgoja poljoprivrednih kultura tako da su oranične površine na ovoj kategoriji sporadično zastupljene (u blizini naselja – kuća). Uglavnom se koristi kao prirodne (manje kao vještačke) livade, a na lokalitetima koji ne prelaze 1000 m.n.v. na južnim i jugozapadnim padinama koriste se i za podizanje voćnjaka. Ova kategorija najviše je rasprostranjena na centralnom i sjevero-istočnom i istočnom dijelu Opštine i to na lokalitetima Kromolj, D. Mrkovići, Grede, Nahorevo (Gradina, Dolovi, Pretržanj, Kokorevac i Strmac).
- 2) **VI kategorija** poljoprivrednih površina: Ova kategorija zahvata površinu od 282,16 ha ili 18,24 % od ukupnih poljoprivrednih površina Opštine, i vrlo malo je zastupljena na području Opštine. To su plitka zemljišta nastala na jedrim krečnjacima, stjenovita, sa nagibom od 200 i vrlo sklona eroziji. Uglavnom se koriste kao pašnjaci i prirodne livade. Nalazi se na području Nahoreva ispod lokaliteta Borovac.
- 3) **VII kategorija** poljoprivrednih površina: Ova kategorija zahvata površinu od 135,65 ha ili 8,77 % od ukupnih poljoprivrednih površina Opštine, i zastupljene su simbolično na području Opštine. Zemljišta su vrlo plitka, skeletna, sklona eroziji sa izraženom (velikom) površinskom stjenovitošću. To su Litosoli i Crnice nastali na jedrim krečnjacima. Koriste se kao loši pašnjaci. Površine ove kategorije bi se mogle bolje iskoristiti ako bi se pošumile. Ova kategorija se nalazi na lokalitetu Nahoreva neposredno uz potok Lučica.

Kategorije zemljišta šumskih površina.

Na području Opštine Centar zastupljena je IV, V, VI i VII kategorija zemljišta pod šumama.

IV kategorija šumskih površina: Zemljišta ove kategorije zauzimaju prostor od svega 35,39 ha ili 3,44 % od ukupnih šumskih površina Opštine, od čega je IVn 11,94 ha, a IVne 23,45 ha. To je mali prostor na kojem je zastupljeno Distrično, srednje duboko zemljište.

V kategorija šumskih površina: Ova kategorija zahvata površinu od 229,15 ha ili 22,28 % od ukupnih šumskih površina Opštine. Zemljišta ove kategorije su uglavnom plitka i srednje duboka nastala na jedrim krečnjacima. Nagib, potencijalna mogućest erozije, dubina soluma i stjenovitost (kod zemljišta na jedrim krečnjacima) su glavni ograničavajući faktori ove kategorije. Šumska produkcija na ovim površinama zasniva se na hrastu kitnjaku (na nižim i južnijim ekspozicijama) te mješovitim šumama bukve, smrče i jele (na višim i hladnijim područjima) i to na lokalitetu Grdonja, Borovca, Mrkovića, Grabovice, Rudina i Saračevca, Borovca, Bjelosova, Popratine i Uževica.

VI kategorija šumskih površina: Ova kategorija zahvata površinu od 669,21 ha ili 65,07 % od ukupnih šumskih površina Opštine. Obuhvata zemljišta nastala na jedrim krečnjacima, laporovitim krečnjacima i laporcima. To su uglavnom Crnice na krečnjacima i Smeđa tla na krečnjacima u kombinaciji sa Eutričnim kambisolima. Zemljišta su plitka, skeletoidna sa izrazitom stjenovitošću nastala na orografski razvijenim terenima velikih nagiba i potencijalne erozije. Zastupljenost šumske vegetacije je ista kao i kod prethodne kategorije. Ova kategorija je najviše zastupljena u centralnom dijelu na području Orlovca i Čalija; u istočnom dijelu Opštine na lokalitetu Greda; u zapadnom dijelu na lokalitetu Bjelosava i Obara; te u sjevernom dijelu na lokalitetu Palež, Zasjeka i Perca.

VII kategorija šumskih površina: Ova kategorija obuhvata površinu od 94,60 ha ili 9,19 % od ukupnih šumskih površina Opštine. Zastupljena je vrlo plitkim i plitkim zemljištima, izrazite stjenovitosti koja su nastala na vrlo nagnutim terenima velike potencijalne erozije, na jedrim i laporovitim krečnjačkim supstratima. Na području ove kategorije su staništa mješovitih šuma smrče, jele i bukve i degradiranog raslinja. Upravljanje šumama ove kategorije veže za sebe veliki rizik od pojave erozije. Ova kategorija najviše je zastupljena na potezu Mrkovići – Pećine – M. Gradac – Gradina u centralnom dijelu, te na lokalitetima Stomac, Uževica, Vidorova strana i Skakavac na sjevernom dijelu Opštine.

Zone proizvodne sposobnosti i način korištenja zemljišta područja Opštine Centar

Izdvojene bonitetne kategorije svrstane su u pet zona na osnovu proizvodne sposobnosti zemljišta i načina korištenja. Broj poljoprivrednih gazdinstava na području Opštine Centar iznosi 224 sa više od 3 ha poljoprivrednog zemljišta. Ova gazdinstva bi trebala predstavljati proizvodne jedinice na kojima bi se mogla graditi buduća poljoprivredna proizvodnja.

agrozona I. - Ova zona je najvrijednije područje Opštine. Zahvata površinu od 601,85 ha ili 18,28 % od ukupne površine. Čine je boniteti poljoprivrednog zemljišta III, IVa i IVb potkategorije. Zahvata blage padine gdje je moguća intenzivna (kako ratarska tako i voćarska) poljoprivredna proizvodnja. Hidromeliorativnim i agromeliorativnim mjerama uređenja zemljišta produktivnost bi se mogla znatno povećati, a prinosi udvostručiti.

agrozona II.- Zahvata površinu od 809,11 ha ili 24,57 % od ukupne površine Opštine. U ovu zonu svrstana su zemljišta V i VI bonitetne kategorije. To su brdski i planinski dijelovi Opštine. Zemljišta koja su grupirana u ovu zonu su osrednjih potencijala sa znatnim ograničenjima (nagib terena, plitkoća soluma i dr.), te su manje prikladna za obradu. Iz tog razloga se manje koriste kao oranična tla i uglavnom se koriste kao livade i ekstenzivni voćnjaci. Tla ove zone su potencijalno erodibilna (nagib terena) pa iz tog razloga je potrebno posvetiti posebnu pažnju ako se obrađuju (konturna obrada) i to samo zemljišta V kategorije, dok zemljišta VI kategorije bi trebala biti kao prirodne livade.

agrozona III.- Ova zona zahvata površinu od 135,65 ha ili 4,12 % od ukupne površine Opštine. U njoj su grupisana zemljišta vrlo slabe VII bonitetne kategorije koja ima izražena ograničenja za korištenje u poljoprivredi. To su planinska područja Opštine viših nadmorskih visina, nepovoljnih klimatskih prilika, velikog nagiba terena i velike potencijalne erodibilnosti i male dubine soluma. Iz navedenih razloga se struktura proizvodnje u ovoj zoni uglavnom bazira na proizvodnji krme (sijena) za uzgoj stoke i proizvodnju mesa i mlijeka. Ovo područje bi se moglo koristiti i za proizvodnju ljekobilja.

IV zona – zona šuma. U ovu zonu spadaju zemljišni prostori koji se nalaze pod šumskom vegetacijom i zahvataju površinu od 1.028,35 ha ili 31,23 % od ukupne površine Opštine. U planinskom dijelu ove zone sa razvijenijom orografijom erozioni procesi su izraženiji. Najčešći ograničavajući faktori su nagib terena, dubina soluma i kamenitost odnosno stjenovitost površine. Na cijelom području ove zone zastupljene su mješovite šume bukve, smrče i jele, a na nižim i južnim dijelovima zone hrasta kitnjaka.

V zona – urbani prostori i površine isključene iz sfere biljne produkcije. Ova zona zahvata površinu od 717,37 ha ili 21,78 % od ukupne površine Opštine. To su urbani i industrijski prostori sa svim infrastrukturnim objektima (saobraćajnice, groblja i dr.), dakle, površine koje su trajno isključene iz poljoprivredne i šumske proizvodnje. U ovu zonu uključena je i VIII kategorija zemljišta. Inače, ova zona je obuhvatila najkvalitetnija zemljišta na području Opštine, a to su III i IVb kategorije.

4.5.2. Resursi za razvoj tržišne poljoprivredne proizvodnje

Poljoprivredno zemljište i poljoprivredna gazdinstva su osnovni resursi na kojem se zasniva razvoj tržišne poljoprivredne proizvodnje.

Poljoprivredno zemljište

Prema katastarskim podacima, poljoprivredno zemljište u Kantonu Sarajevo zauzima površinu od 50.892 ha i u ukupnom zemljištu učestvuje 39% (šumsko 59% i neplodno zemljište 2%). Najveći resursi poljoprivrednog zemljišta nalaze se na području opštinaa Trnovo (25,4%), Ilijaš (24,3%) i Hađići (18 %).

U strukturi poljoprivrednog zemljišta učešće oranica je nisko, oko 25%, što ograničava razvoj intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Relativno visoko učešće livada i pašnjaka su resursna pretpostavka razvoja stočarske proizvodnje, posebno govedarstva i ovčarstva.

Opština Centar učestvuje 3,1% u poljoprivrednom zemljištu i ima nepovoljniju bonitetnu i posjedovnu strukturu od prosijeka Kantona (oranice 22% i poljoprivredna gazdinstva do 3 ha 89%) .

Tabela: POLJOPRIVREDNA POVRŠINA PO KATEGORIJAMA KORIŠTENJA po opštinama KS 2019.

Opština	UKUPNO	Obradiva površina					Pašnjaci	Ribnjaci	Trstici i ba
		SVEGA	Oranice i bašte	Voćnjaci	Vinogradi	Livade			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Centar Sarajevo	1.225	1.084	302	273	0	509	141	0	0
Novi Grad Sarajevo	2.097	1.906	335,5	363	0	1.207	191	0	0
Novo Sarajevo	156	140	57	15	0	68	16	0	0
Stari Grad Sarajevo	1.651	1.049	203	234	0	612	602	0	0
KANTON SARAJEVO	45.663	29.589	10.976	2.959	0	15.655	16.074	0	0
Federacija BiH	1.183.015	742.362	416.085	45.161	3.765	277.351	438.927	9	1.718

Tabela: ORANICE, BAŠTE I VRTOVI U KS po opštinama 2019.

Opština	ORANICE, BAŠT			E I VRTOVI u ha		
	Ukupno obradivo	Obradeno	Ostalo na oranicama	Ugari ¹	Neobrađene oranice i bašte	% neobrađenog zemljišta
1	2	3	4	5	6	7
Centar	303	52	0	0	251	82,8
Novi Grad	375	367	7	0	1	0,3
Novo Sarajevo	54	52	1	0	1	1,9
Stari Grad	203	105	0	0	98	48,3
KANTON SARAJEVO	10.751	5.267	287	55	5.142	47,8
Federacija BiH	394.996	197.939	4.482	10.850	181.725	46,0

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku, Statistički godišnjak/ljetopis 2019

Poljoprivredna gazdinstva

Individualna poljoprivredna gazdinstva su osnovni privredni subjekti u primarnoj poljoprivredi Kantona putem kojih se organizuje i razvija tržišna poljoprivredna proizvodnja, kao i zapošljavanje u poljoprivredi.

Pregled poljoprivrednih gazdinstava u Kantonu Sarajevo

Opština	do 1 ha	1 - 3 ha	3 - 5 ha	preko 5 ha	Svega	Učešće %
Centar	1.400	378	119	105	2.002	8,7
Hadžići	1.959	1.072	203	93	3.327	14,5
Iliđža	2.655	887	186	190	3.918	17,0
Ilijaš	1.849	1.283	438	413	3.983	17,0
Novi Grad	1.833	763	118	173	2.957	12,9
Novo Sarajevo	1.284	558	128	127	2.097	9,1
Stari Grad	603	285	128	152	1.168	5,1
Trnovo	482	545	252	176	1.455	6,3
Vogošća	1.199	607	161	115	2.081	9,1
Svega:	13.264	6.378	1.803	1.544	22.989	
Učešće u strukturi KS %	57,7	27,7	7,8	6,8	100	

Opština Centar učestvuje u ukupnom broju poljoprivrednih gazdinstava u Kantonu sa 8,7% dok prosječno poljoprivredno gazdinstvo ima 2,7 puta manje resurse poljoprivrednog zemljišta od prosjeka Kantona (Opština Centar 0,8 ha, Kanton 2,2 ha).

Postojeće prosječno poljoprivredno gazdinstvo u Kantonu Sarajevo, kao i u **Opštini Centar nije osposobljeno za tržišnu poljoprivrednu proizvodnju**, niti može obezbijediti egzistencijalno zapošljavanje poljoprivrednom proizvođaču. Ograničavaju ga:

- mali resursi poljoprivrednog zemljišta, prosječan posjed je ispod 3 ha,
- proizvodna dezorijentacija i dohodovno ekstenzivna struktura poljoprivredne proizvodnje,
- nedostatak navika da proizvodi za tržište, što je posljedica predratnog stanja, kada je većina poljoprivrednih gazdinstava sticala egzistencijalne prihode izvan poljoprivrede,
- niska tržišnost poljoprivredne proizvodnje, ispod 30%,
- poslovna neorganizovanost, koja se, prvenstveno, manifestuje u autonomnosti kod izbora programa proizvodnje i izlaska na tržište,
- neregulisan pravni status poljoprivrednog proizvođača i
- mali bruto dohodak iz poljoprivredne proizvodnje, koji ne obezbeđuje ekonomsku održivost poljoprivrednog gazdinstva i egzistencijalne prihode poljoprivrednom proizvođaču.

Obzirom na posjedovnu strukturu poljoprivrednih gazdinstava u kojoj visoko preovlađuju gazdinstva do 3 ha (89%), nije realno pretpostaviti njihov dalji razvoj samo na ideji specijalizirane farmske proizvodnje.

Jedan od realno mogućih pravaca je da se poljoprivredno gazdinstvo razvija kao porodična farma, u kojoj je **integrisano više proizvodnih jedinica, međusobno kompatibilnih tržišnih poljoprivrednih proizvodnji, koje zajedno obezbeđuju odgovarajući bruto dohotak za ekonomsku održivost farme i egzistencijalnu zaposlenost poljoprivrednom proizvođaču.**

Namjena zemljišta	ha	%
	Građevinsko zemljište ukupno	1376,93
- Stanovanje	752,93	
- Privreda	9,04	
- Društvena infrastruktura	158,74	
- Zaštitno zelenilo	136,49	
- Sport i rekreacija	116,69	
- Specijalna namjena	10,09	
- Komunalni objekti	26,99	
- Vodotoci	5,96	
- Saobraćajna infrastruktura	160,00	
Poljoprivredno zemljište	954,61	30,0
Šumske i šumska zemljišta	890,74	27,0
Vodozaštitne zone (I i II)	70,19	2,2
UKUPNO	3.292,47	100,0

4.5.3. Tržišni resursi

Kanton Sarajevo predstavlja najveće tržište poljoprivredno prehrambenih proizvoda u BiH, koje u globalu čine:

- prehrambena industrija, kao značajan korisnik poljoprivrednih sirovina,
- organizovano tržište neposredne potrošnje poljoprivrednih proizvoda (trgovački centri, tržnice, institucionalni potrošači i dr.) i
- neorganizovano tržište direktne potrošnje poljoprivrednih proizvoda (individualni plasman poljoprivrednih proizvođača)

Najznačajniji tržišni resurs za razvoj organizovane tržišne poljoprivredne proizvodnje je prehrambena industrija Kantona, čije potrebe i kapaciteti višestruko prevazilaze mogućnosti organizovane tržišne poljoprivredne proizvodnje u Kantonu.

Na području Kantona locirani su sljedeći značajni kapaciteti prehrambene industrije, koja koristi poljoprivredne sirovine:

- industrijske mljekare „Milkos“ i nekoliko manjih zanatskih prerađivača mlijeka,
- nekoliko industrijskih kapaciteta za preradu mesa, „Akova“, „Mujanović“, „Brajlović“, „Dayton“, „Baltić“, „Argeta“, „Brojler“, „Petitor“ itd, koji su dugoročno zainteresirani za obezbjeđenje sirovina potrebnih za preradu (u neposrednoj blizini Kantona locirani su i drugi prerađivači poljoprivrednih sirovina, takođe zainteresovani za robu sa ovih prostora).
- kompanija „Klas“, koja je zainteresirana za malinu i drugo voće, ljekovito i šumsko bilje.

Demografski podaci u ruralnom području

MJESNO PODRUČJE	UKUPNO	Od 0 do14	Od 15 do 64	65 i više
BETANIJA	1.110	200	780	130
MRKOVIĆI	24	0	8	16
NAHOREVO	390	59	172	159

Prema Studiji rađenoj za potrebe prostornog planiranja Kantona Sarajevo ruralno područje opštine Centar **teži ka daljoj urbanizaciji**, s tim što **dio seoskih naselja prerasta u vikend naselja, prostore za rekreaciju i turistička sela**. Međutim, značajni prostori Opštine Centar kao i njihovo stanovništvo biće u mogućnosti da se bavi raznim aktivnostima u proizvodnji hrane, pružanju usluga u seoskom turizmu, proizvodnjom u oblasti etno zanata. Prioritetna aktivnost je podizanje konkurentnosti registrovanih poljoprivrednih gazdinstava koja se poljoprivredom bave kao osnovnom delatnosti.

Za seoska poljoprivredna gazdinstva najvažnije pitanje je plasman poljoprivrednih proizvoda. Mnogo faktora utiče na unapređenje plasmana poljoprivrednih proizvoda. Prije svega moraju se povećati količine i kvalitet poljoprivrednih proizvoda, zatim se mora razmišljati o **odavanju vrijednosti postojećim primarnim poljoprivrednim proizvodima** (npr; procesi pranja, poliranja, čišćenja, klasiranja, pakovanja, skladištenja i prerade). Jedno od rješenja je udruživanje poljoprivrednika i podizanje kapaciteta za prijem, skladištenje, pakovanje i pripremu za plasman na tržište poljoprivrednih proizvoda, i drugo, ne manje značajno rješenje je razvoj prerađivačke industrije.

Pored gazdinstava koja svoju egzistenciju mogu da baziraju na poljoprivrednoj djelatnosti, veliki broj srednjih i malih gazdinstava će morati da pronađe druge izvore prihoda ukoliko žele da nastave život u ruralnim područjima. **Ta gazdinstva moraju obezbjediti svoju održivost kroz diversifikaciju aktivnosti na samom gazdinstvu**. Naročita pažnja se posvećuje mladim osobama i ženama jer njihovo zadovoljstvo i vjera u perspektivu ostanka određuje uspješnost implementacije programa. **Najveća pažnja mora se obratiti poboljšanju uslova života u ruralnom području po pitanju školstva, zdravstva, infrastrukture itd.**

4.5.4. CILJEVI OPŠTINE CENTAR U RURALNOM PODRUČJU

Cilj 1. **Unapređenje kvaliteta života i smanjenje razlika u odnosu na urbana područja;**

Cilj 2. **Doprinos opštem razvoju kroz komplementarnost sa urbanim područjem;**

Cilj 3. **Edukacija stanovništva u cilju praćenja savremenih kretanja i uključenja u tržišnu utakmicu.**

Dostizanje postavljenih ciljeva je moguće ostvariti kroz implementaciju programa koji će povezivati više sektora u cilju iskorištavanja svih prirodnih i ljudskih resursa ruralnog područja Opštine Centar.

Neophodno je da program sadrži potprograme koji obuhvataju oblasti: poljoprivrede, seoskog i planinskog turizma, iskorištavanja sportsko rekreativnih potencijala planinskog područja, razvoj etno zanata, zaštitu okoliša, razvoj socijalne i komunalne infrastrukture, razvoja ljudskih resursa. Takođe, u **program treba da sadrži planske aktivnosti vezane za usvajanja standarda EU u proizvodnji zdrave hrane, seoskog turizma i standarde upravljanja okolišem.**

4.5.5. OPERATIVNI CILJEVI U RAZVOJU RURALNOG PODRUČJA OPŠTINE CENTAR

- Povećanje poljoprivredne proizvodnje
- Diverzifikacija i razvoj djelatnosti u seoskom domaćinstvu
- Razvoj seoskog i planinskog turizma
- Razvoj fizičke infrastrukture
- Razvoj socijalne infrastrukture
- Zaštita okoliša

4.5.6. Prijedlog prioritarnih aktivnosti Opštine Centar za period 2021-2027 godina u oblasti poljoprivrede

- **Podrška proizvodnji mlijeka i mliječnih proizvoda** - u sektoru proizvodnje mlijeka postoje problemi u procesu proizvodnje i plasmana. Podrška rješavanju ovih problema je veoma značajna jer se proizvodnjom mlijeka bavi veliki broj poljoprivrednika. Osnovne karakteristike su manje proizvodne jedinice, sa niskom produktivnošću i mnogo nedostataka u domenu kvaliteta proizvoda i standarda zaštite zdravlja i dobrobiti životinja. Značajan dio proizvođača djeluje u okviru neformalne privrede. Otkup, prerada i plasman predstavljaju problem, ne postoji konkurencija, što sve za posljedicu ima ozbiljne nedostatke u lancu marketinga i razvoja tržišta. Mjere podrške potrebno je usmjeriti prema primarnoj proizvodnji i plasmanu mlijeka i mliječnih proizvoda.
- **Podrška proizvodnji mesa i proizvoda od mesa** - ovaj sektor je u velikoj mjeri usitnjen sistem proizvodnje u kojem većina gazdinstava posjeduje mali broj životinja, sa mješovitom proizvodnjom i niskom produktivnošću. Uočeni trendovi ukazuju na pad ili stagnaciju stočarske proizvodnje (goveda, ovaca i koza). Problemi postoje u otkupu i preradi mesa, kao i usklađenošću sa standardima. Ozbiljan problem je količina i kvalitet stočne hrane, kao i stanje objekata za držanje stoke. Posebno je značajna činjenica da je to sektor u kome postoje mnogi nedostaci na polju kvaliteta proizvoda i standarda zaštite zdravlja i dobrobiti životinja.

- **Podrška proizvodnji voća i povrća** - u proizvodnji voća i povrća osnovni problemi su vezani za veličinu posjeda i specijalizaciju proizvodnje. Proizvođači sa malim obimom proizvodnje ne ostvaruju dovoljan profit zbog slabih mogućnosti za pregovaranje u trgovačkom lancu, a kao direktna posljedica toga ne mogu da vrše investiciona ulaganja u povećanje svoje konkurentnosti. Osnovni problemi u okviru ovog sektora su: gubici poslije berbe, koji se mogu riješiti unapređenjem objekata za pakovanje i skladištenje proizvoda; nizak nivo stručnog obrazovanja stvara poteškoce u pravilnom korišćenju moderne opreme i adekvatnom korišćenju inputa; loše funkcionisanje organizacija poljoprivrednih proizvođača, nedostatak prerađivačkih kapaciteta, neuvođenje standarda kvaliteta otežava plasman proizvod.

Glavni problemi: standardi, skladištenje, otkup i prerada.

Glavne riječi: održivost, supstitucija uvoza,

Proširenje ekonomskih aktivnosti na gazdinstvu-Diversifikacija u okviru poljoprivrede: proširenje ekonomskih aktivnosti koje obuhvata dodavanje vrijednosti postojećim poljoprivrednim proizvodima (**dorada, prerada, sušenje, pakovanje, zaštita geografskog porijekla, oznaka porijekla i slično**).

- U okviru poljoprivrede, moguće je **uvođenje novih vidova proizvodnje:** pošumljavanje, proizvodnja i prerada ljekovitog, začinskog i aromaticnog bilja, proizvodnja ukrasnog i dekorativnog bilja, proizvodnja i korišćenje biomase za proizvodnju energije (obnovljivi izvori energije) i nekonvencionalni vidovi proizvodnje u stočarstvu (pčelarstvo, krznašice, akvakultura, gajenje divljači itd.).
- **Diverzifikacija van poljoprivredne djelatnosti:** proširenje aktivnosti na nepoljoprivredne djelatnosti u ruralnim sredinama kroz podršku: ruralnom turizmu, tradicionalnim zanatima, pružanju usluga u ruralnim sredinama, stvaranju inovativnih oblika preduzetništva.

Zaključak

Politika razvoja ruralnog područja opštine Centar će biti bazirana na principima dobre prakse i preispitivanju postojeće situacije. Dugoročni plan razvoja ruralnog područja će biti iskazan u Strategiji razvoja Opštine Centar od 2021-2027 godine. U aktivnosti izrade plana će biti uključeni svi relevantni lokalni akteri i stanovništvo ruralnog područja.

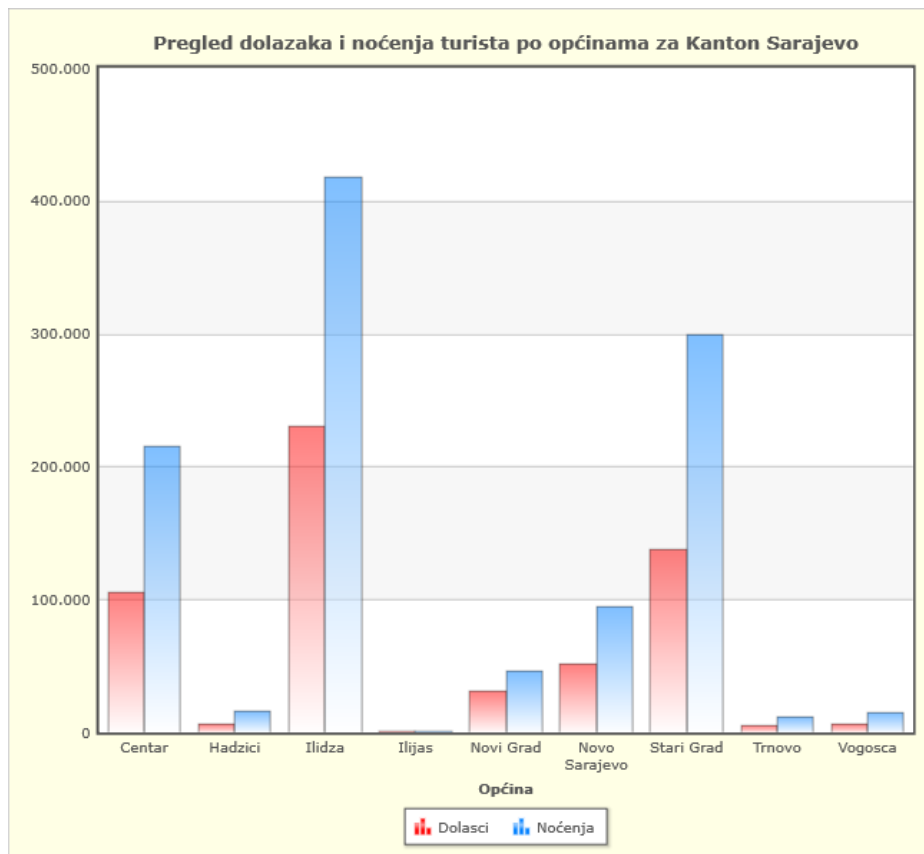
Opština Centar će i u narednom periodu obezbjediti stabilnost mehanizama podrške ruralnom razvoju.

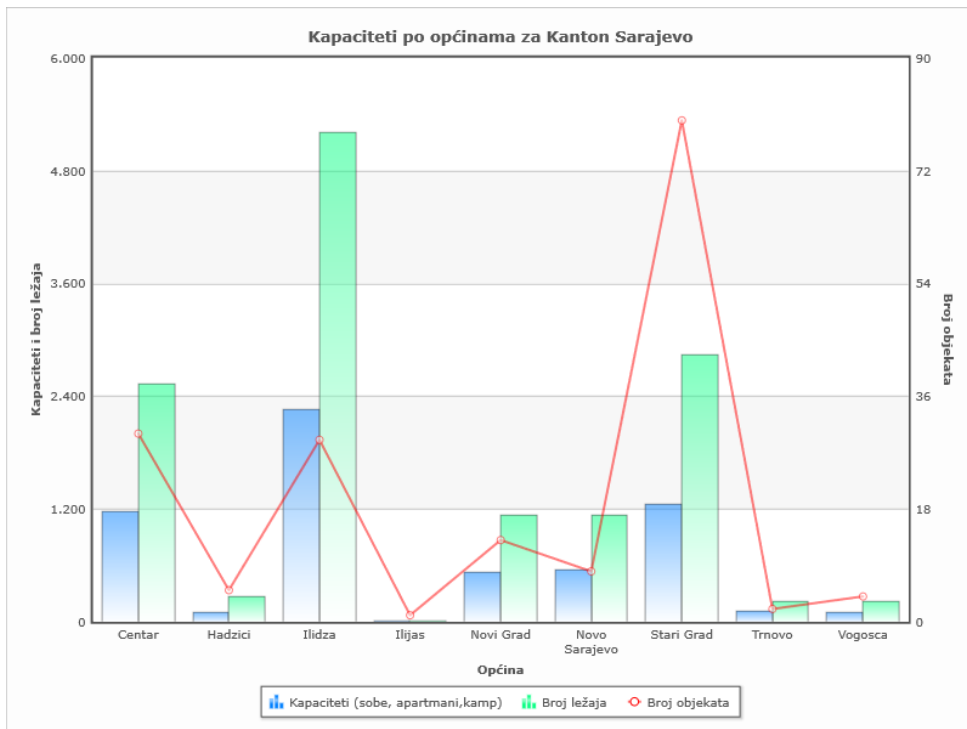
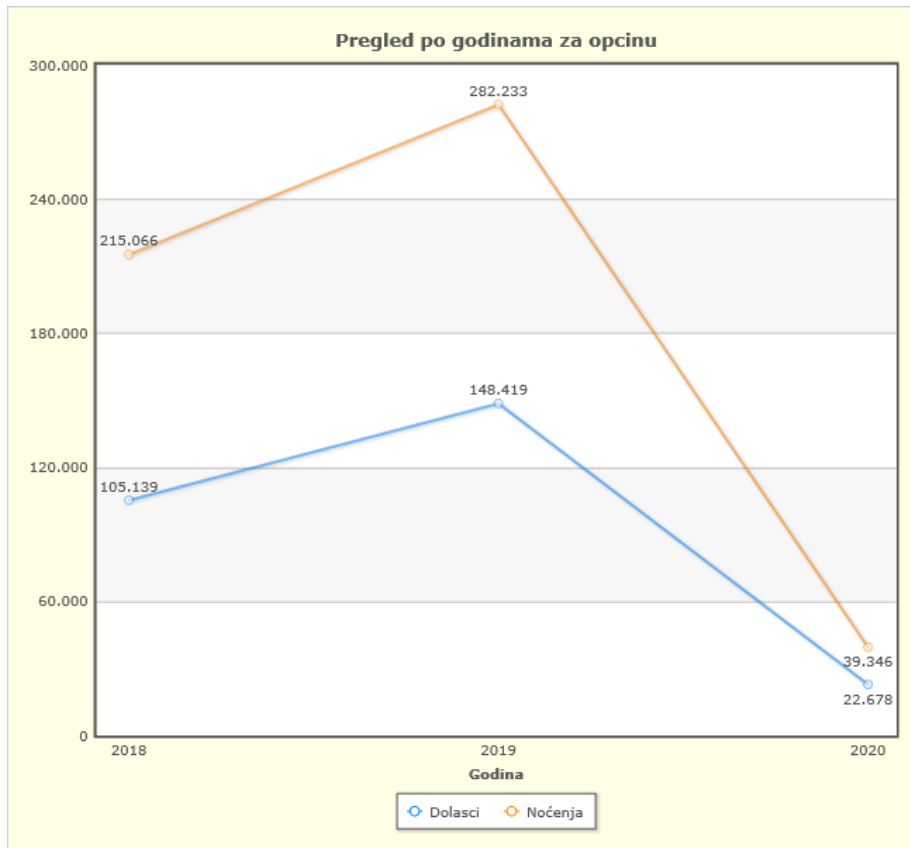
Projekti koje će Opština Centar podržavati moraju biti u saglasnosti sa postavljenim strateškim i operativnim ciljevima. **Aplikacije projekata obavezno će morati sadržavati pregled svih projektnih aktivnosti, dinamiku realizacije, očekivane efekte i detaljno razrađen budžet projekta.**

Rangiranje projekata će se vršiti na osnovu javno utvrđenih kriterija.

4.6. TURIZAM OPŠTINA CENTAR/GRAD SARAJEVO/JEDINSTVENA TURISTIČKA DESTINACIJA

4.6.1. Statistički pregled turizma

Tabela: SMJEŠTAJNI KAPACITETI U KANTONU SARAJEVO U PERIODU 2014-2019.

Opština	Broj smještajnih kapaciteta						Stopa rasta 2014-2019 (%)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	24	46	68	88	82	80	22,2
Centar	9	14	19	21	26	30	22,2
Novo Sarajevo	5	5	8	8	9	8	8,1
Novi Grad	8	9	9	12	13	13	8,4
Grad Sarajevo	46	74	104	129	130	131	19,1
Ilidža	16	14	22	26	26	29	10,4
Vogošća	1	3	4	4	4	4	26,0
Hadžići		1	1	2	4	5	
Ilijaš					0		
Trnovo	2	3	3	2	2	2	0,0
Kanton Sarajevo	65	95	134	163	166	171	17,5

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo“

Tabela: BROJ LEŽAJA U SMJEŠTAJNIM KAPACITETIMA U KANTONU SARAJEVO U PERIODU 2014-2019

Opština	2014-2019						Stopa rasta 2014-2019 (%)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Stari Grad	1.138	1.805	2.479	2.903	2.860	2.842	16,5
Centar	792	623	1.495	1.732	2.304	2.524	21,3
Novo Sarajevo	784	747	795	793	813	1.126	6,2
Novi Grad	505	548	730	872	1.008	1.136	14,5
Grad Sarajevo	3.219	3.723	5.499	6.300	6.985	7.628	15,5
Ilidža	2.170	1.993	4.498	4.810	4.890	5.204	15,7
Vogošća	90	287	313	313	192	212	15,3
Hadžići		68	68	233	251	270	
Ilijaš							
Trnovo	180	283	283	175	213	215	3,0
Kanton Sarajevo	5.659	6.354	10.661	11.831	12.531	13.529	15,6

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo“

Iskorištenost kapaciteta (odnos broja noćenja i smještajnih kapaciteta u toku jedne godine) u KS u 2019. godini iznosila je 26,5%. Iskorištenost kapaciteta 2014. godine bila je 27,0%. Prosječna iskorištenost kapaciteta je daleko ispod stepena korištenja kapaciteta u EU koja je prema podacima Eurostata iz 2018.godine 52%.

Ovo proizvodi nekoliko implikacija i pitanja:

- Ako je nivo korištenja kapaciteta na tako niskom nivou, onda je ulaganje u smještajne kapacitete koje je očito posljednjih godina neracionalno i dugoročno neisplativo.
- Ako je nivo korištenja kapaciteta na tako niskom nivou, a ne dolazi do gašenja objekata, očito je da postoji značajna zona sive ekonomije.**
- Ako je nivo korištenja kapaciteta na tako niskom nivou, onda će dugoročno doći do izražene konkurencije cijenama, nelojalne konkurencije i snižavanja cijena smještaja.

Tabela: ISKORIŠTENOST SMJEŠTAJNIH KAPACITETA U KANTONU SARAJEVO U PERIODU 2014-2019.

Opština	Godina						Stopa rasta	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2014-2019 (%)	
Stari Grad	32,8	28,8	25,7	26,1	28,6	28,9	-2,1	
Centar	15,7	34,5	25,1	32,6	25,5	30,7	11,8	
Novo Sarajevo	26,7	31,5	29,4	28,3	31,8	23,9	-1,9	
Novi Grad	18,3	16,3	16,3	12,7	12,5	21,9	3,0	
Grad Sarajevo	24,8	28,5	24,8	26,3	25,7	27,7	1,8	
Ilidža	31,0	36,7	17,4	18,2	23,4	25,7	-3,1	
Vogošća	47,4	19,2	19,8	23,4	20,2	11,4	-21,1	
Hadžići		6,3	7,6	2,2	16,8	28,2		
Ilijaš								
Trnovo	9,1	16,8	13,7	21,3	15,0	17,9	12,0	
Kanton Sarajevo	27,0	29,9	21,1	22,4	24,3	26,5	-0,3	

Izvor: Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo, „Turizam na području Kantona Sarajevo“

„Strani turisti u 2019. godini u KS ostvarili su 1.161.304 noćenja, što je preko dva puta više u odnosu na 2014. godinu, a 17,0% više u odnosu na 2018. godinu. Domaći turisti ostvarili su 147.809 noćenja, što je za 47,0% veći broj noćenja u odnosu na 2014. godinu, a za 21,7% više nego u 2018. godini.

U 2019. godini prosječna dužina boravka stranih turista (odnos broja noćenja i broja turista) u KS je bila 2,1 dana, a domaćih turista 1,6 dana.“

Tabela: REGISTROVANA NOĆENJA TURISTA U KANTONU SARAJEVO PREMA ZEMLJAMA PREBIVALIŠTA, U PERIODU 2014-2019.

Zemlje	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Indeks
							2019/2014
Turska	37.623	52.465	55.338	62.724	57.881	47.080	125,1
Hrvatska	35.301	38.086	33.546	39.243	48.743	59.161	167,6
Slovenija	17.341	17.117	17.141	20.067	24.469	26.767	154,4
Srbija	11.950	13.234	14.903	17.826	20.709	25.507	213,4
Njemačka	10.791	11.689	11.738	15.319	20.170	23.566	218,4
Italija	8.459	9.780	10.003	10.481	13.477	16.679	197,2
SAD	8.721	12.504	14.733	17.875	19.446	23.484	269,3
Austrija	8.364	7.834	8.466	9.556	11.243	12.037	143,9
Velika Britanija	5.188	6.001	5.698	7.306	8.842	9.550	184,1
Ostale	45.254	67.877	73.993	91.462	109.638	120.798	266,9
Ukupno	188.992	236.587	245.559	291.859	334.618	364.629	192,9

Izvor: Federalni zavod za statistiku, 2020

„Prema podacima Turističke zajednice KS u 2019. godini turistički promet zabilježio rast broja dolazaka turista za 16,8% ili ukupno 665.489 turista i rast ostvarenog broja noćenja za 22,8% ili ukupno 1.446.534 noćenja. Strani turisti zabilježili su rast broja dolazaka za 16,8% ili 578.869 turista i rast ostvarenog broja noćenja za 21,9% ili 1.280.896 noćenja. Domaći turisti zabilježili su rast broja dolazaka za 17,1% ili 86.620 turista i rast broja ostvarenih noćenja za 29,6% ili 165.638 noćenja.“

Tabela: BROJ TURISTA I NOĆENJA PO OPŠTINAMA U KS, 2019.

Opština	Dolasci	(%)	Noćenja	(%)
1. Stari Grad	143.839	21,6	306.026	21,1
2. Centar	141.857	21,3	282.522	19,5
3. Novo Sarajevo	51.610	7,8	118.294	8,3
4. Novi Grad	42.887	6,3	66.344	4,6
5. Ilidža	264.692	39,8	621.513	42,9
6. Vogošća	3.401	0,5	9.365	0,6
7. Hadžići	4.580	0,7	11.903	0,8
8. Trnovo	12.452	1,9	29.578	2,1
9. Ilijaš	153	0,1	989	0,1
Ukupno	665.489	100,0	1.446.534	100,0

Izvor: Turistička zajednica KS,
2020

„U strukturi ukupnih dolazaka turista u Kanton Sarajevo 86,9% dolazaka ostvarili su strani turisti, dok je zastupljenost stranih turista u ukupnim noćenjima 88,5%. Prosječna dužina boravka turista iznosila je 2,2 dana, dok su strani turisti u prosjeku ostajali takođe 2,2 dan. Kanton Sarajevo su u 2019. godini posjetili turisti iz 175 država svijeta.“

Tabela: TURISTIČKA KRETANJA PREMA ZEMLJI DOLASKA, 2018.-2019.

Država	Struktura dolazaka (%)		Država	Struktura noćenja (%)	
	2019	2018		2019	2018
1. Kina	11,4	7,1	3. S. Arabija	10,3	6,4
3. Hrvatska	10,4	10,0	4. Hrvatska	8,8	9,4
2. Turska	8,8	11,9	2. Turska	8,3	10,8
4. S. Arabija	8,2	4,6	1. Kina	7,7	4,0
7. Slovenija	4,5	5,2	8. U.A.E.	7,4	9,7
9. U.A.E	4,5	6,1	5. SAD	4,1	4,1
6. Njemačka	4,1	3,9	6. Njemačka	4,1	3,9
8. Srbija	3,7	3,7	7. Slovenija	3,8	3,9
5. SAD	3,5	3,4	9. Srbija	3,2	3,4
10. Italija	2,9	2,7	10. Italija	3,2	2,5
Ostali	38,0	41,4	Ostali	39,1	41,9
UKUPNO	100,0	100,0	UKUPNO	100,0	100,0

Izvor: Turistička zajednica KS, 2020

Opština Centar Sarajevo sa svojom turističkom ponudom i po ostvarenim turističkim rezultatima predstavlja značajan dio jedinstvene turističke destinacije „**GRAD SARAJEVO**“.

Spektar turističke ponude opštine Centar je veoma širok i kreće se od ponude turističkog proizvoda u segmentu kulturnog, poslovnog, sajamskog, kongresnog, sportskog, zdravstvenog do ponude u ruralnom/planinskom turizmu sa osloncem na prirodno nasljeđe Spomenika prirode Skakavac.

Posebne konkurentne prednosti turizam na području opštine Centar posjeduje u okviru kulturno turističkog proizvoda.

Turistička ponuda uglavnom nije isključivo sezonskog karaktera turistička sezona traje 12 mjeseci.

Analiza resursa i turističkog proizvoda na području opštine Centar će biti fokusirana na

- KTP (kulturno-turistički proizvod)
- Sajamski, kongresni i poslovni turizam
- Seoski/planinski i avanturistički turizam oslonjen na ruralno područje/ Spomenik prirode Skakavac

4.6.2. Kulturni turizam

Proučavajući dobre prakse i modele iz drugih regija i zemalja, jasno je da ne postoji univerzalan model koji bi se jednostavno prekopirao i implementirao u našim uslovima.

Prepoznavanje i definisanje mjera podrške u korelaciji je sa specifičnostima ukupnog konteksta turističke destinacije (ljudskim i finansijskim resursima, legislativi, institucionalnom okviru i sl.).

Način implementacije pojedinog modela razvoja kulturnog turizma zavisi o mnoštvu faktora, kulturne tradicije, tradicije organizovanja kulturnih manifestacija, tipa državne administracije, atraktivnosti kulturnih resursa, kvaliteta upravljanja turističkom destinacijom, svijesti lokalne populacije o važnosti vlastite kulture odnosno identiteta koji je osnova za prezentaciju u turizmu.

Kulturni turizam je oblik turizma koji zahtijeva mnogo rada i ulaganja da bi se postigao konačan rezultat. Prepostavke su organizovanje kvalitetnog upravljanja destinacijom, klasterska povezivanja, kontinuirana obnova materijalne kulture i kreativnost naročito u segmentu duhovne kulture. Zemlje sa modernom i razvijenom turističkom privredom su na vrijeme uočile **važnost povezivanja sektora turizma sa sektorom kulture.**

Organizacije kao što su UNESCO, Evropska Unija i Vijeće Europe su veoma aktivne u promociji značaja kulturnog turizma. Najorganizovanije djeluje UNESCO, koji pravi razliku između materijalne i nematerijalne kulture. Ta distinkcija je veoma važna zbog finansiranja projekata koji se sistematizuju u pojedine kategorije.

Značajne aktivnosti UNESCO-a su takozvane Katedre za kulturni turizam kojima je cilj da osobe koje odlučuju ('decision-maker'-i) budu edukovane u implementaciji strategija za održivi kulturni turizam. UNESCO razvija projekat 'Kulturni turizam i održivi razvoj' kako bi stvorio mrežu evropskih i mediteranskih gradova koji primjenjuju mjere i interdisciplinarni pristup za **uključivanje kulturne baštine u turističku ponudu.**

Evropska Unija u sektoru kulture djeluje putem programa 'Culture 2000', a finansiranje omogućuje samo zemljama članicama EU kao nosiocima projekta. **Zemlje koje nisu članovi mogu učestvovati u projektima, ali samo kao zemlje partneri zemlje/zemalja članica.** Finansiranje kulturnog turizma se realizuje kroz druge fondove EU, koji su primarno namijenjeni društvenom, regionalnom razvoju ili urbanizmu. Projekti iz oblasti kulture finansiraju se u obrazovnim programima (SOCRATES, TEMPUS, YOUTH), programima

informatičkog društva (E-culture, Information Society for All, E-continent), programima regionalnog razvoja ili socijalnog razvoja (Regional Development Fund, European Social Fund).

Kulturni turizam je oblik ili vrsta turizma, koji čine posjete van stalnog mjesta boravka motivisane u potpunosti ili djelimično interesom za kulturno istorijsku baštinu, umjetnost, kulturne manifestacije, druge oblike kulturnog izražavanja i ostale aspekte koji čine identitet turističke destinacije.

Turistički proizvod u kulturnom turizmu je formalizovana, dizajnirana i upravljana prezentacija kulturno istorijske baštine (materijalne i duhovne), umjetnosti ili jedinstvene atmosfere destinacije.

Karakteristike kulturnog turističkog proizvoda su: jedinstvenost, zanimljivost, atraktivnost, edukacija i nove spoznaje.

Proizvod mora biti praćen sa kvalitetnim pratećim sadržajima i kvalitetnom uslugom.

U izvještajima Svjetske turističke organizacije **najviši trend rasta bilježi kulturni turizam**, posebno na turističkim tržištima razvijenih zemalja. **Razvoj turističkih proizvoda u segmentu kulturnog turizma, diverzifikuje ukupnu turističku ponudu, produžava sezonu i privlači klijente bolje platežne moći.**

Resursi kulturnog turizma na području Opštine Centar

Na području Opštine Centar postoji prebogata kulturno istorijska baština. **Materijalni i duhovni tragovi prisutnosti ljudske civilizacije datiraju od perioda neolita, antičkog perioda, perioda srednjevjekovne Bosne, perioda Osmanskog carstva, perioda Austrougarskog carstva, Kraljevine Jugoslavije, SFRJ, nezavisne Bosne i Hercegovine.**

Najznačajnija arheološka istraživanja su rađena u periodu austrougarske vlasti (poznati arheolog Fiala). Pronađeni artefakti prihvaćeni su i relevantni u svjetskoj naučnoj javnosti.

Vremenski period od 5000 godina, sadrži ogroman potencijalni materijal za formiranje kvalitetnog i u svjetskim relacijama vrhunski konkurentnog kulturno turističkog proizvoda. Iz razloga koji nisu tema ove analize, može se konstatovati da apsolutno nije iskorišten potencijal resursa koji postoji, tu pored nas.

Da bi se resursi valorizovali, prioritet je postići **potpunu saglasnost u pogledu strategije razvoja kulturnog turizma, vrednovanju prioriteta u mjerama zaštite i obnove graditeljske kulturno istorijske baštine.**

Složeni poslove zaštite i obnove zahtijevaju angažovanje vrhunskih timova eksperata (multidisciplinarni i internacionalni sastav ekspertskega tima).

Opštine Centar/Stari Grad kao najznačajniji dio jedinstvene turističke destinacije (Grad i Kanton), ni približno nisu prepoznale resurse u domenu sopstvene kulturno istorijske baštine niti su ih zajedno sa drugim akterima razvoja turizma pokušale iskoristiti u cilju razvoja Kulturno turističkog proizvoda/KTP.

Osnovna pretpostavka za dostizanje postavljenih ciljeva je bitno unapređenje funkcija upravljanja turističkom destinacijom.

Kvalitetno upravljanje turističkom destinacijom zahtijeva jedinstvenu viziju, usklađene planove, institucionalni okvir, kvalitetne ljudske resurse, moderniji i proaktivan pristup u rješavanju problema, odličan nivo pratećih usluga (smještaj, ugostiteljstvo, bezbjednost, čist okoliš, saobraćaj, ljubazno stanovništvo).

Strateški korak u pravcu razvoja kulturnog turističkog proizvoda je povezivanje sektora arheologije, kulture i umjetnosti sa sektorom turizma kroz institucionalni okvir kulturno turističkog vijeća.

Doba	datum/period	Događaji/ lokacije / objekti
NEOLIT Prelaz iz mlađeg kamenog doba u bronza Metalno doba	III milenijum p.n.e II milenijum p.n.e II milenijum p.n.e	Naseobine Zlatište, i Debelo brdo Naseobine "gradinskog tipa"
ANTIČKO DOBA	III-I st. prije n. e. VI st. n. e.	Rimska uprava Kraj rimske uprave /Marijin dvor, Titova ulica....., Koševo/
SREDNJI VIJEK	1238/39. god. n. e.	Vrhbosna u povelji Bele IV /Trgovište, Atik varoš/
OSMANSKI PERIOD	1462-1878 godine	Materijalna i nematerijalna kultura Kulturna tradicija-umjetnost Sakralni ulične spomeničke /npr. Soukbunar, Bjelave; Čobanija/
AUSTROUGARSKI PERIOD	1878-1918 godine	Materijalna i nematerijalna kultura Kulturna tradicija-umjetnost-industrija, obrazovanje Kompletno uže gradsko jezgo /urbanizam i objekti/
I SVJETSKI RAT	1914-1918 godine	Događaji-ratni kontekst
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE	1918-1941 godine	Materijalna i nematerijalna kultura Umjetnost- kultura
II SVJETSKI RAT	1941-1945 godine	Objekti Događaji-ratni kontekst
PERIOD SFRJ	1945-1992 godina	Materijalna i nematerijalna kultura Obrazovanje-kultura-umjetnost Ubrzan rast grada Objekti
PERIOD NEZAVISNE BIH		
	Ratni period 1992-1995 g	Događaji-ratni kontekst
	Period 1995-2009 g	Materijalna i nematerijalna kultura Kontekst obnove i razvoja

Pregled najznačajnijih objekata kulturno istorijske baštine Opštine Centar

Proglašeni Nacionalni spomenici i peticije

- Alipašina džamija sa haremom
- Čekaluša ulica (dio Čekaluša ulice od ulice Mejtaš do ulice Džidžikovac)
- Crkva sv. Vinka Paulskoga
- Crkva sv. Josipa na Marijin dvoru
- Dom društva Gajret
- Električna centrala na Hisetima (Marijin Dvor)
- Gospođicina kuća u ulici Hamdije Kreševljakovića
- Školske zgrade u Gimnazijskoj ulici
- Zgrada Slavije
- Zgrada Zemaljske vlade II (Zgrada Željeznica),
- Zgrada Zemaljskog vakufa (Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Vakufske direkcije) i Hadim Ali-pašinog vakufa
- Zgrada Penzionog fonda (zgrada na uglu ulica Maršala Tita i Hamze Hume)
- Zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine (Zgrada Zemaljske vlade I), sa pokretnim naslijeđem
- Zgrada Kantona i Opštine Centar u Sarajevu
- Zgrada Radničkog doma (Kinoteka) u Alipašinoj ulici br. 19
- Zgrada kina Apolo
- Zgrada Marijin dvora
- Zgrada Narodne (Centralne) banke sa pokretnom imovinom
- Zgrada Društva Crvenog krsta
- Zgrada Jozefa Zadika Danona
- Stećak i staro muslimansko groblje u Mrkovićima
- Vatrogasna kasarna
- Vila Stefanija u ulici Mjedenica broj 5
- Zgrada Ante Štambuka na uglu ulica Titova i Kulovića br. 8 u Sarajevu
- Stambeno-poslovna zgrada u ulici Maršala Tita br. 27
- Stambeno-poslovni objekat Vakufa Hovadža Kemaludina (Mekteb)
- Sportski centar FIS (nekadašnji Sokolski dom društva 'Matica')
- Stambeni kompleks na Džidžikovcu
- Stambeni objekat u ulici Višnjik 16
- Stambeno naselje Crni Vrh
- Stambeno-poslovna zgrada (Nekadašnja upravna zgrada Trgovačko-transportnog akcionarskog društva) u ulici Mula Mustafe Bašeskije br. 5
- Napretkova palača (Zgrada Hrvatskog kulturnog društva "Napredak";
- Napretkov Zakladni dom) Titova br. 56
- Narodno pozorište
- Palata Musafija
- Salomova palata
- Hotel Zagreb
- Kuća Damić u Radićevoj ulici br. 10
- Magribija džamija
- Jevrejsko groblje u Sarajevu
- Oficirski paviljoni u Sarajevu
- Grupa zgrada u Kotromanićevoj ulici (Kotromanićeva br. 36, br. 38. i zgrada na uglu Kotromanićeve i ul. Kalmija Baruha

ZNAČAJNI OBJEKTI KULTURNO ISTORIJSKE BAŠTINE NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR:

- NARODNA HIPOTEKARNA BANKA, CENTRALNA BANKA,
- PRAVOSUDNA PALAČA, PRAVNI FAKULTET,
- ZGRADA HADIN ALIPAŠINOG VAKUFA, REISU-L-ULEME
- KINO APOLO
- PALAČA VOJNE POŠTE I TELEGRAFA, GLAVNA POŠTA,
- GRADSKA TRŽNICA, MARKTHALLE,
- DRUŠTVENI DOM, NARODNO POZORIŠTE,
- GRAND HOTEL, SDK
- VILA MANDIĆ, ZGRADA MUZEJA XIV ZIMSKIH OLIMPIJSKIH IGARA,
- PALATA MARIJIN DVOR, STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA AUGUSTA I MARIJE BRAUN
- HALID DVOR, STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA MUSTAFE HADŽIBAŠČAUŠEVIĆ
- ZGRADA PRVE GIMNAZIJE
- MUŠKA OSNOVNA ŠKOLA (ŠKOLA PRIMIJANJENA UMJETNOSTI)UGAO ZELENIH BERETKI I GIMNAZIJSKE
- ŠKOLA ZA OBRAZOVANJE UČITELJICA, NEKAD STUDENTSKI DOM U RADIĆEVOJ
- ŽENSKA MEDRESA,
- ZGRADA LA BENEVOLENCIJE (DANAS MUP CENTAR SARAJEVO),
- ZGRADA GRADSKE VATROGASNE KASARNE
- BANKA SLAVIJA,
- ŠKOLSKI DOM (FIS),
- MOST ČOBANIJA
- MOST SKENDERIJA (ŽELJEZNI)

izvor: Kantonalni zavod za zaštitu kulturno istorijskog i prirodnog nasljeđa/

NAJZNAČAJNIJE KULTURNE MANIFESTACIJE:

- POZORIŠNI FESTIVAL MESS
- SARAJEVSKA ZIMA
- SARAJEVO FILM FESTIVAL
- LIKOVNE IZLOŽBE
- IZLOŽBA SAVREMENE UMJETNOSTI ARS Aevi

NAJZNAČAJNIJE KULTURNE INSTITUCIJE

- ZEMALJSKI MUZEJ
- NARODNO POZORIŠTE
- KAMERNI TEATAR
- BKC
- POZORIŠTE MLADIH
- SARTR
- AKADEMIJA ZA POZORIŠTE I FILM- SCENA OBALA
- COLLEGIUM ARTISTICUM
- KNJIŽARE I BIBLIOTEKE
- ROMAN PETROVIĆ
- PALETA
- KINOTEKA BIH
- DOM MLADIH
- KLUBOVI ALTERNATIVNA SCENA

Opšta načela i SWOT analiza Kulturnog turizma Opštine Centar

- Strateško razmišljanje i djelovanje
- Saradnja i razvijanje partnerstva
- Poznavanje trendova i ponašanja na području modernog turizma
- Insistiranje na kvalitetu

<p>SNAGE</p> <p>globalna prepoznatljivost kulturno-istorijska baština kulturne manifestacije turistička tradicija kulturni centar obrazovni centar pozitivan stav lokalnog stanovništva prema razvoju turizma alternativna i klupska scena</p>	<p>SLABOSTI</p> <p>nediferencirana ponuda turistička infrastruktura nedovoljno razvijena nekvalitetan menadžment turističke destinacije nerazvijeno javno privatno partnerstvo u turizmu neiskorištenost potencijala u kulturnom turizmu nije organizovana kvalitetna vodička služba nepostojanje sinergije djelovanja u okviru klastera negativan imidž (asocijacije na rat i bezbjednosni posljedice corone covid 19)</p>
<p>MOGUĆNOSTI/PRILIKE</p> <p>kreiranje kulturno turističkih proizvoda kreiranje novog imidža i razvoj brenda diverzifikacija područja i proizvoda povezivanje sektora kulture i turizma turistička valorizacija kulturno istorijske baštine manifestacija unapređenje kvaliteta kulturnih manifestacija i organizovanja mogućest cjelogodišnjeg poslovanja bolja pozicioniranost na tržištima</p>	<p>PRIJETNJE</p> <p>konfliktnost razvojnih opcija sve veći broj «novih» destinacija na svjetskom tržištu vizuelno zagađenje prostora-stanje okoliša prekomjerna bespravna izgradnja turbulentno i nepredvidivo okruženje neorganizovanost u upravljanju destinacijom nedostatak aktivnosti u promjeni i kreiranju novih nedovoljno investiranje u atrakcije saobraćajno „slijepo crijevo“</p>

Vizija kulturnog turizma

Vizija izražava percepciju turističke destinacije u budućnosti. Sve aktivnosti u području razvoja turističkog proizvoda i komunikacije potrebno je uskladiti prema ovom standardu. Formulisanje vizije zahtjeva specifikaciju ciljnih grupa i ključnih vrijednosti.

Ključne vrijednosti su aspekti sa kojima se želimo poistovjetiti.

Osnovna pretpostavka je da postoji bogata i očuvana kulturno istorijska baština, da su ljudi koji rade u turističkim i kulturnim institucijama profesionalci koji vladaju razvijenim vještinama i kreativnošću i da postoji politička volja iskazana kroz jedinstvenu strategiju razvoja turizma.

Elementi vizije:

- **institucionalno kroz kulturno turističko vijeće** i druge oblike **povezan sektor kulture i turizma**
- **muzeji i galerije u funkciji**
- **zaštićeni i obnovljeni nacionalni spomenici i druga kulturno istorijska baština**
- **kontinuirani** kulturni programi i umjetnički sadržaji u gradskom jezgri
- redovno se održavaju TOP kulturne manifestacije u oblasti pozorišta, likovne umjetnosti i filma, respektabilne u regionalnim ili evropskim okvirima
- **razvijena alternativna i klupska scena**
- **Kulturno informativni turistički centar-KIC** u funkciji
- prihvaćeno od građana, institucija i drugih aktera **da je kulturni kapital Opštine jedna od ključnih pretpostavki razvoja**
- kvalitetna smještajna, ugostiteljska i druga prateća usluga
- organizovana, kvalifikovana i dostupna vodička služba
- **visoka pozicioniranost na kulturnoj mapi Evrope**
- **izmjenjen imidž i razvijen brend** potpuno različit od drugih destinacija **regenerisano gradsko jezgro**
- uređeni parkovi u gradskom jezgri
- optimalno riješeni problemi saobraćaja u pokretu i saobraćaja u mirovanju
- upravljanje otpadom po najvišim standardima
- realizovan projekat „Čista Miljacka“
- unaprijeđena komunalna infrastruktura padinskih dijelova

Prioritetni ciljevi i mjere razvoja kulturnog turizma

Prioritetni cilj 1. -**Kreiranje pozitivnog ambijenta za razvoj kulturnog turističkog proizvoda- KTP**

Mjera 1. - Definisane strateške vizije razvoja kulturnog turizma

Mjera 2. – Osnivanje kulturno-turističkog vijeća

Prioritetni cilj 2. -**Uspostaviti sistem organizacije i mehanizme međusektorske saradnje**

Mjera 1. - Usvajanje strategija razvoja kulturnog turizma na nivou Opštine/ Grada/ Kantona

Mjera 2. - Akcioni plan implementacije strategije razvoja kulturnog turizma na nivou Opštine/ Grada

Prioritetni cilj 3. -**Unaprijediti nivo znanja i vještina potrebnih za razvoj kvalitetnih KTP-a**

Mjera 1. –Realizacija programa edukacija razvoja vještina u segmentu kulturnog turizma

Prioritetni cilj 4. -**Stvoriti kritičnu masu kulturnih turističkih proizvoda**

Mjera 1. - Kreiranje kulturnog turističkog proizvoda iz domena kulturno istorijske baštine

Mjera 2. - Kreiranje kulturno turističkih proizvoda u domenu kulturnih manifestacija

Mjera 3. - Prezentacija kulturno turističkog proizvoda

Mjera 4. – Redizajn imidža i razvoj brenda/rebrandiranje

Prioritetni cilj 5. **Poboljšati standard prezentacije, opremljenosti i kvaliteta KTP-a**

Mjera 1. - Istraživanje turističkih tržišta, određivanje ciljanih tržišta i ciljnih grupa turista

Mjera 2. - Definisanje marketinške strategije

Mjera 3. - Plan promocije

Prioritetni cilj 6. -**Unaprijediti sistem protoka informacija, promocije i distribucije KTP-a**

Mjera 1. - Korištenje svih savremenih kanala distribucije i promocije KTP

Mjera 2. - Obezbeđenje resursa za provođenje plana promocije

Mjera 3. - Kontinuitet promocije

Prioritetni cilj 7.- **Mjerenja efekata i zadovoljstva posjetilaca turista**

Mjera 1. - Mjerenje efekata

Mjera 2. - Mjerenja zadovoljstva turista

Prioritetni cilj 8. – **Smanjenje propusta i grešaka**

Mjera 1. - Preventivno korektivno mjere u cilju eliminacije propusta i unapređenja KTP

4.6.3. Sajamski, kongresni i poslovni turizam u funkciji razvoja Opštine Centar

Sajmovi i privredne izložbe predstavljaju efikasno sredstvo u postizanju marketinških ciljeva, prezentacije proizvoda, prikupljanja informacija o tržištu, pronalaženju novih partnera ili prepoznavanju potreba kupaca. Najvažniji razlog izlaganja na sajmovima je povećanje učešća na postojećim tržištima ili osvajanje novih tržišta.

U posljednjih 30 godina veoma je izražena je konkurencija u sajamskoj industriji. Paralelno sa rastom broja sajamskih manifestacija razvijale su se i nove tehnologije promocije proizvoda i usluga, posebno internet.

U svijetu **dolazi do redefinicije marketinške uloge sajмова i razvijanja „četvrte generacije sajмова“**. Samo oni sajmovi koji se prilagođavaju modernim sajamskim standardima imaće šansu da opstanu na sajamskom tržištu.

Za razliku od prošlih vremena, posebno u bivšim socijalističkim zemljama, danas **svaki vlasnik biznisa veoma studiozno prikuplja informacije o određenom sajmu**, izložbi ili poslovnom događaju i **racionalno donosi odluku o izlaganju na osnovu pretpostavljenih / kalkuliranih/ poslovnih efekata**.

Sarajevski sajam Skenderija

Poslije „ **zlatnog doba sajмова**“ **70-ih i 80-ih godina**, kada je postojao monopol, višegodišnji ugovori za izlaganje, **veliki proizvodni i trgovački sistemi / SOUR-i : ŠIPAD, UPI, ENERGOINVEST, MAGROS, APRO, UNIS i drugi**), koji su obezbjeđivali visoku poslovnost na Sarajevskom sajmu, zatim sajamski uvozni kontingenti/ kvote na osnovu koji se jedino mogao vršiti uvoz pojedine opreme i mašina **na današnjem tržištu sajмова situacija je bitno izmijenjena**.

Sarajevski sajam u toku svog pedesetogodišnjeg djelovanja postigao je izuzetne rezultate u razvoju i organizaciji sajamskih manifestacija.

Zahvaljujući saradnji sa privredom, privrednim komorama i aktivnoj podršci Grada profilisale su se mnoge sajamske manifestacije na osnovu kojih je Sarajevski sajam po ispunjavanju kriterija postao i član UFI-ja (Međunarodne unije sajмова u Parizu).

Na vrhuncu poslovne snage i prestiža Sarajevski sajam je rangiran kao treći sajam u SFRJ, poslije Zagrebačkog velesajma i Beogradskog sajma.

U vrijeme održavanja sajмова hotelski i ugostiteljski kapaciteti u široj regiji Sarajeva su bili prebukirani.

Sajamski multiplikator potrošnje je bio od 1:3 do 1:4. Na jedan tadašnji dinar koji je prihodovala Skenderija, hoteli, restorani, trgovina, saobraćaj i druge komplementarne djelatnosti su prihodovale od 3 do 4 dinara.

Kao visoko akumulativna djelatnost sajam je zajedno sa prihodima od rente Privrednog grada obezbjeđivao samoodrživost poslovanja Skenderije i sufinansirao vrhunski sport, kulturne manifestacije, rekreativne programe građana i nastavu fizičkog obrazovanja Sarajevskog univerziteta. Organizacija sajmova osim direktnih i indirektnih prihoda, značajno je promovisala Grad Sarajevo, kulturu, privredu i trgovinu. Tadašnji rezultati su ostvareni na bazi podrške Izvršnog odbora Grada, privrede, medija, građana, kvalitetnog menadžmenta Skenderije, kreativnosti u komercijalnom sektoru i „uvježbanog i disciplinovanog“ tehničkog sektora u logistici organizacije sajamskih manifestacija. Značajno se investiralo iz sopstvenih sredstava u modernizaciju sajamske opreme i istraživanje tržišta (obavezni terenski obilazak i mikrobrada stalnih i potencijalnih izlagača).

Poseban značaj su imale prateće sajamske manifestacije, modne revije, ocjenjivanja kvaliteta hrane i pića, tematski naučno-stručni simpozijumi / npr, Simpozijumi u okviru „Sajma plastike i gume; „Sajma drvne industrije i šumarstva“, Sajma „Kamena. mermera i granita“/ koji su bili organizovani na veoma profesionalan način i jačali poslovnost, autoritet, snagu manifestacije. Već tada je bilo jasno da postoje limiti /prije svega lokacijsko-prostorni/za daljni uspješan razvoj Sarajevskog sajma.

Konkurentnost i prestiž Sarajevskog sajma su danas ugroženi čak i na nivou sajamskog tržišta BiH. Sajmovi u Tuzli, Zenici, Mostaru, Banja Luci, Gradačcu, Doboju u borbi za dio učešća na sajamskom tržištu, ubrzano se prilagođavaju zahtjevima tržišta i djeluju veoma organizovano i ofanzivno.

SWOT analiza sarajevskog sajma

<p>SNAGE</p> <p>Tradicija sajmova Etablirane i prepoznatljive sajamske manifestacije</p>	<p>SLABOSTI</p> <p>Lokacijski limiti Prostorni limiti Tehnički limiti Nedostatak pratećih manifestacija Nedostatak kreativnosti u uvođenju modernih sajamskih tehnologija Nedostatak kreativnosti u specijalizaciji manifestacija (pristup sve u jednu manifestaciju) Ne uvode se nove manifestacije Niska poslovnost</p>
<p>MOGUĆESTI/PRILIKE</p> <p>Jačanje javno privatnog partnerstva u organizaciji sajmova Promjena lokacije sarajevskog sajma Razvoj pratećih sajamskih sadržaja i diverzifikacija servisa Uvođenje novih manifestacija Modernizacija Bolja pozicioniranost na tržištima</p>	<p>PRIJETNJE</p> <p>Jačanje drugih sajmova u regiji, sve veća konkurencija Visoka cijena održavanja postojećih dvorana Prelijevanje profita u finansiranje drugih programa Skenderije Visoka cijena izlaganja Izlaganje radi izlaganja-bez poslovnih efekata Indiferentnost drugih aktera u podršci Sarajevskom sajmu</p>

Vizija /Strateško opredjeljenje

Trendovi sajamske industrije poslednjih godina upućuju na nekoliko značajnih pravaca razvoja:

- specijalizaciju sajamskih manifestacija,
- razvoj sajmova „četvrte generacije“,
- ubrzan razvoj modernih izlagačkih strategija i stilova nastupa – kako dizajnom izložbenog prostora tako i specifičnim aspektima marketinškog izlagačkog nastupa.
- Na nekim sajamskim manifestacijama **primat preuzimaju naučni i stručni skupovi, radionice i treninzi u funkciji sticanja novih znanja.**

PRIORITETNI CILJEVI I MJERE RAZVOJA SAJAMSKOG TURIZMA

Prioritetni cilj 1.- Definisane trajne lokacije Sarajevskog sajma

Mjera 1.- Prijedlog oblika javno privatnog partnerstva

Prioritetni cilj 2.- Modernizacija sajamske infrastrukture

Mjera 1.- Izgradnja novih ili modernizacija postojećih sajamskih prostora

Mjera 2.- Modernizacija sajamske opreme (štandovi, mobilijar, osvjeljenja,)

Mjera 3.-Uvođenje novih IT tehnologija

Prioritetni cilj 3.- Razvoj ljudskih resursa

Mjera 1.- Edukacija kadrova i razvoj vještina

Mjera 2.- Pozitivna selekcija kadrova

Prioritetni cilj 4.- Redefinisanje programskih sadržaja

Mjera 1.- Preispitivanje postojećih sadržaja sajamskih manifestacija

Mjera 2.- Prijedlog novih specijalizovanih manifestacija

Mjera 3.-.- Organizovanje simpozijuma, kongresa i drugih pratećih sajamskih sadržaja

Prioritetni cilj 5.- Konkurentnost Sarajevskog sajma

Mjera 1.-Usaglašavanje i definisanje okvira podrške sarajevskom sajmu /Opštine, Grada, Kantona,/

Mjera 2.-Medijska podrška

Mjera 3.- U saradnji sa privrednim i trgovačkim sektorom urgentno jačanje poslovnosti Sarajevskog sajma

Mjera 4.- Snažnija i kvalitetnija promocija prema ciljanim tržištima

4.6.4. Ruralni turizam

Slika: Idejni projekat rekonstrukcije objekta bivše osnovne škole u Mrkovićima

U okviru generalnog cilja Opštine Centar ubrzanog lokalnog ekonomskog razvoja, posebno će se tretirati razvoj ruralnog područja. **Program razvoja ruralnog područja će korespondirati sa vizijom i opredjeljenjem Kantona Sarajevo da se obezbijedi uravnotežen razvoj ruralnih i urbanih područja unutar Kantona**, te da od ruralnih oblasti Kantona Sarajevo stvori ambijent ugodnog življenja.

Prema Studiji rađenoj za potrebe prostornog planiranja Kantona Sarajevo u daljnjem tekstu daje se prikaz stanja u prostoru i predloženi demografski razvoj, te mreža i sistem naselja za Opštinu Centar:

Centar

- 1 naselje sekundarnog karaktera *Radava*, 1.367 stanovnika, planom je predviđeno stapanje sa gradskim područjem,
- 1 naselje centar zajednice sela *Nahorevo*, 609 stanovnika, planom predviđeno kao sekundarno naselje od 800 stanovnika
- 3 seoska naselja :
  - *Poljine* 146 stanovnika, planom se stapa sa urbanim prostorom,
  - *Vića* 4 stanovnika, planom prerasta u vikend naselje,
  - *Mrkovići* 191 stanovnik, plan 230 stanovnika.

Kako je vidljivo područje Opštine Centar, teži ka daljoj urbanizaciji, s tim što prostori seoskih naselja prerastaju u vikend naselja, prostore za rekreaciju i turistička sela. I pored toga značajni prostori Opštine Centar kao i njihovo stanovništvo bit će u mogućnosti da se bavi raznim aktivnostima u proizvodnji hrane, pružanju usluga u seoskom turizmu, proizvodnjom u oblasti etno zanata.

Vizija ruralnog razvoja sa prioritnim ciljevima

Osnovni elementi vizije:

Integralan program razvoja podrazumijeva iskorištavanje svih prirodnih i ljudskih resursa ruralnog područja u oblasti: poljoprivrede, seoskog turizma, planinskog turizma, gastronomije, iskorištavanja sportsko rekreativnih potencijala, obezbjeđenje pretpostavki za razvoj etno zanata i izradu vrhunskih proizvoda (rustikalni komadni namještaj, proizvodi od vune i kože-ćilimi i dijelovi garderobe)

Najsnažniji motiv je oslanjanje na prirodne atraktivnosti «Spomenika prirode Skakavac»

Konkurentnost područja u odnosu na druga ruralna područja Kantona:

- Blizina Grada (izletišta za svaki dan)
- Očuvanost prirode u većem dijelu područja
- Atraktivnost i raznolikost
- Neelitistički pristup (konceptija zasnovana na domaćem turisti, 300 000 građana Sarajeva)

Pretpostavka za implementaciju cjelovitog programa:

- Konsenzus Ministarstva privrede i Ministarstva prostornog uređenja KS, Zavoda za planiranje razvoja KS, Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno istorijskog i prirodnog nasljeđa, vlasnika objekata i Opština Centar i Stari Grad,

Prioritet 1 - Razvoj seoskog i planinskog turizma

Mjera 1.1 Uređenje Spomenika prirode Skakavac

Mjera 1.2 Podrška razvoju seoskog turizma-kategorisanje i evidentiranje smještajnih kapaciteta (seoska domaćinstva-vikendice)

Mjera 1.3 Edukacija seoskih domaćinstava
(sanitarni dio i ljubaznost-domaćinski odnos -EU projekt Leonardo -hospitality)

Mjera 1.4 Podrška razvoju planinarskog turizma- obnova planinarskih domova, uređenje odmorišta, postavljanje vizuelnih komunikacija, pomoć Gorskoj službi spasavanja u sredstvima veze, opremi i vozilima

Prioritet 2--Razvoj etno- zanata (vuna-pletenje, tkanje drvo-rustikalno komadno).

Mjera 2.1 Animacija produkt dizajnera (Studenti Likovne akademije-produkt dizajn)

Mjera 2.2 Prezentacija programa i animacija stanovništva u ruralnom području za učešće u projektu

Mjera 2.3 Podrška u obezbjeđenju pretpostavki za izradu palete prototipa proizvoda

Mjera 2.4 Promocija palete proizvoda

Mjera 2.5 Kreditna i Grant podrška za početak proizvodnje

Prioritet 3 -Razvoj fizičke infrastrukture

Mjera 3.1 Razvoj saobraćajne infrastrukture

Mjera 3.2 Razvoj komunalne infrastrukture (upravljanje otpadnim vodama i upravljanje otpadom)

Prioritet 4 -Zaštita okoliša

Mjera 4.1 Jačanje svijesti za očuvanje okoliša

Mjera 4.2 Upravljanje otpadom

Mjere 4.3 Zaštita i uređenje vodotokova

Mjera 4.4 Očuvanje biodiverziteta

Prioritetne aktivnosti u razvoju seoskog turizma

- Dogovor sa Ministarstvom privrede o proceduri i minimalnim uslovima (Evropskim kriterijima), za domaćinstva koja se žele baviti seoskim turizmom
- Dogovor sa Opštinom Stari Grad
- Javni poziv za zainteresovane za učešće u pilot projektu Seoski i planinski turizam na području opština Centar i Stari Grad.
- Kategorisanje smještajnih kapaciteta vlasnika kuća i vikendica koji su zainteresovani za izdavanje objekata i bavljenje seoskim i planinskim turizmom
- Nakon obavljene kategorizacije objekata osnivanje turist biroa specijalizovanog za seoski i planinski turizam digitalno evidentiranje svih domaćinstava koja su dobila potvrdu od Komisije za kategorizaciju Ministarstva privrede Kantona, da zadovoljavaju kriterije iz standarda o seoskom turizmu.
- Stručna pomoć službi Opštine Centar u saradnji sa ekspertima, u edukaciji seoskih domaćinstava (sanitarni uslovi, priprema hrane druge obaveze, odnos prema gostima, kreiranje sadržaja boravka i animacija)
- Stručna pomoć službi Opštine Centar u promociji programa seoskog turizma, izradi LOGO-a Turist biroa, izradi web stranice turističke ponude Ruralnog područja opštine Centar sa fotografijama objekata (eksterijer i interijer), kao i foto galerijom cijelog područja, uslova smještaja, ponudom ishrane, organizacijom izleta prema Skakavcu i Bukoviku i drugih sadržaja (pješačenje, maunti bike, jahanje i sl) i cjenovnim ponudom.

DEFINICIJA PROIZVODA I KVALITETA ZA "SMJEŠTAJ U SEOSKOM TURIZMU"

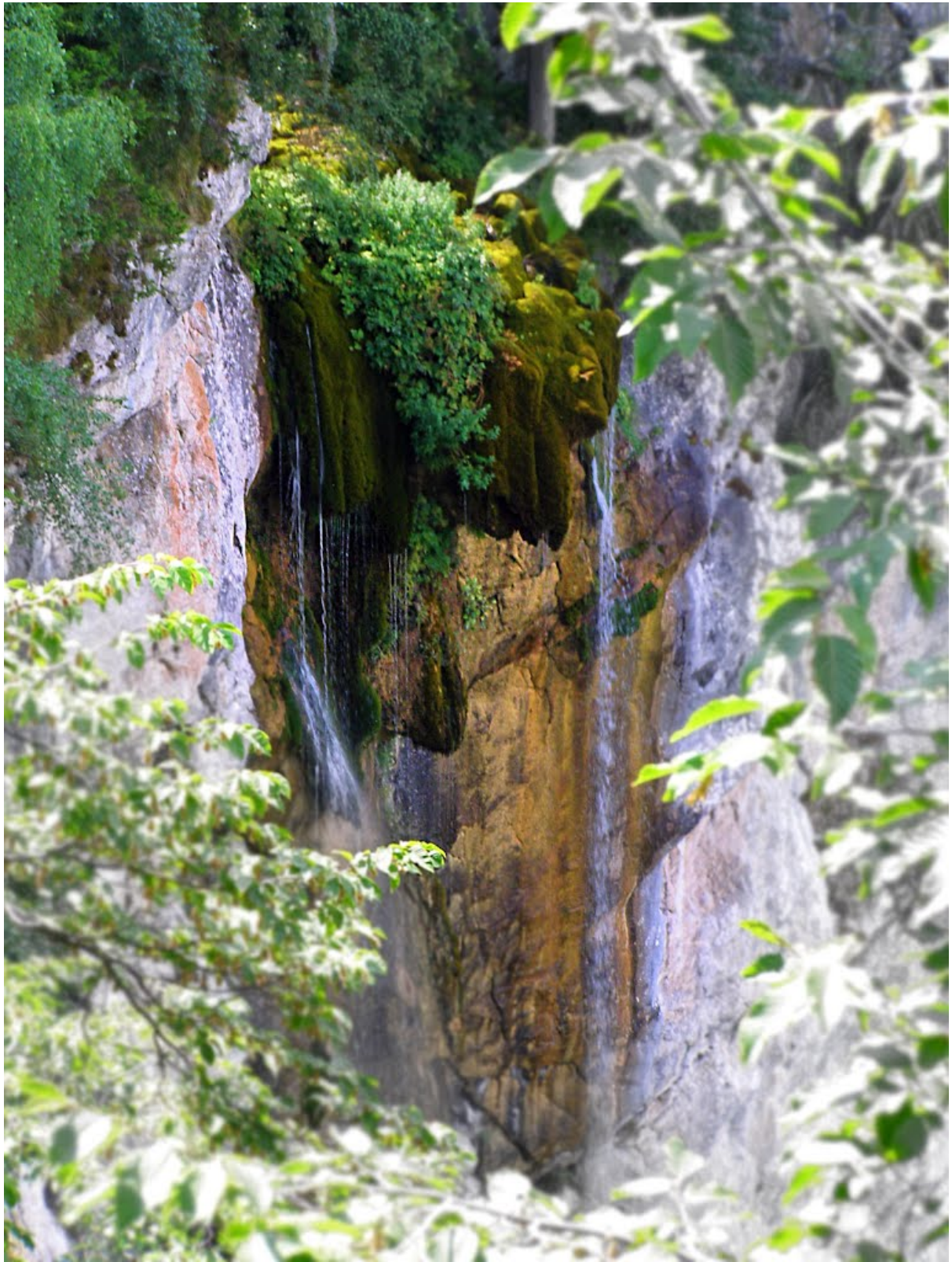
Kriterijum	Tumačenje
Položaj u okruženju prirode, u selu ili malom gradu	Manje od 5.000 stanovnika u selu/gradu, ili u veoma tipičnim/tradicionalnim područjima
Ruralno okruženje, sa jasno izraženim karakteristikama tradicionalnog bavljenja poljoprivredom, ili sa izuzetnim prirodnim vrijednostima	izuzetne prirodne vrijednosti = park prirode ili slično. "Tradicionalno bavljenje poljoprivredom" isključuje preovlađujuću industrijsku poljoprivredu (pejzaž kojim dominiraju)
Turizam nije glavna ili preovlađujuća aktivnost ili izvor prihoda u bližoj okolini	Odnos "broj ležaja za turiste/broj stanovnika" ne bi trebalo da premaši 1 / 1
Dobra zaštita životne sredine, miran i tih položaj, bez buke ili zagađenja	Prihvatljivi su mirisi ili buka koji potiču od tradicionalne poljoprivrede
Gostoljubivost – Lična briga domaćina o gostu	
Autentičnost smještajnog objekta i ambijenta	
Mali kapacitet smještajne jedinice	Gornja granica je oko 40 ležaja
Poštovanje zakonskih propisa i kriterija za ocjenu	(poštovanje EuroGites-ovih standarda za ocjenu kvaliteta)
Društvena i environmentalna održivost u kontekstu multifunkcionalnih aktivnosti u datom području	(primjena kriterijuma iz Agende 21 za turizam kada oni budu definisani)
Povezanost sa lokalnom zajednicom i tradicionalnom kulturom	Minimum je integracija aktivnosti u okviru zajednice iz okruženja, gosti imaju mogućnost da ostvare kontakt sa lokalnom realnošću ukoliko to žele
Lokalni proizvodi i gastronomija kultura (folklor, zanatski proizvodi, običaji, nasljeđe,...)	Treba da budu dostupni u okolini

R.br.	Opis	Minimum za domaće tržište	Međunarodno tržište
1.	Lokalni stil gradnje	sa elementima koji su tipični za region	arhitektura u stilu lokalne gradnje
2.	Lokalni stil uređenja	kompatibilan lokalnom stilu	kompatibilan lokalnom stilu
3.	Stanje očuvanosti	visok nivo	veoma visok nivo
4.	Tradicionalno/ Autentično opremanje	osnovno	srednje
5.	Ukupna čistoća	vrlo visok nivo	vrlo visok nivo
6.	Veličina jednokrevetnih soba	prema lokalnim propisima	10 m2 (sobe - noćenje/doručak) 8 m2 (samostalno pripremanje hrane)
7.	Veličina dvokrevetnih soba	prema lokalnim propisima	15 m2 (sobe - noćenje/doručak) 12 m2 (samostalno pripremanje hrane)
8.	+ za svaki dodatni krevet	prema lokalnim propisima	+3 m2
9.	Oprema za sobe	funkcionalna	funkcionalna, sopstveni prostor za odlaganje garderobe i ostalog
10.	Veličina kreveta	Za 1 osobu 90 / 180 Za 2 osobe 135 / 180	Za 1 osobu 90 / 190 Za 2 osobe 150 / 190
11.	Kvalitet kreveta	Visok (3) – madrac sa federima ili ekvivalent ovom standardu, bez lakog spužve	<i>isto</i>
12.	Veličina zajednički korišćenih prostora	Odgovarajuća (2) za broj gostiju	<i>isto</i>
13.	Osvjetljenje / prozori u sobama	Da / zahtjeva se	Da / zahtjeva se
14.	Kupatilo – minimum opreme	zatvoren prostor koji se može zaključati, tuš sa zavjesom, ventilacija, grijanje	tuš, WC, umivaonik, ormarić, ogledalo. Preporučuje se WC u odvojenoj prostoriji
15.	1 Kupatilo na X gostiju	1 po smještajnom objektu (kući), kojim se služi maksimalno 8 gostiju	1 za svake 2 sobe / 4 gosta; preporučuje u okviru sobe za sobe koje se izdaju na bazi noćenja sa doručkom

4.6.5. Spomenik prirode Skakavac

Zaštićeno područje	Spomenik prirode „Skakavac“
Datum proglašenja zaštićenog područja	25. april 2012. godine
Akt o proglašenju	Zakon o proglašenju šireg područja vodopada „Skakavac“ Spomenikom prirode
Kategorija zaštićenog područja	Spomenik prirode
Površina	1.430,70 ha
Plansko razdoblje revidiranog plana upravljanja	2010. – 2020.
Prostorni plan	Donesen 2009.
Plansko razdoblje prostornog plana	2009. – 2029.
INFORMACIJE O UPRAVLJAČU SPOMENIKA PRIRODE „SKAKAVAC“	
Uprava zaštićenog područja	Kantonalna Javna ustanova za zaštićena prirodna područja
Sjedište	Branilaca Sarajeva, 28/1, 71000 Sarajevo
Telefon	033/201-112
Fax	033/201-112
Email	direktor@zppks.ba

CILJEVI I POLITIKA UPRAVLJANJA ZAŠTIĆENIM PODRUČJEM „SKAKAVAC“

Politika upravljanja Spomenikom prirode "Skakavac" se zasniva na sljedećim elementima:

1. Očuvanje fizičko-geografskog i biološkog diveziteta zaštićenog područja i njegove neposredne uticajne zone,
2. Dalje unapređenje mehanizama zaštite prirodnih vrijednosti unutar zaštićenih zona i na širem okolnom prostoru,
3. Promovisanje prirodnih i socio-kulturnih vrijednosti Spomenika prirode, kao i njegovog cijelog neposrednog utjecajnog područja i šire regije,
4. Održivo korištenje postojećih resursa Spomenika prirode "Skakavac" za potrebe: recentnih i budućih ekoturističkih posjeta, obrazovnih programa i naučnih istraživanja,
5. Ostvarivanje održivog razvoja lokalnog stanovništva korištenjem postojećih prirodnih resursa ovog zaštićenog područja u skladu sa utvrđenim planom korištenja i predloženim mjerama zaštite.

Biodiverzitet

Područje Spomenika se karakteriše veoma visokim stepenom biološke raznolikosti. Konstatovano je više od 1.500 vrsta viših biljaka. O broju algi, gljiva, životinja, posebno insekata, te drugih oblika i formi organizacije života nema dovoljno egzaktnih podataka.

Diverzitet flore

Specifičan položaj, klimatske prilike, geološka podloga, tipovi zemljišta, odnos ovog prostora i njegov položaj u sistemu planina kontinentalnih Dinarida te i znatno šire, izražena posebna orogeneza, te pedogeneza i singeneza kao i utjecaj antropogenog faktora uslovio je i pojavu niza florističkih specifičnosti.

Dosadašnja istraživanja medicinske flore na ovom prostoru potvrdila su blizu 400 ljekovitih, jestivih, vitaminskih i aromatičnih samoniklih biljaka (Redžić, 1991, 1997).

U toku vegetacione sezone, ne postoji niti jedan dan koji nije pokriven cvjetovima neke od medonosnih biljnih vrsta.

Diverzitet faune

Uporednom analizom podataka o biogeografskim karakteristikama pojedinih ekosistema i bioma (Matvejev, 1961; Lakušić, 1981; Dizdarević, Redžić, 1997) može se tvrditi da se **područje Skakavca odlikuje izuzetnom faunističkom raznolikošću.**

U ekosistemima mezofilnih lišćarsko-listopadnih šuma, šibljacka i šikara **nalaze stanište brojne vrste sisara kao što su lisica, krtica, jež, jazavac, zec, obični puh, šumski miš, divlja svinja, srndać itd.**

Diverzitet gljiva

Od ranog proljeća pa sve do u kasnu jesen, u šumama, livadama i na obradivim površinama rastu mnoge vrste makromiceta, **među kojima su većinom jestive i ljekovite**. Mnoge od njih imaju najviše nutritivne vrijednosti.

Još u rano proljeće tu je martovka *Hygrophorus marzuolus*, đurđevača *Tricholoma georgii* i mnoge druge vrste ovog roda, jablanovača *Pholiota aegerita*, paprena mliječnica *Lactarius piperatus*, smrčak *Morchela conica* kao i druge vrste ove izuzetno djelotvorne i ukusne gljive, lisičarka *Cantherulus cybarius*. Kasnije se pojavljuju sunčanica *Macrolepiota procera*, *Coprinus comatus*, zatim razne vrste pečuraka - rudnjača *Psaliota campestris*, velika pečurka *Psaliota macrospora*, lipika *Psaliota arvensis*, šumska pečurka *Psalliota silvicola*, panjevka *Hypholoma capnoides*, razne vrste kolibija *Collybia* sp., vilin klinčac *Marasmius oreades*, jesenke *Lactarium deliciosus*, krasnica *Russula cyanoxantha*, bukovača *Pleurotus ostreatus*, brojne vrste iz roda vrganja, *Boletus* sp., srnjača *Hydnum imbricatum*, puhare *Lycoperdon* sp, i mnoge druge.

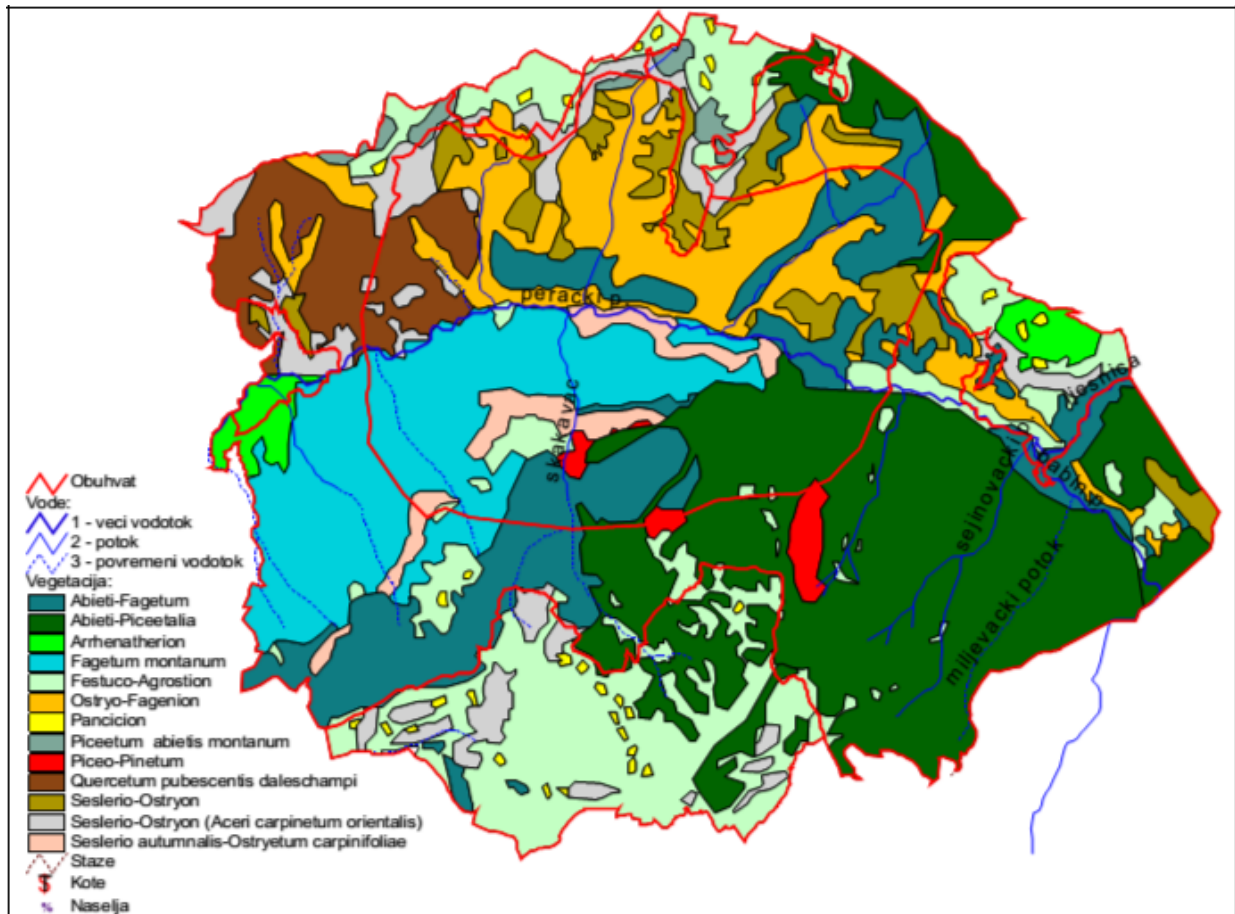
Ne treba zaboraviti i na najčešće otrovnice - pupavke - *Amanita citrina*, *A. phalloides*, *Amanita verna*, *A. virosa*, muhare *Amanita muscaria* i *A. pantherina*, olovasta rudoliska *Entoloma lividum*, cjepače *Inocybe* sp., razne vrste brašnjača kao što je *Clitocybe dealbata*, *C. cerussata*, bljuvara *Russula emetica*, ludara *Boletus satanas* te i neke druge.

Diverzitet ekosistema

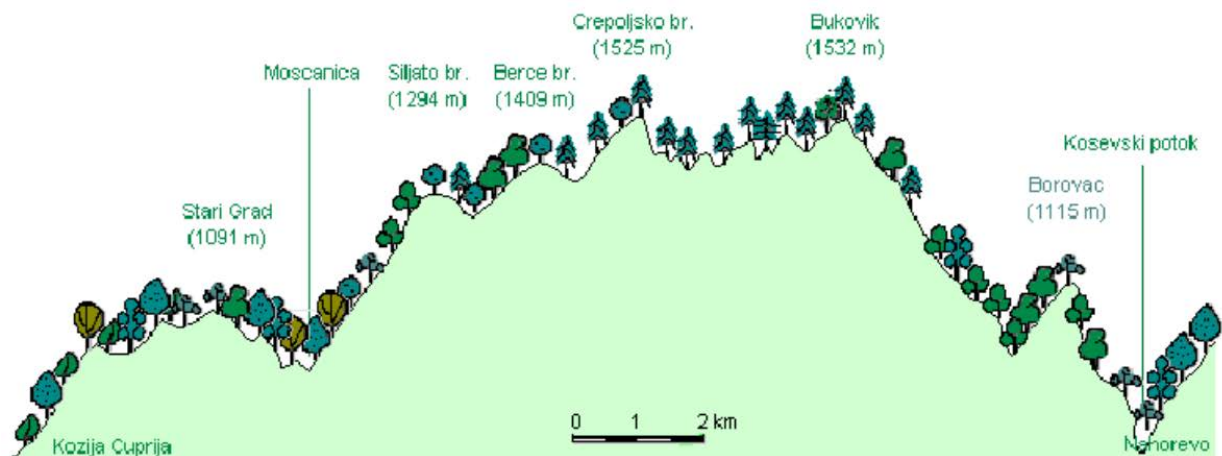
Na osnovu provedenih istraživanja o dominantnim ekosistemima i njihovoj vegetacijskoj raznolikosti može se zaključiti da najveću prostornu distribuciju i ekološki značaj u istraživanom području imaju šumski i livadski ekosistemi

Tabela: TIPOVI EKOSISTEMA SPOMENIKA PRIRODE "SKAKAVAC"

Naziv ekosistema	Površina (ha)	Tip ekosistema
<i>Abieti-Fagetum</i>	193,558	Šumski ekosistem
<i>Abieti-Piceetum</i>	379,922	Šumski ekosistem
<i>Fagetum montanum</i>	175,644	Šumski ekosistem
<i>Ostryo-Fagenion</i>	150,046	Šumski ekosistem
<i>Piceetum abietis montanum</i>	12,407	Šumski ekosistem
<i>Piceo-Pinetum</i>	13,105	Šumski ekosistem
<i>Quercetum pubescentis daleschampi</i>	70,982	Šumski ekosistem
<i>Seslerio autumnalis-Ostryetum carpinifoliae</i>	30,764	Šumski ekosistem
<i>Seslerio-Ostryon</i>	59,403	Šumski ekosistem
<i>Aceri-Carpinetum orientalis</i>	82,835	Šumski ekosistem
Ukupno šumski ekosistemi:	1168,67	
<i>Festuco-Agrostion</i>	234,445	Livadski ekosistemi
<i>Arrhenatherion</i>	25,084	Livadski ekosistemi
<i>Pancicion</i>	8,465	Livadski ekosistemi
Ukupno livadski ekosistemi:	267,99	
Ukupno ekosistemi:	1436,66	

Slika 6. Tipovi ekosistema Spomenika prirode "Skakavac"

- Legenda:
Pinus nigra	Juniperus communis (incl. intermedia)	Picea abies
Betula pendula	Corylus avellana	Abies alba
Carpinus betulus	Quercus petraea	Fagus moesiaca
Crataegus monogyna	Quercus cerris	Quercus pubesce

Slika. Odnos reljefa i vegetacije na jednom od istraživanih profila (Kozija Čuprija-Nahorevo)

Naselja na području i u utjecajnoj zoni Spomenika prirode "Skakavac"

Šira regija planine Ozren predstavlja praktično nenaseljeno područje. Postoji samo nekoliko manjih seoskih naselja sa stalnom funkcijom stanovanja.

Unutar zaštićenog područja registrovano je jedno naseljeno mjesto, selo Luke, koje administrativno pripada opštini Ilijaš, a funkcionalno je gravitiralo Vučjoj Luci i Palama.

Unutar obuhvata Spomenika je registrovano još nekoliko pojedinačnih i jedna manja grupacija nenaseljenih objekata seoskog tipa u području Jasikovca, objekat planinarskog doma na Bukoviku.

Tokom posljednjih nekoliko godina registrovani su samo kratkotrajni - jednodnevni do višednevni boravci lokalnog stanovništva, koji su uglavnom u funkciji obilazaka i popravka nekadašnjih stambenih objekata.

Takođe je od strane Upravitelja izgrađeno više različitih tipova obavještajnih i informativnih panela koji posjetiteljima pružaju osnovne informacije o kretanju i karakteristikama prostora gdje se nalaze. Na području Spomenika se vrši sezonsko čišćenje šumskih puteva i većeg broja šetačkih staza, čime je posjetiocima omogućen pristup gotovo svim dijelovima zaštićenog područja.

Osnovne funkcije naselja se podređuju definisanim mjerama zaštite i funkcijama zaštićenog područja, uz prilagođavanje strogo definisanim propisima i normama za eliminisanje svih mogućih negativnih utjecaja naselja na kvalitet prirodnih, posebno vodnih resursa. U skladu sa osnovnom namjenom zaštićenog područja, planirana rekonstrukcija i gradnja objekata treba biti u skladu sa autohtonim graditeljskim naslijeđem i običajima područja, kako bi se svi naseobinski elementi mogli uključiti u ekoturističku ponudu.

Budući razvoj naselja treba biti usmjeren na ruralni turizam, kako sa aspekta ponude tradicionalnih kulturno-florističkih sadržaja lokalnog stanovništva tako i sa aspekta razvoja tradicionalne ekopoljoprivredne proizvodnje i prodaje takvih proizvoda.

Sva naseljena mjesta, odnosno stanovništvo koje živi u njima putem direktnih ili indirektnih interesnih veza gravitiraju zaštićenom području. Konkretnije, u neposrednoj utjecajnoj zoni Spomenika prirode "Skakavac" nalaze se slijedeća naselja: **Gornji Močići, Donji Močići, Gvozdarevo, Via, Klakiše, Ubare, Vrapče, Vrbački Gaj, Vidotina, Vidakovići, Košare, Stubline, Mandra i Vukinjača.**

S obzirom da su navedena područja i prije rata imala depopulacijska obilježja i da su ih naseljavale stare starosne skupine stanovnika, realno je za očekivati da će nekoliko takvih naselja (Klakiše, Ubare, Vrbački kraj i Vidakovići) ostati bez funkcije stalnih naselja i u budućem periodu.

Privredni sektor u smislu organizovane proizvodnje ili drugih privrednih aktivnosti u njima ne postoji. Prisutno je jedino stočarstvo – uzgoj krava i ovaca kao i poljoprivredna proizvodnja ekstenzivnog tipa.

Na osnovu iznesenih pokazatelja može se konstatovati da u neposrednoj utjecajnoj zoni, **shodno veličini zaštićenog područja, postoje pozitivne demogeografske pretpostavke za uspješan razvoj ekoturizma.** One se ogledaju, prije svega, kroz ukupni broj stanovnika koji **omogućava da se lokalno stanovništvo organizuje za izvršavanje različitih aktivnosti za potrebe upravitelja, odnosno za pružanje različitih vrsta usluga za potrebe posjetilaca zaštićenom području.**

Saobraćajna infrastruktura na području Spomenika prirode

Cestovna infrastruktura na području Spomenika je nerazvijena. Ima obilježja šumskih makadamskih šumskih puteva i šumskih staza, koji imaju ukupnu dužinu od oko 56 km. Ukupna dužina svih puteva iznosi 37.049,60 m, dok ukupna dužina staza iznosi 19.820,70 m (izvor: Studija valorizacije vodopada Skakavac).

Glavna saobraćajnica proteže se od sela Gornji Močići i prolazi pored planinarskog doma Stari grad, odakle dalje, južnim obroncima Bukovika (i sa jednim krakom za Bukovik) produžava prema Uževicama. U ovoj zoni put se jednim krakom povezuje ka jugozapadu, za komunikaciju prema Nahorevu i dalje prema Vogošći. Drugim krakom pomenuti put produžava prema lokalitetu Ravno i dalje južno od vodopada Skakavac, u zoni Vratoloma, ponovo završava u polaznom lokalitetu – selu Gornji Močići.

Ovaj put je važan i sa aspekta njegove prohodnosti terenskim motornim vozilima, što je posebno značajno za uspješnu kontrolu svih aktivnosti koje se odvijaju u zaštićenom području kao i za brzo djelovanje u slučaju određenih vanrednih situacija.

Ostale putne komunikacije su pogodne jedino za pješaćenje. Ovakva situacija je sa aspekta očuvanja prirodnih vrijednosti dobra s obzirom da su mogućnosti negativnih uticaja u visokovrijednim zonama zbog nepristupačnosti bile svedene na minimum. Međutim, ako se posmatra aspekt budućeg održivog razvoja zaštićenog područja onda će biti neophodno da se postojeća mreža puteva prilagodi potrebama razvoja ekoturizma.

Pristupni putevi i ulazi u zaštićeno područje su:

- **sa juga: iz pravca Opštine Centar Sarajevo - postojeća saobraćajnica preko Nahoreva,**
- sa istoka: iz pravca Opštine Stari Grad Sarajevo - postojeća saobraćajnica preko Hreše,
- sa zapada: iz pravca Opštine Vogošća - seoskim putem preko Blagovca i Tihovića,
- sa sjevera: iz pravca Opštine Ilijaš - iz pravca naselja Stubline.

Energetska infrastruktura je vrlo ograničena na naselje i objekat antenskog sistema koji je lociran na vrhu Bukovika korisnici (Federalna direkcija za civilnu avijaciju, PTT-a i OHR-a). Objekt se snadbijeva podzemnim elektroenergetskim kablom 10(20) kV, koji prolazi trasom iz pravca Nahoreva, Vrela i Uževice. U svim drugim dijelovima zaštićenog područja ne postoji energetska mreža što donekle otežava uređenje naseljenih dijelova prostora, objekata upravljača i pristupnih punktova.

Vodovodna infrastruktura ne postoji. Ograničena je na kanalisanje određenog broja izvora do objekata za stanovanje.

Kanalizaciona infrastruktura na području Spomenika prirode ne postoji.

U periodu nakon usvajanja Zakona o proglašenju Spomenika prirode "Skakavac" izapočeti su poslovi na sanaciji postojećih infrastrukturnih sadržaja posebno planinarskih staza i šumskih puteva.

Djelimično su izgrađeni neophodni infrastrukturni objekti za efikasnije upravljanje ovim područjem, uređeni su vidikovci i pristupne staze do vodopada, kao i određen broj informacionih panela.

KONCEPT ZAŠTITE SPOMENIKA PRIRODE "SKAKAVAC"

Osnovni dokument kojim je određen koncept, principi i načela za uspostavljanje efikasne zaštite na cijelom zaštićenom području je Zakon o proglašenju Spomenika prirode "Skakavac". Njime su definisane granice obuhvata, kategorija zaštićenog područja, zoniranje prostora, mjere zaštite, moguće intervencije u zaštićenom području, korištenje prirodnih resursa i politika upravljanja.

Sljedeći značajan dokument za uspostavu efikasne zaštite je "*Prostorni plan posebnog područja prirodnog naslijeđa "Skakavac"* kojim su definisani namjena i bilans površina, ograničenja i uvjeti korištenja prostora, potencijalni konflikti u prostoru i osnovna koncepcija razvoja područja.

Zonalni koncept zaštite Spomenika prirode "Skakavac"

Ovaj koncept podrazumijeva organizaciju zaštite prirodnih vrijednosti prema njihovom položaju u pojedinim zonama unutar zaštićenog područja. Ovim konceptom primarna zaštita prirodnih vrijednosti obavlja se u skladu sa preporukama baznog elaborata za valorizaciju prirodnih vrijednosti Spomenika prirode "Skakavac" na pojedine zone koje su inkorporirane u pomenuti zakon o proglašenju zaštićenog područja.

Sve dozvoljene aktivnosti koje se provode na području Spomenika prirode "Skakavac" su definisane u Zakonu o proglašenju šireg područja vodopada „Skakavac“ Spomenikom prirode, kao i odlukama Prostornog plana posebnog područja prirodnog naslijeđa "Vodopad Skakavac". Ovim dokumentima je određen set mjera kojima se definišu dopuštene aktivnosti koje se mogu obavljati u ovom zaštićenom području. One su koncipirane, prije svega, prema principu zonacije i primjenjive su samo unutar određenih zona.

Dopuštene aktivnosti su koncipirane zonalno uz uvažavanje svih planiranih mjera zaštite koje su predviđene za pojedine zone.

Nukleus (zona A) zaštićenog područja površine 448,47 ha se odlikuje visokim stepenom geološko-geomorfološke, hidrološke i biogeografske raznolikosti. Ovdje se nalaze ekosistemi koje odlikuje visoka očuvanost primarne florističke strukture.

Analogno predviđenim mjerama zaštite u prvoj zaštićenoj zoni dozvoljeno je:

- uređenje staza za siguran pristup vodopadu "Skakavac";
- uređenja staza i punktova za edukativno posmatranje i izučavanje područja;
- uređenja odmorišta za posjetioce;
- postavljanje ekomobilijara;
- strogu zabranu sječe šume, osim saniranja bolesnih stabala;
- ekstenzivno pašarenje na privatnim livadama;
- košenje privatnih livada;
- izgradnja potrebne protivpožarne infrastrukture.

Puferska zona (zona B) površine 616,90 ha funkcionalno se određuje na nivou konzervacije ovih, tako i ekosistema u nukleusu, te pruža značajne mogućnosti za istraživanja, osmatranja, edukaciju i duhovnu rekreaciju.

Slično kao i kod prve zone, u odnosu na predviđene mjere zaštite u drugoj zoni su dozvoljene sljedeće aktivnosti:

- izgradnja građevina za Upravitelja prostora i planinarskih domova, a u skladu sa Prostornim planom;
- dozvoljena sječa stabala za potrebe sanitarne zaštite i za protivpožarnu zaštitu;
- ekstenzivno pašarenje na privatnim livadama;
- košenje privatnih livada;
- obnova vodenica;
- izgradnja edukacionih staza;
- markiranje pješčkih staza;
- markiranje hidroloških spomenika, spomenika novije historije, arheoloških i sakralnih lokaliteta;
- markiranje karakterističnih ekosistema i sl.;
- postavljanje informativnih sadržaja od prikladnih materijala,
- dozvoljena je ograničena upotreba motoriziranih sredstava za Upravitelja;
- ograničena upotreba motornih vozila za osmatranja, interventne službe, službu za potrebe ekološkog turizma i opserviranja (vozila sa odobrenjem Upravitelja) i
- izgradnja potrebne protivpožarne infrastrukture.

Tranzijska zona (zona C) površine 353,72 ha predstavlja granično područje sa nezaštićenim okruženjem. Ova zona je namijenjena prvenstveno aktivnostima u oblasti šumarstva, poljoprivrede, turizma i ugostiteljstva utemeljenim na principima uravnoteženog razvoja i predstavlja zonu prijelaza na relaciji: zaštićeno područje – neposredno okruženje. Sadašnji stepen očuvanosti fizičko-geografske i biološke raznolikosti, te izgrađena društvena infrastruktura treba da omogući uspostavu neophodnih ekoloških koridora odgovarajućeg nivoa koji će garantirati nesmetanu prirodnu komunikaciju između zona sa velikom raznolikošću unutar zaštićenog područja sa okolnim visokoplaninskim regionima. U odnosu na planirane mjere zaštite dozvoljene aktivnosti u trećoj zoni su:

- dozvoljena gradnja definirana Prostornim planom;
- obavljanje poljoprivrednih djelatnosti i stočarstva;
- dozvoljena sječa stabala za potrebe sanitarne zaštite i za protivpožarnu zaštitu;
- građenje novih i širenje postojećih relejnih građevina za koje se utvrdi javni interes, a u skladu sa postojećim i novim propisima o elektromagnetnom i nejonizirajućim zračenju;
- ekstenzivno pašarenje na privatnim livadama;
- košenje privatnih livada i izgradnja potrebne protiv požarne infrastrukture.

Ovako koncipirana strategija dopuštenih aktivnosti u odnosu na zonaciju područja Spomenika prirode "Skakavac" omogućava realizaciju dugoročnih primarnih ciljeva u koje spadaju zaštita specifičnih prirodnih i kulturnih elemenata, **održivi razvoj lokalne zajednice na osnovu razvoja ekoturizma i pratećih privrednih djelatnosti**, kao i

sekundarnih ciljeva u koje spadaju naučna istraživanja, prezervacija vrsta i genetičke raznolikosti, održavanje usluga ekosistema, edukacija te održiva upotreba resursa iz prirodnih ekosistema.

RAZVOJ DOPUŠTENIH DJELATNOSTI SA SEKTORSKIM SMJERNICAMA ZA ŠUMARSTVO, LOV I RIBOLOV, POLJOPRIVREDU, GRADNJU INFRASTRUKTURA, POSJEĆIVANJE I POVEZIVANJE

Prema Definisanim granicama zakonski su definisane aktivnosti koje se mogu obavljati unutar prostornog obuhvata pojedinih zona. Za sve navedene aktivnosti koje se mogu primjenjivati unutar određenih zona zaštićenog područja neophodno je utvrditi dodatni pravilnik kojim će se detaljnije regulisati načini i uvjeti korištenja pojedinih segmenata na kojima se dozvoljene aktivnosti odvijaju.

Cilj aktivnosti nije razvoj određene djelatnosti u okviru zaštićenog područja, npr. šumarstvo, nego identifikacija obrazaca održivih i odgovornih djelatnosti koje su potrebne za funkcionisanje zaštićenog područja kao budućeg održivog ekološko-ekonomsko-socijalnog sistema.

A. Šumarstvo. Šumski ekosistemi su izuzetno važni za očuvanje stabilnosti ekološke ravnoteže, reguliranju ekoklimu, vodni režim te za očuvanje različitih oblika biološkog diverziteta. Promjena strukture i dinamike, odnosno vremenske organizacije šumskih ekosistema neminovno uvjetuje različite oblike devastacija, degradacije, pa i destrukcija, odnosno regresivnih sukcesija koje rezultiraju promjenom čitavih biocenoza i ekosistema.

Nukleus: U nukleusu se ne mogu vršiti nikakve intervencije u smislu sječe ili vještačke interventne reforestacije kao ni druge aktivnosti koje bi mogle izmijeniti, narušiti, devastirati ili degradirati strukturu i dinamiku postojećih šumskih i drugih ekosistema. Ne dopušta se ni tzv. sanitarna sječa, izuzev u slučajevima kada postoji direktna opasnost po okolne ekosisteme usljed mogućeg proširenja datog patološkog stanja. Nije dopušteno ekonomsko prikupljanje šumskih plodova, ljekovitih ili jestivih biljaka i gljiva, kao ni predstavnika faune.

Puferska zona: U puferskoj zoni se ne vrše nikakve intervencije u smislu organizujene sječe stabala ili unošenja bilo kakvih stranih "egzotičnih" ili potencijalnih invazivnih vrsta. Dopušta se saniranje pojedinačnih stabala uz adekvatne mjere i izradu stručne dokumentacije. Treba nastojati svu rapoloživu biomasu zadržati na mjestu i tako omogućiti njeno uključivanje u prirodne biogehemijske cikluse u tzv. «in situ» uslovima.

Tranzicijska zona: Zbog relativno male površine ukupnog zaštićenog područja ne predviđa se organizujena profitabilna eksploatacija šumskih ekosistema, a naročito drvne biomase. Dozvoljava se, uz razvijene mjere praćenja, osiguranje lokalnog stanovništva, te objekata specijalne namjene ogrijevnim drvetom. Dozvoljava se sanitarna sječa i upotreba drvne mase prema potrebi zaštićenog područja. Sve intervencije se izvode na bazi stručne dokumentacije, a odobravaju se od strane stručnog kolegija zaštićenog područja. U skladu sa gore navedenim aktivnostima u budućnosti je neophodno pratiti relevantne zakonske odredbe i nastaviti sa dobrim praksama.

Aktivnosti koje se trenutno uspješno realizuju u okviru zaštićenog područja, a koje je neophodno nastaviti i u budućnosti su:

1. Instaliranje dodatnih sistema za kontrolu brojnosti šumskih patogena;
2. Pripremanje plan protivpožarne zaštite,
3. Struktura šuma po zonama urađena je kroz projekat monitoring šumskih ekosistema, međutim u cilju kompletiranja sveukupnog stanja zaštićenog područja SP Skakavac, neophodno je nastaviti sa monitoringom i svih ostalih tipova ekosistema. U tom pogledu se posebno ističu livadski ekosistemi i ekosistemi u pukotinama stijena.

Lov i ribolov. U svim zonama zaštićenog područja lov i ribolov su praktično zabranjeni kao aktivnost, kako bi se postigao osnovni cilj zaštićenog područja – trajna zaštita biodiverziteta i njegov nesmetan razvoj u harmoničnoj sredini. Kantonalna Javna ustanova za prirodna zaštićena područja Kantona Sarajevo izradila je Program zaštite divljači na prirodnim zaštićenim područjima Kantona Sarajevo (Br. 07-05-26-12808/17, 25.10.2017). Period važnosti Programa zaštite divljači na zaštićenim prirodnim područjima Kantona Sarajevo je od 01.04.2017. do 31.03.2027. godine. Odredbe Programa zaštite divljači na zaštićenim prirodnim područjima Kantona Sarajevo su obavezujuće za Kantonalnu javnu ustanovu za zaštićena prirodna područja Kantona Sarajevo.

Prema usvojenom dokumentu: *“Program zaštite divljači na zaštićenim prirodnim područjima Kantona Sarajevo za period od 01.04.2017. do 31.03.2017.godine”* planirano je da se mjere zaštite divljači odvijaju na sljedeće načine:

1. Uspostaviti organizovano djelovanje lovačkih društava i ustanove bi trebale spriječiti svaki oblik nezakonitog (i neplanskog) korištenja divljači i staništa.
2. Uspostaviti savjesno praćenje zdravstvenog stanja i razvoja divljači i intervencija u skladu sa pravilima službe i važećih propisa.
3. Uspostaviti eventualnu redukciju brojnosti populacija predatora, (u nekim slučajevima, brojnost predatora se mora redukovati kako bi se stvorili uslovi da određene vrste razvijaju stabilne populacije, posebno rijetke i ugrožene i
4. Uspostaviti zaštitu i održavanje infrastrukturnih objekata u staništu u funkciji zaštite i korištenja.

Prema spomenutom dokumentu, mjere koje će se preduzimati u toku uređajnog perioda kao neophodne za sprovođenje racionalnog i planskog upravljanja u okviru zaštićenog područja su: a) Zaštita od prirodnih nepogoda, b) zaštita od predatora i štetočina, c) zaštita od lovokrađe i krivolova, te d) zaštita od raznih bolesti i povreda.

Planirane su **posebne mjere zaštite sljedećih krupnih i sitnih divljači** i to: medvjeda (*Ursus arctos*), srne (*Capreolus capreolus*), svinje (*Sus scrofa*), zeca (*Lepus europaeus*), kamenjarke (*Alectorius graeca*) i ljestarke (*Bonasa bonasa*). Sve ostale životinjske vrste koje borave u zaštićenom području, u skladu sa propisima donesenim prilikom osnivanja područja uživaju punu zaštitu, a čuvanjem područja, održavaju se i njihovu uslovi života.

Poljoprivreda. Lokalno stanovništvo u utjecajnoj zoni zaštićenog područja i unutar njega je usredsređeno na različite oblike poljoprivredne proizvodnje, za vlastite potrebe ili tržište. Poljoprivredna proizvodnja bi bila izuzetno bitna za uravnoteženo funkcionisanje zaštićenog područja. Na taj način bi se generisao potreban profit za lokalnu zajednicu. Sljedeći tradicionalne lokalne vrijednosti, strukturu i kapacitet prihvata rapoloživih ekosistema, u ovom

zaštićenom području je moguće razvijati ratarstvo i stočarstvo. Maksimalno opterećenje na pašnjacima je do 1,9 GVŽ/ha (1 GVŽ: 10 koza ili ovaca).

Nukleus: U nukleusu nisu dozvoljene nikakve poljoprivredne aktivnosti. Naročito se zabranjuje unošenje bilo kakvih vrsta biljaka i životinja, sjemena biljaka, koje ne pripadaju ovom podneblju. U cilju održavanja biodiverziteta livada koji čini posebne vrijednosti ove zone, neophodno je njihovo održavanje sezonskim košenjem. U regionu vodopada Skakavac, na livadama prema Perićima, moguć je sezonski boravak nekoliko konja radi atrakcije.

Puferska zona: U puferskoj zoni veoma je poželjno održavanje prirodnih travnjaka i proizvodnja sijena. Livadski ekosistemi se trebaju redovito kositi kako bi se sačuvala njihova prirodna struktura i na taj način očuvao i održavao biodiverzitet Ratarska proizvodnja bi trebala biti ograničena. U ovoj zoni je moguć slobodni uzgoj krupne stoke na uravnoteženim osnovama. To znači da se po jednom hektaru može gajiti pet krupnih grla.

Tranzicijska zona: Neophodno je definisati tačne lokacije u tranzicijskoj zoni za potrebe ratarstva, utvrditi koje kulture saditi i sijati. Potrebno je zabraniti tretiranje pesticidima, a promovisati organsku poljoprivredu, te uspostaviti sistem ekološke kontrole. Ova zona uglavnom se može koristiti za uravnoteženu ratarsku proizvodnju, te razvoj gorskog voćarstva uz primjenu autohtonih sorti jabuka, krušaka i trešanja.

Pčelarstvo. Aktivnosti koje su dozvoljene u svim zonama su održivo pčelarstvo i proizvodnja ekološkog meda. Na ovaj način se osiguravaju i polinatori (insekti oprašivači) mnogih plemenitih vrsta biljaka. U oblasti održivog stočarstva definisane su tačne lokacije u tranzicijskoj zoni za potrebe stočarstva (prema prostornom planu). Potrebno je definisati način održavanja pašnjaka. Planira se eventualna kompenzacija za autohtono stanovništvo radi nametanja posebnih normi i prakse održivog razvoja u poljoprivrednoj praksi.

Vode, vodne površine i vodna infrastruktura. Ovom oblašću se reguliše upravljanje prirodnim površinskim vodama i otpadnim vodama u skladu sa kategorijom zaštićenog područja i njegovim prirodnim vrijednostima i Zakonu o korištenju voda i vodnih površina. Zaštićeno područje je bogato površinskim vodama. Tu su brojni izvori aktivni tokom čitave godine i planinski potoci. Vodopad Skakavac sa pripadajućim ambijentalnim vrijednostima čini neprocjenjivu i neponovljivu vrijednost u ukupnoj hidrološkoj i geološko-ekološkoj raznolikosti ovog područja.

Nukleus: U ovoj zoni, sve hidrološke objekte treba sačuvati u prirodnom okruženju. Nisu dozvoljena bilo kakva kaptiranja vrela i preusmjeravanja postojećih vodotoka i izgradnja vještačkih hidroloških sistema, npr. bazena. U ovoj zoni neće biti podizani bilo kakvi objekti koji će generišeti bilo kakve otpadne vode, a naročito komunalne otpadne vode koje sadrže fekalne vode. Uz staze i sve prilaze nukleusu će se staviti obavještenja i upozorenja posjetiocima o režimu otpadnih voda i njihovoj odgovornosti za budućnost zaštićenog područja, a posebno hidrološkog fenomena vodopada Skakavac.

Puferska zona: U ovoj zoni neće se vršiti bilo kakva kaptiranja postojećih površinskih voda. Režim i upravljanje hidrološkim resursima je isti kao i u nukleusu s tim što se na prikladnim mjestima planira podizanje ograničenog broja vještačkih objekata za snabdjevanje posjetioca pitkom vodom.

Tranzicijska zona: U ovoj zoni se planira podizanje objekata posebne namjene kao i objekata za individualno stanovanje i prikladnih seoskih gazdinstava. Treba izbjeći kaptiranje izvora i ukoliko je moguće, izvršiti prikladnu i racionalnu supstituciju iz susjedne zone izvan granica zaštićenog područja. Ukoliko se moraju izvršiti vodozahvati, izvršiti parcijalnu kaptazu izvora kako bi se sačuvala prirodna raznolikost nizvodno od izvorišnog područja. Otpadne

vode iz objekata koji konvergiraju prema slivnom području druge i prve zone, upravljati kao i u puferskoj zoni. Na drugim lokalitetima, podizanjem specijaliziranih bazena, izvršiti ekološku purifikaciju otpadnih voda iz domaćinstava i gazdinstava, te ugostiteljskih objekata sistemom fitoremedijacije.

JU Zaštićena prirodna područja Kantona Sarajevo je sa Institutom za hidrotehniku Građevinskog fakulteta u Sarajevu realizovao projekat pod nazivom: *“Izveštaj o monitoringu vodnog područja Spomenika prirode “Skakavac” i Zaštićenog područja “Bijambare”*. Glavni zadatak navedenog projekta jeste uspostava monitoringa na vodnim pojavama u zaštićenim područjima Bijambare i Skakavac. U skladu s time, realizovane su aktivnosti praćenje vodnih pojava u toku jedne godine, te istovremeno s tim izvršena su i fizičko-hemijska, mikrobiološka i hidrobiološka ispitivanja. Projekat je realizujen u periodu od jula 2013. do jula 2014. godine.

Saobraćaj. Spomenik prirode “Skakavac”, iako je još uvijek izolovan od mreže frekventnih saobraćajnica, ipak ima dosta gustu mrežu puteva različite kategorije. To se posebno odnosi na južni i jugozapadni dio područja, odnosno lijevu obalu Peračkog potoka. Neophodno je uspostaviti režim saobraćaja u skladu sa namjenom, postojećem stanju i kapacitetu prihvata ekosistema zaštićenog područja, a u skladu sa izrađenim elaboratom za to područje.

Nukleus: U nukleusu se ograničava pristup svim motornim vozilima, izuzev vozila specijalne namjene (vozila zaštićenog područja, vozila protivpožarne zaštite, javnog komunalnog preduzeća, policije i sl).

Puferska zona: Režim saobraćaja je isti kao u nukleusu.

Tranzicijska zona: Dozvoljava se ograničen pristup motornim vozilima. Određuju se mjesta za održivo parkiranje. Najstrožije se zabranjuje pranje motornih vozila i mijenjanje ulja. O tome se posjetioći pravovremeno upozoravaju uz isticanje konkretnih sankcija. Smjernice za Plan upravljanja:

Zvaničan ulaz u zaštićeno područje je iz pravca Nahoreva. Na ulazu se podiže uredan parking sa videonadzorom i svom potrebnom infrastrukturom:

1. Na ulazu se podiže prikladna info-tabla u drvetu sa svim neophodnim informacijama o ekološkim karakteristikama zaštićenog područja, normama boravka i ponašanja u zaštićenom području kao i obavještenjima o eventualnoj odgovornosti;
2. Sa ovog parkinga se internim transportom prevoze posjetioći do željenih lokacija;
3. Ovaj put se oplemenjuje na postojećoj dužini, na relaciji Nahorevo - Gornji Moćioći i osposobljava se za upotrebu internog transporta specijalne namjene;
4. Postojeći put Nahorevo-Skakavac-G. Moćioći u doglednoj budućnosti treba spojiti sa desnom obalom zaštićenog područja prema Jasikovici, povrh Crvenih stijena, tako da služi cjelovitom razgledanju i svojevrsnom uživanju u ljepotama zaštićenog područja;
5. Na ulazu u zaštićeno područje iz pravca Gornjih Moćioća treba izgraditi parking sa svom pripadajućom infrastrukturom kao i na ulazu iz pravca Nahoreva;
6. Na ostalim (pješačkim) prilazima zaštićenom području postaviti info-table sa potrebnim informacijama o mikrolokaciji i normama ponašanja i boravka;

Ekološki turizam

Ovaj oblik turizma podrazumjeva rekreaciju, rehabilitaciju, duhovnu relaksaciju (meditaciju) i obrazovni turizam.

Zaštićeno područje se planira staviti na dobrobit lokalne zajednice svim svojim kapacitetima i ljepotama.

Uz primarnu zadatak očuvanja ukupnih prirodnih vrijednosti zaštićenog područja, moguć je razvoj održivog, ekološkog ili tzv. otvorenog turizma. Procjenjuje se da je realna i ekološki podnošljiva opterećenost od 100.000 posjetitelja godišnje, cijeneći ograničene vrijednosti kapaciteta prihvata pojedinih zona zaštićenog područja u odnosu na ekvivalentni broj stanovnika (EBS).

Smjernice za Plan upravljanja:

- Podizanje info-tabli i info-centara sa svim neophodnim informacijama o prostoru, topografiji, prirodnim vrijednostima i normama boravka i ponašanja;
- Obilježavanje edukacijskih staza sa priklanim info-tablama u drvetu i/ili kamenu i informacijama o specifičnosti biološke i ekološke raznolikosti datog područja;
- Podizanje održivih i ekološki prikladnih vidikovaca bez značajnijih intervencija u smislu promjena postojećih ambijentalnih vrijednosti;
- Obilježavanje i uredjenje postojećih pješačkih staza od glavnog puta prema Uževici, Bukoviku, G. Močiocima, Vodopadu Skakavac, Percima, dolini Sušice, Crvenim stijenama, ušću Skakavca u Perački potok;
- **Za razvoj obrazovnog i naučnog turizma, te za potreba praćenja strukture i dinamike ekosistema zaštićenog područja neophodno je vršiti kontinuirani monitoring** na već uspostavljenim ploham, a koja se nalaze ispod vodopada Skakavac u zoni zajednice *Aceri obtusati-Fagetum* i kod ušća Skakavca u Perački potok u zajednici *Seslerio autumnalis-Fagetum*, iznad Skakavca prema Bukoviku u zoni zajednice *Pinetum nigrae*, na putu između Skakavca i G. Močioaca u zoni zajednice *Abieti-Piceetum abietis*, u pukotinama Crvenih stijena u zajednicama sveze *Edraianthion*, u regionu Perića u zajednici livada *Festuco-Agrostetum* i zajednici crnograbovih šuma *Seslerio autumnalis-Ostryetum carpinifoliae*.
- Podizanje kampova za ljetne škole u prirodi, izgradnja ekoloških nastambi za realizaciju dodatne i dirigovalne školske i izvanškolske edukacije i konferencijskog turizma;
- Urediti tzv. put izazova - vodopad Skakavac - ušće Skakavca - Suhi Potok – podnožje Crvenih stijena - izlaz prema Jasikovici za pojedinačne posjete i posjete manjih grupa;
- Urediti put za specijalne namjene i želje gostiju od ušća Skakavca - desna obala do kanjona ispod Borovih stijena;
- Urediti put - pješačku stazu od podnožja vodopada, ispod stijene Skakavca i povratak na Ravne ili na zapadnu stranu livade Perići;
- U zoni C 5 prema Gornjim Močiocima moguće je podizanje objekata za polisezonski boravak, manjih zimsko-rekreativskih staza i druge prikladne infrastrukture; razvoj održivog gljivarenja i dirigovalnog sakupljanja ljekovitog bilja za vlastite potrebe i užitek u prirodi uz stručno vođenje; isti sadržaji su mogući u regionu Jasikovice, te iznad Crvenih stijena gdje je optimalno područje za razvoj održivog seoskog turizma i svih oblika fizičke i duhovne rekreacije kroz posmatranje izvanrednih vizuelnih efekata – vodopad Skakavac i druge ambijentalne ljepote Bukovika, Uževice i ostalih sjeverenih padina ove prirodne ljepote;
- U svim zonama dozvoljava se fotosafari na zato posebno uređenim mjestima, tzv. čekama za divljač te snimanje različitih spotova iz domena ekonomsko-propagandnog biznisa;

- Crvene stijene i slični lokaliteti su pogodini za edukacijski alpinizam, paragliding i slične oblike intenzivne rekreacije i ekstremnih sportova.
- Takođe bi bilo neophodno da se u objektima Upravitelja koji se nalaze na ulazima u zaštićeno područje osiguraju prostori za prodaju suvenira i drugih predmeta koji su proizvod Upravljača ili lokalne zajednice.
- Za održivo upravljanje zaštićenim područjem od iznimne je važnosti i izgradnja uslužno-ugostiteljskih sadržaja u vlasništvu Upravljača ili u koncesiji koji bi trebao biti okosnica organizovanog pružanja usluga smještaja i odmora za posjetitelje.
- Javna Ustanova za prirodna zaštićena područja Kantona Sarajevo je u mogućnosti da kroz partnerske odnose, ali bez obavezivanja sa planinarskim domovima Bukovik i novim planiranim zamjenskim objektom planinarskog doma na lokalitetu Ravno, a koji Takođe posjeduje određeni uslužno-ugostiteljski kapacitet, ali i sa planinarskim udruženjima učestvovati u proširivanju turističke ponude SP Skakavac.

Upravljanje otpadom. U Zaštićenom području je neophodno uspostaviti efikasan sistem upravljanja svim vrstama otpada (prikladno sakupljanje, privremeno deponovanje i transport na lokalnu deponiju Smiljevići). Upravljanje otpadom povjerava se nadležnoj komunalnoj organizaciji.

Nukleus: U ovoj zoni ne postoji nikakva infrastruktura za odlaganje otpada kako se ne bi narušile ambijentalne vrijednosti, a naročito ne u zoni vodopada Skakavac. Posjetioci se upozoravaju da eventualno generišeni otpad sačuvaju u prikladnim vrećicama do mjesta za njegovo privremeno odlaganje.

Puferska zona: Glavne šetnice i lokalne saobraćajnice postavljaju se prikladne korpe obložene prirodnom drvenom galaneterijom koje se uklapaju u prirodni ambijent. Ovakvu infrastrukturu treba instalirati u blizini potencijalnih vidikovaca i na mjestima gdje se posjetioci duže zadržavaju.

Tranzicijska zona: U svakoj tranzicijskoj zoni, na skrovito mjesto, primjereno prirodnom okruženju instalirati zatvorene kontejnere za privremeno odlaganje otpada. Otpad se neće spaljivati u zoni zaštićenog područja. Sav prikupljeni otpad će prema utvrđenoj dinamici biti transportovan na lokalnu deponiju Smiljevići, u skladu sa utvrđenim zakonskim normativima iz ove oblasti.

U nastavku elaborata predstavljeni se opštii posebni ciljevi Prostornog plana SP Skakavac i to:

Opšti ciljevi:

1. Maksimalno afirmisati kategoriju zaštite objekta prirodnog naslijeđa «Spomenik prirode»;
2. U skladu sa novom korigovanom granicom obuhvata ovog zaštićenog objekta prirodnog naslijeđa izvršiti usklađivanje iste u razvojno-planskom dokumentu Prostorni plan Kantona Sarajevo za period od 2003. do 2023.godine;
3. Zaštititi biološku raznolikost na način da se preduhitre mogući negativni uticaji na postojeće sisteme u smislu onečišćenja vode vazduha i zemljišta ili eksploatacije prirodnih izvora;
4. **Uspostaviti novu kvalitetnu i primjerenu turističku koncepciju** i tome odgovarajuće upravljanje u skladu sa uslovima zaštite i cjelovitim prostorno-funkcionalnim tretmanom prostora.

Posebni ciljevi:

- Omogućiti posjetiocima motorizovan pristup do granica obuhvata, predvidjeti i poboljšati posjetu zaštićenom području u skladu sa planiranim kapacitetima i uslovima kontrole i upravljanja;
- **Osigurati bezbjedan pristup posjećivanja i razgledanja vodopada;**
- **Preferirati jednodnevnu izletničku posjetu sa ponudom tkz. ekološkog turizma;**
- Razvoj sadržaja bazirati na kapacitetima rekonstruisanih objekata južnog dijela obuhvata usklađenim sa ograničenjima i mjerama zaštite;
- Motivisati **odlazak i zadržavanje na sjevernom dijelu obuhvata** (doživljaj prostora) uvođenjem nekih novih sadržaja;
- Obnoviti naselje Luke (povratak stanovnika), a i posmatrati ga u funkciji razvoja eko turističke ponude za posjetioce ovog područja. Nažalost u preostalom periodu nije moguće izvesti planiranu aktivnost, ali u budućnosti ga treba posmatrati kao značajan turistički potencijal.

Prostorni plan navodi neke mjere i aktivnosti, koje nisu reflektovane Planom upravljanja. To su na primjer: **gradnja vikend naselja na lokalitetu Jasikovice, obnova naselja Luke**, obnova infrastrukture u južnom dijelu područja, uspostava komunalne infrastrukture za prikupljanje otpada, utvrđivanje zona sanitarne zaštite potoka Skakavac, certificirana proizvodnja meda itd. U tom pogledu je u narednom periodu neophodno izvršiti usklađivanje dokumenata koji su osnova za upravljanje ovim zaštićenim područjem.

REVIZIJA AKTIVNOSTI U PLANU UPRAVLJANJA

Na osnovu provedene analize jasno je da sve aktivnosti koje su predviđene Planom upravljanja, nisu mogle biti provedene u jednakoj mjeri, te da je stoga neophodno izvršiti njihovu reviziju i prilagođavanje stvarnim potrebama.

U nastavku Revizije plana upravljanja predstavljen je razrađeni Akcioni plan prema predloženim aktivnostima za period 2019-2021, sa detaljnim periodom realizacije, izvorom finansiranja, vrijednošću predložene aktivnosti, nosiocem predložene aktivnosti i opisom aktivnosti.

A) Aktivnosti na uspostavi monitoringa

Aktivnost A	USPOSTAVA MONITORINGA
Period realizacije:	2019-2021
Izvor finansiranja:	Budžet Kantona Sarajevo
Vrijednosti predložene aktivnosti:	76.345,00
Nosioc aktivnosti:	Javna ustanova za Zaštićena područja sa saradnji sa naučnim i stručnim institucijama

Opis aktivnosti:

Monitoring strukture ekosistema, kroz strukturu životnih zajednica je jedini efikasan način kontinuiranog praćenja stanja biodiverziteta i funkcionalnosti zaštićenog područja. U cilju uspostave trajnog monitoringa definisane su trajne plohe i identifikovane indikatorske vrste. U okviru navedenih monitoringa neophodno je raditi i na mapiranju NATURA staništa, ali i rijetkih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta.

Neophodno je uvesti specijalni monitoring, odnosno pored već urađenog monitoringa flore i faune, neophodno je izvršiti i monitoring gljiva. Poseban akcenat treba biti usmjeren prema krupnim i sitnim sisarima. Jedna od aktivnosti koja se primjenjuje kada su u pitanju krupni i sitni sisari jeste njihovo "čipovanje".

JU za zaštićena područja KS u saradnji sa Veterinskim fakultetom u Sarajevu, realizuje projekat pod nazivom: "Inventarizacija, populacijski i zdravstveni status velikih zvijeri i drugih vrsta na području SP Skakavac".

Neophodno je nastaviti sa aktivnostima koje se odnose na praćenje stanja šumskih ekosistema, odnosno prisustva štetnih insekata i gljiva, ali provoditi i kontinuiranu fizičko-hemijskih analizu vode i mikrobiološku analizu, te unaprijediti aktivnosti koje se odnose na lovnu divljač (Lovstvo).

B) Aktivnosti na boljoj prostornoj organizaciji i zonaciji Spomenika prirode.

Aktivnost B	POBOLJŠANJE PROSTORNE ORGANIZACIJE SPOMENIKA PRIRODE SKAKAVAC
Period realizacije:	2019-2021
Izvor finansiranja:	Budžet Kantona Sarajevo
Vrijednosti predložene aktivnosti:	91.000,00
Nosioc aktivnosti:	Javna ustanova za Zaštićena područja sa saradnji sa naučnim i stručnim institucijama

Opis aktivnosti:

Kako bi se omogućila nesmetana posjeta turista u zaštićeno područje neophodno je uspostaviti i poboljšati samu prostornu organizaciju. Navedena aktivnost ogleda se u održavanju puteva, uklanjanje suhe vegetacije, saniranje bankina, čišćenje kanala, regulisanje površinskih voda, saniranje šteta nakon kišnih perioda ili drugih vremenskih nepogoda.

Prostorna organizacija se ogleda i u markiranju staza, postavljanju znakovne signalizacije ili drugih oblika obavještenja. Takođe, u narednom periodu neophodno je izraditi idejni projekat i promjeniti granice na dvije površine, koje su u kontaktu sa putnim komunikacijama unutar i izvan zaštićenog područja, a u cilju planiranja i osposobljavanja prostora za dva parkirališta i to: parkiralište Nahorevo (13,75 ha) i parkiralište Gornji Močići (7,63 ha).

Sadašnjom zonacijom izvorište i potok Skakavac pripadaju različitim zonama zaštite. Sam vodopad i manji dio potoka pripadaju nukleusu, središnji tok potoka dobrim dijelom pripada II zoni (puferu), dok izvorišta i gornji dio potoka pripadaju III (tranzicijskoj) zoni. Zona sanitarne zaštite za izvorište i potok nije definisana, niti je urađen elaborat.

Predlaže se uključivanje srednjeg i gornjeg toka potoka Skakavac, kao i izvorišta potoka Skakavac u zonu nukleusa Spomenika prirode Skakavac, te primjena mjera propisanih Zakonom o proglašenju šireg područja vodopada "Skakavac" Spomenikom prirode.

U tom pogledu neophodno je realizovati aktivnosti kao što su priprema i izmjena Zakona o SP Skakavac. Novu zonu nukleusa prati odgovarajuća pufer zona. Ukupna površina nukleusa, sa novom predloženom teritorijom iznosi 59,79 ha. Sve navedene aktivnosti je potrebno predstaviti na odgovarajućim GIS mapama.

C) Aktivnosti na poboljšanju turističke ponude Spomenika prirode:

Aktivnost C	AKTIVNOSTI NA POBOLJŠANJU TURISTIČKE PONUDE SPOMENIKA PRIRODE SKAKAVAC
Period realizacije:	2019-2021
Izvor finansiranja:	Budžet Kantona Sarajevo
Vrijednosti predložene aktivnosti:	69.000,00
Nosioc aktivnosti:	Javna ustanova za Zaštićena područja

Opis aktivnosti:

Promociju zaštićenog područja neophodno je intenzivirati kroz različite oblike promocije i to to prije svega kroz printane i online medije, kao i kroz druga medijska sredstva. Diverzifikacija turističke ponude moguća je kroz obnovu vodenica, paraglajding, školu jahanja, jaču saradnju sa školama kroz organizaciju školskih izleta, ekološko održivo prikupljanje vitaminoznih i jestivih vrsta biljaka i (gljiva) i naravno kroz različite oblike planinskog turizma.

Opis nekih od prioritarnih aktivnosti:

* Promocija zaštićenog područja.

Zaštićeno područje Skakavac nije dovoljno promovisano u široj javnosti. I danas je najviše poznato planinarima i tradicionalnim ljubiteljima prirode. U cilju postizanja veće posjećenosti, promocija područja treba biti intenzivirana kroz edukativne brošure, različite promotivne materijale, radio i tv emisije, tv reklame i druga medijska sredstva.

* Diverzifikacija turističke ponude u zaštićenom području.

Spomenik prirode Skakavac se prostire na širokom području, koje ima kapacitete za raznolike rekreaciono-turističke aktivnosti. Ove aktivnosti trebaju biti koncentrisane u III i u skladu sa mjerama propisanim Zakonom, i u II zoni zaštite Spomenika prirode Skakavac. U okviru ove mjere treba razmotriti: obnovu vodenica, paraglajding, školu jahanja, saradnju sa školama i organizaciju školskih izleta, ekoškolu održivog prikupljanja ljekovitih, vitaminoznih i jestivih vrsta, a posebno odgovarajuće oblike planinskog turizma i slično.

* Kontrolisano posjećivanje vodopada Skakavac. Vodopad Skakavac čini najveću prirodnu vrijednost, odnosno okosnicu hidrološkog spomenika prirode. Istraživanja kvaliteta vode na vodopadu Skakavac su pokazala da na samom lokalitetu postoji povremeno bakteriološko zagađenje. S druge strane, vodeni i okolni ekosistemi predstavljaju najranjiviji prostor Spomenika prirode. S tim u vezi, ovim projektom se predlaže kontrola posjećivanja, koja se može sprovesti: podizanjem ograde u zoni nukleusa ispod puta, organizacijom posjećivanja utvrđenim stazama vodopadu i vidikovcu, postavljanjem nedostajuće komunalne infrastrukture u ovoj zoni nukleusa, postavljanjem jasnih znakova upozorenja o mjerama zaštite, postavljanjem edukativnih tabli o vrijednostima ovog prirodnog fenomena i drugim sličnim postupcima.*** Transformacija loših praksi u dobre.** Terenskim opservacijama su uočene određene loše prakse, koje se, uz obezbjeđenje dovoljnih finansijskih, tehničkih i humanih kapaciteta mogu prevesti u dobre prakse. Time bi se uveliko povećala posjećenost i kvalitet boravka u zaštićenom području.

D) Aktivnosti na promociji kulturnog naslijeđa u okviru Spomenika prirode

Aktivnost D	AKTIVNOSTI NA PROMOCIJI KULTURNOG NASLIJEĐA U OKVIRU SPOMENIKA PRIRODE SKAKAVAC
Period realizacije:	2019
Izvor finansiranja:	Budžet Kantona Sarajevo
Vrijednosti predložene aktivnosti:	27.500,00 KM
Nosioc aktivnosti:	Javna ustanova za zaštićena područja

Opis aktivnosti:

Prema Prostornom planu posebnog područja prirodnog naslijeđa SP Skakavac u okviru zaštićenog područja konstatovan je manji broj srednjovjekovnih stećaka, koji se nalaze pojedinačno ili u manjoj grupaciji. Takođe je utvrđeno da se u neposrednoj blizini Peračkog potoka, nalaze nekropole stećaka koje datiraju iz XIII i XIV stoljeća. Važno je napomenuti da se lokalitet nalazi u okviru Prve zaštićene zone u području šumskog zemljišta. U ovom dijelu ističemo da trenutno Kantonalna Javna ustanova za zaštićena područja, realizuje projekat u saradnji sa nadležnim institucijama za zaštitu kulturno-istorijskog naslijeđa pod nazivom: **“Očuvanje, prezentacija i integracija kulturno-istorijskog naslijeđa”**. Radi se od oko 70 stećaka: sanduci sa postoljem (47), zatim ploča izrazito velikih dimenzija (13), sljemenjaka manjih i većih sa postoljem oko 6, te amorfnih oblika oko 15. Ono po čemu je ova nekropola specifična je i način obrade kamena. Naime, pojedini promjeri stećaka pokazuju prisustvo dva stilska pravca. Sudeći po monumentalnosti i brojnosti monolitnih kamenih gromada može se konstatovati da je riječ o velikoj porodičnoj zajednici na čijem čelu je bio ugledni poglavar, vojskovođa ili starješina pomenute zajednice.

Navedeni projekat se realizuje kroz brojne aktivnosti, a direktni benefit od samog projekta imat će brojne institucije u Bosni i Hercegovini i to: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa itd.

4.7. KLJUČNI IZAZOVI EKONOMSKOG RAZVOJA

4.7.1. Globalni izazovi vezani za 4 industrijsku revoluciju i posljedice za međunarodnu ekonomiju

U proteklih 20 godina svjedoci smo ubrzanog razvoja nauke, tehnike i tehnologije usljed kojih dolazi do uvođenja potrpuno novih proizvodnih procesa.

Mnogi teoretičari ove promjene i transformaciju privrednih grana **nazivaju IV Industrijskom revolucijom koja prouzrokuje tektonske promjene u strukturi privrede i društvenim odnosima.**

Prva industrijska revolucija je počela je krajem 18. vijeka u Engleskoj, kada su ručne alate počele da zamjenjuju parne mašine i trajala je do sredine 19. vijeka. Pronalazak parne mašine je izmjenio postojeći politički, društveni i privredni sistem. Glavna dostignuća prve industrijske revolucije su masovna proizvodnja i brzi transport.

Druga industrijska revolucija počela je od 1870. godine, i trajala sve do 1914. godine. Karakteristike su pronalazak električne energije, motora sa unutrašnjim sagorijevanjem, početak masovnog korištenja nafte, pojava aviona, filma, masovna proizvodnja, prvi radnički pokreti koji su prouzrokovali velike društvene promjene.

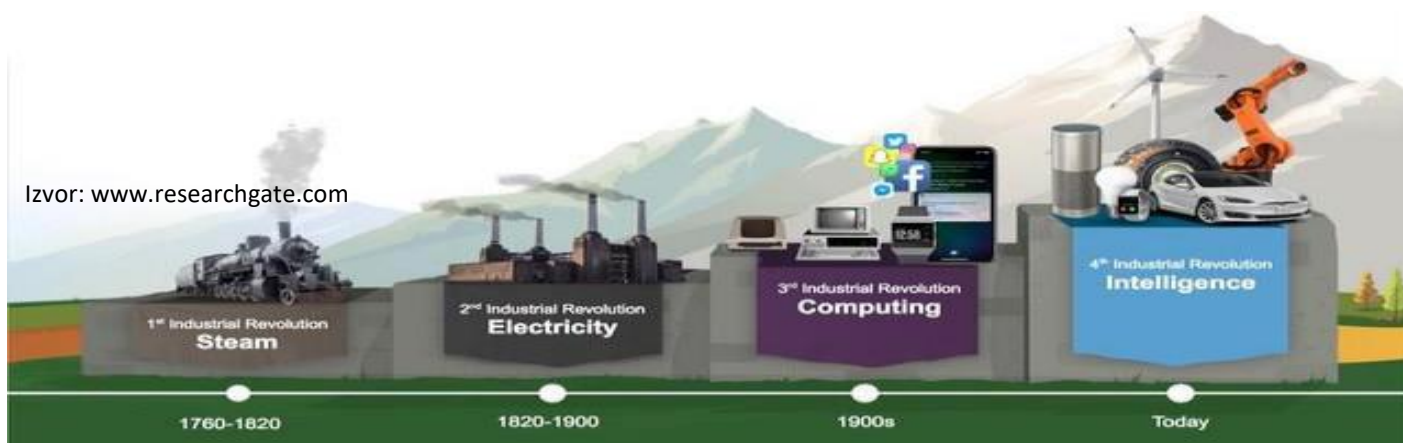
Treća industrijska revolucija počela je sredinom 20. vijeka razvojem kibernetike i prelaskom sa analognih tehnologija na digitalnu tehnologiju.

Ključni pronalasci su vezani za oblast poluprovodnika (diode i triode, tranzistor i mikročipovi) koji su omogućili razvoj mikropcesora i informacionih sistema što nas je uvelo digitalno doba/doba interneta.

Na treću industrijsku revoluciju **se nastavlja četvrta inđustrijska revolucija**, koju karakterišu: **vještačka inteligencija, robotika, internet stvari, big data, 3D štampači, nanotehnologije, biotehnologija, skladištenje energije, kvantno računarstvo.** Razvoj ovih oblasti direktno utiče na produktivnost i konkurentnost privreda vodećih zemalja sa direktnim posljedicama i na način života ljudi.

Ključne riječi I - parna mašina i mehanički pogon, II - električna energija, proizvodne linije i masovna proizvodnja, III – IT, robotizacija i automatizacija, i IV – virtualno fizički sistemi (CYBER-PHYSICAL).

Prikaz četiri industrijske revolucije 1760-2019

4.7.2. KARAKTERISTIKE ČETVRTE INDUSTRIJSKE REVOLUCIJE

„Četvrta industrijska revolucija će promijeniti ne samo ono što radimo, već i ono što jesmo. To će uticati na naš identitet i sva pitanja vezana za to: naš osjećaj privatnosti, naše pojmove vlasništva, naše obrasce potrošnje, vrijeme posvećeno poslu i slobodnom vremenu, te kako razvijamo svoje karijere, kultiviramo svoje vještine, susrećemo ljude, i njegujemo odnose.“ Klaus Schwab

Nove tehnologije će totalno promijeniti način na koji živimo i radimo. Desiće se radikalne promjene u ekonomiji i industrijama (**Forbes, 2016**). Bitne promjene će se dešavati u procesima rada i svakodnevnom načinu života.

Prethodne industrijske revolucije su imale primarni oslonac na sirovne i energiju, **sada znanje postaje ključni resurs**.

IV industrijska revolucija obuhvata primjenu savremenih tehnologija za automatizaciju proizvodnje, obradu i razmjenu podataka. Glavni doprinos te Industrije 4.0 može se sumirati je da povezuje dva dosad odvojena, ali brzorastuća digitalna područja - robotiku i e-Poslovanje.

Novi vrijednosni lanci koji se formiraju unutar Industrije 4.0 prvenstveno će se oslanjati na CPS (**virtuelno-fizički sisteme Cyber-Physical-Systems što je ujedno i drugi naziv za Internet of Things**) i njemu pripadajuće internetske servise najčešće realizovane u oblaku.

Vizija ukazuje na to kako će u budućnosti izgledati nova pametna fabrika. U njoj će modularno biti izgrađeni i **primijenjeni sistemi koji će autonomno nadzirati tok proizvodnih procesa te isto tako autonomno donositi i proizvodne odluke.**

I do danas su postojali industrijski pogoni ili grupe mašina koji su djelovali pod sličnim autonomnim i automatiziranim režimom, ali od nove pametne fabrike se traži da takav koncept proširi što više po cjelokupnom distributivnom lancu u što treba uključiti i cjelokupnu logistiku nabavnih i prodajnih procesa.

Cilj je da se **čovjek isključi iz neposredne proizvodnje i nadzora nad njom, kako bi se sve moglo odvijati brže, sa što manje zastoja i problema.**

Složenost tehnologija i njihova priroda **čini mnoge aspekte IV industrijske revolucije nepoznatim, a mnogima i prijetećim. Predviđa se da će IV industrijska revolucija promijeniti ne samo šta ljudi rade već šta oni zapravo jesu.** Odnosno da će uticati na identitet čovjeka i na pitanja koja se sa tim vezuju: **osjećaj privatnosti, pojmove vlasništva, obrasce potrošnje, vrijeme posvećeno poslu i slobodno vrijeme, te kako će razvijati svoju karijeru, kao i odnos prema ljudima.**

Najčešće se za pojam IV industrijske revolucije, **kao negativnost vezuje smanjenje broja zaposlenih, industrijsku revoluciju prati ukidanje mnogih starih i stvaranje novih zanimanja.**

Postoje tri velike oblasti zabrinutosti: **nejednakost, bezbjednost i identitet.** Ono što se smatra velikom prijetnjom po društvo jeste upravo produblјivanje nejednakosti među ljudima.

Nove tehnike i tehnologije **zahtijevaju više nivoe obrazovanja i specijalizirane studije, dok oni koji su uništeni uključuju fizičke ili rutinske zadatke,** što dovodi u nejednak položaj starije i ljude sa nizom stručnom spremom, jer se teže mogu uključiti u rad.

Pored stvaranja nejednakosti među ljudima može **moć je još dublji jaz između država, jer bi manje razvijene ekonomije koje se tek počinju uključivati u industrializaciju, još više zaostajale za razvijenim ekonomijama.**

Automatizacija će da sve više zamjenjuje ljudski rad, mnogi poslovi i zanimanja će biti ugroženi.

Pripremajući se za novo tehnološko doba **sve zemlje članice EU i zemlje kandidati su obavezne da urade Strategije pametne specijalizacije**. BiH je Odlukom Vijeća ministara pristupila procesu izrade Strategije pametne specijalizacije.

Pametna specijalizacija (S3 – eng. *Smart Specialization Strategy*) je osmišljena u okviru reformisane kohezione politike Evropske komisije, **kao lokalno utemeljen strateški pristup** koji karakteriše identifikaciju prioriternih oblasti koje treba podržati.

Pametna specijalizacija je inovativan pristup strateškom planiranju čiji je cilj da osnaži rast i otvaranje radnih mjesta u Evropi, omogućavajući svakom regionu da identifikuje i razvije svoje kompetitivne prednosti.

Ključne karakteristike pametne specijalizacije su: stimulisanje inovacija kroz preduzetništvo, modernizaciju i adaptiranje; hrabro usvajanje inovativnih rješenja u javnoj upravi; strateška tehnološka diversifikacija u oblastima relativnih snaga i potencijala privrede; povećanje diversifikacije kroz promovisanje novih veza, sinergije i efekta preliivanja u privredi.

Kroz partnerstvo i pristup „odozdo prema gore“, pametna specijalizacija povezuje **javnu upravu, akademsku i poslovnu zajednicu i civilno društvo** na zadatku implementacije strategije dugoročnog rasta zasnovanog na inovacijama, **a uz podršku fondova Evropske unije.**

Pametna specijalizacija djeluje:

- **PAMETNO**
Identifikuje snage i komparativne prednosti države (regiona)
- **SPECIJALIZOVANO**
Daje prioritet investicijama u istraživanje i inovacije u privrednoj oblasti koja je konkurentna
- **STRATEŠKI**
Definiše zajedničku viziju za državne (regionalne) inovacije

Evropska komisija od 2011. godine pruža savjete regionalnim i nacionalnim donosiocima odluka za uspostavljanje i implementaciju strategija pametne specijalizacije, posredstvom mehanizma Platforma pametne specijalizacije.

Platforma omogućava uzajamno učenje, prikupljanje podataka, analize i umrežavanje za oko 180 regiona Evropske unije i 24 nacionalne vlade.

Takođe su kreirane Tematske platforme pametne specijalizacije.

Regioni udružuju snage i ujedinjuju resurse na osnovu odgovarajućih prioriteta pametne specijalizacije u sektorima s visokom dodatom vrijednošću (Agro-food, Energija i Industrijska modernizacija). U ovim sektorima razvijaju se uža tematska partnerstva, na primjer u oblasti 3D štampanja, medicinske tehnologije, pametnih mreža, solarne energije, održivih zgrada, visokotehnološke poljoprivredne proizvodnje i sl.

4.7.3. Podrška sektoru malih i srednjih preduzeća MSP

U okviru projekta „SBA u BiH – Okvir za razvoj strategija i politika za MSP“, pripremljen je prijedlog Standardizovane metodologije za strateško planiranje i upravljanje razvojem malih i srednjih preduzeća (MSP).

U pripremi prijedloga učestvovali su predstavnici institucija zaduženih za kreiranje strategija i politika podrške razvoju MSP-a na različitim administrativnim nivoima u Bosni i Hercegovini, i to:

- Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH - Sektor za ekonomski razvoj i preduzetništvo;
- Federalno Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta;
- Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva RS – Resor za razvoj MSP;
- Odjeljenje za privredni razvoj, kulturu i sport i Odjel za evropske integracije Brčko Distrikta.

Metodologija predstavlja zajedničko vlasništvo institucija koje su učestvovala u njenom razvijanju. Svaka od njih koristiće je pri planiranju strategija i politika podrške razvoju MSP-a u okviru svojih nadležnosti, uz međusobnu razmjenu informacija i iskustava, saradnju i koordinaciju.

Očekivanja kreatora metodologije u pogledu njene primjene su:

- 1) da će strategije razvoja MSP-a za period 2021-2027. biti razvijene **sa znatno većim uključivanjem perspektive MSP-a** i znatno većim stepenom realizacije nego do sada;
- 2) **da će ove strategije i politike podrške koje iz njih proizlaze u znatnoj mjeri doprinijeti afirmaciji ekonomske i društvene uloge i pozicije MSP-a**, kao i povećanju njihove konkurentnosti, inovativnosti i dodatne vrijednosti koju stvaraju;
- 3) da će se njenom primjenom **osigurati harmonizovan strateški okvir za razvoj MSP-a u cijeloj zemlji**, uz puno poštovanje institucionalnih nadležnosti i produktivnu horizontalnu i vertikalnu koordinaciju;
- 4) da će doprinijeti ubrzanju evropskih integracija BiH i **boljoj poziciji MSP-a u međunarodnim lancima vrijednosti**.

Svrha i namjena metodologije

Standardizovana metodologija za strateško planiranje i upravljanje razvojem malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini (BiH) treba da omogući:

- **usklađivanje strategija i politika razvoja malih i srednjih preduzeća (MSP), koje se kreiraju i sprovode na nadležnim nivoima planiranja**, sa evropskim okvirom, radi olakšavanja i ubrzanja evropskih integracija BiH u ovoj oblasti;
- praktično zaokruživanje ciklusa upravljanja razvojem MSP prema istoj metodološkoj matrici.

Očekuje se da, istovremeno, takva standardizovana metodologija olakša:

- horizontalno usklađivanje relevantnih sektorskih strategija i politika sa strategijama i politikama fokusiranim na MSP na nadležnim nivoima planiranja;
- **vertikalno usklađivanje politika i planova fokusiranih na MSP između nadležnih nivoa planiranja**, posebno imajući u vidu podijeljene nadležnosti.

Očekuje se da će razvoj i primjena standardizovane metodologije, **kao zajedničkog pristupa za sve nivoe i učesnike planiranja razvoja MSP u BiH**, dovesti i do većeg i boljeg korišćenja evropskih fondova i drugih izvora međunarodne i bilateralne podrške.

Standardizovana metodologija namijenjena je **prvenstvo donosiocima odluka i praktičarima u institucijama koje su nosioci planiranja razvoja MSP na svim nivoima**.

Principi na kojima se zasniva metodologija

Pri izradi i primjeni standardizovane metodologije strateškog planiranja i upravljanja razvojem MSP polazi se od sljedećih principa:

1. princip usklađenosti sa evropskim okvirom za mala i srednja preduzeća (MSP);
2. princip usklađenosti sa raspodjelom nadležnosti relevantnih za MSP u BiH;
3. princip korišćenja javno-privatnog dijaloga (JPD) kao otvorenog metoda koordinacije (OMK);
4. princip sistemske promjene;
5. princip uvažanja kompleksnosti;
6. princip adekvatne mjerljivosti ciljeva i programa/politika;
7. princip ravnopravnosti polova i nediskriminacije;
8. princip održivog razvoja;
9. princip transparentnosti.

Princip usklađenosti standardizovane metodologije sa evropskim okvirom za mala i srednja preduzeća podrazumijeva sadržajno zasnivanje metodologije na principima Akta o malom biznisu (Small Business Act - SBA) i elementima Indeksa politika za MSP, kojim se operacionalizuje ispunjavanje principa SBA u zemljama zapadnog Balkana. Takođe, u pogledu vremenskog obuhvata, metodologija treba da prihvati i sedmogodišnji ciklus planiranja, koji je standardan u Evropskoj uniji, te da olakša njegovo istovremeno i harmonizovano korišćenje od strane relevantnih institucija unutar BiH za period 2021-2027. godina.

Princip usklađenosti standardizovane metodologije sa raspodjelom nadležnosti relevantnih za MSP u BiH podrazumijeva da će metodologija **biti dizajnirana tako da omogući planiranje i praćenje razvoja MSP svakom nivou vlasti u BiH u skladu sa nadležnostima tog nivoa**, kako su definisane Ustavom i odgovarajućim zakonima. Pritom metodologija treba da olakša horizontalnu koordinaciju sa drugim sektorskim strategijama i politikama, **kao i vertikalnu koordinaciju, posebno u slučaju nadležnosti koje su podijeljene između dva ili više nivoa vlasti.**

Princip sistemske promjene podrazumijeva sistematične i usklađene napore svih aktera da se stalno stvaraju prilike za razvoj MSP, uz istovremeni razvoj institucija i instrumenata podrške razvoju MSP, **na konceptu stalnog unapređivanja sistemske konkurentnosti svake teritorijalne jedinice planiranja i BiH u cjelini.**

Princip uvažavanja kompleksnosti podrazumijeva prilagodljivost metodološkog pristupa promjenjivosti i objektivnoj neizvjesnosti okruženja, kontekstu u kojima se kreiraju nove politike/instrumenti podrške razvoju MSP i prirodi problema koji adresiraju.

Princip korišćenja javno-privatnog dijaloga (JPD) kao otvorenog metoda koordinacije (OMK) podrazumijeva uključivanje MSP i njihovih asocijacija u procesima planiranja i praćenja razvoja MSP na svim nivoima u BiH, kad god je to moguće i opravdano, tako da JPD preraste u kontinuiran oblik saradnje odgovornih ministarstava, institucija podrške, MSP i njihovih asocijacija na planiranju i praćenju razvoja MSP.

Princip adekvatne mjerljivosti ciljeva i programa/politika pri planiranju i praćenju razvoja MSP podrazumijeva da se, u mjeri u kojoj je to moguće i opravdano, planiraju realistični, vremenski određeni i mjerljivi ciljevi i programi/politike, koji se mogu pratiti putem odgovarajućih indikatora.

Princip ravnopravnosti polova i nediskriminacije podrazumijeva da se, u mjeri u kojoj je to moguće i opravdano, pri planiranju i upravljanju razvojem MSP vodi računa o ravnomjernoj zastupljenosti polova i jednakim mogućestima za sve zainteresovane učesnike.

Princip održivog razvoja podrazumijeva da se pri planiranju i upravljanju razvojem MSP posebno vodi računa o održivosti prirodnih sistema i životne sredine, uz podsticanje MSP da ekološke izazove pretvore u poslovne mogućnosti.

Princip transparentnosti podrazumijeva otvorenost procesa planiranja i upravljanja razvojem MSP i punu dostupnost javnosti svih dokumenata proisteklih iz tog procesa.

SBA kao evropski okvir politika za MSP

Evropska Unija je postavila **sektor malih i srednjih preduzeća (MSP) na vrh liste prioriteta Lisabonske strategije za rast i zaposlenost** (2005. godina).

Evropski okvirni Akt o malom biznisu (Small Business Act - SBA) usvojen je 2008. godine. Predstavlja sveobuhvatan okvir za kreiranje, provođenje i praćenje politika usmjerenih prema malim i srednjim preduzećima. Koncept je zasnovan na stalnom unapređivanju preduzetništva i ugrađivanju principa "misli prvo na male" u zakone i politike kojima treba da se ojača konkurentnost MSP u zemljama EU

Deset principa su:

Preduzetništvo:	Stvaranje ambijenta u kojem preduzetnici i porodične firme mogu da uspiju i gdje je preduzetništvo cijenjeno.
Druga šansa:	Osigurati da se poštenim preduzetnicima, koji su jednom bankrotirali, brzo pruži druga šansa za poslovni uspjeh.
Misli prvo na male:	Pri kreiranju pravila prvo se vodi računa o tome kako će da utiču na male.
Prilagođavanje javne uprave prema potrebama MSP.	
Državna pomoć i javne nabavke:	Osigurati veću dostupnost instrumenata državne pomoći i javnih nabavki za MSP.
Pristup finansijama:	Olakšavanje pristupa finansijama za MSP i razvijanje pravnog i poslovnog okruženja prilagođenog njihovim specifičnim zahtjevima, uključujući pravovremena platanja u komercijanim transakcijama
Jedinstveno tržište:	Pomoć za MSP da iskoriste prilike koje pruža jedinstveno evropsko tržište.
Vještine i inovacije:	Pomagati unapređivanje vještina kod zaposlenih i svih oblika inovacija u MSP
Internacionalizacija:	Ohrabriti MSP da iskoriste rast na globalnim tržištima i podržati ih u tome.
Životna sredina :	Omogućiti MSP da pretvore ekološke izazove u ekonomske prilike, djelujući održivo.

Okvir sistemske konkurentnosti

Programski dio uključuje prioritetne politike i instrumente podrške razvoju MSP, kojima se omogućuje ostvarivanje definisanih strateških ciljeva. Polazi se od sljedećih dimenzija i politika, zasnovanih na principima SBA i razrađenih kroz Indeks politika za MSP:

Dimenzija:	Obuhvata politike i instrumente koji doprinose:
1. Preduzetničko učenje i žensko preduzetništvo	formiranju preduzetnički orijentisanog ljudskog kapitala i ravnopravnijem tretmanu žena preduzetnica;
2. Bankrot i pružanje druge šanse za MSP	djelotvornom stečaju, većem preuzimanju rizika kod preduzetnika i lakšem novom početku kroz učenje iz grešaka
3. Institucionalni i regulatorni okvir za donošenje MSP politike	uzimanju u obzir interesa MSP još u ranoj fazi izrade politika, kao i u pojednostavljenju okvira za poslovanje;
4. Poslovno okruženje za MSP	osiguranju funkcionalnog, nebirokratskog okruženja koje podržava formiranje i konkurentnije poslovanje preduzeća;
5a. Usluge podrške za MSP i firme u nastajanju	razvoju efikasnog tržišta finansijskih i nefinansijskih poslovnih usluga za preduzeća u razvoju i u nastajanju;
5b. Javne nabavke	lakšem pristupu javnim nabavkama za MSP;
6. Pristup finansiranju za MSP	lakšem pristupu finansiranju za MSP i djelotvornijem korištenju finansijskih usluga od strane MSP;
7. Standardi i tehnička regulativa	usklađenosti poslovanja i proizvoda MSP sa standardima i tehničkim propisima međunarodnih trgovinskih partnera;
8a. Preduzetničke vještine	kvalitetnijim upravljačkim i radnim vještinama kod rukovodstva i zaposlenih u preduzećima u razvoju i u nastajanju;
8b. Inovacijska politika za MSP	podsticanju rasta inovacija u MSP, boljem strateškom okviru, institucionalnim uslugama i finansijskoj podršci za inovacije;
9. MSP u "zelenoj" ekonomiji	rastu eko-inovacija i unapređenja, te većoj odgovornosti MSP prema životnoj sredini;
10. Internacionalizacija MSP	lakšem i bržem uklapanju MSP u globalne lance vrijednosti.

Radni primjer definisanja vizije i strateških ciljeva razvoja MSP

Na sljedećoj slici data je ilustracija prethodno izloženog pozicioniranja vizije i strateških ciljeva razvoja MSP inoviranjem primjene okvira sistemske konkurentnosti na fazu određivanja strateške orijentacije razvoja MSP.

U ovom primjeru pošlo se od jednog od glavnih nalaza prethodno simulirane analize, prema kojem ni **preduzetništvo ni zaposlenje u MSP ne predstavljaju trenutno poželjan obrazac razmišljanja i ponašanja u društvu**. Umjesto toga, **snažno je izražena preferencija prema odlasku na rad u inostranstvo i prema zaposlenju u javnom sektoru**.

Ovakva **dugoročna vrijednosna orijentacija**, koja se ogleda u sve masovnijem broju pojedinačnih odluka, posebno mladih ljudi, bitno **ugrožava razvoj preduzetništva i MSP u zemlji, te dovodi do dugoročne neodrživosti ekonomskog i društvenog sistema**. Takva orijentacija se ne može promijeniti ni brzo ni direktno, već u dužem vremenskom periodu i nizom međusobno usklađenih akcija i interakcija.

Radni primjer definisanja indikatora

Strateški ciljevi:

Indikatori:

1. Bolja konkurentna pozicija MSP-a u globalnim lancima vrijednosti	<ul style="list-style-type: none"> Rast prihoda od izvoza (ukupno za sva MSP) Rast bruto-dodatne vrijednosti (ukupno za sva MSP) Rast bruto-dodatne vrijednosti po zaposlenom (ukupno za sva MSP)
2. Povećanje udjela znanjem intenzivnih proizvoda/usluga i sektora	<ul style="list-style-type: none"> Rast procenta prihoda od prodaje znanjem intenzivnih sektora u ukupnoj prodaji MSP Rast procenta prihoda od prodaje finalnih proizvoda u odnosu na poluproizvode i komponente u ključnim izvoznim sektorima
3. Napredak u implementaciji SBA	<ul style="list-style-type: none"> Povećanje ukupne prosječne ocjene prema Indeksu politika MSP Povećanje ocjena u prioritetnim dimenzijama Poređenje ukupne prosječne ocjene za prosjekom za druge zemlje zapadnog Balkana Poređenje ocjena u prioritetnim dimenzijama sa prosjecima drugih zemalja zapadnog Balkana

5. PREGLED STANJA U OBLASTI DRUŠTVENOG RAZVOJA

5.1. Obrazovanje

5.1.1. Predškolski odgoj

ZADACI PREDŠKOLSKOG ODGOJA

1. obezbjeđivanje uslova i podrške za optimalan fizički rast i razvoj;
2. razvoj fizičkih sposobnosti;
3. formiranje osnovanih zdravstveno – higijenskih navika, promovisanje zdravog načina života;
4. očuvanje zdrave životne okoline
5. razvoj intelektualnih i drugih sposobnosti u skladu sa individualnim potrebama i interesovanjima djece;
6. razvijanje kulturnih navika i pripremanje za dalji odgoj i obrazovanje;
7. razvijanje patriotizma i svijesti o državnj i nacionalnoj pripadnosti;
8. upoznavanje kulturno – religijske tradicije i kulture, njegovanje tolerancije i uvažavanje različitosti;
9. poštivanje prava djece, ljudskih i građanskih prava i sloboda;
10. razvijanje svijesti o jednakosti i ravnopravnosti spolova;
11. sticanje elementarnih znanja o životu i radu ljudi, obogaćivanje dječijeg iskustva;
12. razvijanje i jačanje sposobnosti izražavanja govora, pokretom, likovnim i muzičkim izrazom u igri i drugim aktivnostima;
13. razumijevanje, razvoj i usvajanje osnovnih socijalnih i moralnih vrijednosti, zadovoljavanje potreba djece za igrom i zajedničkim životom, te pozitivan uticaj na emocionalni i socijalni razvoj djeteta;
14. razvijanje i njegovanje drugarstva i podsticanje i zadovoljavanje potrebe djece za samoafirmacijom.

VRTIĆI NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR

Na području Opštine Centar u 2020/2021. godini u funkciji je 10 **javnih vrtića**, a ukupan broj upisane djece iznosi 663 raspoređenih u 27 odgojne grupe.

	Vrtić	Adresa ustanove	Broj odgojnih grupa	Dječaka	Djevojčica	Ukupan broj
1.	„Slavuj“	Josipa Vancaša 25	4	50	45	95
2.	„Šareni voz“	Odošašina 10	3	38	33	71
3.	„Skenderija“	Skenderija 20	4	56	43	99
4.	„Makovi“	Maka Dizdara 12	1	15	13	28
5.	„Lane“	Koste Hermana 5	2	28	29	57
6.	„Leptirić“	Kranjčevićeva 23	3	40	38	78
7.	„Vrapčić“	Husrefa Redžića 5	1	14	13	27
8.	„Višnjik“	Bolnička 38	3	37	27	64
9.	„Iskrica“	Patriotske lige 16	3	41	34	75
10.	„Razigrani dani“	Patriotske lige 35	3	37	32	69
UKUPNO			27	356	307	663

BROJ DJECE U CJELODNEVNOM/POLUDNEVNOM BORAVKU

Vrtić	Cjelodnevni		Poludnevni	
	2019/20	2020/21	2019/20	2020/21
„Razigrani dani“	-	63	-	6
„Slavuj“	85	83	14	12
„Šareni voz“	71	68	1	3
„Skenderija“	90	91	8	8
„Makovi“	26	26	2	2
„Lane“	49	49	7	8
„Leptirić“	78	73	3	5
„Vrapčić“	23	22	4	5
„Višnjik“	79	53	12	11
„Iskrica“	63	65	16	10
Ukupno	564	593	67	70

DJECA SA RAZVOJNIM I DRUGIM POTEŠKOĆAMA

Javne vrtiće pohađa 27 djece sa razvojnim i drugim poteškoćama

STRANI JEZICI U VRTIĆIMA

Centar za organizovanje kurseva stranih jezika „FOLLOW ME“ Altera Lingua Sarajevo je u periodu **oktobar 2020– juni 2021.** godine realizovao program engleskog, njemačkog i francuskog jezika, a u isti su bila uključena djeca u staroste dobi pet i šest godina. Nastava je izvođena jednom sedmično u trajanju od 40. minuta.

Rb.	ENGESKI JEZIK			NJEMAČKI JEZIK		FRANCUSKI JEZIK	
	Vrtić	Broj grupa	Broj djece	Broj grupa	Broj djece	Broj grupa	Broj djece
1.	„Slavuj“	2	30-40	-	-	-	-
2.	„Šareni voz“	1	10-20	-	-	-	-
3.	„Skenderija“	2	30-40	-	-	-	-
4.	„Makovi“	1	10-20	-	-	-	-
5.	„Lane“	-	-	-	-	1	10-20
6.	„Leptirić“	-	-	1	10-20	-	-
7.	„Vrapčić“	1	10-20	-	-	-	-
8.	„Višnjik“	1	20-30	-	-	-	-
9.	„Iskrica“	1	10-20	-	-	-	-
UKUPNO		9	130-220	1	10-20	1	10-20

OBAVEZNI PROGRAM U GODINI PRED POLAZAK U ŠKOLU PO VRTIĆIMA I ŠKOLAMA

Obavezno pohađanje ovog programa je planirano jedan dan u sedmici, u trajanju od četiri časa po 30 minuta, a sveukupno 150 sati. Program se realizuje u objektima JU , a tamo gdje ne egzistiraju objekti JU Djeca Sarajeva u osnovnim školama. U toku 2019/2020 predškolski program je pohađalo 147 djece u vrtićima. U toku 2020/2021 godine obavezni predškolski program je pohađali 113 djece.

Brojno stanje djece koja su ovaj program pohađala u osnovnim školama na području Centra.

Škola	Broj odgojnih grupa		Dječaci		Djevojčice		Ukupan broj djece	
	2020/21	2019/20	2020/21	2019/20	2020/21	2019/20	2020/21	2019/20
„Mehmed beg Kapetanović Ljubušak“	1	1	-	14	-	10	17	24
„Silvije S. Kranjčević“	2	2	-	21	-	22	40	43
„Hasan Kaimija“	1	1	-	12	-	8	10	20
UKUPNO	4	4	-	47	-	40	67	87

MJERE ZA UNAPREĐENJE ODGOJNO-OBRAZOVNOG RADA (u kojima bi Opština mogla pomoći)

1. Bar dva puta godišnje vršiti nabavku didaktičkog materijala, slikovnica i stručne literature;
2. Obezbijediti laptop za pametnu tablu;
3. Obezbijediti kombi prijevoz za djecu,
4. Uključiti mobilni tim (defektolog, logoped, pedagog i psiholo) za rad sa djecom s razvojnim smetanjama;
5. obogaćivanje vanjskih prostora vrtića odgovarajućim mobilijarom, pješčanicom i sl;
6. Adaptacija objekata u cilju što većeg obuhvata djece, posebno sa liste čekanja;
7. Studiozno pristupiti organizaciji Obaveznog programa, posebno se osvrnuti na uslove boravka, te povećati fonda sati na 300;
8. Obogatiti bibliotečki fon u vrtićima;
9. Pojačati uređenje dvorišta i mobilijara;

U školskoj 2019/2020 subvenciju koju je odobrilo Ministarstvo za rad socijalnu politiku raseljenih lica izbjeglica po osnovu Uredbe o subvencioniranju boravka djece u crtićima u uznosima od 30% 50% i 100%, koristilo je ukupno 23 djece.

Lista prijeme i čekanja za školsku 2020/2021. Godinu

Lista prijema		Lista čekanja	
2019/20	2020/21	2019/20 od 02.09.19	2020/21
	230 djece	95 djece	304 djece

PRIVATNI VRTIĆI

	Naziv ustanove	Osnivač	Adresa ustanove	Broj objekata	Broj odgojnih grupa	Broj djece
1.	PU „HOKUS POKUS“	Jahić Lana	Kranjčevićeva 13		2	29
2.	PU „Dječiji vrtić Egipat“	Provincija bezgrješnog začeca BDM, Družba sestara Služavke malog Isusa	Bjelave 54	1	2	34
3.	PU „BONUM“	Azra Baščelija	Alipašina 22A			113
				1	3	53
				1	2	42
				1	1	18
4.	PU Sunce		Sutjeska 1	Nemamo podatke		
5.	PPU Osmijeh		Braće Begić bb	Nemamo podatke		
6.	PPU Maslačak		Hamdije Kreševljakovića 50	Nemamo podatke		
3.	PU Palčić	Karić Efidin	Jukićeva do 1	1	3	97
7.	PPU International Montessori House	Lamia Kacila	Buka 11-13	1	3	50
8.	Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju		Asima Ferhatovića 2		1	7

5.1.2. OSNOVNO OBRAZOVANJE 2020./2021. školska godina

	Škole	Upisani učenici		Nastavno osoblje		Završili školu, 2019./20
		svoga	učenice	svoga	žene	
KANTON SARAJEVO						
Redovno obrazovanje	92	37790	18586	2897	2300	3676
Škole sa posebnim potrebama	4	253	93	92	68	28
Osnovne muzičke škole	4	1275	739	126	85	-
Osnovne baletske škole	...	31	29	-	-	-
Centar Sarajevo						
Redovno obrazovanje	13	5332	2658	470	393	527
Škole sa posebnim potrebama	1	40	20	15	12	4
Novi grad Sarajevo						
Redovno obrazovanje	17	10754	5327	719	575	956
Škole sa posebnim potrebama	1	17	8	21	15	8
Novo Sarajevo						
Redovno obrazovanje	10	5414	2627	412	320	527
Škole sa posebnim potrebama	1	83	31	25	19	3
Osnovne muzičke	1	458	285	45	31	-
Osnovne baletske škole	...	31	29	-	-	-
Stari grad Sarajevo						
Redovno	10	2168	1076	199	167	233
Škole sa posebnim potrebama	1	113	34	31	22	13
Osnovne muzičke	1	448	302	40	30	-

5.1.3. Srednjoškolsko obrazovanje 2020./2021. školska godina

	Škole	Upisani učenici		Nastavno osoblje		Završili školu, 2019./20
		svoga	učenice	svoga	žene	
Kanton Sarajevo	40	14825	7397	1605	1106	3896
Ukupno (1+2+3+4)	36	14213	7062	1524	1055	3749
1. Gimnazije	...	4681	2642	...	...	1260
2. Tehničke i srodne škole	...	6936	3549	...	...	1823
3. Stručne/Strukovne škole	...	2298	680	...	...	604
4. Umjetničke škole	...	298	191	...	...	62
Vjerske škole	1	485	286	31	15	113
Škole za učenike s poseb.potr.	3	127	49	50	36	34
Centar Sarajevo	14	5288	3101	571	422	1350
Ukupno (1+2+3+4)	13	5276	3095	566	419	1343
1. Gimnazije	...	1874	1137	...	...	482
2. Tehničke i srodne škole	...	2852	1744	...	...	729
3. Stručne/Strukovne škole	...	386	94	...	...	101
4. Umjetničke škole	...	164	120	...	...	31
Škole za učenike s poseb.potr.	1	12	6	5	3	7

5.1.4. Visokoškolsko obrazovanje

		Broj visoko-školskih ustanova	Upisani studenti		
			ukupno	žene	redovni studenti
SARAJEVO					
	2017/18	32	29.703	17.599	23.810
	2018//19	32	28.253	16.595	23.139
	2019/20	32	25997	15626	21112
	2020/21	31	26008	15802	21435
JAVNE VISOKOŠKOLSKE USTANOVE					
	2017/18	25	24.829	15.251	19.527
	2018/19	25	24.967	15.270	20.226
	2019/20	23	22730	14217	18276
	2020/21	23	22080	14038	17934
PRIVATNE VISOKOŠKOLSKE USTANOVE					
	2017/18	4	2.666	1.166	2.654
	2018/19	4	2.594	1.168	2.539
	2019/20	6	2557	1220	2449
	2020/21	5	3249	1596	3155
VJERSKE VISOKOŠKOLSKE USTANOVE					
	2017/18	3	753	181	401
	2018/19	3	692	157	374
	2019/20	3	710	189	387
	2020/21	3	679	168	346

		Diplomirani studenti			
		ukupno	žene	redovni studenti	žene
Sarajevo					
	2018	5.285	3.254	3.188	2.003
	2019	5178	3245	3073	1959
	2020	5137	3128	2953	1828
Javne visokoškolske ustanove					
	2018	4.678	2.950	2.690	1.750
	2019	4680	3009	2670	1763
	2020	4337	2757	2401	1573
Privatne visokoškolske ustanove					
	2018	527	280	450	235
	2019	397	201	339	171
	2020	710	342	493	237
Vjerske Visokoškolske Ustanove					
	2018	80	24	48	18
	2019	101	35	64	25
	2020	90	29	59	18

Iako su nadležnosti opština u ovoj oblasti ograničene, **Opština Centar ostvaruje vrlo uspješnu saradnju sa vrtićima, osnovnim i srednjim školama te visokoškolskim ustanovama sa svog područja.**

Sve aktivnosti u toku izvještajnog perioda, za oblast obrazovanja, bile su usmjerene na unapređenje odgojno-obrazovnog procesa i uslova rada u osnovnim i srednjim školama, te visokoškolskim ustanovama odnosno stvaranja što povoljnijih uslova za realizaciju nastave.

Tokom II polugodišta školske 2018/19 i I polugodišta školske 2019/20. godine, Opština Centar putem Službe za boračko-invalidsku, socijalnu zaštitu i društvene djelatnosti–Odsjek za društvene djelatnosti ostvarivala je kontinuiranu saradnju sa osnovnim školama koja se ogleda u sljedećem: praćenje rada škola, evidentiranje problema i potreba, te predlaganje mjera za njihovo saniranje, analiza uspjeha u učenju i vladanju učenika, ostvarivanje saradnje sa roditeljima i učenicima kroz realizaciju brojnih projekata, izrada izvještaja o radu škola.

Posebna pažnja posvećena je stimulisanju učenika i nastavnog kadra u postizanju boljih rezultata rada u savladavanju nastavnog gradiva kroz različita takmičenja, kako iz znanja tako i vannastavnih aktivnosti, vrednovanje i nagrađivanje škola za postignute rezultate, opremanje škola, obezbjeđenje besplatnog prevoza za učenike sa posebnim potrebama, pružanje pomoći i stimulisanje učenika Romske populacije na redovno školovanje, te stipendiranje učenika i studenata.

Na području Opštine Centar, egzistira 11 redovnih osnovnih škola koje pohađa 5.721 učenik, raspoređenih u 263 odjeljenja, od toga 2.853 dječaka i 2.2840 djevojčica, te jedna škola koja se bavi odgojem i obrazovanjem djece sa posebnim potrebama. Odgojno-obrazovni rad u navedenim školama realizuje se na osnovu Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju i podzakonskih akata, te godišnjih programa rada svake osnovne škole donesenih u skladu sa zakonom. Odgojno- obrazovni rad se odvija na osnovu devetogodišnje koncepcije osnovne škole. U prvi razred osnovne škole upisana su 604 učenika.

U realizaciji programskih aktivnosti učestvovalo je ukupno 607 uposlenika, od toga 112 nastavnika razredne nastave i 283 predmetne nastave, 54 rukovodna radnika i saradnika u nastavi, te 158 ostalih radnika.

Nastavni plan i program je u potpunosti realizovan u okviru 175 nastavnih dana, odnosno 35 nastavnih sedmica za sva odjeljenja od drugog do osmog razreda, a za učenike I i IX razreda u okviru 34 radne sedmice tj. 170 nastavnih dana.

Devet osnovnih škola radilo je u dvije smjene, osim OŠ „Vladislav Skarić“, „Hasan Kikić“, gdje funkcioniše samo I smjena.

Odgojno-obrazovni proces se odvija kroz različite oblike nastave:

- redovne
- dopunske
- dodatne
- fakultativna

i druge oblike odgojno-obrazovnog rada (produženi boravak, rad odjeljenskih zajednica, kulturna i javna djelatnosti). Pored toga, u školama se realizuje i izborna nastava koja je obavezna i ulazi u prosjek općeg uspjeha učenika. Učenici su se mogli opredijeliti za jedan od tri predmeta i to: vjeronauk, društvo/kultura/religija i zdravi životni stilovi.

Uz veliko zalaganje nastavnog osoblja, te finansijsku podršku Opštine Centar, produženi boravak se realizovao u 7 osnovnih škola i to: „Silvije S. Kranjčević“, „Isak Samokovlija“, „Vladislav Skarić“, „Hasan Kikić“, „Safvet-beg Bašagić“, „Mehmed-beg K. Ljubušak“ i „Nafija Sarajlić“. U školama: „Musa Ćazim Ćatić“, „Hasan Kaimija“ i Katolički školski centar nije organizovan produženi boravak iz razloga nedostatka adekvatnog školskog prostora, te nezainteresovanosti roditelja.

Uz finansijsku pomoć Opštine u toku su radovi na obezbjeđenju prostora za realizaciju produženog boravka u OŠ „Alija Nametak“.

Praćenje rada osnovnih škola, vršenje analize u učenju i vladanju, te predlaganje mjera za unapređenje odgojno-obrazovnog rada u osnovnim školama, rađeno je na osnovu: Godišnjih programa rada osnovnih škola; izvještaja osnovnih škola o radu i uslovima rada, stručnih izvještaja Prosvjetno – pedagoškog zavoda; zapisnika prosvjetne inspekcije, izvještaja nadležnog Ministarstva obrazovanja i nauke Kantona o rezultatima takmičenja osnovnih škola.

Uvidom u godišnje izvještaje o radu osnovnih škola konstatovano je da su generalno uslovi zadovoljavajući. Neke škole rade u relativno dobrim uslovima, sa opremljenim kabinetima, solidno opremljenim sportskim dvoranama, bogatim bibliotekarskim fondom, TV kamerama. Te škole, mogu s pravom reći da predstavljaju modernizovanu školu. U toku 2020. godine posebna pažnja posvećena povećanju energetske efikasnosti kroz sanaciju fasada i zamjenu stolarije na objektu škole, te rekonstrukciji kotlovnica adaptaciji mokri h čvorova.

Na drugoj strani imamo određen broj škola koje imaju neopremljene ili nedovoljno opremljene sale za tjelesni odgoj, slabo opremljene kabinete potrebnim namještajem i nastavnim učilima. Većina škola, kao otežavajuće okolnosti u realizaciji nastave, navode: nedostatak nastavnih sredstava i rekvizita za slobodne aktivnosti učenika te školskog prostora (sale za održavanje školskih priredbi, proba..); nedostatak stručne pomoći relevantnih stručnjaka u radu sa djecom sa poteškoćama u razvoju; nedostatak pomoćnika direktora u pojedinim školama, te nedostatak stručnih saradnika u pojedinim školama u odnosu na broj učenika i raspored smjena; nedostatak učionica i kabineta, te slaba opremljenost tehničkim sredstvima, odgovarajućim namještajem, kao i nedovoljan broj funkcionalnih računara; dotrajalost krovne konstrukcije u pojedinim školama što dovdi do prokišnjavanja; izuzetno loši podovi i stolarija u pojedinim školama; specifični problemi koji su otežavali odgojno-obrazovni rad odnose se na rad sa učenicima romske populacije kao i sa učenicima iz socijalno ugroženih porodica, te djece smještene u „Domu za djecu bez roditeljskog staranja“, nedovoljna zainteresovanost roditelja za saradnju i sl.

Usljed stanja izazvanog pandemijom virusa COVID-19 nastave u drugom polugodištu školeke 2019/2020. godine realizovala se putem online platformi, dok se u prvom polugodištu školske 2020/2021. godine realizuje po kombinovanom modelu (učenici od I-IV razreda pohađaju nastavu u grupama od po 15 učenika, koji se smjenjuju svake sedmice, dok učenici od V-IX razreda nastavu pohađaju on-line).

Takođe, mnoge aktivnosti koje Opština realizuje u saradnji sa osnovnim školama i u koje su uključeni učenici i nastavnici morale su biti odgođene.

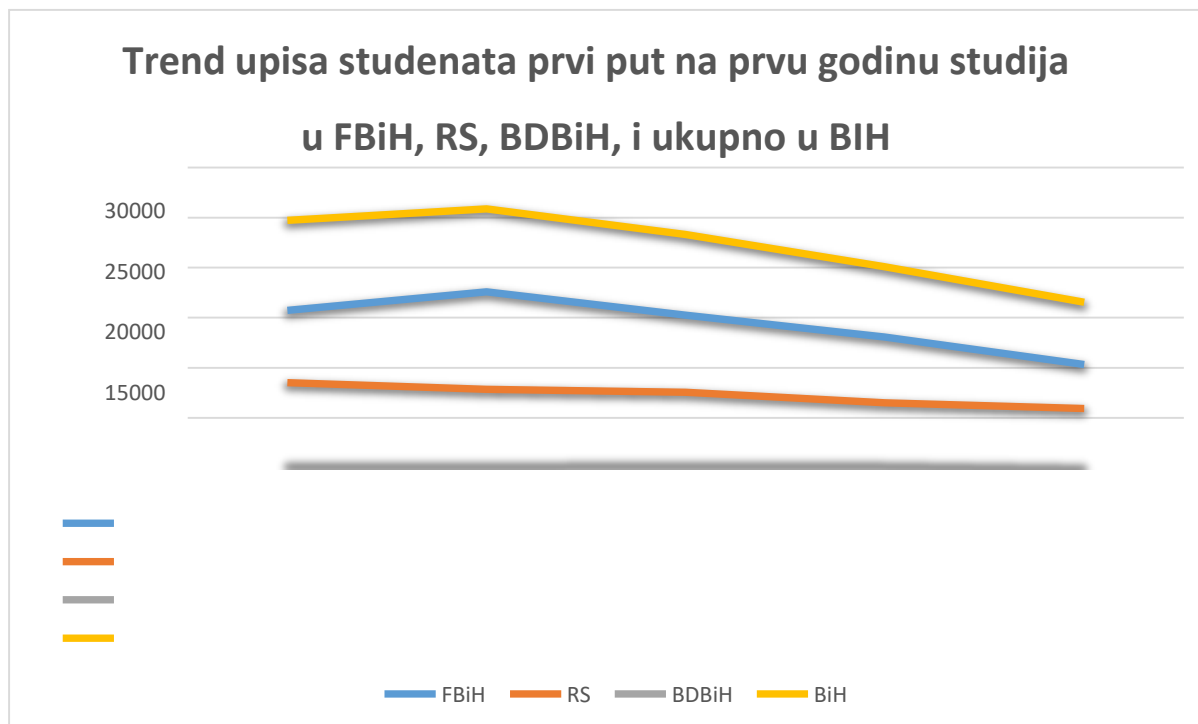
Odgojno - obrazovni rad realizuje se na osnovu pojedinačnih zakona za svaki nivo obrazovanja, podzakonskih akata, godišnjih programa rada svake odgojno-obrazovne ustanove donesenih u skladu sa zakonom. Pored navedenog, u cilju podrške učenicima srednjih škola i studenata u njihovom školovanju svake godine se provodi stipendiranje učenika i studenata.

Da bi ostvarili planirane ciljeve Služba primjenjuje važeće zakonske i podzakonske akte, ali i predlaže usvajanje i izmjene općinskih dokumenata koji su u direktnoj vezi sa planiranim aktivnostima Odsjeka i kojima su regulisana prava i obaveze korisnika usluga:

1. Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, ("Službene novine Kantona Sarajevo ", br. 23/17, 33/17 i 30/19);
2. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo, ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 21/09 i 26/09);
3. Uredba sa zakonskom snagom o Ustanovama („Službeni list R BiH“, br.6/92, 8/93 i 13/94)
4. Zakon o srednjem obrazovanju ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 23/17 i 30/19);
5. Zakon o visokom obrazovanju ("Službene novine Kantona Sarajevo", broj: 33/17);
6. Pravilnik o dodijeli stipendije "Prof. Dr. Husein Kulenović" učenicima i studentima, („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 23/20)
7. Odluka o dodjeli sredstava za sufinansiranje troškova vanrednog školovanja, prekvalifikacije i dokvalifikacije nezaposlenih osoba („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 10/20)
8. Odluka o dodjeli sredstava za sufinansiranje troškova ekurzije za djecu slabijeg imovnog stanja („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 9/20)
9. Pravilnika o izboru, nadležnostima i načinu rada školskih odbora osnovnih škola Kantona Sarajevo, („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 35/17 i 23/18);
10. Pravilnika o izboru, imenovanju i razrješenju direktora osnovnih škola u Kantonu Sarajevo, („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 2/18 i 32/18);
11. Pravilnik o organizaciji i realizaciji izleta, studijskih posjeta, ekurzija, kampovanja/logorovanja, društveno/korisnog rada, škole u prirodi i drugih oblika odgojno-obrazovnog rada u osnovnoj i srednjoj školi („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 36/10 i 04/16);
12. Pedagoški standardi i opći normativi za osnovni odgoj i obrazovanje i normativi radnog prostora, opreme, nastavnih sredstava i učila po predmetima („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 30/18)
13. Odluka o utvrđivanju školskih područja javnih ustanova osnovnih škola Opštine Centar Sarajevo, ("Službene novine Kantona Sarajevo", broj: 18/04);

Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta BiH provela je tematsku analizu upisa studenata prvi put na prvu godinu prvog ciklusa studija, na visokoškolskim ustanovama u BiH, u posljednjih pet akademskih godina: 2013./2014., 2014./2015., 2015./2016., 2016./2017. i 2017./2018., ne uključujući tekuću akademsku 2018./2019. godinu za koju nisu objavljeni tematski statistički podaci u trenutku izrade ove Analize.

Cilj analize je prikaz podataka o stanju upisa studenata prvi put na prvu godinu studija na visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu, prikaz trenda koji oslikavaju rezultati analize, te faktori koji utiču na taj trend.

u	2013./2014.	2014./2015.	2015./2016.	2016./2017.	2017./2018.
FBiH	15737	17583	15241	13063	10320
RS	8504	7815	7539	6492	5904
BDBiH	479	469	530	512	295
BiH	24720	25867	23310	20067	16519

U posljednje tri analizirane godine u Bosni i Hercegovini u F BiH, RS I BDBiH prisutan je negativan trend upisa studenata prvi put na prvu godinu prvog ciklusa studija.

Taj trend je iz godine u godinu rastući, i to: u akademskoj 2015./2016. godini broj studenata je pao za 10% u odnosu na prethodnu akademsku godinu, da bi u narednim godinama taj procenat permanentno rastao i to na 14%, pa na 18% u odnosu na prethodnu godinu.

Odnosno, u zadnje tri godine broj upisanih studenata prvi put na prvu godinu studija je pao sa 23 310 na 16 519 ili za 29 %.

Zašto je statistika upisa ovako alarmantna ?

Odgovori se nalaze kako u postojećem sociološko/društvenom okruženju, čiji je neodvojivi dio i obrazovanje, kao i u demografskim razlozima.

Sociološko/društveno okruženje mladim ljudima po sticanju visokoškolskih kvalifikacija ne pruža mogućnost adekvatnog zaposlenja i proizvodi izuzetno visoku stopu nezaposlenosti. Opšti je utisak da društveno okruženje u BiH karakteriše:

- nerazvijen ekonomski sistem,
- korupcija,
- nepotizam,
- konfliktno političko stanje i neprijatna atmosferu nesigurnosti,
- društvene nejednakosti,
- kriza morala
- strah, elementarna nesigurnost
- neizvjesnost/gubitak nade, osjećaj bespomoćnosti, gubitak identiteta/samopouzdanja,
- pesimizam mladih u budućnost u BiH u svim segmentima društva, i dr..

Ovakvo stanje u bosanskohercegovačkom društvu i svi negativni trendovi imaju uticaj i na obrazovanje/visoko obrazovanje kao njegov sastavni dio. Brojna istraživanja su pokazala da je upravo sociološki/društveni faktor ključni faktor nezadovoljstva i odlaska na studije u inostranstvo ili odlaska sa završenom srednjom školom **na inostrana tržišta rada gdje postoji nada i mogućnost da se u bližoj perspektivi na osnovu stečenih srednjoškolskih kompetencija, znanja i vještina mladi ljudi mogu zaposliti, osnovati i izdržavati porodicu od svoga rada.**

Poseban problem mladim ljudima predstavlja procedura prepoznavanja i priznavanja visokoškolskih kvalifikacija stečenih u BiH u zemljama EU i svijetu, kako za nastavak školovanja, tako i za poslovni angažman.

Ovakvo stanje u Bosni i Hercegovini traje već godinama! Kad je u pitanju socijalni položaj, ukupna **populacija mladih je posebno osjetljiva grupa i mnogo bliža granici siromaštva nego populacija odraslih.**

Sa protokom vremena koje ne donosi poboljšanja raste i nezadovoljstvo, i shvatanje mladih ljudi da ni sticanje visokoškolske kvalifikacije u odnosu na srednjoškolsku ne može promijeniti situaciju po pitanju zaposlenja i egzistencije.

Prema podacima Ministarstva civilnih poslova BiH, mladi u Bosni i Hercegovini su osobe u dobi od 15 do 30 godina. U BiH je 777.000 mladih osoba (što je za 315.000 manje nego 1991. godine kada je bilo 1.091.775).¹ U Bosni i Hercegovini gornja granica kategorije “mladi” varira, zaustavljajući se najčešće na 24, a ponekad na 29, pa i 30 godina života. Ovaj trend prepoznat je kao “produžena mladost” (Ule, M.,1988), jer ga karakteriše sve duže institucionalno obrazovanje, otežano i neadekvatno zapošljavanje, usporeno socio-ekonomsko osamostaljivanje, odlaganje zasnivanja vlastite porodice i slabo uključivanje mladih u društveno odlučivanje.²

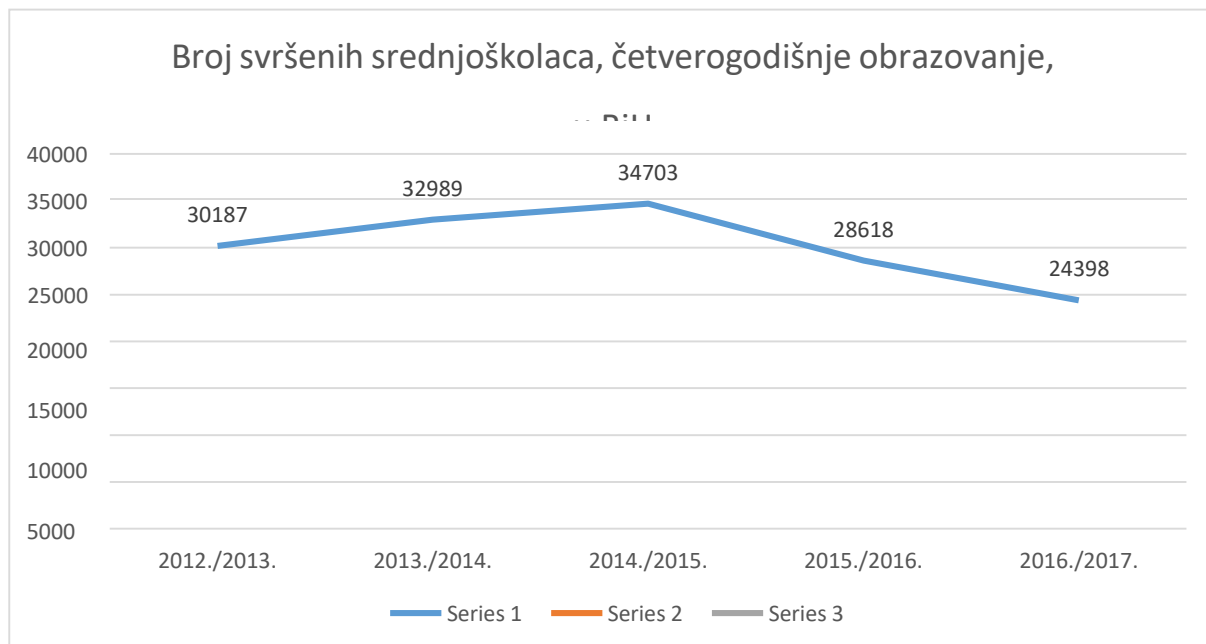
Prema podacima popisa stanovništva iz 2013. godine od 722.311 mladih osoba starosne dobi od 15 do 29 godina svega 95.048 odnosno 13,15 % ima univerzitetsku diploma, dok 58,33 % ima završeno srednjoškolsko obrazovanje.³

Iako je obrazovanje zvanično stavljeno kao prioritet broj jedan mladih ljudi, a slijede ga zapošljavanje, zdravlje, socijalni status, participacija u javnom životu, kultura, sport i slobodno vrijeme, **statistički podaci očigledno pokazuju da u zadnjih nekoliko godina opada broj svršenih srednjoškolaca u četverogodišnjem srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini.**

Tabela

Godina završetka četverogodišnje srednje škole	Broj svršenih srednjoškolaca
2012./2013.	30 187
2013./2014.	32 989
2014./2015.	34 703
2015./2016.	28 618
2016./2017.	24 398

² Izvor podataka: Agencija za statistiku BiH (uključene gimnazije i srednje tehničke i srodne škole)

¹ Ministarstvo civilnih poslova BiH, www.mcp.gov.ba

http://www.mladi.gov.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=46&lang=hr

² Nezaposlenost mladih-Centar za istraživanja i studije GEA, nov 2013.

³ Studija o mladima - Fondacija Fridrih Ebert u BiH, 2018./2019., Demografski pokazatelji

Pred visokim obrazovanjem u BiH stoje veliki izazovi. Ministarstvo civilnih poslova BiH je, pored ostalih nedostataka, odnosno izazova identifikovalo kao ključne i lošu povezanost obrazovnog sistema sa sektorom rada i zapošljavanja, odnosno tržištem rada, te da je obrazovni sistem baziran na nastavi (često se prezentira zastarjela teorija) uz pomanjkanje praktične nastave. **Ovakav obrazovni sistem dovodi do ubjeđenja mladih ljudi da ih takvo obrazovanje ne osposobljava dovoljno i ne kvalifikuje da se adekvatno uključe u tržište rada.**

Takođe, za studente koji imaju ambiciju i interesovanje da se bave istraživanjem i naukom ne postoji dovoljno instituta za praktični rad ni u toku studija, niti pozicija na kojima bi mladim ljudima bilo omogućeno da se bave naukom i istraživanjem po diplomiranjima, a da od svog posla mogu da obezbjeđuju egzistenciju.

Činjenica je takođe da većina mladih na obrazovanje gledaju isključivo kao na pristupnicu dobro plaćenom poslu, po mogućnosti u javnom sektoru, kao najpoželjnijem poslodavcu. Istraživanje Studija o mladima BiH 2018/2019 pokazuje da bi čak 68,9 % ispitanika najviše voljeli raditi u javnom sektoru jer se na te poslove gleda kao na dobro plaćene i sigurne, u smislu da su dugoročni (da će po mogućnosti trajati do penzije), za razliku od privatnog sektora koji je nesiguran.

Evropska unija je nakon usvajanja Lisabonske strategije, te kroz Bolonjski proces postavila reformu obrazovanja kao jedan od prioriteta. U BiH društvu, opterećenom navedenim problemima i sa specifičnim, vrlo složenim sistemom obrazovanja, osnovni pravci reformi u visokom obrazovanju su doživjeli deformacije i nisu doveli do očekivanih rezultata, čak nasuprot, opšti je utisak da je cilj postao sticanje diploma (pa čak i prodaja/kupovina diploma), sa nikakvim ili malim kvantumom formalnih znanja i kompetencija, koje su trebale pratiti stečeno zvanje koje diplomirani studenti nose. Neminovno se postavlja pitanje dovoljnog broja, kvaliteta i kompetentnosti stalno angažovanog akademskog osoblja na VŠU u BiH koji je prevashodno trebao iznijeti reformske procese i biti nosilac modela studiranja višeg kvaliteta,

Nezaposlenost u brojkama

Činjenica je da se mladi ljudi, po završetku formalnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini i sticanju visokoškolske kvalifikacije teško integrišu u društveni život zbog nemogućnosti adekvatnog zaposlenja ili u slučaju da dobiju zaposlenje zbog neadekvatnih naknada za rad.

Svi podaci pokazuju da je nezaposlenost problem broj jedan mladih u našoj državi. Procentualno ona iznosi 64%! Od toga, 13,4% nezaposlenih mladih su nezaposleni manje od 12 mjeseci. Polovina nezaposlenih su nezaposleni preko 2 godine. 1/5 preko 5 godina. Prema podacima Centralne obavještajne agencije Sjedinjenih Američkih Država Bosna i Hercegovina zauzima neslavno prvo mjesto po procentu nezaposlenih mladih starosne dobi od 14 do 24 godine i to čak 62,3%. (M. Matić, 2019.) Podaci govore da svega 15% mladih ima stalno zaposlenje, dok oko 23% mladih ima povremeno ili djelimično radno vrijeme, ali i da je veliki procenat onih koji su nezadovoljni sa visinom naknada za rad, koje im često ne omogućavaju finansijsku samostalnost, osnivanje porodica, obezbjeđenje stambenog prostora i drugo.

ZAKLJUČAK

Sve je manje vjere u obrazovanje i nauku nanašim prostorima, nema povjerenja da se nakon stečenog visokog obrazovanja postaje konkurentniji na tržištu rada, niti da je moguće regularnim putem doći do zaposlenja.

Mladi ljudi više ne vide da su stručnost, sposobnost i kvalifikacije stečene u visokom obrazovanju u BiH ključni faktori za zapošljavanje. Opšte je mišljenje da je bitnije imati prijatelje, poznanstva i veze sa ljudima na određenim pozicijama, i većina polaže nadu u "vezu", "stranačke knjižice" ili novac. Iako je obrazovanje formalno stavljeno kao prioritet broj 1 mladih ljudi, dosadašnje aktivnosti odgovornih institucija, kao i postojeće politike i reforme u visokom obrazovanju, u društvenom okruženju u Bosni i Hercegovini, realno ne dovode do razvoja visokog obrazovanja u BiH, ni u kvantitativnom ni u kvalitativnom smislu. **Stoga sve manji broj studenata na visokoškolskim ustanovama u BiH, opredjeljenje mladih ljudi da studiraju u inostranstvu, i odlasci mladih ljudi u inostranstvo sa namjerom zaposlenja i osnivanja porodica, nisu više konstatacije nego alarm!**

5.2. Zdravstvo

Tabela: Zdravstvo u Kantonu Sarajevo /pronaći nove podatke !!!

Opština	Stanovništvo	Broj ljekara	Broj stomatologa	Broj bolesničkih postelja	BROJ STANOVNIKA		
					Na 1 ljekara	Na 1 stomatologa	Na 1 bolesničku postelju
1	2	3	4	5	6	7	8
Centar	68.487	52	15	0	1317	4.566	0
Hadžići	23.129	19	6	0	1217	3.855	0
Ilidža	63.599	49	12	0	1298	5.300	0
Ilijaš	20.097	22	6	0	914	3.350	0
Novi Grad	126.708	94	33	0	1348	3.840	0
Novo Sarajevo	73.862	54	23	0	1368	3.211	0
Stari Grad	41.595	37	16	0	1124	2.600	0
Trnovo	2.529	3	1	0	843	2.529	0
Vogošća	26.847	27	12	0	994	2.237	0
S A K	446.853	1.479	263	2.294	302	1.699	195

Dom zdravlja Centar

Organizaciona jedinica Centar pruža primarnu zdravstvenu zaštitu za 54.091 stanovnika koji žive na području Opštine Centar, a koja pokriva područje od 33 km². Prosječna naseljenost po kvadratnom kilometru je 2.130 stanovnika, a prosječna udaljenost korisnika od lokaliteta je 0,8 km. Osim primarne, pruža i usluge specijalističko-konsultativne zdravstvene zaštite

5.2.1. PRIMARNA ZDRAVSTVENA ZAŠTITA / SLUŽBA PORODIČNE MEDICINE

Pružna zdravstvenu zaštitu stanovništvu starijem od 14 (četnaest) godina. Obuhvata aktivnosti na očuvanju i unapređenju zdravlja kroz neposrednu i kontinuiranu zaštitu pojedinca i porodice. Aktivnost se provodi u ordinacijama i u kućnom liječenju i podrazumijeva: zdravstveno vaspitanje, ambulantnu dijagnostiku i liječenje, sistematske i kontrolne preglede, ciljane sistematske preglede, rad sa hroničnim bolesnicima, pružanje hitne medicinske pomoći, izdavanje ljekarskih uvjerenja (za sud, vjenčanje), obrade za IPK, itd. Koordinira sa svim drugim službama u Domu zdravlja i kantonalnim zdravstvenim ustanovama radi sveobuhvatnije i bolje zdravstvene zaštite stanovništva, kao i vođenja medicinske dokumentacije i zdravstvene statistike. Opšta primarna zdravstvena zaštita pruža usluge stanovništvu na 14 lokaliteta.

CENTRALNI OBJEKAT/ Vrazova

- Registrovanih građana: 8710
- Timovi porodične medicine: 6
- Ambulanti u prizemlju centralnog objekta za vrijeme pandemije promjenjena je namjena. Pacijenti se primaju na II spratu centralnog objekta.

DISPANZER ZA PREDŠKOLSKU DJECU

Pružava zdravstvenu zaštitu djeci od 0 do 6 godina, koja se organizuje i provodi dispanzerskom metodom rada. Provodi se aktivan zdravstveni nadzor novorođenčadi, dojenčadi, djece od 1 do 6 godina, sistematski i kontrolni pregledi u savjetovalištu, kontinuirana imunizacija sa revakcinacijom, sistematski pregledi djece prije upisivanja u obdaništa, ambulantna dijagnostika i liječenje. Djeca oboljela od zaraznih i hroničnih bolesti imaju poseban tretman. Služba saraduje sa drugim zdravstvenim ustanovama i sa ostalim specijalistima. Vakcinacija se obavlja na lokalitetu Podhrastovi ul Bardakčije 26 kao i pregled zdrave djece.

DISPANZER ZA ŠKOLSKU DJECU I OMLADINU

Pružava zdravstvenu zaštitu djeci i omladini od 7 do 14 godina (srednjoškolci se na liječenje upućuju i kod porodičnog ljekara), koja se organizuje dispanzerskom metodom. Služba obavlja sistematske preglede učenika osnovnih i srednjih škola, kontrolne ciljne preglede učenika, serijske ciljne preglede, kontinuirano sprovodi sve imunizacije, zdravstveno obrazovanje, procjenu psihofizičkog stanja omladine kod izbora zanimanja i upisa za dalje školovanje. Organizuje predavanja za školsku djecu i omladinu i saraduje sa pedagogom, socijalnim radnikom i psihologom, kao i sa ostalim specijalistima. Vršiti pregled, liječenje i rehabilitaciju u ordinaciji i u kući, diferencijalnu dijagnostiku, specijalističko-konsultativne i konzilijarne preglede. Lokalitet: Centralni objekat, Vrazova 11 (prvi sprat)

STOMATOLOŠKA SLUŽBA

Ova služba pružava usluge zdravstvene zaštite usta i zuba - polivalentnu opštu stomatološku zaštitu, dječiju i preventivnu stomatološku zaštitu, stomatološki tretman trudnica. Obavlja sistematske preglede zuba i usta, fluorizaciju, obuku pranja zuba i otkriva rane anomalije bitne za ortodontski tretman.

Centralni objekat, Vrazova 11 (treći sprat) + 5 lokaliteta (Urijan Dedina, Podhrastovi, Hrastovi-Mrkovići, Breka, Koševsko brdo)

Ambulanta	Registrovanih građana	Timovi porodične medicine	Stomatološka služba	Dispanzer za predškolsku djecu
AMBULANTA JABLANIČKA	4682	3		
AMBULANTA URIJAN DEDINA	1335	1		
AMBULANTA CICIN HAN	1532	1		
AMBULANTA MEJTAŠ	2953	2		
AMBULANTA ČEKALUŠA	3522	2		
AMBULANTA VIŠNJK	1852	1		
AMBULANTA BREKA	5116	3	Stomatološka služba	
AMBULANTA PODHRASTOVI	3896	2	Stomatološka služba	Dispanzer za predškolsku djecu
AMBULANTA CIGLANE	1903	1		
AMBULANTA KOŠEVSKO BRDO	5106	3	Stomatološka služba	
AMBULANTA ŠIP	2071	1		
AMBULANTA KOŠEVO II	3144	2		
AMBULANTA HRASTOVI- MRKOVIĆI	1580	1	Stomatološka služba	
AMBULANTA PIONIRSKA DOLINA				

5.2.2. Društvena brigada za zdravlje na nivou opštine

ZAKON O ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI F BiH

Član 14.

Društvena brigada za zdravlje na nivou opštine obuhvata **ocjenjivanje rada zdravstvenih ustanova i kvaliteta zdravstvenih usluga, kao i osiguranje finansijskih sredstava za unapređenje njihovog rada i kvaliteta zdravstvenih usluga u skladu sa potrebama stanovništva i mogućnostima jedinice lokalne samouprave** u skladu sa posebnim zakonom o principima lokalne samouprave u Federaciji.

Društvena brigada iz stava 1. ovog člana ostvaruje se **osnivanjem zdravstvenog savjeta na nivou opštine** koji planira i evaluira provođenje zdravstvene zaštite na području jedinice lokalne samouprave, daje mišljenje na planove i programe zdravstvene zaštite za područje lokalne samouprave, predlaže mjere za poboljšanje dostupnosti i kvaliteta zdravstvene zaštite, prati povrede prava pacijenata i preduzima mjere za unapređenje tih prava na svom području, te obavlja i druge poslove i zadatke u skladu sa propisima o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata.

Broj članova zdravstvenog savjeta određuje se statutom opštine.

U radu savjeta iz stava 2. ovog člana učestvuju, po pravilu, predstavnici jedinice lokalne samouprave, pacijenata, mladih, komora iz oblasti zdravstva, stručnih udruženja, udruženja za zaštitu prava pacijenata, sindikata, zdravstvenih ustanova odnosno privatnih praksi, crvenog križa sa područja jedinice lokalne samouprave.

5.2.3. Društvena brigada za javno zdravlje

Član 17.

Pod javnim zdravljem, u smislu ovog zakona, podrazumijeva se ostvarivanje javnog interesa stvaranjem uslova za očuvanje zdravlja stanovništva putem organizovanih sveobuhvatnih aktivnosti društva usmjerenih na očuvanje fizičkog i mentalnog zdravlja, odnosno očuvanje životne okoline, kao i sprečavanje pojave faktora rizika za nastanak bolesti i povreda koje se ostvaruju primjenom zdravstvenih tehnologija i mjerama namijenjenim za promociju zdravlja, prevenciju bolesti i poboljšanje kvaliteta života.

Osnovne javno-zdravstvene funkcije u smislu ovog zakona su:

- praćenje, evaluacija i analiza zdravstvenog stanja stanovništva;
- javno-zdravstveni nadzor, istraživanje i kontrola rizika i prijetnji po javno zdravlje; promocija zdravlja;
- povećanje angažmana stanovništva i zajednice o brizi za zdravlje;
- razvoj politika za zdravlje i institucionalnih kapaciteta za planiranje i upravljanje u javnom zdravlju;
- jačanje institucionalnih kapaciteta za regulativu i primjenu javnog zdravlja;
- jačanje institucionalnih kapaciteta za planiranje i upravljanje u javnom zdravlju;
- evaluacija i promocija jednake dostupnosti i ophodnosti osnovnoj zdravstvenoj zaštiti; razvoj i obuka ljudskih resursa u javnom zdravlju;
- praćenje i podrška unapređenju kvaliteta zdravstvenih usluga na individualnom i populacionom nivou;
- istraživanje u javnom zdravlju;
- smanjivanje efekata vanrednih situacija i nesreća na zdravlje stanovništva.

Javno-zdravstvene funkcije iz stava 2. ovog člana ostvaruju se na svim nivoima vlasti kao i na svim nivoima zdravstvene zaštite.

5.2.4. Nivoi zdravstvene djelatnosti

Zdravstvena djelatnost obavlja se na **primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou zdravstvene zaštite.**

Zdravstvena zaštita na primarnom nivou obuhvata:

- djelatnost porodične medicine,
- djelatnost zdravstvene zaštite djece,
- djelatnost polivalentnih patronažnih sestara u zajednici,
- higijensko-epidemiološku zaštitu,
- hitnu medicinsku pomoć,
- zaštitu reproduktivnog zdravlja žena,
- zdravstvenu zaštitu kod nespecifičnih i specifičnih plućnih oboljenja,
- fizikalnu i mentalnu rehabilitaciju u zajednici,
- specifičnu zdravstvenu zaštitu radnika kao dio medicine rada, ako je ugovorena sa poslodavcem,
- zubozdravstvenu zaštitu,
- laboratorijsku i radiološku dijagnostiku primarnog nivoa,
- apotekarsku djelatnost.

Zdravstvena zaštita na primarnom nivou, pored navedenog, obuhvata:

- praćenje zdravstvenog stanja stanovnika i provođenje mjera za zaštitu i unapređenje zdravlja stanovnika,
- prevenciju, liječenje i rehabilitaciju bolesti i povreda,
- otkrivanje i suzbijanje faktora rizika masovnih nezaraznih bolesti,
- specifičnu preventivnu zdravstvenu zaštitu mladih, naročito u osnovnim i srednjim školama, te visokim školama na svom području,
- imunizaciju protiv zaraznih bolesti,
- liječenje i rehabilitaciju u kući,
- palijativnu njegu.

U cilju osiguranja potrebne dostupnosti zdravstvene zaštite primarna zdravstvena zaštita organizuje se tako da je korisnicima dostupna u opštini njihovog prebivališta.

Zdravstvena djelatnost na sekundarnom nivou zdravstvene zaštite obuhvata specijalističko-konsultativnu i bolničku zdravstvenu djelatnost.

Zdravstvena djelatnost na tercijarnom nivou obuhvata i pružanje najsloženijih oblika zdravstvene zaštite iz specijalističko-konsultativnih i bolničkih zdravstvenih djelatnosti, naučno-istraživački rad, te izvođenje nastave na osnovu ugovora za potrebe fakulteta zdravstvenog usmjerenja.

Zdravstvenu djelatnost na tercijarnom nivou provode zdravstvene ustanove koje ispunjavaju uslove u pogledu prostora, opreme i kadra, kao i primijenjenih tehnologija za obavljanje najsloženijih oblika zdravstvene zaštite iz specijalističko-konsultativnih i bolničkih zdravstvenih djelatnosti.

5.3. Sport

Globalni akcioni plan o tjelesnoj aktivnosti 2018 – 2030 navodi sljedeće strateške ciljeve na nacionalnom nivou:

- a) razvijati i provoditi nacionalne smjernice za zdravlju usmjerene tjelesne aktivnosti;
- b) provoditi školske programe u skladu s inicijativom SZO za zdravlje školske djece i mladih;
- c) osigurati da fizička okolina podržava sigurni aktivni transport; i
- d) stvoriti prostor za rekreaciona aktivnosti.

U skladu s postavljenim strateškim ciljevima, od svih zajednica se očekuje da djeluju u sljedećim prioritetnim područjima:

- 1) osigurati da hodanje, biciklizam i drugi oblici tjelesne aktivnosti budu dostupni i sigurni za sve;
- 2) izraditi prometnu politiku koja promoviše aktivne i sigurne načine transporta do škola i radnih mjesta, kao i povratak kući, kao što su hodanje ili biciklizam;
- 3) poboljšati sport i rekreaciju odgovarajućim sadržajima;
- 4) povećati broj raspoloživih sigurnih prostora za aktivnu igru.

Temeljni ciljevi Strategije Opštine Centar iz oblasti sporta su:

- osigurati jasan koncept razvoja sporta na području Opštine Centar u periodu od 2021 do 2027. godine;
- prepoznati razvojne programe i projekte kojima će se potaknuti i intenzivirati realizacija
- zadovoljavanje javnog interesa u oblasti sporta na području Opštine Centar;
- definisati strateške i prioritetne ciljeve razvoja sporta na području Opštine Centar .

Strategija sporta se zasniva na principima Savjeta Europe prema kojima lokalna zajednica treba da daje prioritet promociji sporta za sve i sportskim aktivnostima svih grupacija stanovništva.

Temeljni principa Savjeta Europe u oblasti sporta:

- svi stanovnici imaju pravo da učestvuju u sportu i rekreaciji;
- sportski kapaciteti trebaju biti sigurni i dobro isplanirani;
- sportski objekti trebaju da budu dostupni svima, a naknade za korištenje tih objekata trebaju biti primjerene kupovnoj moći stanovništva;
- svi stanovnici imaju pravo da razvijaju vlastite sposobnosti sportskim aktivnostima koje odgovaraju njihovim individualnim mogućestima;
- finansiranje sporta, kao javnog dobra, u najvećoj mjeri je odgovornost lokalnih vlasti;
- korisnici trebaju, u principu, da učestvuju u platanju dijela troškova za korištenje sportskih kapaciteta;
- treba podržati i unaprijediti učešće stanovništva i nevladinih organizacija iz oblasti sporta kao i stvaranje koordinacionih struktura;
- sport je po svojoj prirodi multidisciplinarnog karaktera te planiranja o razvoju sporta treba biti uključena i u planiranje drugih oblasti kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita;
- efikasna politika sporta može da bude određena i implementirana samo saradnjom javnog i privatnog sektora, koji su direktno ili indirektno uključeni u sport, dobrovoljno ili obavezno;
- lokalne vlasti trebaju da ostvaruju trajnu i efikasnu saradnju između javnih i nevladinih organizacija u oblasti sporta.

Sport i značaj sporta

Društvena uloga sporta je višestruka i uključuje sljedeće funkcije:

- **Zdravstvena uloga:** sport kratkoročno i dugoročno povećava nivo psiho-fizičkog zdravlja članova zajednice te time poboljšava kvalitet života građana.
- **Odgojno-obrazovna uloga:** sport na brojne načine može pomoći u odgoju i obrazovanju djece, mladih i odraslih. sport ima značajnu ulogu u promociji društvenih vrijednosti kao što su timski duh, fer takmičenje, saradnja, tolerancija i solidarnost.
- **Socijalna (društvena) uloga:** sport je jedno od najmasovnijih područje dobrovoljnih aktivnosti te plodno tlo za socijalno uključivanje/inkluziju, jer uključuje sve građane bez obzira na pol, dob, posebne potrebe, društveni ili ekonomski status.
- **Kulturna uloga:** redovno bavljenje sportsko-rekreativnim aktivnostima predstavlja važan faktor kvaliteta života stanovništva u nekoj zajednici. Sport pomaže u kreiranju identiteta i zbližavanju ljudi.
- **Ekonomska uloga:** sport i sa sportom povezane privredne aktivnosti, poput sportske industrije, imaju znatan i rastući značaj na razvoj ekonomije određene zajednice.

Vrste sporta

Vrhunski sport. U Zakonu o sportu KS (Član 5) vrhunski sport se odnosi na pripremu i takmičenje pojedinaca i ekipa koji su na najvećim međunarodnim takmičenjima ostvarili vrhunski rezultat.

Amaterski sport obuhvata aktivnosti u okviru kojih se postižu zapaženi sportski rezultati na lokalnom ili višem nivou organizovanja takmičenja, ali koji ne spadaju u kategoriju vrhunskih rezultata.

Školski sport. bilo kakva sportska aktivnost koja se odvija u školama i koja je organizovana i odobrena od školskih vlasti.. Bavljenje sportom postaje najvažniji faktor zdravog načina življenja, odnosno zdravog i cjelokupnog razvoja svake osobe, što je posebno istaknuto kod mladih osoba.

Rekreativni sport (sport za sve). Prema odredbama Zakona o sportu KS, sportska rekreacija obuhvata organizovanje sportskih aktivnosti s ciljem unapređenja zdravlja ili rekreacije djece, mladih, odraslih i osoba s invaliditetom. Ovo karakteristično područje sporta, namijenjeno najširim dijelovima stanovništva i oslobođeno starosnih/dobnih ograničenja, u praksi se često označava terminima kao što su rekreacija, rekreativni sport, sport za sve i sl.

Organizovanje sporta na području Opštine Centar

Sistem organizacije sporta na području Opštine Centar implementira se preko sportskih društava, sportskih saveza i organizacije za podršku sportu (javne ustanove i institucije u oblasti sporta). Učesnici u sistemu organizacije sporta su:

- sportske organizacije (sportski klub, sportsko društvo i udruženje sportskih klubova u pojedinim sportovima - (sportski savez)
- javne ustanove iz oblasti
  - a) sporta,
  - b) predškolskog obrazovanja (vrtići),
  - c) osnovnog i srednjeg obrazovanja (osnovne i srednje škole),
  - d) visokog obrazovanja (visokoškolske ustanove iz oblasti sporta), i
  - e) privredna društva iz oblasti sporta

Prema Zakonu o sportu KS, sport je definisan kao kategorija od javnog interesa i uglavnom se finansira iz Budžeta Kantona, Grada odnosno Opštine.

Opština Centar je osnivač JU „Centra za sport i rekreaciju“ koji svojim djelovanjem doprinose zadovoljavanju javnog interesa iz oblasti sporta. JU „Centar za sport i rekreaciju“ upravlja sa tri kapitalna sportska objekta u Sarajevu: Stadion Asim Ferhatović Hase, sportski objekat FIS, i teniski centar Koševo.

5.3.1. Sportska infrastruktura

Područje sportskih objekata veoma je važan segment u razvoju sporta i rekreacije građana te se planiranju i projektiranju, a naročito izgradnji sportske infrastrukture, treba posvetiti posebna pažnja.

Pregled značajnih sportskih objekata na području Opštine Centar

Naziv sportskog objekta	Adresa	Pravo upravljanja i korištenja
Stadion "Asim Ferhatović Hase" sa atletskom stazom	Patriotske lige 35	JU "Centar za sport i rekreaciju"
Pomoćni fudbalni tereni (dva)	Patriotske lige 35	JU "Centar za sport i rekreaciju"
Tenis tereni (pet)	Patriotske lige 35	JU "Centar za sport i rekreaciju"
Tenis tereni (četiri)	Patriotske lige bb	Atletski klub "Sarajevo"
Atletski poligon	Patriotske lige bb	Atletski klub "Sarajevo"
FIS sa igralištem	Mis Irbina 10	JU "Centar za sport i rekreaciju"
Centar "Skenderija"	Terezija bb	JU "Centar Skenderija"
ZOI 84 "Zetra"	Alipašina bb	Centar "Zetra"
Golf teren	Slatina bb	-
Fakultet sporta i tjelesnog odgoja	Ulica Patriotske lige 41 Sarajevo	Fakultet sporta i tjelesnog odgoja

Izvor: Opština Centar

Pregled sportskih objekata kojima upravlja JU „Centar za sport i rekreaciju“

Naziv sportskog objekta	Namjena	Korisna površina objekta (m ²)	Korisna površina terena (m ²)	Broj sjedišta
Stadion "Koševo"	Fudbal Atletika	16.339,00	8.103,00	35.400
Pomoćni fudbalni tereni	Fudbal	17.992,28	14.965,00	960
Teren broj 1	Fudbal	10.192,80	7.665,00	960
Teren broj 2	Fudbal	7.800,00	7.300,00	-
Teniski tereni	Tenis	6.625,10	3.908,72	-
Teniski teren 1	Tenis		806,98	-
Teniski teren 2	Tenis		806,98	-
Teniski teren 3	Tenis	4.934,30	806,98	-
Teniski teren 4	Tenis		806,98	-
Teniski teren 5	Tenis	1.690,80	680,80	-
"FIS" (sa upravom)	Mali fudbal, košarka, odbojka rukomet, borilački sportovi, gimnastika, rekreacija	3.563,50	1.690,64	150
Sala 1 (univerzalna sala)	Odbojka, košarka borilački sportovi, rekreacija	354,50	354,50	-
Sala 2 (gimnastička sala)	Gimnastika, rekreacija	460,44	455,14	-
Sala 3 (sala za borilačke sportove)	Borilački sportovi, rekreacija	113,60	81,00	-
Igralište-umjetna trava	mali fudbal,	1.482,96	800,00	150

Izvor: Opština Centar

Pregled sportskih ploha po mjesnim zajednicama

Mjesna zajednica	Mikrolokacija	Namjena
"BARDAKČIJE"	Kod škole "Alija Nametak" "Zaima Šarca" broj 11	košarka basket.
	Kod škole „Alija Nametak“, Zaima Šarca 11	basket
	Kod škole „Alija Nametak“, Zaima Šarca 11	košarka, fudbal, rukomet, odbojka,
	Studentski dom "Bjelave"	rukomet, mali fudbal.
	Studentski dom "Bjelave"	košarka, odbojka.
"TRG OSLOBOĐENJA – CENTAR"	"Metalac" I GIMNAZIJA	košarka, mali fudbal, odbojka, rukomet
	"FIS" Mis irbina 10	fudbal
"BREKA – KOŠEVO II"	Ismeta Mujezinovića 26	košarka
	Između ulica S. Pašalića i H. Polovine	basket
	H. Polovine 39. a preko puta H. Orlovića br. 6	košarka
	OŠ "Nafija Sarajlić"	košarka, odbojka, mali fudbal, rukomet
	Atletski poligon Atletskog Kluba "Sarajevo"	atletika, mali fudbal tenis.
"MARIJIN DVOR – CRNI VRH"	OŠ "Isak Samokovlija"	košarka, odbojka, mali fudbal, rukomet
	Ulica Magribija kod Državne bolnice "HASTAHANA"	košarka, skejt-bord, dječije igralište, ploha za šah, šetnica
	Univerzalna sportska ploha kod Tehničke škole	-
"CIGLANE- GORICA"	Husrefa Redžića 19	košarka
"MEJTAŠ – BJELAVE"	OŠ Katolički školski centar Mehmed P. Sokolovića 11	rukomet, košarka, mali fudbal
	M.P. Sokolovića 15	košarka
	M .P. Sokolovića 2 OŠ "Silvije Strahimir Kranjčević"	basket
	Tahmišćina 2 (kod Medicinske škole)	košarka
	Bjelave 50	košarka
	Bjelave 52	košarka i tenis
"SOUKBUNAR"	OŠ " Hasan Kaimija"	košarka, mali fudbal, rukomet, odbojka
	"Debelo brdo" kod bivše kasarne	mali fudbal
	"Bosut" iznad Jevrejskog groblja	

Izvor: Opština centar

5.3.2. Finansiranje sporta

Osnovni cilj svih sportskih organizacija je osigurati svakom pojedincu jednake mogućesti bavljenja sportom bez obzira na njegov materijalni, socijalni, zdravstveni i ili bilo koji drugi status. Sport je jedna od rijetkih društvenih djelatnosti koja služi kao alat za integraciju i socijalnu rehabilitaciju svih ugroženih skupina.

Glavni izvor finansiranja sporta jesu korisnici sportskih usluga, tj. građani, bilo kao gledaoci sportskih događanja, učesnici u sportskim aktivnostima ili potrošači proizvoda sportske industrije. Građani učestvuju u finansiranju sporta kupovinom ulaznica za sportska događanja, uplaćivanjem članarina sportskim klubovima, plaćanjem naknada za korištenje sportskih objekata i površina, plaćanjem članarina ili naknada pružaočima usluga tjelesnoga vježbanja, i sl.

Najveći dio javnog finansiranja sporta u BiH ostvaruje se na nivou jedinica lokalne samouprave odnosno Opština. Stoga je važno pitanje da li jedinice lokalne samouprave (Opštine) imaju finansijske mogućnosti za ispunjavanje svih javnih potreba u sportu.

Analiza trenutnog stanja pokazuje da Opština Centar, u skladu sa Zakonom o sportu KS, sredstva kojima se sufinansiraju sportske djelatnosti planira i izdvaja određeni iznos budžetskih sredstava u cilju ostvarenje javnog interesa u oblasti sporta.

Tabela: BUDŽETSKA IZDAVANJA ZA OBLAST SPORTA, 2014. – 2017.

Godina	Budžet Opštine Centar	Izdvojeno za oblast sporta	Procenat u odnosu na ukupni budžet
2014.	27.896.932 KM	611.262 KM	2,19%
2015.	25.861.934 KM	726.162 KM	2,80%
2016.	26.371.693 KM	634.332 KM	2,40%
2017.	33.275.000 KM	822.789 KM	2,47%

Izvor: Opština Centar

U periodu od 2014. do 2017. godine, Opština Centar je izdvajala u prosjeku 2,47% ukupnih budžetskih sredstava za projekte iz oblasti sporta.

5.3.3. Sport u sistemu odgoja i obrazovanja

Predškolski sport

Predškolski sport ima veliki uticaj na cjelokupni razvoj djece predškolske dobi jer razvoj motorike direktno utiče i potiče intelektualni, socijalni te emotivni razvoj djeteta. Rano djetinjstvo je doba u kojem djeca treba da počnu usvajati zdrave životne navike. Dijete predškolske dobi ima prirodne potrebe za kretanjem, te u najranijoj dobi savladava osnovne oblike kretanja kao što su hodanje, trčanje, skakanje, preskakanje, provlačenje, bacanje, hvatanje, penjanje.

Međutim, za pravilan razvoj motoričkih predispozicija djece predškolske dobi potrebno je sistemski organizovati adekvatne programe vježbanja.

U organizaciji JU "Centar za sport i rekreaciju" i pod pokroviteljstvom Opštine Centar, se od 2003. godine u gimnastičkoj dvorani FIS-a realizuje sportsko-animacijski program za djecu predškolskog uzrasta:

- sportsko-animacijski program za djecu predškolskog uzrasta koja pohađaju vrtiće
- sportsko-animacijski program za djecu predškolskog uzrasta koja ne pohađaju vrtiće

Školski sport

Cilj školskog sporta jeste da se tokom sistematskog vježbama kroz različite forme van nastavnih sportskih aktivnosti zadovolje potrebe učenika za redovnim vježbanjem i aktivnim učešćem u sportu kako bi se doprinijelo svestranom rastu i razvoju ličnosti.

Neophodno je da svi učenici budu uključeni u neki od programa školskog sporta kao što su edukativni (zdravstveni), kondicioni, sportsko-rekreativni, selektivni i sport za učenike s posebnim potrebama.

Školski sport treba da idejno i organizaciono stvara mogućesti da dodatno vježbanje (trening) što većeg broja zainteresovane, a ne samo talentovane djece.

Na području Opštine Centar djeluje 12 osnovnih škola koje je u Sekcije iz oblasti sporta organizovane su u svim osnovnim školama na području Opštine Centar, a najzastupljeniji sportovi su fudbal i odbojka.

Tabela: PREGLED SPORTSKIH SEKCIJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

	Fudbal	Odbojka	Košarka	Ritmička sekcija	Atletika	Stoni tenis	Šah	Sportska sekcija
OŠ „Musa Ćazim Ćatić“	x	x						
OŠ „Hasan Kikić“	x	x	x	x				
OŠ „Silvije Strahimir Kranjčević“	x	x						
OŠ „Nafija Sarajlić“	x	x	x		x			x
OŠ „Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak“		x			x			
OŠ „Safvet beg Bašagić“	x	x				x		
OŠ „Alija Nametak“	x							
OŠ „Isak Samokovlija“	x	x						
OŠ „Vladislav Skarić“	x	x					x	
OŠ Katolički školski centar	x	x			x			
OŠ „Hasan Kaimija“	x	x	x				x	

Sportsko igralište postoji u 10 od ukupno 12 osnovnih škola koje se nalaze na području Opštine.

Dvije osnovne škole (OŠ „Alija Nametak“ i OŠ „Vladislav Skarić“) nemaju sportsko igralište.

Kada je riječ o srednjim školama, 9 srednjih škola nema sportsko igralište. Ovu nepovoljnu situaciju ublažava činjenica da neke srednje škole koriste vanjska igrališta drugih srednjih ili osnovnih škola.

Tabela: PRIKAZ STANJA SPORTSKIH IGRALIŠTA U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA NA PODRUČJU OPŠTINE

Škola	Dimenzije	Sportska namjena
OŠ „Musa Ćazim Ćatić“	31,4 m x 23,3m	Košarka/basket
OŠ „Hasan Kikić“	8,5 m x 23m	Fudbal/košarka, rukomet, odbojka
OŠ „Silvije Strahimir Kranjčević“	ne	ne
OŠ „Nafija Sarajlić“	30 m x 15m	Fudbal/košarka, basket, rukomet, odbojka
OŠ „Mehmed beg Kapetanović Ljubušak“	30 m x 40 m	Fudbal, košarka
OŠ „Safvet-beg Bašagić“	13,9 m x 28,3 m	Fudbal, košarka/basket, odbojka
OŠ „Hasan Kaimija“	23,5 m x 31,5 m	Fudbal, košarka, basket, odbojka
OŠ „Isak Samokovlija“	24 m x 38 m	Fudbal, košarka
OŠ Katolički školski centar*	36 m x 18 m	Fudbal, košarka/basket, odbojka
JU Srednja medicinska škola	22m x 19m	Fudbal, košarka, basket
JU Srednja medicinska škola – Jezero	30m x 20m	Fudbal, košarka, odbojka
JU Prva gimnazija	Fudbalno igralište : 45 m X 21 m Košarkaško igralište: 35 m x 20 m	Fudbal, košarka
JU Srednja građevinsko-geodetska škola**	40 m X 20 m	Fudbal/košarka, rukomet, odbojka

*Vanjsko igralište koristi i srednja škola Katolički školski centar – Gimnazija

**Vanjsko igralište koriste tri škole: JU Srednja mašinska škola, JU Srednja škola metalnih zanimanja i JU Srednja građevinsko-geodetska škola

Izvor: Opština Centar,

5.3.4. IMPLEMENTIRANI PROJEKTI IZ OBLASTI ŠKOLSKOG SPORTA (2016,2017, 2018 2019 2020)

Opština Centar putem finansiranja sportskih programa koji se realizuju u toku ljetnog i zimsko raspusta, a namijenjeni su školskoj populaciji omogućava provođenje slobodnog vremena školske djece na najkvalitetniji mogući način. Tokom zimskog raspusta realizuju se projekti kao što su „Škola skijanja“, a tokom ljetnog raspusta projekti kao što su „Škola plivanja“, Ljetni fudbalni kamo“, „Ljetna škola tenisa“, i sl. Prikaz implementiranih projekata iz oblasti školskog sporta koje je finansirala Opština Centar u toku 2017. godine dat je u tabeli.

Projekat	Trajanje	Broj termina	Broj učesnika
Sportsko-animacijski projekat za djecu predškolskog uzrasta koja pohađaju vrtiće	Februar – maj	120	333
Sportsko-animacijski projekat za djecu predškolskog uzrasta koja ne pohađaju vrtiće	Februar – maj	36	18
Škola gimnastike	Februar - maj	64	100 Učenici I – VIII razred
Škola košarke	Februar – maj	31	21 Učenici V – IX razreda
Škola ragbija	Februar – maj	38	70 Učenici III – VII razreda
Škola skijanja	Januar	10 dana	80 Učenici IV – VIII razreda
Škola plivanja	Juni i juli	30	98 Učenici III – VI razreda
Ljetna škola tenisa	Juni i juli	101	86 Učenici I – IX razreda
Turnir u fudbalu OŠ	April i maj	29 utakmica	220 Učenici I – IX razreda
Ljetni fudbalni kamp	Juni i juli	20	60 Učenici I – V razreda

Izvor: JU „Centar za sport i rekreaciju“ Sarajevo, Izvještaj o radu januar 2020.

U različitim projektima koje je implementirala JU „Centar za sport i rekreaciju“, a finansijski podržala Opština Centar učestvovalo je 351 djece predškolske dobi i 735 učenika osnovnih škola.

Kao osnovni problemi u analizi stanja školskog sporta, uočeno je sljedeće:

- nedovoljno razvijeni materijalno-tehnički uslovi za realizaciju školskog sporta;
- nedovoljan broj sportskih sekcija i drugih vannastavnih sportskih i rekreativnih aktivnosti u okviru školskog sporta;
- nedovoljno učešće učenika u vannastavnim sportskim i rekreativnim sekcijama u okviru osnovnih i srednjih škola;
- nedovoljno razvijena institucionalna saradnja odnosno veza između škola i organizacija u oblasti sporta.

Takmičarski sport

Adekvatno razvijen sistem takmičarskog i vrhunskog sporta predstavlja osnovnu svrhu modernog sporta uopšte. Takmičarski sport na području Opštine Centar predstavljaju sportski klubovi, sportski savezi i udruženja iz olimpijskih i neolimpijskih sportova.

Cilj unaprjeđenja kvaliteta sporta na području Opštine Centar je svakako i povećanje broja vrhunskih sportista i sportistkinja. Budući da ne postoji jedinstven registar vrhunskih sportista i sportistkinja, preporuka je da se u saradnji sa sportskim organizacijama formira lista perspektivnih sportista i sportistkinja (za koju se prethodno potrebno definisati pravila i kriterije). Nužno je uspostaviti sistem pružanju podrške vrhunskim i perspektivnim sportistima i sportistkinjama, odnosno klubovima koji s njima rade. Stručno osposobljeni i visoko obrazovani treneri u radu s talentovanim sportistima i sportistkinjama su preduslov da talentovano dijete ostane u sportu te da u fazi najsenzibilnijeg motoričkog razvoja provodi primjeren sportski program.

Sportska rekreacija

Sportska rekreacija obuhvata stanovništvo svih dobi, koji provodeći određenu tjelesnu aktivnost brinu o svojim psihofizičkim sposobnostima, a time doprinose zdravlju u širem smislu jer se tjelesnim vježbanjem, kretanjem i sportskim aktivnostima omogućuje kvalitetan razvoj i održavanje sposobnosti na optimalnom nivou tokom života. Zbog toga je izuzetno važno u što ranijoj životnoj dobi usvojiti navike redovne tjelesne aktivnosti.

Službenih podataka o učešću stanovništva u više ili manje kontinuiranim sportsko-rekreacionim aktivnostima nema, tako da nije moguće precizno procijeniti ukupan broj građana koji učestvuju u sportskoj rekreaciji.

Iako je analizom ustanovljena relativno pozitivna slika stanja sportske rekreacije u gradu, ona se ipak ne odvija sistemski već su te aktivnosti disperzirane u mnoštvu međusobno nepovezanih interesnih grupa i organizatora.

Sistem bi mogao ojačati objedinjavanjem interesnih grupa u procesu organizovanja sportsko-rekreacijskih aktivnosti te usklađivanja programa i mogućesti na području

Aktivnost žena u sportu i rekreaciji

U savremenim društvima se po pitanju žena u sportu pristupa s pozicije nužnosti uključivanja što većeg broja žena, djevojaka i djevojčica u sport i sportske aktivnosti. Međunarodni olimpijski odbor povećano učešće žena u sportu proglasio je jednim od važnih ciljeva olimpizma: „Međunarodni olimpijski odbor snažno potiče promociju žena u sportu na svim nivoima i u svim strukturama, posebno u upravljačkim tijelima nacionalnih i međunarodnih sportskih organizacija s vizijom striktno primjene principa jednakosti muškaraca i žena.“ (Olimpijska povelja, čl. 2., st. 5.). U Bijeloj knjizi napominje se kako će Evropska komisija podsticati promicanje ravnopravnosti polova u svim svojim aktivnostima vezanima za sport.

U strateškom dokumentu „Rodno odgovorna budžetska analiza i Akcioni plan za rodno odgovorno budžetiranje u nevladinom sektoru i sektoru sporta Opštine Centar 2016. – 2018. godine definisani su sljedeći ciljevi i mjere u oblasti aktivnosti žena u sportu i rekreaciji:

- Povećanje svijesti o učešću žena u sportu: osnovati radnu grupu radi prikupljanja podataka o ženama i djevojčicama u sektoru sporta te osmisliti i implementirati ciljanu medijsku kampanju za podizanje svijesti o učešću žena/djevojčica u sportu;
- Povećanje mogućnosti žena za učešće u sportu: kreirati programe podrške za učešće žena i djevojčica u sportskim aktivnostima te kreirati programe podrške za kreiranje i podršku ženskim sportskim klubovima;
- Jačanje sportova unutar FIS kompleksa sportskih dvorana: finansiranje dvoranskih sportova unutar sportskog kompleksa FIS-a i jačanje „ženskih sportskih organizacija“ kroz favoriziranje „ženskih sportova“ u omjeru 60:40 naspram „muških sportova“.

U cilju promocije jednakosti i podsticanja veće participacije žena u sportu i rekreaciji na području Opštine Centar, potrebno je:

- podsticati žene na bavljenje sportom u sportovima i disciplinama koje se tradicionalno smatraju muškim sportovima i disciplinama;
- podsticati osnivanje većeg broja ženskih sportskih klubova - propisati posebne stimulatívne mjere finansiranja ženskoga sporta i ženskih sportskih klubova;
- izraditi programe uključivanja većega broja djevojčica i djevojaka u vannastavne sportske aktivnosti;
- povećati broj žena koje obavljaju trenerske i ostale stručne poslove u sportu.

Sport osoba s invaliditetom

Osobe kod kojih su kretanje, sensorika i aktivnost ograničeni, odnosno osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, intelektualna ili čulna oštećenja, u većini slučajeva nisu u mogućnosti da se uključe u redovne sportske sadržaje koje nude sportski klubovi. **Potreba za poboljšanjem zdravstvenog stanja putem tjelesnog vježbanja prisutna je i kod osoba s invaliditetom te je zadatak svakog društva/zajednice omogućiti im uključivanje u sportske sadržaje u što većem broju.** Na području Opštine Centar se već provode aktivnosti/projekti usmjereni na poboljšanje prilika za uključivanje osoba s invaliditetom u sport. **Onima koji se zbog specifičnosti svog invaliditeta ne mogu priključiti klasičnim sportskim organizacijama, omogućen je pristup u specijalizirane klubove i društva koji svojom tehničkom pristupačnošću i stručnim kadrovima omogućuju redovni rad i takmičenja.**

Sport osoba s invaliditetom su specifične sportske grane, koje za razliku od tzv. "standardnog" sporta **uključuju specijalizovan stručni kadar kao što su sportski asistenti, asistenti za korisnike invalidskih kolica, defektolozi, itd.** Sport osoba s invaliditetom ima veliku važnost u procesima inkluzije i poboljšanja kvaliteta života osoba s invaliditetom.

S obzirom na postojeće stanje, razvojne mjere trebale bi se fokusirati na afirmaciju sporta za osobe s invaliditetom, na školovanje stručnjaka za sport osoba s invaliditetom i na saradnju udruženja za osobe s fizičkim i intelektualnim poteškoćama sa sportskim klubovima. Bilo bi nužno posvetiti veću pažnju mladim osobama s invaliditetom da im se omogući i pruži prilika da odaberu i praktikuju na kvalitetan i siguran način sport po svojoj želji. Važno je sport i sport osoba s invaliditetom približiti i učiniti ravnopravnim na način da se uspostave mehanizmi za njihovo uključivanje u vrhunski i rekreativni sport. Manifestacije sportsko-rekreativnog sadržaja poželjno je organizovati na način da uključuju i osobe s invaliditetom, čime se povećava njihova društvena vidljivost i uključenost.

Sport i zdravstvena zaštita

Zdravstvena zaštita sportista obuhvata mjere zaštite i unapređenja fizičkog i mentalnog zdravlja u odnosu na njegovu sportsku, odnosno rekreativnu aktivnost. Zdravstvena zaštita treba pridonijeti unapređenju i održavanju stepena zdravlja, funkcionalnih, motoričkih i radnih sposobnosti, te psihičkom i socijalnom blagostanju, prevenciji ozljeda i oboljenja uzrokovanih rizičnim faktorima sporta, odnosno rekreacije, uključivanja sportista i građana u one oblike i stepene opterećenja koji su prilagođeni njihovim fiziološkim i psihičkim mogućnostima te zaštititi od rizika po zdravlje.

Ključni problemi koji su identifikovani u ovom segmentu razvoja sporta na području Opštine Centar su:

- nepostojanje zdravstvenog pregleda i sistemskog praćenja osoba koja nisu u sistemu takmičarskog i rekreativnog sporta
- nedovoljna uključenost sportskih nutricionista, psihologa, fizioterapeuta i ostalih zdravstvenih radnika u sport
- nekoordinirana saradnja između stručnog kadra u zdravstvu i sportu

U skladu s identifikovanim problemima, prioriteta djelovanja Opštine Centar u ovom segmentu razvoja sporta odnose se na intenziviranje saradnje između stručnih kadrova iz zdravstva i sporta, podsticanje planske saradnje između javnih zdravstvenih ustanova te sportskih organizacija/klubova te pružanje podrške programima/projekta koji će omogućiti odvijanje zdravstvenih pregleda i stvaranje sistema kontinuiranog praćenja zdravstvenog stanja osoba koje se bave sportsko-rekreativnim aktivnostima.

Stručni kadrovi u sportu

Osnovni kadrovi u sportu su stručni kadrovi (treneri, sportski instruktori, , animatori, sl.), a djeluju u cijeloj vertikali sporta, od rekreativnog do vrhunskog sporta..

Prema Zakonu o sportu KS, stručni poslovi u sportu su: a) planiranje i realizovanje sportskih aktivnosti djece i omladine, b) planiranje i realizovanje sportske obuke, c) planiranje i treniranje sportista, d) obučavanje građana u sportskim znanjima i vještinama, e) planiranje i realizovanje sportske rekreacije građana, f) dijagnosticiranje i provjera psihofizičkih i motoričkih sposobnosti učesnika, g) planiranje i izvođenje korektivne gimnastike, h) sprovođenje pravila u sportu, i) informatika u sportu, j) menadžment i marketing u sportu, k) naučno-istraživačke djelatnosti.

Ako se problemu trenera i stručnih kadrova u sportu ne pristupi planski, analitički i strateški, postoji opasnost da taj segment sistema postane ograničavajući faktor budućega razvoja sporta. Trener je osoba koja planira i programira, kontrolira i provodi sportski trening sa sportskom ekipom ili pojedinim sportašem. Komisija za sport bi trebala kreirati registar trenera i ostalih stručnih kadrova kao podlogu za organizovanje edukacija i usavršavanja kao i nadzor nad radom trenera.

Negativne pojave u sportu

Kada govorimo o negativnostima u sportu izdvajaju se nasilje u sportu i korištenje nedopuštenih sredstava/supstanci radi postizanja boljih sportskih rezultata (doping).

Aktivnosti u cilju sprečavanja nasilja na sportskim terenima su prvenstveno promotivne akcije koje će probuditi svijest građana o svim oblicima neodgovarajućeg ponašanja u sportskim objektima te jačanje prevencije i borbe protiv nasilja. Bijela knjiga o sportu Evropske komisije utvrđuje Plan prevencije, smanjenje svih oblika nasilja u sportu i povećanje sigurnosti na sportskim takmičenjima, obaveznu edukaciju djece i mladih o posljedicama nasilja u sportu, edukaciju navijača i navijačkih grupa o posljedicama nasilja u sportu, praćenje i analiziranje te preduzimanje mjera protiv nasilja na sportskim takmičenjima, predlaganje mjera o ponavljanim neredima i njihovo evidentiranje.

Sportisti su često u iskušenju da koriste zabranjena sredstva s ciljem postizanja boljih rezultata. Ta sredstva djeluju na povećanje mišićne snage i mase, otklanjaju umor, „maskiraju“ druga zabranjena sredstva prilikom testiranja, dovode do bržeg oporavka, ali imaju niz drugih efekata, vrlo često štetnih po zdravlje.

Primjena zabranjenih sredstava u suprotnosti je sa tjelesnim i mentalnim integritetom sportista, principima olimpizma te sportskom etikom. Poznatiji naziv za primjenu zabranjenih sredstava je doping i predstavlja jedan od najvećih problema u sportu.

Sport i turizam

Sport i turizam međuzavisne su društveno-ekonomske pojave. Sport i sportska takmičenja u savremenom turizmu nemaju samo ulogu posmatranja, nego su oni ujedno važan **sadržaj boravka u turističkoj destinaciji**, često i **glavni motiv za putovanje u određenu turističku destinaciju**.

Na turističkom tržištu sve češće se susreće pojam „sportski orijentisana putovanja“. Iz sportsko-rekreaciona funkcije u savremenom turizmu razvija se novi oblik turizma – sportski turizam. Prema preporukama UNWTO-a (2003) sportski turizam se definiše kao aktivnost sportista, osoba koje se sportom bave iz rekreativnih razloga, gledaoca i putnika/turista, koje preduzimaju u mjestima izvan njihovog uobičajenog mjesta boravka u periodu ne dužem od godine dana, radi učestvovanja u sportu, praćenju sporta i ostalog odmora motivisanog sportskim razlozima. „Sportski turisti“ su sportisti, osobe koje se sportom bave iz rekreativnih razloga, gledaoci i putnici.

Sportsko-rekreacijski turizam se manifestuje najčešće kroz tri oblika: takmičarski sportski turizam, zimski i ljetni sportsko-rekreacijski turizam. Takmičarski sportski turizam podrazumijeva sva putovanja radi sudjelovanja u određenim sportskim takmičenjima, od domaćih do međunarodnih - Velik broj ljudi putuje na sportske događaje koji izazivaju poseban osjećaj „biti prisutan“. Učesnici ovog oblika sportskog turizma su sportisti, treneri, pomoćno osoblje te gledaoci sportskih događaja, a posebno mediji. Zimski sportsko-rekreacijski turizam predstavlja aktivnosti koje se prvenstveno provode u planinskim zimskim centrima. Najčešće aktivnosti su na snijegu i ledu: skijanje, skijaško trčanje, klizanje, igre, planinarenje, šetnje i dr. Učesnici ljetnog sportsko-rekreacijskog turizma su sportisti i rekreativci koji se žele baviti određenim sportsko-rekreacionim aktivnostima na svom odmoru. Ovaj oblik sportsko-rekreacijskog turizma provodi se na odmoru u destinacijama kroz sportsko-rekreaciona aktivnosti: plivanje, jedrenje, veslanje, ronjenje, a u planinskim predjelima planinarstvo, hodanje, biciklizam i slične aktivnosti.

5.4. Dodjela sredstava organizacijama civilnog društva/OCD

Opštinsko vijeće Centar je 2018. Godine usvojilo Odluku o načinu odabira projekata nevladinih organizacija po LOD metodologiji („Službene novine Kantona Sarajevo“ broj 10/18), što svakako predstavlja jasno opredjeljenje i stav donosioca odluka u Opštini Centar da se unaprijedi transparentno finansiranje projekata civilnog društva i u konačnici saradnja s civilnim društvom.

SPISAK OCD KOJE SU DOBILE PODRŠKU PUTEM JAVNOG POZIVA U 2019. GODINI

RB	UDRUŽENJA ILI FONDACIJE	NAZIV PROJEKTA
1.	UDRUŽENJE „IDEA“	„Škola preduzetništva Opštine Centar“
2.	CENTAR ZA RAZVOJ OMLADINSKOG AKTIVIZMA „CROA“	„Vršnjačko nasilje – NEMA ŠANSE“
3.	UDRUŽENJE „NYGEA“	„Mladi jačaju aktivizam“
4.	UDRUŽENJE ZA PODRŠKU OBRAZOVANJA, ODGOJA, KULTURE I TRADICIJE „BAJKA“	„Peti festival bajke“
5.	UDRUŽENJE INSPIRACIJA	„Sazlijska praksa sviranja sevdalinki u BiH“
6.	UDRUŽENJE ZA OČUVANJE KULTURNOG NASLIJEĐA I TRADICIJE SAHAN	„Tandem plus-tradicija za budućnost“
7.	UDRUŽENJE OBALA ART CENTAR	„Promocija i afirmacija kulturno-istorijskog naslijeđa BiH-SARAJEVOREBORN“
8.	FONDACIJA CURE	„Mapiranje prava i potreba samohranih roditelja i jednoroditeljskih zajednica u Opštini Centar“
9.	UDRUŽENJE ZA PODRŠKU PORODICAMA SA DJECOM I OSOBAMA SA POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU COLIBRI	„Colibri – note u bojama“
10.	UDRUŽENJE PLIVAČKI KLUB „SPID“ SARAJEVO	„Hidroterapija za osobe treće životne dobi“
11.	UDRUŽENJE CIVILNIH ŽRTAVA RATA OPŠTINE CENTAR	„Unaprijedi svoj život sopstvenim doprinosom“
12.	UDRUŽENJE ŽIVOT SA DOWN SINDROMOM F BiH	„Odgovorno roditeljstvo, temelj kvalitetnog uključivanja djece sa Down sindromom“
13.	UDRUŽENJE OBOLJELIH OD MORBUSCHRONA I ULCERALNOG COLITISA U BiH	„Za život“
14.	UDRUŽENJE PORODICA DJECE I OSOBA S POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU DAJTE NAM ŠANSU	„Inkluzija kao društveni imperativ“
15.	UDRUŽENJE ZA PODRŠKU I EDUKACIJU ŽENA I MLADIH MOSTOVI	„Poteškoće u razvoju. Intervencija-podrška roditeljima i nastavnicima“
16.	MERHAMET MDD	„U kući je najbolje“
17.	UDRUŽENJE ZA PODRŠKU OSOBAMA SA INTELEKTUALNIM TEŠKOĆAMA NA PODRUČJU KANTONA SARAJEVO „OAZA“	„Jačanje kompetencija za samostalan život osoba sa intelektualnim teškoćama“
18.	UDRUŽENJE „MOMENTUM“	„POKRENI SE – za zdravo i aktivno starenje“
19.	UDRUŽENJE GRAĐANA PLANINARSKO DRUŠTVO SKAKAVAC	„Skakavac Trail 2019.“
20.	UDRUŽENJE GRAĐANA SPORTSKOG DRUŠTVA SLIJEPIH I SLABOVIDNIH KANTONA SARAJEVO	„Unapređenje psihofizičke kondicije slijepih osoba kroz sport“
21.	UDRUŽENJE ZA PODRŠKU DJECI/OSOBAMA S TEŠKOĆAMA SLUHA I GOVORA EHO	„Sport za sve!“
22.	UDRUŽENJE JUDO KLUB OLIMP	„POKRENI SE –Olimpova škola Judo-a i besplatni kurs samoodbrane“
23.	UDRUŽENJE „ZAJEDNO SMO JEDNO“	„Trka/šetnja za ozdravljenje i paketići prve pomoći“
24.	SPORTSKO UDRUŽENJE OSOBA SA DIJABETESOM DiaBiH	„Slatka škola sporta“
25.	GEOGRAFSKO DRUŠTVO U F BiH	„Mapiranje i valorizacija biciklističkih i planinarskih staza na području Opštine Centar“
26.	UDRUŽENJE SKIJAŠKI KLUB IGMAN	„Obuka Nordijskog skijanja za učenike OŠ Opštine Centar“

SPISAK ORGANIZACIJA KOJE SU DOBILE SREDSTVA PO JAVNOM POZIVU „PODRŠKA AKTIVIZMU MLADIH“ U 2019. GODINI

RB	Korisnik	P1
1. 336	UDRUŽENJE „ASOCIJACIJA STUDENATA ARHITEKTURE“ SARAJEVO	Učešće 14 studenata Arhitektonskog fakulteta na radionici IEK univerziteta u Štutgartu.
2. 337	ASOCIJACIJA STUDENATA GRAĐEVINSKOG FAKULTETA	Asocijacija studenata Građevinskog fakulteta obratila se za pomoć u prikupljanju sredstava za odlazak studenata na takmičenje „Građevinijada 2019“ koje se održava u periodu od 30.04.-04.05.2019. u Budvi, Crna Gora.
3. 339	UDRUŽENJE STUDENATA ELEKTROTEHNIČKOG FAKULTETA „STELEKS“ SARAJEVO	Finansiranje odlaska studenata na međunarodno takmičenje u znanju i sportu „Stem Games“ u u Poreč, Republika Hrvatska.
4. 344	VIJEĆE STUDENATA MAŠINSKOG FAKULTETA „MAŠINAC“	Odlazaka na međunarodno takmičenje u znanju i sportu u Crnoj Gori – Bečići.
5. 345	ASOCIJACIJA STUDENATA VETERINARSKOG FAKULTETA	Odlazak studenata na edukativno-sportsko takmičenje „Humanijada 2019“ u Poreču.
6. 346	UDRUŽENJE STUDENATA MEDICINE U BIH „BOHEMSA“	Odlazak studenata na Generalnu skupštinu IFSA 2019. U Tajvan.
7. 347	EVROPSKO UDRUŽENJE STUDENATA PRAVA- ELSA SARAJEVO	Odlazak studenata na regionalno takmičenje u simulaciji suđenja iz ljudskih prava u Banja Luci od 17.-20.05.2019.
8. 349	UDRUŽENJE ODRED IZVIĐAČA PRVA BOŠNJAČKA GIMNAZIJA SARAJEVO	ZA učešće na takmičenjima i ljetnim školama

NAPOMENA: Opština Centar Sarajevo je raspisala javni poziv 26.2.2020. organizacijama civilnog društva/nevladinim organizacijama za predaju prijedloga projekata koji su trebali biti finansirani/sufinansirani iz Budžeta Opštine Centar Sarajevo u 2020. Godini.

Međutim, usljed stanja izazvanog pojavom pandemije virusa COVID-19 Javni poziv je poništen dana 19.03.2020. godine, te su planirana sredstva u ovu svrhu preusmjerena za ublažavanje ekonomskih i drugih posljedica pandemije.

5.5. Socijalna zaštita

5.5.1. KORISNICI SOCIJALNE ZAŠTITE

Korisnikom socijalne zaštite smatra se svaka osoba koja je u toku izvještajne godine jednom ili više puta koristila određene oblike i mjere socijalne zaštite i usluge socijalnog rada.

Korisnici su razvrstani u dvije osnovne dobne grupe – **maloljetni i punoljetni korisnici**.

MALOLJETNI KORISNICI

Maloljetnici ugroženi porodičnom situacijom

Bez oba roditelja – djeca i omladina čija su oba roditelja umrla.

Nepoznatih roditelja – djeca i omladina roditelja čiji se identitet ne može utvrditi.

Napušteni od roditelja – djeca i omladina čiji su roditelji poznati i poznatog boravišta, ali su djecu napustili i odbijaju da se o njima staraju, kao i djeca poznatih roditelja nepoznatog boravišta i ostali slučajevi napuštanja djece od strane roditelja.

Djeca roditelja spriječenih da obavljaju roditeljsku dužnost uslijed izdržavanja kazne, dužeg liječenja u stacionaru, teškog hroničnog oboljenja, privremenog rada u inostranstvu, lišavanja poslovne sposobnosti i sl.

Djeca roditelja lišenih roditeljskih prava – djeca i omladina čijim je roditeljima odlukom suda oduzeto roditeljsko pravo. U ovu kategoriju spadaju i slučajevi kada je samo jednom od roditelja oduzeto roditeljsko pravo.

Iz materijalno ugroženih porodica – djeca i omladina čiji roditelji nemaju ni minimalnih materijalnih i socijalnih uslova za podizanje djece, kao što su osobe bez stalnog izvora prihoda, s minimalnim prihodima po članu domaćinstva, nezaposlene osobe, osobe s neriješenim stambenim pitanjima.

Iz porodica s poremećenim porodičnim odnosima – djeca i omladina koja žive u porodicama u kojima postoje konfliktne situacije između pojedinih članova, svađe, grubosti, tuče, zlostavljanje, odsustvo emocionalnih veza i trajna neusklađenost odnosa, asocijalno, patološko i kriminalno ponašanje članova porodice (skitnja, kriminal, prostitucija, upotreba alkohola i droge, itd.) kao i nebriga roditelja.

Ostali maloljetnici ugroženi porodičnom situacijom – djeca samohranih roditelja, vanbračna djeca, djeca s neriješenim materijalnim, stambenim i drugim pitanjima.

Maloljetnici ometeni u fizičkom i psihičkom razvoju

Maloljetnicima ometenim u fizičkom razvoju se smatraju djeca i omladina s oštećenjem vida, sluha, s poremećajima u govoru i glasu, fizički invalidna kao i osobe višestruko ometene u razvoju.

Maloljetnicima ometenim u psihičkom razvoju se smatraju djeca i omladina koja su ometena u psihičkom razvoju, a razvrstana su prema važećim propisima o razvrstavanju i evidenciji ovih osoba.

Maloljetnici s poremećajima u ponašanju i ličnosti

S asocijalnim ponašanjem – djeca i omladina sklona skitnji, besposličanju, bježanju od kuće, nedoličnom ponašanju, prostituciji, upotrebi alkohola, prevarama i sl.

Maloljetni prestupnici ispod 14 godina – djeca i omladina koja su izvršila prekršaj ili krivično djelo, a krivično su neodgovorna zbog uzrasta, kao i maloljetni narkomani.

Psihički bolesne osobe

Maloljetne osobe sklone raznim psihičkim oboljenjima.

Maloljetni korisnici u stanju različitih socijalno – zaštitnih potreba

Bez specifične kategorije – djeca i omladina koja se ne mogu uvesti ni u jednu od navedenih kategorija, zdravstveno neosigurana djeca i omladina, kao i djeca i omladina kojima se pruža pomoć u ostvarivanju određenih prava.

PUNOLJETNI KORISNICI

Korisnici subvencioniranja troškova (stanarine, grijanja, sahrane)

Fizički i psihički ometeni

Sa oštećenim vidom – odrasle slijepce i slabovidne osobe.

Sa oštećenim sluhom – odrasle gluhe i nagluhe osobe.

Fizički invalidni – odrasle osobe kod kojih je oboljenje trajno, zbog čega im je bitno smanjena radna sposobnost.

Mentalno nedovoljno razvijene osobe – odrasle osobe teško, teže, umjereno i lako mentalno zaostale.

Ostale invalidne osobe – odrasle osobe s ostalim fizičkim oštećenjima, nesposobne za rad i neosigurane po drugom osnovu, zatim odrasli distrofičari, osobe s posljedicama cerebralne paralize, osobe s više smetnji, osobe s poremećajima u ponašanju i slično.

Sa kombinovanim smetnjama – osobe kod kojih je medicinski utvrđena neka od psihičkih ili nervnih bolesti (neurotičari, psihotičari, epileptičari) i sl.

Osobe društveno neprihvatljivog ponašanja Osobe s asocijalnim ponašanjem (skitnja, prosjačenje, prostitucija, osobe sklone vršenju krivičnih djela i prekršaja, upotrebi alkohola, narkomanija).

Psihički bolesne osobe

Osobe sklone raznim psihičkim oboljenjima.

Osobe koje nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje, materijalno neosigurane Materijalno neosigurane osobe su osobe koje su sposobne za rad, ali nemaju sredstava za život, niti ih po drugom osnovu mogu obezbjediti i mlađe su od 65 godina (muškarci) odnosno 60 godina (žene). **Osobe nesposobne za rad** su osobe potpuno i trajno nesposobne za rad, bez sredstava za život, a mlađe su od 65 godina (muškarci) odnosno 60 godina (žene).

Stare osobe bez porodičnog staranja su osobe koje nemaju djece ni drugih bližih srodnika koji su dužni da se o njima staraju kao i osobe bez sredstava za život (bez imovine, ili bilo kakvih drugih redovnih prihoda kao i osobe koje posjeduju imanje ali zbog starosti ili slabosti nisu u mogućnosti da isto obrađuju i obezbijede sredstva za život.

Hronično bolesne su slijepce, psihički oboljele, fizički invalidne i hronično oboljele osobe.

Bez specifične kategorije (ostali)

Osobe s porodičnim problemima, osobe u brakorazvodnom sporu i ostale osobe bez specifične kategorije.

OBLICI, MJERE I USLUGE SOCIJALNE ZAŠTITE

Oblici socijalne zaštite

Starateljstvo je oblik zaštite maloljetnih osoba bez roditeljskog staranja i punoljetnih osoba koje nisu sposobne, ili koje nisu u mogućnosti starati se o sebi, svojim pravima, interesima i obavezama.

Usvojenje podrazumijeva slučajevu zakonskog usvojenja. To je poseban oblik porodično-pravne zaštite djece bez roditelja ili odgovarajućeg roditeljskog staranja, kojim se zasniva roditeljski, odnosno srodnički odnos.

Usvojiti se može samo maloljetna osoba. Usvojenje može biti potpuno ili nepotpuno.

Smještaj u ustanove

Predškolske ustanove – podrazumijeva one slučajevu kada se troškovi smještaja i boravka osiguravaju iz sredstava socijalne ili dječje zaštite.

Smještaj u ustanove socijalne zaštite podrazumijeva smještaj maloljetnih i punoljetnih korisnika u odgovarajuće ustanove socijalne zaštite: dječji domovi, domovi za dojenčad i malu djecu, za djecu ometenu u razvoju, za odgojno zapuštenu djecu i omladinu, domovi za stare i iznemogle, za penzionere, kao i domovi za odrasle invalidne osobe i prihvatne stanice za maloljetne i punoljetne osobe.

Smještaj u drugu porodicu podrazumijeva osiguravanje stanovanja, ishrane, odgoja i brige u porodici u koju se smještaju osobe u stanju socijalne potrebe (djeca, odrasli, ostarjeli).

Smještaj u učenički ili studentski dom, smještaj u ustanovu za djecu bez roditeljskog staranja, smještaj u ustanovu za rehabilitaciju i zaštitu, smještaj u druge ustanove socijalne zaštite kao i smještaj u dom za stare osobe su, takođe, vidovi smještaja u ustanove u okviru oblika socijalne zaštite.

Mjere socijalne zaštite

Mjere prema maloljetnicima podrazumijevaju angažovanje centra za socijalni rad na sprovođenju odgojnih mjera koje je sud izrekao kao i mjera koje centar preduzima na osnovu svoje odluke.

Upućivanje na školovanje i osposobljavanje podrazumijeva angažovanje centra za socijalni rad oko uključivanja na redovno školovanje maloljetnih korisnika socijalne zaštite koji su napustili školu ili nisu bili obuhvaćeni redovnim školovanjem, kao i uključivanje djece i omladine ometene u razvoju na specijalno obrazovanje.

Ostale mjere podrazumijevaju slučajeve pružanja savjeta u vezi s odgojnim i razvojnim problemima djece, osiguravanja ljetovanja i oporavka iz sredstava socijalne zaštite, regulisanja zdravstvene zaštite neosiguranih osoba i sl.

Pomoć za osposobljavanje i privređivanje podrazumijeva zasnivanje radnog odnosa osoba u stanju socijalne potrebe angažovanjem centra za socijalni rad na pripremi kolektiva da prihvati tu osobu kao i rad s osobom u cilju uspješnog uključivanja u kolektiv. Ovdje se podrazumijeva i zasnivanje radnog odnosa na određeno vrijeme u «kućnoj» radinosti, raznim servisima i sl., kao i zapošljavanje invalidnih osoba u zaštitnim radionicama.

Pomoć za rehabilitaciju podrazumijeva novčana davanja u cilju uključivanja na osposobljavanje za rad ili profesionalnu rehabilitaciju djece i omladine ometene u psihičkom ili fizičkom razvoju kao i odraslih invalidnih osoba, a na teret sredstava centara za socijalni rad odnosno službi socijalne zaštite.

Novčane pomoći

Stalna novčana pomoć podrazumijeva novčana davanja koja osiguravaju centri za socijalni rad ili općinski centri za socijalni rad, a koja su jedini ili dopunski izvor sredstava za zadovoljavanje životnih potreba osoba u stanju socijalnih potreba.

Jednokratna novčana pomoć isplaćuje se najviše dva puta godišnje za domaćinstvo i ne može iznositi više od ukupno pet iznosa novčane pomoći utvrđene zakonom, osim u slučajevima kada je zbog posebnih okolnosti potrebno odobriti veći iznos o čemu odlučuje rukovodilac organa koji utvrđuje ovo pravo.

Dodatak za tuđu njegu podrazumijeva poseban novčani dodatak osobama kojima je potrebna pomoć druge osobe u zadovoljavanju njihovih egzistencijalnih potreba.

Ostali oblici zaštite i usluga

Razvrstavanje na osnovu dijagnoza podrazumijeva slučajeve kada nadležni organ izvrši razvrstavanje djece ometene u psihičkom i fizičkom razvoju.

Pomoć u ostvarivanju određenih prava podrazumijeva slučajeve pomoći oko regulisanja penzije, alimentacije.

Pomoć u rješavanju pitanja djece razvedenih ili roditelja u brakorazvodnom sporu podrazumijeva davanje mišljenja i prijedloga sudu kome treba povjeriti dijete na čuvanje i odgoj nakon razvoda braka roditelja u slučajevima kada se roditelji nisu sporazumjeli.

Njega i druge usluge u stanu podrazumijevaju pružanje zdravstvene njege u kući teže i teško hronično bolesnim, nepokretnim i drugim bolesnim osobama, bez obzira na njihovo materijalno stanje.

Pomoć u sređivanju bračnih i porodičnih odnosa po pravilu se sprovodi primjenom metoda savjetovanja i davanja stručnih mišljenja socio-psihološkog, pedagoškog, pravnog ili drugog karaktera. Ovdje spadaju i pitanja regulisanja viđanja djece sa roditeljima za vrijeme i poslije razvoda braka, pitanja priznavanja očinstva i slično.

Ostale usluge su stručne ekspertize, pisani izvještaji, posredovanja kod drugih institucija u cilju osiguravanja odgovarajuće pomoći kao i pomoći za ishranu, odjeću, obuću, ogrjev i sl.

USTANOVE SOCIJALNE ZAŠTITE

Domovi za djecu i omladinu bez roditeljskog staranja osiguravaju privremeno ili trajno zbrinjavanje, ishranu, zdravstvenu zaštitu, odgajanje, obrazovanje i trajno osposobljavanje djece i omladine kojoj je potreban ovakav oblik zaštite.

Ustanove socijalne zaštite za invalidnu djecu, omladinu i odrasle ometene u razvoju osiguravaju u zavisnosti od vrste i stepena oštećenja, privremeni ili trajni smještaj, njegu, odgajanje, obrazovanje i osposobljavanje za rad pod posebnim uslovima.

Ustanove socijalne zaštite za odrasle invalidne osobe su preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju koja osiguravaju stručno osposobljavanje i zapošljavanje osoba s umanjenim radnim sposobnostima. Zaposleni u ovim preduzećima su invalidne osobe koje mogu raditi u preduzeću ili kod kuće i rehabilitanti – invalidne osobe koje se nalaze na osposobljavanju ili prekvalifikaciji.

Ustanove socijalne zaštite za odrasle osobe su domovi za penzionere i druge odrasle osobe

- socijalno-gerijatrijski centri koji osiguravaju privremeni ili trajni smještaj, ishranu, njegu i zdravstvenu zaštitu odraslim osobama koje su bez sredstava za život, bez porodičnog staranja, ometene u psihičkom ili fizičkom razvoju i uslijed toga nesposobne za samostalan život, a i bez uslova da im se osigura odgovarajuća njega i pomoć u sopstvenoj porodici

Broj korisnika socijalna zaštita Opština Centar

Rb	ZAKONSKA PRAVA (novembar 2020.)	BROJ KORISNIKA
1.	Zdravstvena zaštita	316
2.	Porodijska naknada ženi – majci koja je u radnom odnosu	290
3.	Porodijska naknada ženi – majci koja nije u radnom odnosu	153
4.	Jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta	2
5.	Prehrana djeteta do 6 mjeseci	2
6.	porodična invalidnina civilnih žrtava rata	142
7.	Lična invalidnina civilnih žrtava rata	238
8.	Dodatak za djecu	485
9.	Troškovi boravka djece u predškolskim ustanovama	Služba utvrđuje pravo u prvom stepenu, broj korisnika se nalazi u evidenciji kantonalnog Ministarstva za rad i socijalnu politiku
10.	Pravo na status raseljene osobe	Status utvrđen za 243 raseljena lica
	UKUPNO:	1.871 KORISNIK
11.	PRAVA PO INTERNIM PRAVILNICIMA (januar – novembar 2020)	
12.	Jednokratna novčana pomoć	400 domaćinstava
13.	Troškovi smještaja	25
14.	Sahrana/dženaza	1
15.	Užina učenicima u stanju soc. potrebe	481
16.	Troškovi liječenja socijalno ugroženih kategorija	102
17.	Nabavka lijekova penzionerima	386
18.	Stalna novčana pomoć za penzionere i lica preko 60 godina	425
19.	Jednokratna pomoć za porodilje	466
20.	COVID – pomoć penzionerima	466
21.	COVID – pomoć nezaposlenima	228
22.	Sufinansiranje troškova vantjelesne oplodnje	30
23.	Sanacija individualnih stambenih objekata	1
24.	Sufinansiranje troškova nabavke ortopedskih pomagala	2
25.	Sredstva za održivi povratak	11
	UKUPNO:	3.024 KORISNIKA

Lokalna zajednica odnosno nadležna služba za socijalnu zaštitu provodi utvrđenu politiku u izvršavanju zakona i drugih propisa iz oblasti zaštite civilnih žrtava rata, zaštite porodice sa djecom, zaštite raseljenih osoba- prognanika i izbjeglica - povratnika u cilju stvaranja kvalitetnih uslova življenja i potpunog ostvarivanja prava i slobode građana i to kroz prvostepene postupke rješavanja po podnesenim zahtjevima i službenoj dužnosti za:

- Pravo na zdravstvenu zaštitu raseljenih osoba – prognanika, civilnih žrtava rata i djeci korisnika dodatka na djecu koji ovo pravo ne ostvaruju po drugom osnovu, osobama starijim od 65 godina, licima u stanju socijalne potrebe, djeci do polaska u školu,
- pravo na porodijske naknade
- pravo na jednokratnu pomoć za opremu novorođenog djeteta,
- pravo na prehranu djeteta do 6 mjeseci ili dodatna ishrana za majke dojilje,
- pravo na ličnu ili porodičnu invalidnu ČŽR,
- pravo na dodatak za djecu,
- pravo na subvencioniranje troškova boravka djece u predškolskim ustanovama,
- priznavanje i ukidanje statusa raseljenim osobama - prognanicima.

Naprijed navedena prava finansiraju se iz Budžeta viših nivoa vlasti (kantonalnog i federalnog), izuzev zdravstvene zaštite za osobe u stanju socijalne potrebe koja se za korisnike kojima je utvrđeno to pravo finansira iz Budžeta opštine.

Nadalje je, na osnovu normativnih akata donesenih od strane opštinskog načelnika **utvrđen dodatni sistem socijalne zaštite za građane sa područja opštine Centar te se iz opštinskog Budžeta finansiraju;**

- pomoć osobama u vidu novčanih sredstava za nabavku neophodnih medikamenata i participaciju u liječenju osoba oboljelih od leukemije, hepatitis B i C i drugih teških hroničnih bolesti,
- dodjela jednokratne novčane pomoći licima koja su u stanju socijalne potrebe,
- plaćanje troškova liječenja u zemlji ili inozemstvu za lica čija oboljenja zahtijevaju operativni zahvat ili dugotrajnu terapiju (urgentne socijalne pomoći);
- pomoć u plaćanju užine učenicima osnovnih škola sa područja Opštine Centar Sarajevo čiji se roditelji nalaze u stanju socijalne potrebe;
- plaćanje troškova smještaja za socijalno ugrožene porodice koje nemaju riješeno stambeno pitanje i ne mogu ga ni po kom osnovu riješiti i za lica koja se nađu u stanju socijalne potrebe zbog dejstva elementarnih nepogoda;
- pomoć u sanaciji oštećenih stambenih jedinica socijalno-ugroženim porodicama,
- pomoć u participaciji nabavke hljeba i mlijeka socijalno ugroženim penzionerima;
- pomoć u participaciji nabavke hljeba i mlijeka za lica preko 60 godina bez prihoda,
- pomoć u plaćanju troškova ukopa socijalno ugroženih lica;
- novčana pomoć za kupovinu lijekova penzionerima sa područja Opštine Centar Sarajevo,
- učešće u implementaciji projekta izgradnje zgrade kolektivnog stanovanja za rješavanje problema interno raseljenih lica;
- uklanjanje arhitektonskih barijera i prilagođavanje uslovima života invalidnih osoba i nabavka ortopedskih pomagala te prilagođavanje motornih vozila/komandi potrebama invalidnih lica,
- pomoć u radu zdravstvenim ustanovama i drugim nivoima vlasti i neprofitnim organizacijama i Kantonalne Javne ustanove;
- jednokratna novčana pomoć porodiljama;
- socijalna pomoć za sufinansiranje vantjelesne oplodnje.

5.6. Borci

Propisi kojima se uređuje način i postupak ostvarivanja prava porodica šehida, poginulih, nestalih, umrlih i demobiliziranih branilaca, ratnih vojnih invalida i lica zaslužnih u odbrambeno-oslobodilačkom ratu kao i druga pitanja iz oblasti boračko-invalidske zaštite su:

- Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH“, broj: 33/04, 56/05, 70/07, 9/10 i 90/17) i prateće instrukcije,
- Zakon o dopunskim pravima boraca-branitelja Bosne i Hercegovine („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 18/21 Novi Prečišćeni tekst), kao i prateće odluke i instrukcije,
- Zakona o pravima demobiliziranih branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine FBiH“ broj: 54/19), kao i prateća instrukcija,
- Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica i Uputstvo o utvrđivanju prihodovnog cenzusa i prihodovnog praga za korisnike prava po osnovu ratnih priznanja i odlikovanja („Službene novine Federacije BiH“, broj: 70/05,61/06, 9/10 i 25/10),
- Odluka o uslovima i načinu ostvarivanja mjesečne novčane naknade pripadnika oružanih snaga BiH - dobitnika najvećih ratnih odlikovanja i priznanja („Službene novine Federacije BiH“, broj 16/04),
- Zakon o upravnom postupku („Službene novine Federacije BiH“ broj: 2/98 i 48/99),
- Odluka o legalizaciji građevina izgrađenih bez odobrenja za građenje i građevina privremenog karaktera i prateće instrukcije („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 6/06, 18/07, 18/08, 35/12 i 51/15),
- Odluka o kriterijima jednokratne novčane pomoći boračkoj populaciji („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 21/05, 20/08 i 7/16),
- Pravilnik o raspodjeli sredstava za dodjelu novčane pomoći RVI 100%,90%, i 80% korisnicima tuđe njege i pomoći broj:09-41-8/16 od 02.06.2016. godine.
- Naredba o primjeni novih iznosa za određivanje visine mjesečnih novčanih primanja za ličnu i porodičnu invalidninu Federalnog Ministarstva za pitanje boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata broj: 04-11-1812-1/20 od 09.09.2020. godine.

5.6.1. OPŠTINA CENTAR U OKVIRU SVOJE NADLEŽNOSTI OSIGURAVA:

- ostvarivanje osnovnih prava porodica šehida i poginulih boraca i ratnih vojnih invalida,
- ostvarivanje dopunskih prava boraca – branitelja Bosne i Hercegovine,
- ostvarivanje prava na novčanu egzistencijalnu naknadu do 57 godina (Kantonalni Zakon),
- ostvarivanje prava na novčanu egzistencijalnu naknadu preko 57 godina (Federalni Zakon)
- ostvarivanje prava na jednokratnu novčanu pomoć putem Komisije za boračka pitanja a na osnovu Odluke o kriterijima jednokratne novčane pomoći boračkoj populaciji i isplata novčane pomoći ratnim vojnim invalidima, korisnicima prava na tuđu njegu i pomoć od strane drugog lica na osnovu pravilnik o raspodjeli sredstava za dodjelu novčane pomoći RVI 100%,90%, i 80% korisnicima tuđe njege i pomoći.
- realizaciju planiranih aktivnosti Budžetom kojima je cilj zaštita i rješavanje problema boračke populacije i trajno očuvanje uspomene na šehide i poginule borce.

OSTVARIVANJE OSNOVNIH PRAVA PORODICA ŠEHIDA I POGINULIH BORACA I RATNIH VOJNIH INVALIDA

Zakonom o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH“ broj: 22/84, 56/05, 70/08, 9/10 i 90/17) uređuje se: uslovi, način i postupak za ostvarivanje prava porodica šehida, članova porodica poginulih, umrlih i nestalih branilaca, ratnih vojnih invalida i demobiliziranih branilaca, lica zaslužnih u odbrambeno-oslobodilačkom ratu kao i druga pitanja iz oblasti boračko-invalidske zaštite. Promjene u broju korisnika posljedica su čestih preseljenja korisnika, te periodičnih dolazaka korisnika koji se nalaze u inostranstvu.

Kao korisnici prava po osnovu boračko-invalidske zaštite podrazumijevaju se nosioci prava, čiji se broj utvrđuje na osnovu spiska korisnika kojima se obračunavaju mjesečna primanja, a koji je identičan broju uputnica za isplatu.

Prema ostvarenim pravima, evidentirana je slijedeća struktura korisnika:

- Broj korisnika koji je evidentiran za obračun primanja sa decembrom **2020.** godine je **1775** od čega je **989** korisnika lične invalidnine i **786** korisnika porodične invalidnine. Navedeni broj se odnosi samo na nosioce prava na koje glasi obračun. Napominjemo da pojedini korisnici ostvaruju pravo po dva osnova i to kao korisnici lične i porodične invalidnine. U ukupan broj korisnika porodične invalidnine računaju se:

PORODIČNA INVALIDNINA

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Porodična invalidnina - supruge	483
2) Porodična invalidnina - roditelji	180
3) Porodice umrlih RVI iz perioda 1992-1995. godina	99
4) Porodice umrlih iz perioda 1941-1945 i porodice umrlih MVI	24
UKUPNO:	786

LIČNA INVALIDNINA

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) I grupa	19
2) II grupa	56
3) III grupa	36
4) IV grupa	61
5) V grupa	118
6) VI grupa	155
7) VII grupa	108
8) VIII grupa	154
9) IX grupa	151
10) X grupa	131
UKUPNO:	989

Ukupan broj korisnika lične i porodične invalidnine razvrstani su po broju članova porodice, da li se radi o roditeljima oženjenog ili neoženjenog sina - borca, kao što je navedeno u tabeli, kao i po grupi invalidnosti kod ratni vojni invalida.

DODATAK ZA NJEGU I TUĐU POMOĆ

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) I stepen	13
2) II stepen	5
3) III stepen	13
UKUPNO:	31

ORTOPEDSKI DODATAK

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) I stepen	34
2) II stepen	72
3) III stepen	121
UKUPNO:	227

MVI-LIČNA INVALIDNINA

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) II grupa	2
2) III grupa	1
3) IV grupa	6
4) V grupa	3
5) VI grupa	6
6) VII grupa	5
7) VIII grupa	4
8) IX grupa	5
9) X grupa	2
UKUPNO:	34

PORODIČNA INVALIDNINA - SUPRUGE

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Za jednog člana porodice	451
2) Za dva člana porodice	21
3) Za tri člana porodice	0
4) Za četiri i više članova porodice	0
5) Supruga bez djece	11
UKUPNO:	483

PORODIČNA INVALIDNINA-RODITELJI

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Jedan roditelj neoženjenog sina	112
2) Oba roditelja neoženjenog sina	20
3) Jedan roditelj oženjenog sina sa prihodima	31
4) Jedan roditelj oženjenog sina bez prihoda	7
5) Oba roditelja oženjenog sina bez prihoda	1
6) Oba roditelja oženjenog sina sa prihodima	9
UKUPNO:	180

PORODIČNA INVALIDNINA (UVEĆANA)

KATEGORIJA ISPLATE	BROJ KORISNIKA
1) Roditelji koji su izgubili jedino dijete	19
2) Porodica sa više članova poginulih (član 2.)	37
UKUPNO:	56

- Dodatak za uvećanu porodičnu invalidninu (po osnovu poginulog jedinog djeteta i više poginulih) prima **56** korisnika.
- Lična invalidnina MVI ima **34** korisnika.
- Porodičnu invalidninu iza poginulih i umrlih učesnika NOR-a i MVI ostvaruje **29** korisnika.
- Dodatak za njegu i pomoć drugog lica ne ostvaruje mirnodopski vojni invalid.
- Ortopedski dodatak ostvaruje **3** mirnodopska vojna invalida.
- Stalno i izuzetno obezbjeđenje, utvrđeno Odlukom o obezbjeđenju, zaštiti i drugim pravima, se isplaćuje za **2** korisnika – učesnika i članova porodica učesnika NOR-a, sredstvima koja obezbjeđuje Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo.

Na osnovu Zakona o pravima demobiliziranih branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine FBiH” broj: 54/19), koji je stupio na snagu u august 2019. godine, ostvaruje se pravo na egzistencijalnu naknadu preko 57 godina.

Broj korisnika koji je ostvario pravo na egzistencijalnu naknadu preko 57 godina sa decembrom 2020. godini je prikazan u tabeli:

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Egzistencijalna naknada preko 57godina	229
UKUPNO:	229

Na osnovu Zakon o dopunskim pravima boraca-branitelja Bosne i Hercegovine („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 18/21 Novi Prečišćeni tekst), kao i pratećim odlukama i instrukcijama, koji je stupio 2020. godine na snagu, ostvaruje se pravo na egzistencijalnu naknadu do 57 godina.

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Egzistencijalna naknada do 57 godina	279
UKUPNO:	279

Broj korisnika koji je ostvario pravo na osnovu ratnog priznanja/odlikovanja sa decembrom 2020. godini (po Federalnom Zakonu) je prikazan u tabeli:

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Ratna priznanja/odlikovanja	135
UKUPNO:	135

Po Zakonu o dopunskim pravima boraca-branitelja Bosne i Hercegovine, koji je objavljen u “Službenim novinama Kantona Sarajevo”, broj 9/07 i 7/08, pravo na mjesečna novčana primanja ostvarila su tri korisnika.

Broj korisnika koji je ostvario pravo na osnovu ratnog priznanja/odlikovanja i korisnika TNJP sa decembrom 2020. godini (po Kantonalnom Zakonu) je prikazan u tabeli:

KATEGORIJA PRIMANJA	BROJ KORISNIKA
1) Ratna priznanja/odlikovanja i korisnici TNJP	151
UKUPNO:	151

Lica koja ostvaruju prava prema Zakonu o dopunskim pravima boraca-branitelja Bosne i Hercegovine KS su:

- borci-branitelji Bosne i Hercegovine
- ratni vojni invalidi i njihove porodice
- članovi porodica šehida, poginulih boraca, nestalih boraca i umrlih ratnih vojnih invalida
- organizatori otpora
- veterani prvoborci
- nosioci najvećih ratnih priznanja.

ISPLATA NOVČANE POMOĆI IZ SREDSTAVA BUDŽETA OPŠTINE

---

1. Budžetom Opštine Centar za 2020. godinu, obezbjeđena su sredstva u iznosu od **75.000,00 KM** za novčanu pomoć RVI 100%, 90% i 80% korisnicima prava na tuđu njegu i pomoć od strane drugog lica koja se isplaćuje mjesečno. Radi se o novčanoj podršci najtežim ratnim vojnim invalidima a dodjeljuje se na osnovu Pravilnika o raspodjeli sredstava za dodjelu novčane pomoći RVI 100%,90% i 80% korisnicima tuđe njege i pomoći. Takvih je **31** korisnik.
2. Budžetom Opštine Centar za 2020. godinu, za jednokratnu novčanu pomoć boračkoj populaciji obezbjeđena su sredstva u iznosu od **170.000,00 KM**, a na osnovu Odluke o kriterijima jednokratne novčane pomoći boračkoj populaciji („Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 21/05, 20/08 i 7/16). Putem Komisije za boračka pitanja dodjeljuje se jednokratna novčana pomoć boračkoj populaciji na zahtjev podnosioca, a na osnovu javnog poziva za dodjelu jednokratne novčane pomoći boračkoj populaciji koji raspisuje Općinski načelnik. U 2020. godini jednokratna novčana pomoć je dodjeljena za **583 korisnika**.

SREDSTVA ZA REALIZACIJU PROJEKATA BORAČKIH UDRUŽENJA

U Budžetu 2020 godinu za boračke organizacijama planirana su sredstva u iznosu od **360.000,00 KM**. Ukupno dodjeljena sredstva udruženjima: **357.887,72 KM**

START UP BIZNIS ZA DJECU RATNI VOJNI INVALIDA I ŠEHIDSKIH PORODICA:

Javni poziv za finansiranje najboljih poslovnih projekata namijenjenih razvoju preduzetništva i zapošljavanju djece šehida, poginulih boraca i ratni vojni invalida i djece demobilisanih boraca, kao i maloljetnih boraca

Budžetom Opštine Centar za 2020. godinu za finansiranje najboljih poslovnih projekata namijenjenih razvoju preduzetništva i zapošljavanju djece šehida, djece poginulih boraca, djece ratni vojni invalida i djece demobilisanih boraca, kao i maloljetnih boraca obezbjeđena su sredstva u iznosu od 50.000,00KM. Javni poziv je raspisan u junu 2020. godine. Komisija za provođenje postupka dodjele sredstava za poticaj zapošljavanja djece šehida, djece poginulih boraca, djece ratnih vojnih invalida i djece demobilisanih boraca, kao i maloljetnih boraca je razmatrala podnesene aplikacije i donijela zaključak da 6 aplikanta ispunjavaju uslove te im dodijelila sredstva u ukupnom iznosu od po 48.000,00KM (dva aplikanta su dobili iznos po 9.500,00KM, dva aplikanta su dobili iznos po 7.500,00KM i dva aplikanta su dobili iznos po 7.000,00KM). Prije finaliziranja Ugovora jedan aplikant je odustao od poslovnog projekta.

6. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga

6.1. Saobraćajna infrastruktura, elektroenergetska infrastruktura i energetika

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta saobraćajne i elektroenergetske infrastrukture na području Opštine Centar dati su u tabeli .

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI SAOBRAĆAJNE INFRASTRUKTURE

Pokazatelj	Dostupni podatak
Saobraćaj	
Ukupna dužina ceste	129,84 km
Magistralne ceste	8,67 km
Regionalne ceste	6,17 km
Lokalne ceste	77,5 km
Nekategorisane ceste	37,5 km

Cestovni saobraćaj.

Geoprometni položaj Opštine Centar je veoma značajan u transportnom sistemu KS. Preko prostora Opštine, kao centralne Opštine KS, prolaze primarne gradske saobraćajnice koje su ujedno i dijelovi međunarodnih cestovnih pravaca. Mrežu cesta i ulica, na području Opštine Centar čine magistralne ceste, regionalne ceste, lokalne ceste i nekategorisane ceste. Među glavnim gradskim saobraćajnicama nalaze se sljedeće:

- E761, na području BiH: Bihać – Jajce – Sarajevo – Pale – Višegrad, u BiH kategorisan kao magistralna cesta M5,
- E762, Sarajevo – Trnovo – Brod na Drini – Šćepan polje, u BiH kategorisan kao magistralna cesta M18,
- Južna longitudinala, na pravcu istok – zapad: petlja Ilidža – Nedžarići – Mojnilo – Alipašino polje – Hrasno – Grbavica – Skenderija – At Međdan,
- Nulta transverzala, na transverzalnom pravcu sjever - jug: Most Suade i Olge – Marijin Dvor – Gradska bolnica,
- Prva transverzala, na transverzalnom pravcu sjever - jug: Grbavica – Željeznička stanica Sarajevo – Bare – Hotonj – Vogošća – Jošanica⁴³.

Ukupna dužina magistralnih cesta na području Opštine Centar iznosi 8,67 km, od kojih 4,85 km su u nadležnosti JP Ceste Federacije BiH⁴⁴, a 3,82 km su u nadležnosti Direkcije za puteve KS⁴⁵. U potpunosti je završena i dionica Južne longitudinalne koja se prostire na području ove Opštine dužinom od 1,5 km⁴⁶, dok su u januaru 2019. godine započeti radovi na izgradnji Prve transverzale, dionica Bare-Šip. Dužina dionice Bare-Šip iznosiće 1,10 km⁴⁸. Izgradnja Južne longitudinalne i Prve transverzale doprinosi smanjenju opterećenja saobraćajem na glavnim lokalnim saobraćajnicama. Na području Opštine Centar se nalazi i Nulta transvezala dužine od 566 metara.⁴⁹

Ukupna dužina lokalnih cesta na području Opštine Centar iznosi 77,5 km, dok ukupna dužina nekategorisanih cesta iznosi 37,5 km.

Kada je u pitanju opterećenje saobraćaja, važno je naglasiti da se saobraćaj otežano odvija u jutarnjim i popodnevnm vršnim satima kada su kapaciteti saobraćajnica maksimalno iskorišteni, zbog čega se javljaju veliki vremenski gubici, a transport roba se ne može obavljati zadovoljavajućom brzinom. Evidentirano je najveće dnevno saobraćajno opterećenje na glavnim gradskim longitudinalama (pravac istok – zapad) te na području Skenderije i od ulice Alipašina prema Zetri. Podaci o opterećenju saobraćaja na području Opštine Centar prikupljeni su putem automatskih brojača saobraćaja koji su postavljeni na ukupno 29 lokacija na dionicama gradskih saobraćajnica u nadležnosti KS. 6 automatskih brojača se nalazi na području Opštine Centar.

Tabela prikazuje identifikacioni broj brojača oznaka dionice ceste, dužinu dionice i naziv lokaliteta brojača te date izvedene vrijednosti za **prosječni godišnji dnevni saobraćaj (u daljem tekstu PGDS)** na osnovu manuelnog brojanja iz 1998. i 2004. godine i rezultate automatskog brojanja sa 6 lokacija iz 2014., 2015., 2016. i 2018. godine.

Tabela: KRETANJE PGDS NA MREŽI SAOBRAĆAJNICA NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR SARAJEVO U NADLEŽNOSTI DIREKCIJE ZA PUTEVE KS

ID	Oznaka ceste / Brojača	Mikro lokacija brojača	Prosječni godišnji dnevni saobraćaj					
			1998.	2004.	2014.	2015.	2016.	2018.
KSBS03	M 223-Glavna gradska longitudinala	Ispred Učiteljske škole	29.468	30.399	30.021	29.822	30.682	31.769
KSBS04	M 223-Glavna gradska longitudinala	Ispred zgrade BBI centra	29.794	32.187	32.325	32.877	32.429	32.951
KSBS05	R 902-Glavna gradska longitudinala	Ispred Doma zdravlja Centar	27.765	29.746	29.144	27.758	27.149	26.739
KSBS06	R 902-Glavna gradska longitudinala	Sa lijeve strane kolovoza posmatrano iz smjera Marijin Dvor - Skenderija, ispred servisa „Bagat“	25.800	26.692	26.636	26.303	26.021	26.754
KSBS07	M 223-Alipašina ulica	Kod dvorane Zetra	16.395	17.780	18.760	19.126	19.450	19.326
KSBS08	R 904-Skenderija	Sa desne i lijeve strane kolovoza posmatrano iz smjera Grbavica – Skenderija	16.337	17.306	18.431	20.123	19.728	20.088

Od 2004. do 2018. godine evidentiran je blagi pad u broju PDGS na glavnim gradskim longitudinalama koje se ubrajaju u kategoriju regionalnih puteva, dok je na lokaciji BBI Centra, Južnoj longitudinali na Skenderiji te na Alipašinoj ulici kod dvorane Zetra saobraćaj postao više opterećen. Mogući razlozi za to su :

- izgradnja BBI centra što je privuklo više građana da se kreću na toj lokaciji,
- izgradnja dionice na Južnoj longitudinali na kojoj se postepeno preusmjerava sve veći saobraćaj i
- izgradnja novih stambenih objekata na Šipu što je učinilo da više građana ide do posla i nazad kući koristeći Alipašinu ulicu.

Kada je u pitanju saobraćajno opterećenje na lokalnim cestama Opštine Centar potrebno je naglasiti da nema službenih podataka na osnovu brojača saobraćaja, jer isti nisu postavljeni na navedenim kategorijama cesta. Na prostoru koji obuhvata Opština Centar nema posebnih površina namijenjenih odvijanju biciklističkog saobraćaja, osim površine koja se nalazi na Vilsonovom šetalištu i Alipašinoj ulici. Opština Centar finansirala je prve dvije faze izgradnje biciklističke staze u dužini od 1.640 metara u Alipašinoj ulici tokom 2018. i 2019. godine, i to od ulice Sutjeska do ulaza u kompleks Zetra te od ulaza u Zetru do ceste koja vodi do stadiona na Koševu. Izgradnja treće faze je u toku i planirano je biciklističku stazu spojiti sa parkom „Jezero“. Ukupna dužina biciklističke staze na trećoj dionici je 320 metara. Pješачke staze (šetnice) postoje na dijelu Vilsonovog šetališta, uz obale Miljacke i dijelom prema Zetri, a predstavljaju parcijalna rješenja koja nisu ni približno dovoljna da zadovolje potrebe stanovnika Opštine⁵¹.

Javni gradski saobraćaj.

Prostor Opštine Centar je u najvećoj mjeri pokriven linijama gradskog saobraćaja. Prevoz putnika vrši se putem sljedećih vidova prevoza: tramvaja, autobusa, trolejbusa, minibusa a postoji i kosi lift u naselju Ciglane.

Kantonalno javno komunalno preduzeće Gradski saobraćaj d.o.o. Sarajevo (u daljem tekstu KJKP GRAS) pruža usluge javnog gradskog prevoza putnika kako na području KS, tako i na području Opštine Centar.

Na području Opštine Centar, javni gradski prevoz putnika u sklopu GRAS-a se sastoji od ukupno 33 linije, i to:

- 15 autobuskih linija,
- 8 minibuskih linija,
- 5 trolejbuskih linija,
- 5 tramvajskih linija.

Na području Opštine Centar nalazi se ukupno 90 stajališta za gore navedena četiri vida prevoza, i to:

- 43 autobuska stajališta,
- 30 minibuskih stajališta,
- 10 trolejbuskih stajališta,
- 7 tramvajskih stajališta,

Analizom prostranjenosti navedenih gradskih linija i stajališta može se zaključiti da je Opština Centar u zadovoljavajućoj mjeri pokrivena javnim gradskim prevozom, što se odnosi i na padinske dijelove Opštine.

Kada je u pitanju stanje prateće infrastrukture za javni gradski prevoz, prema podacima dobivenima od KJKP GRAS, u narednom periodu ovo preduzeće planira raditi na rekonstrukciji infrastrukture koja je vezana za tramvajski i trolejbuski saobraćaj.

Kad je u pitanju infrastruktura za trolejbuski saobraćaj, prema podacima dobivenim od KJKP GRAS, na području Opštine Centar nalaze se dvije elektrovučne podstanice: jedna na lokaciji Vrazova, a druga na Jezeru. Elektrovučna podstanica na lokaciji Vrazova je u urednom stanju, dok je potrebna rekonstrukcija opreme elektrovučne stanice Jezero i polaganje kablova kroz planiranu uspostavu trolejbuskog vida prevoza za Vogošću. Kada je u pitanju ovaj projekat koji je planiran od strane GRAS-a, prema informacijama iz ovog javnog preduzeća potrebno je da se izvrši i polaganje novog voda struje od podstanice Jezero do trase trolejbuske linije za Vogošću u dužini od 2500 m. Osim potrebe za proširenjem vodova za struju, u dobivenim podacima od KJKP GRAS naznačeno je da su postojeći kablovi za struju oštećeni na više mjesta, da je urađeno njihovo saniranje spajanjem što je nepouzđano te je potrebna zamjena kompletnih kablova u dužini od 2500 m. Dodatno, starost podzemnih kablova je 35 godine te je potrebna zamjena i ostalih kablova u dužini od 7500 m. Ovo preduzeće planira i da zamijeni kontaktni vod koji opslužuje tramvajski i trolejbuski vid prevoza, a koji je postavljen 1996. godine.⁵²

Osim KJKP GRAS, usluge gradskog prevoza vrši i kompanija Centrotrans-Eurolines d.d. Sarajevo. Prema podacima dobivenim od navedene kompanije, na području Opštine Centar, Centrotrans-Eurolines d.d. Sarajevo upravlja sa ukupno 13 gradskih i prigradskih linija⁵³. Navedene linije prate po dionicama one od KJKP GRAS što znači da dodatno doprinose prethodno opisanom pokrivenošću Opštine Centar gradskim prevozom.

Osnovni problemi koji se mogu uočiti u funkcionisanju javnog gradskog prevoza jesu male brzine i nedovoljan kapacitet svih vozila koja obavljaju funkciju prevoza. Ovi problemi su najizraženiji u rubnim djelovima, gdje je u vršnim satima (u vrijeme odlaska i povratka sa posla i škole) evidentna potreba za povećanjem broja vozila i smanjenjem vremenskih intervala između vozila.

Dodatni problem predstavlja starost voznog parka. Prema podacima iz *Izveštaja o poslovanju KJKP "GRAS" d.o.o. Sarajevo, za 2017. godinu*, ukupna prosječna starost ukupnog voznog parka je iznosila 22 godine (za tramvaje 35, za trolejbusove 28, za autobuse 15, a za minibusove 11 godina)⁵⁴. Navedena starost voznog parka KJKP GRAS doprinosi povećanju emisija u vazduh izduvnim gasovima te ga čini nepouzđanim za građane koji sve manje koriste javni prevoz.

Elektroenergetska infrastruktura

Napajanje električnom energijom cjelokupnog područja Opštine Centar Sarajevo vrši se preko transformatorskih stanica, instaliranih od strane podružnice „Elektrodistribucija“ Sarajevo Javnog preduzeća Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo (u daljem tekstu JP EP BiH).

Područje Opštine se napaja električnom energijom od primarnih transformatorskih stanica TS 110/10 kV Sarajevo 13 (Skenderija) i TS 110/10 kV Sarajevo 5 (Koševo), te jednim manjim dijelom iz TS 110/10 kV Sarajevo 2 (Velešići). Na području Opštine Centar nalazi se i 268 distributivnih transformatorskih stanica prenosnog odnosa 10/0,4 kV, od kojih je najveći broj (preko 69%) kablovskih transformatorskih stanica nazivne snage od 630 kVA⁵⁵.

Na području Opštine Centar nalaze se dvije vrste elektro mreže: srednjonaponska mreža i niskonaponska mreža. Ukupna dužina srednjonaponske mreže iznosi 167 km i zastupljena je pretežno DV 10(20) kV i KB 10(20) kV, dok je ukupna dužina niskonaposke mreže 372,5 km. Stanje niskonaponskih mreža je zadovoljavajuće i prema podacima dobivenim od JP EP BiH nisu evidentirani duži zastoji u isporuci električne energije. U toku 2019. godine snabdijevanje električnom energijom je bilo kontinuirano i stabilno. Kroz realizaciju novih priključaka na elektrodistributivnu mrežu, mnogi dijelovi niskonaponskih mreža su izgrađeni i rekonstruisani, a u nekim slučajevima je i izgrađena nova transformatorska stanica.

Među planiranim projektima podružnice „Elektrodistribucija“ Sarajevo JP EP BiH za period 2019.-2020. nalazi se zamjena elektroopreme u TS 10/0,4 kV Nahorevska 1, Koševo 1, Branilaca grada 4, Josipa Vancaša, Šenoina, Prusačka, Spahina, Breka 1, Izgradnja 10(20) kV kablovske veze za KBTS Skenderija 2 i KBTS Šip 15 (za investitora Peny Plus), rekonstrukcija niskonaponske mreže TP Grdonj 2, te izgradnja KBTS 10(20)/0,4 kV Poljine 2, 250 kVA, sa SNKB priključkom i NNKB izlazima na prva uporišta⁵⁷.

Kako bi se ubrzala i omogućila efikasnija izgradnja nove elektroenergetske infrastrukture moguća su poboljšanja u početnim fazama realizacije zacrtanih planova koja se odnose na ubrzavanje procedura izdavanja saglasnosti i odobrenja od strane Opštine Centar u područnim mjesnim zajednicama te u vidu pomoći u rješavanju imovinsko-pravnih odnosa za postavljanje novih stubova i transformatorskih stanica.

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI ELEKTROENERGETSKE INFRASTRUKTURE

Pokazatelj	Dostupni podatak
Elektroenergetska infrastruktura	
Broj transformatorskih stanica	3
Broj distributivnih transformatorskih stanica	268

Energetika

Energetika, kao privredna grana je pokretač razvoja privrede, jer je uvijek u funkciji drugih privrednih grana. Sa druge strane energetika je jedan od ključnih sektora koji ima utjecaj na okoliš. Razvojem energetskog sektora i povećanjem potrošnje energije rastu i emisije stakleničkih gasova, kao i druge onečišćene materije.

Upravljanje energijom i energetski sektor uglavnom su u nadležnosti kantona i FBiH, pa je tako i sva legislativa propisana na tim nivoima. U 2016. godini pripremljen je *Akcionni plan energetski održivog razvoja za opštinu Centar Sarajevo*, sa preporukama za smanjenje emisije po sektorima i detaljnim pregledom mjera koje potrebno provesti do 2020. godine kako bi se postiglo smanjenje emisije CO₂ od 20%.

Potrošnja energije u opštini Centar Sarajevo

Najznačajniji vidovi energije na području opštine koji su analizirani u nastavku:

- električna energija,
- prirodni gas – toplotna energija,
- čvrsta goriva.

Potrošnja električne energije

Podaci o potrošnji **električne energije** sakupljeni su putem upitnika koji su dostavljeni uredu Elektrodistribucije u Sarajevu. Na osnovu prikupljenih podataka iz upitnika grupisani su sljedeći podaci: pregled potrošnje na području opštine Centar Sarajevo za period 2016.-2018. (tabela 11) i pregled potrošnje električne energije u domaćinstvima na području opštine Centar Sarajevo za period 2016.-2018.

Tabela: Potrošnja električne energije u opštini Centar Sarajevo po kategoriji korisnika i godinama u periodu 2016-2019

Sektor	Potrošnja po godinama [kWh]		
	2016.	2017.	2018.
Domaćinstva/stambeni sektor	98.523.351	97.958.627	93.449.617
Nestambeni sektor	132.194.152	128.561.747	132.124.529
Javna rasvjeta	4.197.851	4.197.072	4.008.542
Ukupno	234.915.354	230.717.446	229.582.688

Tabela: Potrošnja električne energije u opštini Centar Sarajevo u domaćinstvima u periodu 2016.-2018.

Mjeseci	Potrošnja po godinama [kWh]		
	2016.	2017.	2018.
Januar	11.729.823	12.463.581	10.436.701
Februar	10.028.770	10.518.348	9.354.460
Mart	9.697.438	9.503.206	10.537.883
April	8.231.907	7.841.680	8.421.749
Maj	7.382.982	7.467.425	6.645.751
Juni	6.639.767	6.486.217	6.055.573
Juli	6.331.422	6.332.968	6.144.223
August	5.897.457	5.866.790	5.927.561
Septembar	6.111.124	5.895.010	5.835.329
Oktobar	7.520.007	7.149.544	6.608.451
Novembar	8.650.052	8.488.647	7.529.836
Decembar	10.302.602	9.945.211	9.952.100
Ukupno	98.523.351	97.958.627	93.449.617

Potrošnja prirodnog gasa

Distribucija prirodnog gasa, izgradnja, upravljanje i održavanje sistemom na području opštine Centar je osnovna djelatnost KJKP Sarajevogas. Sarajevogas upravlja gasnim sistemom te distributivnom gasnom mrežom visokog, srednjeg i niskog pritiska.

Potrošači **prirodnog gasa** se snabdijevaju gasom direktno od Sarajevogasa i grupisani su u pet kategorija:

- velika privreda (pravna lica),
- ~~toplane (pravna lica),~~
- mala privreda (pravna lica) i
- domaćinstva.

Prema podacima dostavljenim iz Sarajevogasa, oko 12.500 domaćinstava, 43 toplane i oko 1.100 pravnih lica (mala i velika privreda) su registrovani kao korisnici prirodnog gasa. Prikaz potrošnje prirodnog gasa po kategorijama potrošača i godinama daje se u tabeli.

Tabela: Potrošnja prirodnog gasa po kategorijama potrošača u periodu 2016-2018.³¹

Kategorije potrošača	Potrošnja prirodnog gasa [Sm3]		
	2016.	2017.	2018.
Velika privreda (pravna lica)	10,015,063	12,378,161	14,444,852
Toplane (pravna lica)	7,858,568	8,327,566	7,860,700
Mala privreda (pravna lica)	1,933,670	2,053,813	1,905,642
Domaćinstva	11,049,097	12,120,188	11,447,753
Ukupno	30,856,398	34,879,728	35,658,947

Evidentno je da ukupna potrošnja prirodnog gasa raste s godinama i taj se rast pripisuje povećanoj potrošnji u velikoj privredi, što, uzevši u obzir da broj pravnih lica u kategoriji velike privrede ne varira značajno po godinama, signalizira uvođenje mjera za smanjivanje negativnog uticaja korištenja ostalih energenata. Ovaj trend se u svakom slučaju treba nastaviti i u budućnosti. U ostalim kategorijama gas se većinom koristi za zagrijavanje prostorija putem sistema daljinskog grijanja KJKP Toplane i individualnih sistema na gas za grijanje i pripremu tople vode.

Kako će se nastaviti trend rasta potrošnje prirodnog gasa ukazuju i rezultati sprovedene ankete u domaćinstvima individualnog stanovanja. Anketa je sprovedena u okviru *Studije proširenja i poboljšanja sistema daljinskog grijanja u KS*, a domaćinstava koja žive u objektima individualnog stanovanja u KS su izrazila spremnost na zamjenu nepoželjnih energenata sa aspekta okoliša (ugalj i dr.) sa okolišno prihvatljivim energentima (gas i dr.), ali ukoliko dođe do povećanja njihovih mjesečnih prihoda ili smanjenja količine potrebne energije za zagrijavanje. S obzirom da Opština Centar ne može direktno utjecati na povećanje prihoda domaćinstava, potrebno je da se kreiraju programi koji će za rezultat imati smanjenje potrebne energije za grijanje u objektima individualnog i kolektivnog stanovanja što će posljedično dovesti do smanjenja količine potrebne energije za zagrijavanje te do povećanja korištenja okolišno prihvatljivih energenata kao što je prirodni gas.

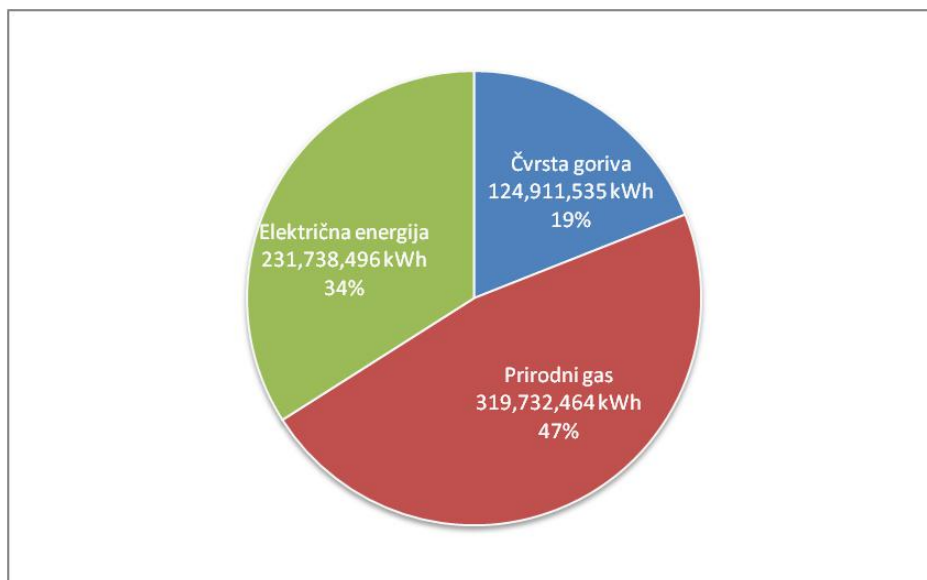
Potrošnja čvrstih goriva

Zbog razuđenosti podataka o potrošnji **čvrstih goriva (ugalj i ogrjevno drvo)**, kao i njihove nedostupnosti, date su procjene potrošnje kako slijedi:

- sektor javnih zgrada na području Opštine: 7.259.116 kWh (ugalj),
- zgrade namijenjene za stanovanje: 7.563.290 kWh (ugalj),
- Zgrade namijenjene za stanovanje: 110.089.129 kWh (ogrjevno drvo).

Ukupna potrošnja energije

Ukupna potrošnja čvrstih goriva javnog i stambenog sektora na području Opštine iznosi 124.911.535 kWh. **Ukupna potrošnja energije** na području Opštine prema energentima prikazana je na slici.

Slika : Udio pojedinih energenata u ukupnoj potrošnji energije na području opštine Centar³⁴

Sistem daljinskog grijanja na području opštine Centar

Na području opštine Centar trenutno je instalirano 47 kotlovnica ukupne snage od oko 101 MW (tabela 11). Od tog broja 13 kotlovnica su izvedene kao slobodnostojeće, snage oko 84 MW, dok su ostale 34 kotlovnice krovne izvedbe i ukupne snage oko 17 MW. **Krovne kotlovnice** se u Sarajevu instaliraju još od 1983. godine, koriste prirodni gas niskog pritiska kao pogonsko gorivo bez mogućnosti korištenja alternativnog goriva. Obezbjeđuju toplotnu energiju jednoj zgradi ili dijelu zgrade za grijanje te u nekim slučajevima i za pripremu potrošne tople vode. Smještene su na krovovima ili u potkrovljima zgrada i proizvode toplotnu energiju temperaturnih gradijenata 90/70°C i 80/60°C.

Tabela 11: Pregled snaga i zagrijanih površina na području opštine Centar

Broj aktivnih kotlovnica	Instalirana snaga (MW)	Angažirana snaga (MW)	Zagrijavana stambena površina (m ²)	Zagrijavana poslovna površina (m ²)
47	99,69	63,1	431.442	114.815

Udio angažovane snage u ukupnom kapacitetu kotlovnica iznosi oko 63%. Prema analizi proširenja sistema daljinskog grijanja (u daljem tekstu SDG), potrebno je obezbjediti dodatnih oko 43.700 MWh toplotne energije, od čega je 14.000 MWh je za potrebe zagrijavanja stambenih objekata, a preostalih 29.700 MWh za zagrijavanje javnih objekata. Na osnovu rezultata *Studije proširenja i poboljšanja sistema daljinskog grijanja u KS*, proširenje SDG u opštini Centar obuhvata javne i stambene objekte koji trenutačno nisu na SDG i kao energent za zagrijavanje koriste gas, lož ulje, električnu energiju i pelet.

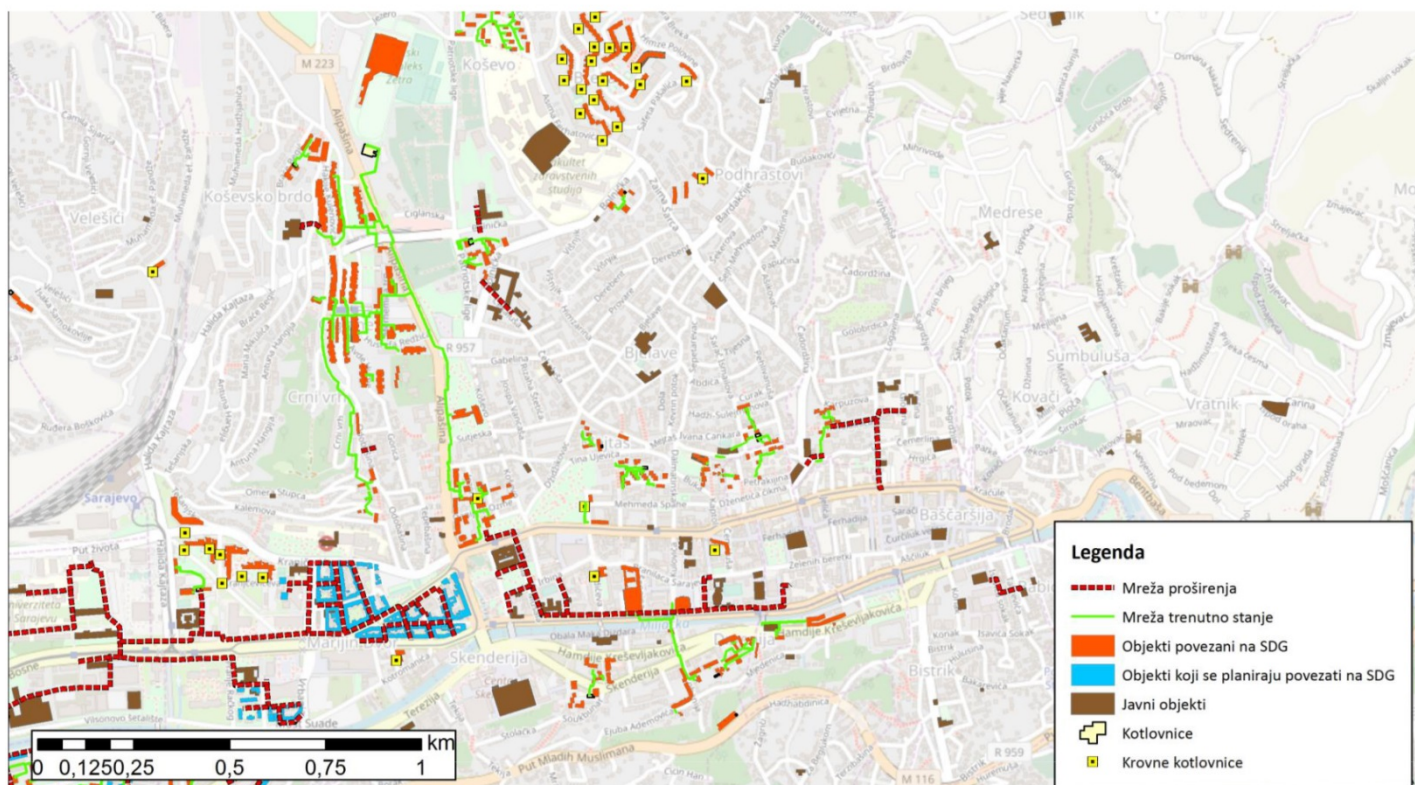
U tabelama prikazana je projekcija proširenja sistema SDG na području opštine Centar sa detaljima o energentima koji su trenutno u upotrebi i planiranoj površini i toplotnoj snazi koja bi se generisala proširenjem sistema SDG. Na slici 9 prikazana je mapa budućeg SDG za opštinu Centar.

Tabela: Proširenje sistema SDG na području opštine Centar [MWh]

	Prirodni gas	El. energija	Ogrijevno drvo	Ugalj lignit	Ugalj mrki	Briket i pelet	LUEL	Ukupno
Stambeni objekti	12.002	1.109	0	276	188	345	37	13.957
Javni objekti	26.217	1.694	1.014	0	521	0	286	29.733
							Total:	43.690

Tabela: Proširenje sistema SDG na području opštine Centar (toplotna snaga i površina)

Objekti	Toplotna snaga [MW]	Površina [m ²]
Stambeni objekti	11,83	157.709
Javni objekti	45,18	259.564,8

Slika: Mapa budućeg SDG za opštinu Centar

Specifična potrošnja energije u opštini Centar Sarajevo Sarajevo

U svrhu poređenja sa ostalim jedinicama lokalne samouprave, izračunata je specifična potrošnja energije, predstavljena kao količina energenata (prirodnog gasa i električne energije) po glavi stanovnika.

Prema popisu iz 2013. godine u Opštini Centar Sarajevo je živjelo 55.181 stanovnika. Opština Centar je administrativno, turističko i kulturno sjedište Grada Sarajeva, pa je i broj ljudi u dnevnom periodu mnogo veći od broja njenih stanovnika. Uzimajući najbolje međunarodne prakse u određivanju specifične potrošnje energije, u nastavku su dati energijski indikatori, odnosno energijska potrošnja po glavi stanovnika.

Tako je prosječna specifična potrošnja prirodnog gasa u promatranom trogodišnjem periodu 612,5 Sm³/stanovniku. Specifična potrošnja prirodnog gasa po glavi stanovnika u opštini Centar je duplo veća u odnosu na potrošnju u BiH. Naime, u 2017. godini potrošnja prirodnog gasa po glavi stanovnika u BiH je iznosila 228 Sm³/stanovniku³⁵. Posmatrajući u energijskim jedinicama ta potrošnja iznosi 6.461,9 kWh/stanovniku.

Specifična potrošnja električne energije u promatranom trogodišnjem periodu na području opštine Centar se kreće između 4.000 – 4.300 kWh/stanovniku, dok je taj podatak u 2014. god. (zadnji dostupni podatak) iznosio 3.366 kWh/stanovniku³⁶ što implicira da se privredne i stambene aktivnosti razvijaju na području ove opštine i da ovaj trend treba da se nastavi.

Analizirajući čvrsta goriva dolazi se do podatka o specifičnoj potrošnji na području Opštine od 2.263,7 kWh/stanovniku.

Obnovljivi izvori energije na području opštine Centar

Od obnovljivih izvora energije na području Opštine postoje određeni potencijali biomase, solarne energije i niskotemperaturnih izvora energije.

Biomasa se definiše kao biorazgradivi dijelovi proizvoda, otpada ili ostataka iz poljoprivrede, šumski ostatak i otpad srodnih industrija kao i biorazgradivi dijelovi industrijskog i komunalnog otpada. Na području opštine Centar i okolnog područja postoji značajan potencijal sljedećih vrsta biomase:

- drvena biomasa (šumski drveni ostatak, drveni ostatak nastao održavanjem gradskog zelenila i drveni otpad iz drvno prerađivačke industrije posebno u okolnim opštinama) te
- organski dio komunalnog otpada.

S obzirom na obim poljoprivredne proizvodnje, potencijal biomase iz poljoprivredne proizvodnje je gotovo zanemariv. Drvena biomasa može biti transportovana na održiv način na udaljenostima od najmanje 80 km. Zbog toga se pri procjeni potencijala drvene biomase ne treba ograničiti samo na područje opštine Centar. Iz tog razloga se u nastavku daje procjena potencijala za Kanton Sarajevo.

Solarna energija je vid energije koji je praktično neiscrpan i okolinski veoma prihvatljiviji, ali trenutno zbog skupe tehnologije za proizvodnju električne energije zahtjeva najveće podsticajne mjere. S druge strane, proizvodnja toplote ima nedostatak što kad su najveće potrebe za toplotom, potencijal solarne energije je najmanji. Kada se u obzir uzme i aspekt zimskih magli u Sarajevu, korištenje solarne energije postaje još složenije pitanje.

Solarna energija se može koristiti za:

- potrebe grijanja tople potrošne vode,
- grijanje objekata na principima solarne arhitekture (pasivno korištenje),
- grijanje vode za grijanje prostora i
- proizvodnju električne energije.

Prema *Akcionom planu FBiH za korištenje obnovljivih izvora energije*, poželjna je izgradnja mikro solarnih elektrana, čime se omogućuje plasman proizvedene električne energije konzumu u neposrednoj blizini, što u određenoj mjeri doprinosi razvoju privrede i lokalne zajednice, kao i razvoju ruralnih i izdvojenih područja. U procesu izgradnje solarnih elektrana, proizvodnja i ugradnja opreme, inženjerske i druge usluge domaće komponente su posebno poželjne i moguće. Korištenjem solarne energije za grijanje i pripremu tople vode postiže se značajan efekat uštede drugih oblika energije i energenata, kao i povećanje energijske efikasnosti.

Godišnji dotok sunčeve energije na 1 m² horizontalne površine na području Opštine iznosi oko 1.200 kWh, a broj sunčanih sati je oko 1.900 godišnje. Potrošnja električne energije na području Opštine u 2014. godini je iznosila oko 221 GWh. Uz stepen efikasnosti fotonaponskih panela od oko 20%, za pokrivanje potreba za električnom energijom potrebno je instalirati oko 13,2 m² po stanovniku.

Ekološki otisak

Ekološki otisak predstavlja zbir svih "ekoloških usluga" koje ljudi "zahtijevaju" od određenog prostora. On podrazumijeva biološki produktivne površine (ili biokapacitet) potrebne za usjeve, pašnjake, naseljena područja, ribolovna i šumska područja. Ovdje se takođe podrazumijeva površina šume koja je potrebna kako bi se apsorbivale emisije karbon dioksida. Biokapacitet i ekološki otisak su izraženi zajedničkom jedinicom koja se naziva globalni hektar (gha)⁴².

Ekološki otisak se može posmatrati na različitim nivoima npr. lični otisak, ekološki otisak na nivou kompanije, na nivou grada odnosno opštine, na nivou države itd. Izračunavanjem vrijednosti ekološkog otiska (za pojedinca, opštinu, grad, državu ili čovječanstvo u cjelini) procijenjuje se pritisak na planetu i stvara osnov za preduzimanje ličnih ili kolektivnih akcija usmjerenih ka razumnijem korištenju postojećih resursa.

Na osnovu gore navedenog, Opština Centar u narednom periodu treba uložiti napore i preuzeti inicijativu kako bi se uspješno izvršilo anketiranje građana/-ki. Anketiranje se vrši u cilju izračunavanja ekološkog otiska na nivou opštine, a anketa treba da sadrži pitanja o svakodnevnim navikama građana/-ki vezanim za stanovanje, ishranu i saobraćaj. Izračunavanje približne vrijednosti ekološkog otiska vrši se primjenom softverskih rješenja izrađenih za ovu svrhu.

6.2. Zaštita okoliša uključujući smanjenje rizika od katastrofa

6.2.1. Upravljanje kvalitetom vazduha

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta upravljanja kvalitetom vazduha prikazani su u tabeli.

Pokazatelj	Dostupni podatak
Broj postojećih automatskih stanica za praćenje kvaliteta vazduha u Kantonu Sarajevo	5 mjernih stanica
Broj postojećih automatskih stanica za praćenje kvaliteta vazduha u Opštini Centar	1 mjerna stanica Bjelave
Broj prekoračenja graničnih i tolerantnih vrijednosti SO ₂ u 2017. god na mjernoj stanici Bjelave	1
Broj prekoračenja graničnih i tolerantnih vrijednosti NO ₂ u 2017. god na mjernoj stanici Bjelave	1
Broj dnevnih prekoračenja granične vrijednosti PM ₁₀ od dozvoljenog (>50 µgr/m ³) u 2017. god na mjernoj stanici Bjelave	70
Ukupne emisije PM ₁₀ čestica u Kantonu Sarajevo	7.823 (t)
Emisije stakleničkih gasova	Podatak nije dostupan
Kiselost (pH) padavina u Kantonu Sarajevo	4-8% u ljetnom periodu 12-14% u zimskom periodu

Emisije u vazduh

Dva najznačajnija izvora emisija u vazduh na području Opštine Centar su: individualna ložišta i saobraćaj. **Problematika zagađenja vazduha iz individualnih ložišta povezana je sa nizom problema kao što su neadekvatna konstrukcija ložišta, korištenje nekvalitetnih čvrstih fosilnih energenata i sl.** Kada je riječ o emisijama zagađujućih materija iz saobraćaja, **oko 150.000 motornih vozila različitih emisionih klasa dnevno saobraća kroz urbano područje Opštine Centar.**

Emisija primarnih čestica PM_{2,5} i PM₁₀

Pokazatelj prikazuje ukupnu emisiju i trend primarnih suspendovanih čestica manjih od 2,5 i 10 mikrometara i sekundarnih prekursora čestica NO_x, NH₃ i SO₂ izraženih preko procijenjene potencijalne vrijednosti formiranja suspendovanih čestica. Za opštinu Centar izvršen je proračun ovog pokazatelja prema podacima iz posljednjeg *Registra emisija za 2013. godinu* (FHMZ, 2013), a rezultati su prikazani u tabeli 43. CSI PM₁₀ za opštinu Centar za 2013. god. iznosi 594,82 t/god.

Tabela: TABELA PRORAČUNA CSI ZA PM₁₀ (T/GOD)

Polutant	Faktor	Emisije (t/god)	CSI za PM ₁₀ (t/god)
PM ₁₀	1	89	89
NO _x	0,88	504	443,52
SO ₂	0,54	109,1	58,91
NH ₃	0,64	5,3	3,39
Ukupno			594,82

Emisija stakleničkih gasova (GHG)

Ugljen-dioksid (CO₂) je jedan od najznačajnijih stakleničkih gasova, posebno kada se razmatraju posljedice ljudskih aktivnosti. Najznačajniji antropogeni izvori CO₂ su sagorijevanje fosilnih goriva (za proizvodnju električne energije, industriju, saobraćaj, grijanje, itd.), industrijske aktivnosti.

Ukupne emisije u vazduh po sektorima nastanka

Na osnovu studije *Registar emisija u vazduh za područje KS* prikazane su i emisije u vazduh na području Opštine Centar prema sektorima u kojima nastaju.

Tabela: EMISIJE U VAZDUH ZA PODRUČJE OPŠTINE CENTAR PREMA SEKTORIMA NASTANKA

Emisije iz stambenog sektora										
Centar	SO ₂	NO _x	CO ₂	CO	NH ₃	N ₂ O	CH ₄	NMVOC	C ₆ H ₆	PM ₁₀
	107	46	56376	1502	1,9	1,4	118	196	0	60
Emisije iz javnog sektora i industrije										
Centar	SO ₂	NO _x	CO ₂	CO	NH ₃	N ₂ O	CH ₄	NMVOC	C ₆ H ₆	PM ₁₀
	0,3	106	60633	8,9	0,1	0,09	3,9	3,6	0	0
Saobraćaj										
Centar	SO ₂	NO _x	CO ₂	CO	NH ₃	N ₂ O	CH ₄	NMVOC	C ₆ H ₆	PM ₁₀
	1,8	352	89217	4487	3,3	2,9	22	239	8,9	27
Ukupne emisije										
Centar	SO ₂	NO _x	CO ₂	CO	NH ₃	N ₂ O	CH ₄	NMVOC	C ₆ H ₆	PM ₁₀
	109,1	504	206226	5997,9	5,3	4,39	143,9	438,6	8,9	87

Kvalitet vazduha

U KS monitoring kvaliteta vazduha vrše FHMZ uz pomoć mjernih stanica (u daljem tekstu MS) Bjelave i Ivan Sedlo i ZzJZ KS koristeći MS Otoka, Vijećnica i Ilijaš. Na području Opštine Centar monitoring kvaliteta vazduha vrši FHMZ zavod putem MS Bjelave. Za opštnu Centar je relevantna MS Bjelave, ali se za procjenu kvaliteta vazduha u nizinskim dijelovima Opštine u obzir uzimaju i rezultati sa MS Otoka i Vijećnica.

Kvalitet vazduha se ocjenjuje na osnovu graničnih vrijednosti propisanih odredbama *Pravilnika o načinu vršenja monitoringa kvaliteta vazduha i definišenju vrsta zagađujućih materija, graničnih vrijednosti i drugih standarda kvaliteta vazduha*¹⁸⁴. U tabeli 46 prikazan je period prosjeka i tolerantna vrijednost za polutante SO₂, NO₂ i PM₁₀ na osnovu kojih se vrši interpretacija rezultata mjerenja.

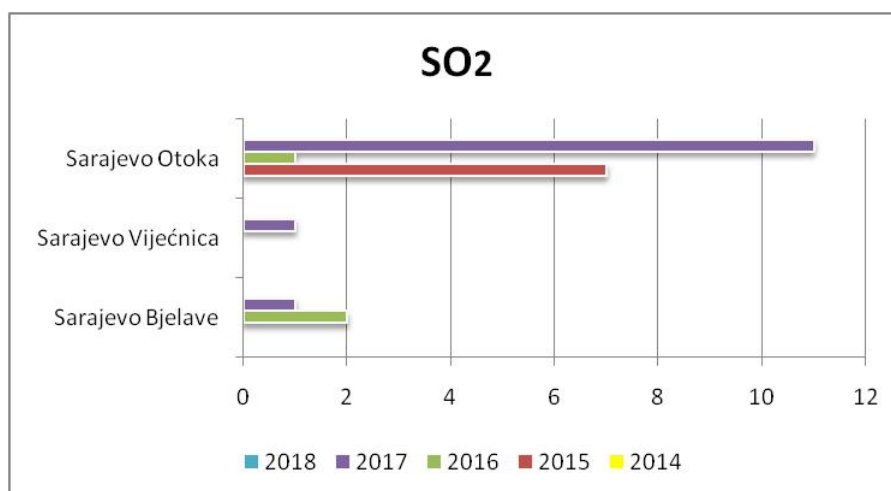
Tabela: PERIOD PROSJEKA I TOLERANTNA VRIJEDNOST POLUTANATA VAZDUHA

Polutant	Period prosjeka	Tolerantna vrijednost
SO ₂	Jedan dan (ne smije se prekoračiti više od 3 puta u kalendarskoj godini)	125 µg/m ³
NO ₂	Jedan dan	85µg/m ³
PM ₁₀	Jedan dan (ne smije se prekoračiti više od 35 puta u kalendarskoj godini)	50 µg/m ³

Prekoračenje standarda kvaliteta vazduha

Pokazatelj prekoračenja standarda kvaliteta vazduha u urbanim područjima, daje prikaz udjela urbane populacije koji je potencijalno izložen vazduhu sa povećanim koncentracijama određenih polutanata (PM_{2.5}, PM₁₀, NO₂, SO₂), koje su veće od granične vrijednosti. U nastavku teksta su prikazani rezultati monitoringa kvaliteta vazduha za MS Bjelave i MS Vijećnica za period 2016.-2018. te MS Otoka za period 2014.-2018.

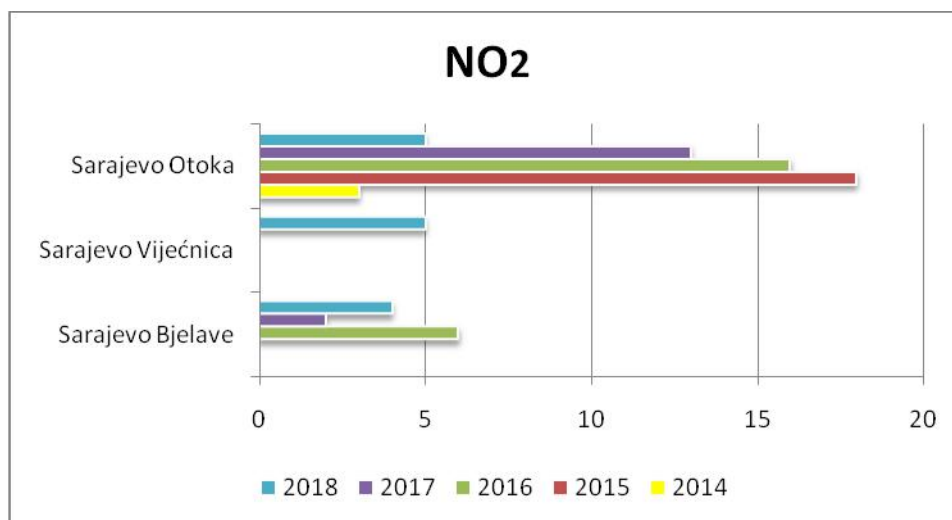
Na MS Bjelave, dnevna prekoračenja tolerantnih vrijednosti SO₂ zabilježena su u 2016. (2 dana) i 2017. (1 dan), dok u 2018. godini nisu zabilježena prekoračenja. Na MS Vijećnica, prekoračenje je evidentirano 2017. godine (1 dan). Na MS Otoka, zabilježeno je najveće prekoračenje u odnosu na ostale dvije MS relevantne za opštuni Centar i to u 2017. godini (11 dana). Značajno prekoračenje vrijednosti SO₂ na ovoj stanici zabilježeno je i 2015. godine sa 7 dana prekoračenja. Prema *Pravilniku*, tolerantna vrijednost za SO₂ se ne smije prekoračiti više od 3 dana u kalendarskoj godini.

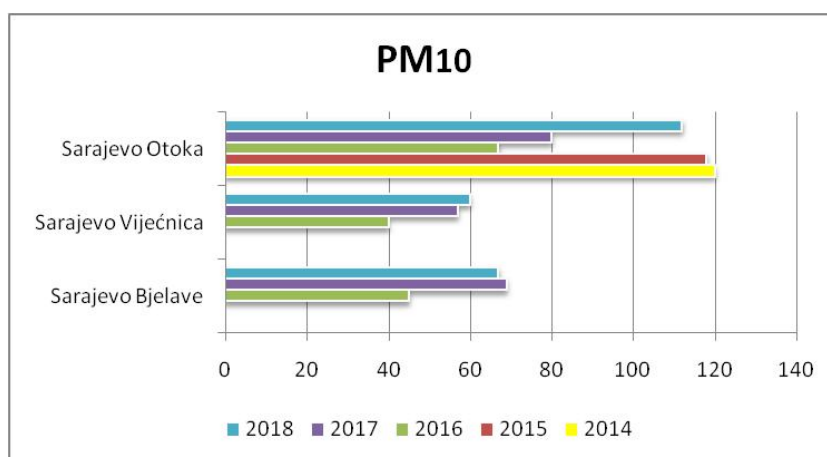
Slika: Broj dnevnih prekoračenja tolerantnih vrijednosti SO₂

Na MS Bjelave zabilježena su dnevna prekoračenja tolerantnih vrijednosti NO₂ za sve tri godine mjerenja: 2016. (6 dana), 2017. (2 dana) i 2018. (4 dana). Na MS Vijećnica, evidentirano je 5 dana prekoračenja u 2018. godini. Na MS Otoka zabilježena su prekoračenja za period 2014.-2018., pri čemu su najveća prekoračenja zabilježena 2015. (18 dana), 2016. (16 dana) i 2017. godine sa 13 dana prekoračenja. Prema *Pravilniku*, tolerantna vrijednost za NO₂ se ne smije prekoračiti nijedan dan u kalendarskoj godini.

Slika: Broj dnevnih prekoračenja tolerantnih vrijednosti NO₂

Kada se radi o PM₁₀ česticama, na MS Bjelave zabilježeno je prekoračenje za period 2016.-2018., pri čemu je najveće prekoračenje zabilježeno u 2017. (69 dana). Na MS Vijećnica je zabilježen rastući trend dnevnih prekoračenja za period 2016.-2018., pri čemu je u 2018. zabilježeno najveće prekoračenje (60 dana). Na MS Otoka su zabilježena prekoračenja za period 2014.-2018., a najveće prekoračenje od 120 dana je evidentirano 2014. godine (120 dana). Za sve mjerne stanice u periodu 2016.-2018. zabilježen je trend rasta dnevnog prekoračenja za PM₁₀ čestice. Prema *Pravilniku*, tolerantna vrijednost za PM₁₀ čestice se ne smije prekoračiti više od 35 dana u kalendarskoj godini.

Slika: Broj dnevnih prekoračenja tolerantnih vrijednosti PM₁₀

Kisele padavine

Kisele padavine nastaju uslijed hemijskih reakcija aero-polutanata (SO₂, CO₂ i NO₂) s vodom. Vežano za pojavu kiselih padavina u BiH, FHMZ u Sarajevu vrši redovne analize kiselosti padavina. Podaci o pojavi kiselih padavina su redovno dostupni samo za meteorološku stanicu Bjelave.

Prisustvo SO₂ i NO_x koji formiraju kiselu talog na površini zemlje je dominantno posljedica emitovanja iz Termoelektrane u Kaknju, metalurških postrojenja u Zenici i industrijskih toplana, ali nije beznačajna količina koja se emituje iz lokalnih kotlovnica i ložišta u kojima se spaljuju čvrsta fosilna goriva.

6.2.2. Upravljanje vodama

Vodni resursi

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta vodnih resursa prikazani su u tabeli.

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI RESURSA POVRŠINSKIH I PODZEMNIH VODA

Pokazatelj	Dostupni podatak
Status kvaliteta površinskih voda	Rijeka Miljacka, vodno tijelo BA_BOS_MILJ_1: Ekološki status – loš Fizičko – hemijski status – loš Ukupni status - loš
Kvalitet podzemnih voda	Monitoring se ne vrši
Kvalitet voda za piće – centralni sistem vodosnadbijevanja	Broj analiziranih uzoraka (2017) – 297 % zdravstveno ispravnih uzoraka: 100%
Kvalitet voda za piće – lokalni vodovodi Opštine Centar	Broj analiziranih uzoraka (2018) – 103 % zdravstveno ispravnih uzoraka: 90,3% Broj analiziranih uzoraka (2019 – do septembra) – 66 % zdravstveno ispravnih uzoraka: 95,4%
Područja pod rizikom od poplava	Most Drvenija - Rijeka Miljacka; Pijaca Ciglane - Koševski potok; Prostor u blizini objekta „Bosnalijeka“ - Sušica potok; Prostor u blizini bolnice „Nahorevo“ - Nahorevski potok; Prostor u blizini ulaza u naselje Nahorevo - Nahorevski potok

Kvalitet površinskih voda

Kako je ranije navedeno u dokumentu, najveća vodna pojava u opštini Centar jeste rijeka Miljacka. Na području Opštine Centar, Koševski potok i potok Sušica se ulijevaju u rijeku Miljacku, a oba potoka cijelim svojim tokom prolaze kroz opštini. U trenutnim uslovima, Koševski potok i potok Sušica prvenstveno služe kao kolektori sanitarnih voda, koje nisu obuhvaćene sistemom javne kanalizacije, što ugrožava kvalitet ovih površinskih voda.¹⁷⁰ Monitoring kvaliteta površinskih voda u opštini Centar Sarajevo vrši laboratorija AVP Sava Sarajevo, na rijeci Miljacki (vodno tijelo oznake BA_BOS_MILJ_1).

Ocjena ekološkog, hemijskog i ukupnog statusa površinskog vodotoka rijeke Miljacke u opštini Centar (vodno tijelo oznake BA_BOS_MILJ_1) je prezentirana u dokumentu *Plan upravljanja vodama za vodno područje rijeke Save u FBiH (2016.-2021.)*, prateći dokument broj 10, "Ocjena statusa i procjena rizika za površinska vodna tijela", gdje je navedeno da su sva tri pomenuta statusa ocijenjena kao **LOŠE**. Status je ocijenjen na osnovu dva operativna monitoringa izvršena tokom 2012. i 2013. godine.

Stanje površinskih voda u urbanom dijelu Opštine Centar je naročito loše u sušnom ljetnom periodu kada je vodostaj rijeka izuzetno nizak, što dovodi do koncentrisanja nutrijenata i organskih komponenti te stvaranja neugodnih mirisa u blizini vodotoka.

Kvalitet podzemnih voda

Podzemne vode grada Sarajeva, kao i Opštine Centar, pripadaju grupi vodnih tijela (GVT) „Sarajevsko-Zeničko polje.“ Sarajevsko polje se koristi za vodosnabdijevanje grada Sarajeva, i sastoji se od intergranularnih akvifera koji se pretežno prihranjuju infiltracijom voda površinskih tokova, kao i manjim dijelom putem padavina. Prema *Planu upravljanja vodama za vodno područje rijeke Save u FBiH* iz 2016. godine, podaci o kvalitetu podzemnih voda ne postoje, obzirom da se ne obavlja sistematsko praćenje kvaliteta tih voda u KS, kao ni u opštini Centar.

Kvalitet vode za piće

Za potrebe izrade ovog dokumenta prikupljeni su podaci o ispitivanju kvaliteta vode za piće, za period 2014.-2018., a koja se koristi u javnim sistemima vodosnabdijevanja kojim upravlja KJKP ViK.

Prema podacima kojima raspolaze KJKP ViK, rezultati analiza uzoraka indiciraju da kvalitet voda u javnom sistemu vodosnabdijevanja odgovara *Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće*. Ista konstatacija je navedena i u *Studiji o zdravstvenom stanju stanovništva, higijenskim prilikama i zdravstvenoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo u 2017. godini*.

Voda na izvorištima je prema fizičko-hemijskim parametrima zdravstveno ispravna, a do odstupanja dolazi jedino radi povećanja vrijednosti parametara mutnoća na vrelima (Uroševu i Vode). Voda u distributivnom sistemu je ispravna osim u malom broju slučajeva kada dođe do zamućenja vode na navedenim vrelima, u kom slučaju se vrelo isključuje iz distribucije. Takođe, povremeno dođe i do neadekvatne (prevelike ili premale) koncentracije rezidualnog hlora zbog konfiguracije sistema za doziranje hlora na pojedinim objektima.

Prema podacima Službe za urbanizam i zaštitu okoliša, Opština Centar je sa ZzJZ KS ugovorila da će do kraja 2019. godine bakteriološku analizu ispravnosti vode sa lokalnih vodovoda (Mrkovići, Radava, Nahorevo-Muharemovići, Nahorevo stijene, Kokorevac, Nahorevo Brda) vršiti na mjesečnom osnovu, a fizičko-hemijsku ispravnost četiri puta godišnje.

Tabela: REZULTATI ANALIZE VODE LOKALNIH VODOVODA OPŠTINE CENTAR

Mjesto uzimanja uzoraka	Bakteriološka analiza			Fizičko-hemijski		
	Odgovara	Ne odgovara	Ukupno	Odgovara	Ne odgovara	Ukupno
2018. godina (januar – decembar)						
L.V. Mrkovići	11	<u>1</u>	12	3	0	3
L.V. Radava	11	0	11	3	0	3
L.V. Nahorevo - Muharemovići	12	0	12	4	0	4
L.V. Nahorevo stijene	12	<u>7</u>	19	5	<u>1</u>	<u>6</u>
L.V. Kokorevac	12	<u>1</u>	13	4	0	4
L.V. Nahorevo brda	12	0	12	4	0	4
2019 (januar - septembar)						
L.V. Mrkovići	9	<u>2</u>	11	4	0	4
L.V. Radava	9	0	9	3	0	3
L.V. Nahorevo - Muharemovići	9	0	9	3	0	3
L.V. Nahorevo stijene	9	<u>1</u>	10	3	0	3
L.V. Kokorevac	9	0	9	3	0	3
L.V. Nahorevo brda	1	0	1	1	0	1

Analizom raspoloživih podataka o zdravstvenoj ispravnosti vode lokalnih vodovoda moguće je zaključiti da su izvorišta Mrkovići, Nahorevo Stijene i Kokorevac ugrožena ljudskom aktivnošću te je potrebno preduzeti hitne mjere zaštite prostora prihranjivanja ovih izvora.

Zaštita od voda

U novembru 2012. godine izrađen je *Kantonalni operativni plan odbrane od poplava (KOP)* za Kanton Sarajevo u kom su definisana naselja i dijelovi naselja koja mogu biti poplavljena. **Na području Opštine Centar se nalaze samo vodotoci II kategorije sa četiri potencijalna poplavna područja u neposrednoj blizini Koševskog potoka, Sušice, Nahorevskog potoka i rijeke Miljacke na kojima su i zabilježene povijesne poplave.**

Prema KEAP KS, ugrožene lokacije su:

- most Drvenija - rijeka Miljacka,
- pijaca Ciglane - Koševski potok,
- prostor u blizini objekta „Bosnalijek“ - Sušica potok,
- prostor u blizini bolnice „Nahorevo“ - Nahorevski potok i
- prostor u blizini ulaza u naselje Nahorevo - Nahorevski potok.

Kada se radi o hidrološkom monitoringu, ne postoji hidrološka stanica u nadležnosti AVP Sava na području Opštine Centar. Najbliža hidrološka stanica u nadležnosti AVP Sava je „Sarajevo-Vodoprivreda“, na području Opštine Novo Sarajevo. Federalni hidrometeorološki zavod (u daljem tekstu FHMZ) raspolaze hidrološkom stanicom „Sarajevo-Ćumurija“ koja se nalazi na području Opštine Centar.

U tabeli 41 su prikazani dostavljeni podaci o specifičnim vrijednostima protoka za gore pomenute hidrološke stanice.

Tabela: VRIJEDNOSTI SPECIFIČNIH PROTICAJA IZMJERENIH NA HIDROLOŠKIM STANICAMA KOJE SU NAJBLIŽE OPŠTINI CENTAR¹⁷⁵

Traženi podatak	Godina				
	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Q _{SR} (m ³ /s) za hidrološku stanicu „Sarajevo-Ćumurija“	-	-	-	4,73	4,35
Q _{MIN} (m ³ /s) za hidrološku stanicu „Sarajevo-Ćumurija“	-	-	-	0,750	0,750
Q _{MAX} (m ³ /s) za hidrološku stanicu „Sarajevo-Ćumurija“	-	-	-	32,9	53,8
Q _{SR} (m ³ /s) za hidrološku stanicu „Sarajevo-Vodoprivreda“	7,23	5,13	5,72	5,59	5,45
Q _{MIN} (m ³ /s) za hidrološku stanicu „Sarajevo-Vodoprivreda“	1,87	0,780	0,875	0,778	0,791
Q _{MAX} (m ³ /s) za hidrološku stanicu „Sarajevo-Vodoprivreda“	136	65,9	73,1	60,7	62,6

Prema analizi urađenoj u sklopu *Procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća za područje Opštine Centar (Opština Centar, 2016)*, smatra se da je rizik poplave jako mali, a opštinski stepen zaštite od poplava je jako visok. Iako je rizik poplava realno mali, povremene i kratkotrajne probleme mogu izazvati kiše kratkog trajanja, a jakog intenziteta. U takvim situacijama pritoke Miljacke (Koševski potok, potok Sušica, potok Soukbunar i dr.), kao i voda iz kanalizacionih šahtova, plave prometne ceste i uzrokuju privremene probleme u saobraćaju.

Upravljanje i korištenje vodnih resursa

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI UPRAVLJANJA I KORIŠTENJA VODNIH RESURSA

Pokazatelj	Dostupni podatak
Korištenje vodnih resursa	
Količina zahvaćene vode u sistemu javnog vodosnabdijevanja	16,9 – 17,9 m ³ /s
Broj domaćinstava bez rješenog vodosnabdijevanja	52
Korištenje voda u svrhu navodnjavanja	Intenzivnog i obimnog navodnjavanja za potrebe poljoprivrede nema.
Korištenje voda u svrhu privrede	Ne postoji nijedan privredni objekt koji koristi vodu iz vlastitih izvora.
Pokrivenost i stanje infrastrukture za vodosnabdijevanje stanovništva i privrede	
Korištenje voda u svrhu vodosnabdijevanja – izvorišta zahvaćena sistemom javnog vodosnabdijevanja kojim upravlja KJKP VIK	95%
Korištenje voda u svrhu vodosnabdijevanja: – lokalna izvorišta	5%
Broj privrednih subjekata snabdijevenih preko javnog sistema vodosnabdijevanja	3345
Broj priključaka na mrežu javnog sistema vodosnabdijevanja	15.138
Broj ilegalnih priključaka na mrežu javnog sistema vodosnabdijevanja	1.348
Stepen naplate	91,78% u 2018. (u rasponu od 91,78% - 94,62% za period od 2014. – 2018.)
Pokrivenost i stanje infrastrukture za odvodnju i prečišćavanje otpadnih voda od stanovništva i privrede	
Pokrivenost stanovništva uslugama odvodnje i tretmana otpadnih voda	80%
Starost kanalizacione mreže	50 god.
Broj prijavljenih kvarova na kanalizacionoj mreži u 2018. god.	125

Tabela: EMISIJE ORGANSKE MATERIJE

Pokazatelj	Dostupni podatak
Emisije organske materije	
Emisije organske materije od stanovništva (sa priključkom na kanalizaciju)	(t/god)
1. BPK5	1153 t/god
2. SM	1059 t/god
3. N	19 t/god
4. P	38 t/god
Emisije organske materije od stanovništva (bez priključka na kanalizaciju)	
1. BPK5	108 t/god
2. SM	79 t/god
3. N	20 t/god
4. P	4 t/god
Emisije organske materije od industrije:	(t/god)
1. BPK5	1027,08
2. SM	934,78
3. N	171,33
4. P	33,97
Emisije organske materije od stočarstva:	(t/god)
1. N (t/god)	36,7
2. P (t/god)	9,7
Emisije organske materije od poljoprivrede:	(t/god)
1. N (t/god)	28,75
2. P (t/god)	1,89

Korištenje voda

Vodosnabdijevanje stanovništva i privrede

KJKP ViK upravlja javnim sistemom vodosnabdijevanja na području Opštine Centar. Glavni resursi vode za centralni javni sistem vodosnabdijevanja grada Sarajeva, uključujući i opštnu Centar, su podzemne akumulacije iz izvorišta Sarajevsko polje (s bunarima u Konacima, Bačevu, Sokolović koloniji i Stupu) koji se ne nalaze na području Opštine Centar.

Izvorišta koja se nalaze na području Opštine Centar, a uključena su u sistem javnog vodosnabdijevanja kojim upravlja KJKP ViK su Uroševo vrelo, maksimalne izdašnosti oko 5 l/s i vrelo Vode, maksimalne izdašnosti 8l/s.

Za sva pomenuta izvorišta koja su uključena u sistem javnog vodosnabdijevanja, uključujući vrela Uroševo i Vode ustanovljene su zone sanitarne zaštite, prema odlukama Grada Sarajeva i Kantona Sarajevo izdatih u periodu od 1986 – 1997. godine. Međutim postojeće odluke su zastajale i nisu u skladu sa aktuelnim propisima te je potrebno provesti aktivnosti na izradi potrebnih elaborata, te inovirati postojeće odluke o zonama sanitarne zaštite i propisati mjera zaštite prema aktualnim podzakonskim aktima.

Prema podacima dobijenih od KJKP ViK, čak 95 % potrošača na području Opštine Centar se snabdijeva vodom iz centralnog javnog vodovodnog sistema KS, dok se preostalih 5% snabdijeva vodom lokalnih vodovoda.

Na području Opštine se nalazi sedam lokalnih vodovoda, čija se izvorišta i zone prihranjivanja nalaze dijelom u opštini Centar, a dijelom u opštini Stari grad. Prema raspoloživim podacima sa lokalnih vodovoda se snabdijevaju naselja Barice, Mrkovići, Nahorevo, Kromolj, Poljine, Slatina, sela Nahorevo, Radava, Tihovići.

U nastavku je data lista lokalnih vodovoda i naselja koja pokrivaju: Čavljak – Mrkovići, Stijena – Nahorevo, Muharemovići – Nahorevo, Kokorevac – Nahorevo, Brda – Nahorevo, Radava – Radava, Klanica – Nahorevo, Muharemovići, Nahorevska Brda, Selja.

Nijedno od navedenih izvorišta nema usvojenu odluku o zonama sanitarne zaštite i zaštitnim mjerama u skladu sa *Pravilnikom o načinu utvrđivanja uslova za određivanje zona sanitarne zaštite i zaštitnih mjera za izvorišta vode za javno vodosnabdijevanje stanovništva* (Sl. novine FBiH, br. 88/12)¹²⁹.

Opština svake godine izdvaja posebna sredstva za nadzor nad lokalnim izvorištima u smislu održavanja i redovne kontrole zdravstvene ispravnosti. Kontrolu zdravstvene ispravnosti vode za piće vrši Zavod za javno zdravstvo KS (u daljem tekstu ZzJZ KS).

U periodu od 2016. do 2019. godine završen je projekat „Vodosnabdijevanje pitkom vodom za domaćinstava Nahoreva, Nahorevskih brda, Muharemovića i Selja“ (Slika 17). Tokom prve faze ovog projekta položeno je oko oko 6000 m transportnog i 18183 m distributivnog voda, te izvedeno 235 novih priključaka na distributivnu mrežu. U julu 2019. godine završena je i druga faza projekta, kojom je položeno ukupno 4.528,51 m distributivne mreže, uz dodatnih 78 kućnih priključaka.

Kapacitet izgrađenog rezervoara iznosi 250 hiljade litara. Ovim projektom je riješeno sistemsko vodosnabdijevanje naselja Nahorevo, Nahorevska Brda, Muharemovići i Selja. Ovaj vodovod koristi vodni resurs izvorišta Klanice koji se nalazi na teritoriji Opštine Stari Grad. Projekat je u potpunosti i finansirala Opština Centar.

Centralni javni sistem vodosnabdijevanja KS je kombinacija pumpnog i gravitacionog sistema u kojem se voda zahvata iz bunara, sa gravitacionih kraških vrela, a potom tretira putem postrojenja za kondicioniranje vode otvorenih tokova. Sistem je baziran na principu prepumpavanja, koristeći rezervoare i pumpne stanice sa svom pratećom opremom. Putem tranzitnih cjevovoda voda se pumpom sa glavnog izvorišta (Bačevo, Konaci, Sokolović kolonija i Stup) potiskuje u 3 pravca, preko kojih se vodom snabdijeva grad Sarajevo, a time i Opština Centar. KJKP ViK upravlja sa 2 hlorne stanice na području Opštine Centar.

U okviru centralnog vodovodnog sistema na prostoru Opštine Centar ima ukupno 10 rezervoara, od kojih je najveći rezervoar Skenderija, sa zapreminom od 8275 m³, snabdijeva značajan centralni dio Opštine. Ukupni akumulacioni prostor postojećih rezervoara iznosi 19.595 m³, a starost rezervoara je u rasponu od 20 do 108 godina. Na gradskom nivou, računajući potrebe svih Opština, postoji manjak rezervoarskog prostora, cca 30 % u odnosu na propisane uslove, za slučaj havarije i održanje 4 do 8 sati vršnih dnevnih potreba. Distributivni sistem Opštine Centar se sastoji od vodovodne mreže koja raspoređuje vodu iz distribucionih rezervoara i koja je organizovana po zonama vodosnabdijevanja (u ovisnosti od pritiska) i sačinjena od cijevi različitih dužina, profila i materijala.

Uprkos relativnoj nezavisnosti zona vodosnabdijevanja postoji mogućnost njihove međusobne komunikacije, što omogućava određenu fleksibilnost unutar sistema upravljanja, tj. mogućnost prilagođavanja u skladu sa iskazanim potrebama. Ta međusobna komunikacija je potrebna samo u situacijama kad su kraška vrela (Uroševo i vrelo Vode) izvan funkcije radi povećane mutnoće u periodima obilnih padavina i/ili naglih topljenja snijega. Voda se distribuira pretežno gravitacijom, izuzev u nekim manjim područjima gdje je pumpanje neophodno. Vodovodna mreža u ovom dijelu grada je relativno stara, procjenjuje se da infrastruktura vodosnabdijevanja na području Opštine Centar ima preko 50 godina.

Ne raspolaze se sa podacima o stanju infrastrukture kada su u pitanju lokalni vodovodi na području Opštine Centar. Na lokalnim vodovodima se voda provodi gravitacijom od rezervoara, a zatim razvodi do domaćinstava i ostalih objekata.

KJKP ViK pruža usluge javnog snabdijevanja pitkom vodom za oko 95% stanovništva Opštine Centar, uključujući i 3.345 privrednih subjekata. KJKP ViK ne raspolaze podacima o broju stanovnika i domaćinstava koje snabdijeva u opštini Centar.

U 2018. godini bilo je 15.138 priključaka na mrežu i 1.348 ilegalnih priključaka u centralnom javnom sistemu vodosnabdijevanja. U 2015. godini broj legalnih priključaka na mrežu iznosio je 10.499 što znači da se broj priključaka znatno povećao u zadnje tri godine. Razlog tome jeste širenje naselja na području Opštine Centar te pojačana kontrola od strane KJKP ViK u cilju smanjenja broja ilegalnih priključaka.

Stepen naplate za usluge vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda, po osnovu ispostavljenih računa, u centralnom sistemu vodosnabdijevanja u 2018. godini je iznosio 91,78%, a stepen naplate za petogodišnji period 2014.-2018. prikazan je u tabeli .

Tabela: STEPEN NAPLATE (%) ZA USLUGE VODOSNABDIJEVANJA I ODVODNJE OTPADNIH VODA U OPŠTINI CENTAR ZA PERIOD 2014.-2018.

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Stepen naplate (%)	94,62	93,04	92,15	92,36	91,78

Prema podacima iz tabele , uočljivo je da se radi o negativnom trendu u kojem se stepen naplate za usluge vodosnabdijevanja i odvodnje otpadnih voda u periodu od 2014. do 2018. godine smanjivao iz godine u godinu. **Smanjenje naplate dovodi u pitanje održivi rad preduzeća, te ulaganja u širenje vodovodne i kanalizacione mreže. Važno je naglasiti da je u opštini Centar, kao i u cijelom javnom sistemu vodosnabdijevanja KS prisutno izrazito rasipanje vodnih resursa, a zbog velikih gubitaka u mreži. Na osnovu podataka od KJKP VIK, gubici vode u vodovodnoj mreži dostižu vrijednosti i do 84%. Gubici vode nisu samo tehničke prirode, nego i zbog ilegalnih priključaka, kojih u opštini Centar ima 1348.**

Tabela: UKUPNI GUBICI U MREŽI VODOSNABDIJEVANJA (%) U OPŠTINI CENTAR ZA PERIOD OD 2014. DO 2018.

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Ukupni gubici u mreži (%)	81,1	81,6	80,7	83,63	78,43

Prema podacima uočljivo je da su gubici u mreži vodosnabdijevanja bili izuzetno veliki tokom čitavog proteklog perioda između 2014. i 2017. te da nije bilo značajnih razlika iz godine u godinu. Gubici u mreži su bili najveći 2017. godine. Tokom 2018. godine zabilježen je pad u gubicima u mreži vodonabdijevanja, gdje je u proteklih 5 godina zabilježena najniža vrijednost gubitaka. **Količina neprihodovane vode unutar sistema vodosnabdijevanja je takođe izrazito visoka i u 2018. godini, iznosila je preko 78% na području Opštine Centar.** Tabela prikazuje ukupne količine zahvaćene vode u centralnom javnom sistemu vodosnabdijevanja, količinu neprihodovane vode u istom te i procentualni odnos između njih za period 2014.-2018. na području Opštine.

Tabela: KOLIČINA ZAHVAĆENE VODE I KOLIČINA NEPRIHODOVANE VODE U CENTRALNOM JAVNOM SISTEMU VODOSNABDIJEVANJA U OPŠTINI CENTAR ZA PERIOD OD 2014. DO 2018.

Parametar	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
Količina zahvaćene vode u centralnom javnom sistemu vodosnabdijevanja (miliona m ³ / god)	17,6	17,5	17,9	17,2	16,9
Količina neprihodovane vode u centralnom javnom sistemu vodosnabdijevanja (miliona m ³ /god)	14,3	14,3	14,5	14,4	13,3

Iz tabele uočljivo je da se radi o **izuzetno visokoj količini neprihodovane vode unutar centralnog javnog sistema vodosnabdijevanja te da 2017. i 2018. godina predstavljaju godine sa najvećom i najmanjom količinom neprihodovane vode u petogodišnjem periodu.**

Osim stalnih radova na otklanjanju kvarova, KJKP VIK radi kontinuirano na rekonstrukciji postojeće vodovodne mreže. Tokom 2013. godine izvedeni su radovi na rekonstrukciji vodovodnih i kanalizacionih cijevi u ulici H. Kreševljaković, Dola, Šejh Juje, Hasana Bibera te Osmana Krupalije. Tokom 2014. godine završeni su radovi na prvoj fazi rekonstrukcije u ulici Fadila Jahića Španca, te izgradnji vodovodne mreže u ulici Grdonj. U periodu 2015.-2017. realizovani su brojni projekti rekonstrukcije postojećeg i izgradnje novog vodovoda, od čega je vrijedno izdvojiti: druga faza rekonstrukcije vodovodne mreže u ulici Fadila Jahića Španca, polaganje cjevovoda u ulici Alipašina, rekonstrukcija cjevovoda u ulici Ferhadija na potezu od Čemaluše do Vječne vatre, rekonstrukcija cjevovoda u ulici Maglajska i Kotromanića, rekonstrukcija vodovodne mreže u ulici Budakovići, na dionici raskrsnice ulica Alipašina i Betanija do skretanja na stadion Koševo (220m), izgrađena je pumpna

stanica na Kromolju i izvršena rekonstrukcija vodovodne i kanalizacione mreže na potezu Skenderija – Drvenija, u ulici Borak, Sulejmana Omerovića Cara, ulici Dejzina Bikića, Neđada Mušića.

U opštini Centar ne postoji nijedan privredni subjekat koji koristi vodu iz vlastitih izvora niti postoji ijedan pravni subjekt kojem je od strane Agencije za vodno područje rijeke Save (u daljem tekstu AVP Sava) izdat vodni akt za zahvatanje (flaširanje) mineralne i prirodne vode u privredne svrhe koja su u količini većoj od 10 l/s.

Korištenje voda za navodnjavanje

Navodnjavanje se vjerovatno vrši na privatnim posjedima građana—na parcelama u okućnicama, plastenicima, i sl. Kako je ranije konstatovano u poglavlju *Privreda*, poljoprivreda nije primarna djelatnost u opštini Centar stoga intenzivnog i obimnog navodnjavanja za potrebe poljoprivrede na području Opštine Centar nema, niti postoje bilo kakvi planovi razvoja istog. Stoga nema ni podataka o korištenju vode za navodnjavanje u ove svrhe.

Zaštita voda

Odvodnja i tretman otpadnih voda iz domaćinstava i industrije

Nivo pokrivenosti stanovništva uslugom odvodnje i tretmana otpadnih voda centralnim javnim sistemom na području **Opštine Centar iznosi 80%, što je znatno manje od nivoa pokrivenosti javnim sistemom vodosnabdijevanja (95%).**

Centralni javni sistem za prikupljanje i odvodnju otpadnih voda(kanalizaciona mreža) je star preko 50 godina. KJKP ViK je odgovoran za rad i održavanje centralnog kanalizacionog sistema na području Kantona Sarajevo, pa time i u opštini Centar. Javni kanalizacioni sistem KS opremljen je sa postrojenjem za prečišćavanje otpadnih voda.

Prema rapoloživim podacima, dužina kanalizacione mreže u opštini Centar iznosi 270 km, broj registrovanih korisnika 31.612, a broj ilegalnih priključaka 1.289.

Korisnici centralnog kanalizacionog sistema su stanovništvo i privreda. Osnovni linijski objekti (glavni kolektori) ovog sistema na području Opštine Centar su:

- glavni Gradski kolektor (dužine oko 13,5 km, profila od 500 do 1.600mm), koji se samo djelimično nalazi na teritoriji Opštine i
- Koševski kolektor (dužine oko 1,27km, profila od 300 do 500mm).¹⁵¹

Centralni kanalizacioni sistem KS je kombinacija mješovitog i separatnog sistema. KJKP ViK kontinuirano radi na rekonstrukciji kanalizacionog sistema u cilju razdvajanja mješovitog sistema odvodnje te na rekonstrukciji dotrajale kanalizacione mreže. U toku je i realizacija radova prema „Glavnom projektu razvoja vodovodne i kanalizacione mreže Betanija, Kromolj i Poljine“, kojim će pomenuta naselja biti povezana na sistem javne kanalizacije. Projekat je procenjen na ukupnu vrijednost od 4,8 miliona i realizuje se fazno, tako da se svake godine planiraju nove tenderske procedure, potpisuju ugovori i postepeno vrši izgradnja.

Otpadne vode stanovništva na području Opštine Centar koje nisu obuhvaćene javnom kanalizacijom se ulijevaju u rijeku Miljacku preko njenih pritoka, Koševski potok i potok Sušica. Koševski potok, koji služi kao recipijent za otpadne vode bespravno izgrađenih naselja na gradskoj periferiji, ubraja se među najveće zagađivače rijeke Miljacke, jer prolazi kroz naselje Nahorevo koje u cjelosti nema izgrađenu javnu kanalizaciju. Kroz korito dijela Koševskog potoka prolazi fekalni gradski kolektor. Kolektor je bio oštećen više puta u prošlosti, a održavanje istog je otežano zbog nedostatka revizionih okana i nemogućeg pristupa.

Izgradnja kolektivnih septičkih jama na području Opštine Centar nisu se pokazale kao jednostavno provodivo rješenje zbog poteškoća u rješavanju imovinsko-pravnih odnosa za lokaciju gdje se predviđa izgradnja takvog objekta. Sve prethodno navedeno ukazuje da su **najveći zagađivači voda u opštini Centar i dalje komunalno-fekalne otpadne vode koje zbog lošeg stanja javne kanalizacione infrastrukture i nejednake zastupljenosti u svim naseljima , značajno utiču na kvalitet površinskih i podzemnih voda.** Tome doprinose i sljedeći industrijski i komercijalni zagađivači na području Opštine Centar: Bosnalijek, BBI „Real Estate“, Klinički Centar univerziteta u Sarajevu, JU Opća bolnica „Abdulah Nakaš“. Svi navedeni privredni subjekti ispuštaju otpadne vode u sistem javne kanalizacije.

Emisije organskih materija

Organske materije dopijevaju u površinske i podzemne vodotoke kroz emisije otpadnih voda porijeklom iz tačkastih i difuznih izvora zagađenja. U tačkaste izvore zagađenja se ubraja, prije svega, stanovništvo čije se otpadne vode prikupljaju putem javnog sistema odvodnje, te i industrijski ispusti otpadnih voda i sanitarne deponije sa uređenim sistemom prikupljanja i odvodnje otpadnih voda. U difuzne izvore zagađenja se ubrajaju poljoprivredne aktivnosti, stočarstvo, neuređene deponije otpada, te stanovništvo izvan kanalizacione mreže. Pri razmatranju emisija organskih materija u površinske i podzemne vode na teritoriji Opštine razmatrane su sve kategorije zagađivača.

Pri izradi ovog dokumenta izvršeno je prikupljanje podataka o teretima zagađenja industrijskih zagađivača od strane AVP Sava (tabela)

Tabela: TERET ZAGAĐENJA INDUSTRIJSKIH ZAGAĐIVAČA ZA PODRUČJE OPŠTINE CENTAR

Industrija/Privredni subjekt	EBS (Plan upravljanja vodnim područjem rijeke Save)	EBS (Prikupljeni podaci od AVP Sava)	Količina otpadnih voda (m3/dan)
Bosnalijek	650	554	31,7 – 35
BBI Real Estate (6 ispusta u gradski kolektor)	795	540	18 – 23,4
"ENERGOPETROL" DD	28.686	Nije dostavljeno	-
7B	543	Nije dostavljeno	-
G Petrol	17.070	Nije dostavljeno	-
Klinički centar univerziteta u Sarajevu (3 ispusta u gradski kolektor)	-	2465	420-499
JU Opća bolnica Prim dr. Abdulah Nakaš (dva ispusta u gradski kolektor)	-	Ne postoje podaci	5-40

Ukupni teret zagađenja je preuzet iz dokumenta *Plan upravljanja vodama za vodno područje rijeke Save u FBiH (2016.–2021.)*, Prateći dokument br. 6 - *Analiza Pritisaka za opštnu Centar*, kada je u pitanju zagađenje porijeklom od stanovništva i industrije, dok je za poljoprivredu i stočarstvo izvršen proračun na bazi iste metodologije i specifičnih podataka. Ukupno opterećenje emisijama organskih materija je dato u tabeli.

Tabela: UKUPNO OPTEREĆENJE POVRŠINSKIH I PODZEMNIH VODA ORGANSKIM MATERIJAMA NA TERITORIJI OPŠTINE CENTAR

Kategorija	BPK5 (t/god)	SM (t/god)	N (t/god)	P (t/god)
Stanovništvo (sa priključkom na kanalizaciju)	1153	1056,99	192	38
Stanovništvo (bez priključka na kanalizaciju)	108	79	20	4
Industrije	1027,08	934,78	171,33	33,97
Stočarstvo	0	0	36,7	9,7
Poljoprivreda	0	0	28,75	1,89
Deponije (sanitarne i ilegalne deponije)	/	/	/	/
Ukupno	2289	2071	449	88

Predstavljene podaci se odnose na 2017. godinu tako da bi aktualni podaci mogli biti nešto niži, obzirom na manji broj stanovnika i niže vrijednosti tereta zagađenja za industrije. Međutim, te razlike nisu veće od 5% te ne doprinose značajno u ukupnim vrijednostima prikazanog organskog zagađenja.

6.2.3. Zaštita zemljišta

Resursi zemljišta i tla

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta resursa zemljišta i tla prikazani su u tabeli.

Tabela: Pregled pokazatelja stanja u oblasti Resursi zemljišta i tla

Pokazatelj	Dostupni podatak
Zemljište po kategorijama upotrebe	Šume: 1.055,76 ha Njive i vrtovi: 340,45 ha
Struktura zemljišta (CLC 2012-2018)	Livade: 558,36 ha Pašnjaci: 373,47 Vještačke površine: 24,3% Poljoprivredna područja: 33,3%
Promjena namjene zemljišta (CLC 2012-2018)	Šumska područja i druge prirodne površine: 42,3%
Vještačke površine	+60,3
Poljoprivredna područja	- 60,3
Degradacija zemljišta Kontaminacija zemljišta	152 klizišta Nisu vršene analize na prisustvo teških metala i PAH jedinjenja

Zemljište po kategorijama upotrebe

Prema podacima Službe za registar, upravljanje imovinom i katastar nekretnina, poljoprivredno zemljište u opštini Centar zauzima 1.568,23 ha, dok šume zauzimaju 1.055,76 ha.

Tabela: ZEMLJIŠTE PO KATEGORIJAMA UPOTREBE U OPŠTINI CENTAR

Kategorija upotrebe zemljišta	Površina [ha]
Šume	1.055,76
Njive i vrtovi	340,45
Voćnjaci	295,95
Vinogradi	0
Livade	558,36
Pašnjaci	373,47
Trstik i močvara	0
UKUPNO	3.298,37
Ukupno obradivo zemljište	1.194,76
Poljoprivredno zemljište	1.568,23
Poljoprivredno zemljište po stanovniku	0.03
Njive i vrtovi po stanovniku	0.006

Struktura zemljišta

Za prikaz strukture zemljišta korištena je CORINE baza podataka o zemljišnom pokrivaču BiH za period 2012.-2018. Prema ovim podacima, u opštini Centar dominira kategorija *šumska vegetacija i druge prirodne površine* i to sa procentualnim učešćem od 42,3%.

Druga kategorija po udjelu je kategorija *poljoprivredna područja* sa procentualnim učešćem od 33,3% (slika 19). Ostatak površina od 24,3% pripada kategoriji *vještačkih površina*.

Naredna tabela prikazuje strukturu zemljišnog pokrivača Opštine Centar izraženu u ha i procentima u okviru skupne kategorije te procentima u odnosu na površinu Opštine Centar.

Tabela: ZEMLJIŠNI POKRIVAČ U OPŠTINI CENTAR 2018.

CORINE 18- klase zemljišnog pokrivača	Površina (ha)	% u okviru skupne kategorije	% u odnosu na površinu Opštine Centar
1. VJEŠTAČKE POVRŠINE	796,7	-	24,3
1.1.1. Kontinuirani urbani objekti	93,5	11,7	2,8
1.1.2. Isprekidani urbani objekti	595,7	74,7	18,1
1.4.2. Sportsko-rekreativni objekti	107,4	13,4	3,2
2. POLJOPRIVREDNA PODRUČJA	1.090,3	-	33,3
2.3.1. Pašnjaci	81,0	7,4	2,4
2.4.2. Složene strukture uzgoja	603,8	55,3	18,4
2.4.3. Zemljište koje se uglavnom koristi za poljoprivredu, za značajnim površinama sa prirodnom vegetacijom	405,5	37,1	12,3
3. ŠUMSKA VEGETACIJA I DRUGE PRIRODNE POVRŠINE	1.386,1	-	42,3
3.1.1. Listopadne šume	595,0	42,9	18,1
3.1.2. Crnogorične šume	113,0	8,1	3,4
3.1.3. Mješovite šume	305,5	22,0	9,3
3.2.1. Prirodni travnjaci	171,2	12,3	5,2
3.2.4. Prelazne šume - grmlje	201,3	14,5	6,1
UKUPNO	3.273,2	100	100

Promjena namjene korištenja zemljišta ima najdirektniji utjecaj na njegove funkcije u ekosistemu, te na ekonomski i društveni status određenog područja. Promjena namjene poljoprivrednog u građevinsko zemljište je skoro svakodnevni proces. Prema podacima iz CORINE baze podataka za 2012. i 2018. godinu, kategorija *vještačke površine* povećana je za 60,3 ha (tabela 38 i slika 20). Ova kategorija je najviše povećana na račun *poljoprivrednih površina*, klasa *složene strukture uzgoja*.

Tabela: PROMJENE U NAMJENI KORIŠTENJA ZEMLJIŠTA U OPŠTINI CENTAR ZA PERIOD 2012.-2018.

CORINE klase zemljišnog pokrivača	CLC 2012. Površina (ha)	CLC 2018. Površina (ha)	Razlika
1. VJEŠTAČKE POVRŠINE	736,4	796,7	+ 60,3
1.1.1. Kontinuirani urbani objekti	93,5	93,5	0,0
1.1.2. Isprekidani urbani objekti	609,2	595,7	-13,5
1.4.2. Sportsko-rekreativni objekti	33,6	107,4	+73,8
2. POLJOPRIVREDNA PODRUČJA	1.150,9	1.090,3	- 60,3
2.3.1. Pašnjaci	81,0	81,0	0,0
2.4.2. Složene strukture uzgoja	664,1	603,8	-60,3
2.4.3. Zemljište koje se uglavnom koristi za poljoprivredu, sa značajnim površinama sa prirodnom vegetacijom	405,5	405,5	0,0
3. ŠUMSKA VEGETACIJA I DRUGE PRIRODNE POVRŠINE	1.386,1	1.386,1	0,0
3.1.1. Listopadne šume	189,5	595,0	+ 405,5
3.1.2. Crnogorične šume	113,0	113,0	0,0
3.1.3. Mješovite šume	708,1	305,5	- 402,4
3.2.1. Prirodni travnjaci	171,2	171,2	0,0
3.2.4 Prelazne šume - grmlje	204,2	201,1	- 3,1
UKUPNO	3.273,2	3.273,2	0,0

Degradacija zemljišta

Ključni pokretači degradacije zemljišta su: poljoprivreda i šumarstvo, urbanizacija, razvoj infrastrukture, proizvodnja energije, eksploatacija mineralnih sirovina i rudnici. Iako sistemi praćenja promjena u prostoru ne postoje za područje cijele BiH, niti se u KS evidentira bespravna gradnja, moguće je izvesti pretpostavku da najveću prijetnju degradaciji zemljišta u opštini Centar predstavlja urbanizacija i razvoj infrastrukture. Čitavo područje KS, pa tako i područje Opštine Centar se nalazi pod stalnim pritiskom antropogenog uticaja, što se najviše odnosi na poljoprivredno i šumsko zemljište. Urbanizacija i izgradnja stambenih i poslovnih objekata je u stalnom porastu na području Opštine Centar.

Pored navedenog, problem fizičkih gubitaka zemljišta vezan je za eroziju zemljišta i klizišta. Prema podacima Zl KS, na području Opštine Centar u 2017. godini registrovana su 152 klizišta.

Gubitak poljoprivrednog zemljišta u većini slučajeva proizlazi iz neplanirane izgradnje stambenih i industrijskih objekata i infrastrukture, prekomjerne erozije uzrokovane krčenjem šuma i nepravilnog tretiranja terena pod nagibom.

6.2.4. Upravljanje otpadom

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI UPRAVLJANJA OTPADOM

Pokazatelj	Dostupni podatak
Komunalni otpad	
Nastajanje komunalnog otpada	20.550,49 t/god. (2018. god.)
Prikupljanje komunalnog otpada i pokrivenost uslugom	Pokrivenost 99%, otpad se odvozi na RD Smiljevići
Broj registrovanih odlagališta komunalnog otpada	Nema registrovanih odlagališta
Broj nelegalnih odlagališta otpada	57
Stopa naplate	Stopa naplate u prosjeku je iznosila 70% za fizička lica, a 73% za privredni sektor
Proizvodni otpad	
Neopasni proizvodni otpad	7 djelatnosti na području Opštine Centar a najznačajnije su:
	obrada metala i plastike, drvna industrija, prehrambena
Opasni proizvodni otpad	industrija te farmaceutska industrija
Posebne kategorije otpada*	
Otpad iz zdravstvenih ustanova	
Ambalaža i ambalažni otpad	3.358 t/god. (3% se odvaja a 97% se odlaže na deponiju)
Električni i elektronički otpad	273 t/god.
Otpadna ulja i drugi zauljeni otpad	168,25 t/god.
Stara vozila	135 t/god.
Otpadne gume	256 t/god.
Otpadne baterije i akumulatori	64 t/god.
Građevinski i inertni otpad	3.045,2 t/god.
Kabasti otpad	287,7 t/god.
Otpad životinjskog porijekla	4 t/god.
Otpadni mulj iz uređaja za pročišćavanje otpadnih voda	n/a
Biorazgradivi otpad	3.831 t/god.
Postojeći kapaciteti za zbrinjavanje posebnih kategorija otpada	Registrovana 33 operatera na području KS od toga dva na području Opštine Centar

* na osnovu postojećih statističkih podataka urađene su procjene za sljedeće posebne kategorije otpada: ambalaža i ambalažni otpad, električni i elektronički otpad, stara vozila, otpadne gume, otpadna ulja i drugi zauljeni otpad, otpadne baterije i akumulator i biorazgradivi otpad

Komunalni otpad

U tabeli su prikazane količine proizvedenog komunalnog otpada u opštini Centar za period 2015. - 2018. Analizom podataka se može zaključiti da se količina proizvedenog komunalnog otpada po stanovniku smanjila sa 1,40 kg/st./dan u 2015. na 1,02 kg/st./dan u 2018., što predstavlja pozitivan trend i ukazuje na moguću promjenu ponašanja stanovnika u pravcu odvojenog odlaganja i recikliranja suhe frakcije komunalnog otpada.

Tabela: NASTAJANJE KOMUNALNOG OTPADA U OPŠTINI CENTAR ZA PERIOD 2015. - 2018.

Godina	Broj stanovnika ⁸¹	Procenat stanovnika obuhvaćenih prikupljanjem i odvozom otpada	Količina proizvedenog komunalnog otpada (t/god.)	Proizvodnja otpada	
				Godišnja (kg/st./god.)	Dnevna (kg/st./dan)
2015.	68.847	100%	27.973,00	506,93	1,40
2016.	54.369	99%	20.225,25	366,52	1,00
2017.	54.091	99%	20.355,77	368,88	1,01
2018.	55.181	99%	20.550,49	372,41	1,02

Podaci o vrstama i ukupnim količinama proizvedenog ili tretiranog otpada po kategorijama preuzeti su iz *Studije opravdanosti izgradnje kogenerativnog postrojenja i postrojenja za mehaničko-biološki tretman (MBT) otpada na području Kantona Sarajevo.*

Tabela: VRSTE I UKUPNE KOLIČINE PROIZVEDENOG ILI TRETIRANOG OTPADA PO KATEGORIJAMA NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR ZA 2017.

R. br.	Vrsta otpada	Količina otpada (t)	Procenat (%)
1.	Miješani komunalni i kabasti otpad	20.355,77	65,978
2.	Odvojeno prikupljeni ambalažni otpad (papir i karton, plastika i staklo)	168,2	0,545
3.	Građevinski otpad	3.045,02	9,869
4.	Zemlja i kamenje	7.283,44	23,607
UKUPNO		30.852	100

U okviru provedene analize morfološkog sastava komunalnog otpada koji se generiše na području Opštine Centar utvrđeno je 25 kategorija otpada. .

Tabela: REZULTATI PROVEDENE ANALIZE MORFOLOŠKOG SASTAVA KOMUNALNOG OTPADA KOJI SE GENERIŠE NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR

R.br.	VRSTA OTPADA	Opština Centar			
		2018.	2019.	PROSJEK	
1	Organski otpad	Biorazgradivi otpad iz kuhinja/kantina	14,54%	14,12%	14,33%
2		Biorazgradivi otpad iz vrtova/parkova	12,50%	4,33%	8,42%
3		Ostali biorazgradivi otpad	0,00%	0,37%	0,19%
4	Drvo	Netretirano drvo	3,15%	5,96%	4,56%
		Tretirano drvo			
5	Papir i karton	Papir/karton visokog sjaja i tapete	0,76%	0,14%	0,45%
6		Papir/karton – ambalaža	5,43%	2,67%	4,05%
7		Novine	0,70%	1,23%	0,97%
8		Ostali papir/karton – nije ambalaža	4,44%	7,75%	6,10%
9	Plastika	Plastična folija – ambalaža	1,15%	1,01%	1,08%
10		Plastična folija – nije ambalaža	1,57%	2,91%	2,24%
11		Guste plastične boce/teglice	3,36%	2,14%	2,75%
12		Gusta plastika – ostala ambalaža	1,89%	1,18%	1,54%
13		Gusta plastika - nije ambalaža	1,14%	0,83%	0,99%
14	Staklo	Ambalažna staklena posuda prozirna	10,25%	15,90%	13,08%
		Ambalažna staklena posuda smeđa			
		Ambalažna staklena posuda ostalo			
		Razno staklo koje nije ambalaža			
15	Tekstil	Odjeća	4,52%	11,19%	7,86%
		Neodjevni tekstil			
16	Metali	Ambalaža koja sadrži željezo i razni željezni	1,19%	0,32%	0,76%
17		Ambalaža koja ne sadrži željezo i razni neželjezni	1,26%	0,26%	0,76%
18	Opasni otpad	Baterije/akumulatori	0,00%	2,11%	1,06%
		Razni opasni otpad			
19	Složeni proizvodni	Složena/kompozitna ambalaža	0,91%	1,06%	0,99%
20		Složeni/kompozitni otpad koji nije ambalaža	0,00%	1,84%	0,92%
21		Miješani elektronski i elektronički otpad	0,11%	1,34%	0,73%
22	Inertni	Zemlja i kamenje	14,52%	4,33%	9,43%
		Razni inertni			
23	Ostale kateg.	Pelene	3,97%	3,60%	3,79%
24		Biološki/bolnički otpad	0,04%	1,35%	0,70%
25	Miješani pros. ostaci	Svi ostaci otpada, koji prođu kroz posljednje sito od 20 m	12,60%	8,86%	10,73%
26	Napomena	Pepeo u kesama	0,00%	3,20%	1,60%
27	UKUPNO:		100%	100%	100%

Rezultati analize su pokazali da najveći procentualni udio otpada koji se stvara u opštini Centar imaju komponente biorazgradivog otpada, miješanog prosijanog ostatka i staklo, dok se najmanji dio odnosi na opasni, animalni i medicinski otpad.

Prikupljanje komunalnog otpada i pokrivenost uslugom

Operater ovlašten za prikupljanje komunalnog otpada na području Opštine Centar je Kantonalno javno komunalno preduzeće Rad d.o.o. Sarajevo (u daljem tekstu KJKP Rad). Procenat pokrivenosti uslugom prikupljanja i odvoza otpada na području Opštine Centar iznosi 99% pri čemu samo područja Nahorevska brda i dio Kromolja (prema Nahorevskom brdu) nisu pokrivena uslugom. Određene poteškoće se javljaju u padinskim dijelovima gdje je otežan pristup zbog nagiba i uskih ulica. Učestalost prikupljanja otpada na području Opštine Centar kreće se od tri puta u padinskim dijelovima do 7 puta sedmično u centralnim dijelovima Opštine.

Cijena usluge

KJKP Rad je za usluge odvoza i deponovanja otpada na području KS definišelo cijene za privredna društva i stanovništvo. Tabela 25 prikazuje cijene usluga prikupljanja, odvoza i deponovanje otpada utvrđenog Zaključkom izvršnog odbora Grada Sarajeva⁸⁷. Cijena usluge je formirana prema kvadraturi stambenog ili poslovnog prostora.

Tabela: CJENOVNIK USLUGA ZA PRIVREDNI SEKTOR, STANOVNIŠTVO I DEPONOVANJE OTPADA

Privreda	Cijena (KM)
Redovan odvoz - privreda	
Poslovni prostori, ugostiteljske i trgovinske djelatnosti	1,50 KM/m ² + PDV
Poslovni prostori ostalih djelatnosti	0,90 KM/m ² + PDV
Administrativni poslovi	0,20 KM/m ² + PDV
Poslovni prostori humanitarnih djelatnosti	0,10 KM/m ² + PDV
Kiosci/mjesečno	15,0 KM/m ² + PDV
Ljetne bašte/mjesečno	20,0 KM + PDV
Redovan odvoz - stanovništvo	
Usluge odvoza	0,11 KM/m ² + PDV
Odvoz kabastog otpada - mjesečno	1,06 KM + PDV
Deponovanje otpada	
Deponovanje šuta, zemlje i građevinskih materijala	15 KM + PDV
Deponovanje otpada koje odvoze treća lica - tura	90 KM + PDV

Stopa naplate

Podaci o stopi naplate su dostupni samo za nivo KS. Tokom proteklih godina stopa naplate se nije bitno mijenjala i u prosjeku je iznosila 70% za fizička lica i 73% za privredni sektor.

Infrastruktura za upravljanje otpadom

Na području Opštine Centar nema registrovanih odlagališta komunalnog otpada. Sav prikupljeni komunalni otpad sa područja Opštine Centar odlaže se na regionalnoj deponiji Smiljevići (u daljem tekstu RD Smiljevići) koja se nalazi u opštini Novi Grad. Na osnovu odobrenja MPUGiZO KS na RD Smiljevići je dozvoljeno odlaganje isključivo komunalnog otpada. Na deponiju se odlaže i otpad animalnog porijekla koji se klasificira kao bezopasan dok se klaonički otpad i otpad od zaraženih životinja odlaže u jamama-grobnicama. Među odloženim otpadom se nalaze i otpadni tekstil i odjeća.

Izgradnja reciklažnog dvorišta u okviru RD Smiljevići omogućila je privremeno skladištenje različitih vrsta otpada koje se dalje predaju operaterima (npr. u planu je sklapanje ugovora KJKP Rad sa Zeos eko-sistem d.o.o., ovlaštenim operaterom sistema upravljanja otpadnom električnom i elektronskom opremom u FBiH)⁸⁸.

Ukupna površina ograđene deponije je oko 53 ha, a oko 50% tog područja koristi se za odlaganje otpada. Sistem za prikupljanje plina je ponovno stavljen u funkciju i prikupljeni deponijski plin se spaljuje na baklji. Elektrana na bioplin koja je instalirana na deponiji trenutno ne radi zbog nedovoljnog kvaliteta bioplina (koncentracija metana nisu zadovoljavajuće).

Postrojenje za tretman procjednih voda nije u funkciji te se procjedne vode direktno ispuštaju u Lepenički potok. Radi se na uspostavljanju novog tretmana procjednih voda.

Prema podacima KJKP Rad, građani na području Opštine Centar odlaganje otpada vrše u:

- plastičnim kesama,
- kućnim kantama (padinski dijelovi Opštine i uske ulice),
- kontejnerima,
- korpama,
- preskontejnerima.

Za prikupljanje komunalnog otpada sa javnih površina koriste se ulične korpe.

Na slici je prikazano trenutno stanje infrastrukture za prikupljanje komunalnog otpada u opštini Centar. Treba napomenuti da je kod 965 posuda evidentiran neki vid oštećenja (oštećeno tijelo posude, nedostaje poklopac, točak i dr.).

Na području Opštine evidentirano je ukupno 385 lokacija za komunalnu infrastrukturu (slika 16) i to:

- 309 kontejnerskih mjesta,
- 61 lokacija na kojima su izgrađene niše (jedna lokacije niše sa posudama za selektivno prikupljanje otpada),
- 1 lokacija podzemnog zelenog otoka,
- 1 lokacija na kojoj su postavljene posude zvono,
- 13 lokacija sa korpama i preskontejnerima (koji služe za prikupljanje otpada od privrednih subjekata).

Proizvodni otpad

Na osnovu pregleda baze podataka dostavljene od strane Službe za finansije, privredu i lokalno-ekonomski razvoj (u daljem tekstu LER) Opštine Centar, izdvojene su najznačajnije djelatnosti prerađivačke industrije i vrste proizvodnog otpada generisanih od strane privrednih društava. Na području Opštine Centar identificirano je sedam privrednih djelatnosti, a najznačajnije su: obrada metala i plastike, drvna industrija, prehrambena industrija te farmaceutska industrija. Klasifikacija proizvodnog otpada napravljena je prema *Pravilniku o kategorijama otpada sa listama*.

Konsultant je u periodu od 16.07. do 06.08.2019. godine potraživao podatke od privrednih društava, koja se nalaze na području Opštine Centar, a u vezi sa vrstom i količinom generišenog otpada. Od ukupno 45 privrednih društava samo tri su odgovorili na upit. U tabeli 26 su prikazane količine i vrsta otpada privrednih društava koja su odgovorila na upit Konsultanta.

Tabela: LISTA PRIVREDNIH DRUŠTAVA TE VRSTA I KOLIČINA GENERIŠENOG OTPADA NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR ZA PERIOD 2014.-2018.

Industrija	Djelatnost	Naziv privrednog društva	Vrsta otpada	Količina generišenog otpada (ukupne količine od 2014. do 2018. god.)
Farmaceutska industrija	Proizvodnja farmaceutskih preparata	Bosnalijek d.d., Sarajevo	Farmaceutski i opasni, EE, masti i ulja, ambalažni i komunalni	552,883 t
			Komunalni otpad	9535,8 t
			Građevinski otpad	190,0 t
Prehrambena industrija	Proizvodnja mlijeka, mliječnih proizvoda i sira	Markale d.o.o., Sarajevo M	Otpad sa pijaca	1.229 t
Tekstilna industrija	Proizvodnja ostale vanjske odjeće	Uslužnost d.o.o., Sarajevo	Papir i karton	0,863 t
			Plastika i ofingeri	1,613 t

Vezano za zbrinjavanje proizvodnog otpada, na području KS registrovano je 33 operatera koji imaju dozvolu za upravljanje otpadom od MPUGiZO KS.

Posebne kategorije otpada

U posebne kategorije otpada ubrajaju se sljedeće:

- otpad iz zdravstvenih institucija,
- ambalaža i ambalažni otpad,
- električni i elektronički otpad,
- otpadna ulja i drugi zauljeni otpad,
- stara vozila,
- otpadne gume,
- otpadne baterije i akumulatori,
- građevinski i inertni otpad,
- kabasti otpad,
- otpad životinjskog porijekla,
- otpadni mulj iz uređaja za pročišćavanje otpadnih voda i
- biorazgradivi otpad.

6.2.5. Zaštita prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa prikazani su u tabeli.

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI PRIRODNOG I KULTURNO-ISTORIJSKOG NASLJEĐA

Pokazatelj	Dostupni podatak
Prirodno nasljeđe	
Broj zaštićenih prirodnih područja	1
Broj prirodne zaštićene baštine	4
Broj prirodne evidentirane baštine	37
Broj potencijalnih prirodnih područja za zaštitu	0
Broj zaštitnih šuma i šuma s posebnom namjenom	0
Kulturno-istorijsko nasljeđe	
Broj evidentiranih dobara baštine	58
Broj zaštićenih dobara baštine	11
Broj nacionalnih spomenika	39

6.2.5.1. Stanje prirodnog nasljeđa

Najviši stepen bioraznolikosti u opštini Centar zabilježen je na području SP Skakavac. Očuvani ekosistemi i zaštita istih osigurava i zaštitu vrsta i njihovih staništa. Na području SP Skakavac identifikovano je više od 1.500 vrsta viših biljaka kroz brojne naučno-istraživačke radove. U okviru istih, dobiven je i podatak o prisustvu 203 rijetke vrste, 59 ranjivih i 1 ugroženoj vrsti viših biljaka. Na ovom području determinisano je i 400 ljekovitih biljaka²²⁷. O broju algi, gljiva, životinja, posebno insekata ali drugih oblika i formi organizacije života nema dovoljno egzaktnih podataka iako isti postoje i ukazuju na izuzetnu biološku raznolikost područja.

Od krupne divljači, na području SP Skakavac, zabilježeno je prisustvo mrkog medvjeda (*Ursus arctos*), srne (*Capreolus capreolus*), divlje svinje (*Sus scrofa*) i vuka (*Canis lupus*). Od sitne divljači zabilježeno je prisustvo zeca (*Lepus europeus*), puha (*Glis glis*), lisice (*Vulpes vulpes*), kune zlatice (*Martes martes*) i kune bjelice (*Martes foina*), velike i male lasice (*Mustela erminea* i *M. nivalis*) te tvora (*M. putorius*).

Na području SP Skakavac zabilježen je i značajan broj ptica među kojima se izdvajaju vrste: sivi soko (*Falco peregrinus*), kobac ptičar (*Accipiter nisus*), orao suri (*Aguilachrys aetos*) te više vrsta sova (*Strigidae spp*)²²⁸. Izuzetno važan aspekt biološke raznolikosti ogleda se i u dobro očuvanim šumskim ekosistemima SP Skakavac. Na području SP Skakavac, na teritoriji Opštine Centar (257,54 ha), zabilježeni su dobro očuvani šumski ekosistemi *Fagetum montanum* (sveza gorske bukove šume) i *Seslerio autumnalis - Ostryetum carpinifoliae* (sveza jesenske šašike i crnog graba).

Na području SP Skakavac uspostavljena je zabrana lova, međutim, kako površina na kojoj su zabilježene gore navedene vrste nije vještački izdvojena te svojom veličinom ne odgovara potrebama za kretanje divljači, veliki broj jedinki, krupne i sitne divljači, zalazi u susjedna područja u kojima je dozvoljen lov. Primjer takvog područja je lovište Bukovik koje se nalazi na području Opštine Centar i koje koristi Lovačko društvo "Sarajevo".

Kantonalna javna ustanova za zaštićena prirodna područja (u daljem tekstu KJUzZP) zajedno sa FZO FBiH i Veterinarskim fakultetom u Sarajevu započela je realizaciju projekta "Inventarizacija, populacijski i zdravstveni status velikih zvijeri i drugih vrsta na području Spomenika prirode "Skakavac", kojim će, između ostalog, biti uspostavljen monitoring brojnosti i kretanja populacija različitih vrsta na području SP Skakavac.

Urbani biodiverzitet

Urbana područja i gradska naselja u opštini Centar, karakteriše terciarni tip ekosistema. Brojni ekosistemi pod stalnim su antropogenim pritiscima koji vode ka njihovoj degradaciji. Iako u manjoj mjeri, biološka raznolikost značajna je i u gradskom naselju Opštine Centar i ogleda se prije svega u značajnom broju vrsta ptica i insekata.

Ne postoje podaci o vrstama ekosistema zastupljenim u urbanom području Opštine Centar niti podaci o brojnom stanju prisutne flore i faune. U 2010. godini, ornitološko društvo „Naše ptice“ je objavilo rezultate terenskog istraživanja ornitofaune na području Kantona Sarajevo.²³³ Iako su rezultati već zastarjeli i prikazani na kantonalnom nivou, isti bi se mogli iskoristiti kao osnova za naredna istraživanja ornitofaune na području Opštine Centar.

Budući da je Opština Centar većinskim dijelom urbana sredina, prirodni okoliš je pod stalnim antropogenim pritiskom. Manje naseljeni i šumovitiji dijelovi Opštine su svakako očuvaniji u odnosu na područja bliža urbanoj jezgri grada iako u prethodno spomenutim predjelima i dalje postoji izražen antropogeni pritisak posebno sa aspekta bespravne gradnje, bespravne sječe šume, uzurpiranja i krčenje šume i šumskog zemljišta te ilegalne prenamjene zemljišta.

Zaštićena prirodna područja u opštini Centar

Svim zaštićenim područjima u KS, a samim time i u opštini Centar, upravlja KJUzZP. Prirodno naslijeđe na teritoriji Opštine Centar odnosi se prije svega na zaštićeno područje Spomenik prirode "Skakavac". Osim Opštine Centar, SP Skakavac svojom površinom od 1430,70 ha zalazi na teritorij tri Opštine u KS (Stari Grad, Vogošća i Ilijaš).

Pored zona zaštite SP Skakavac, u teritorij Opštine Centar ulazi i izdvojena I zona sanitarne zaštite Peračkog Vrela (11,6 ha). Zona sanitarne zaštite Peračkog Vrela, iako prostorno u okviru zone nukleusa (I zona zaštite), na osnovu *Odluke o zaštiti izvorišta vode za piće u slivu rijeke Vogošća*, posmatra se kao posebno područje u okviru prve (I-nukleus) zaštićene zone SP Skakavac. Razlog toga je što eksploataciju vode, kao zatečeno stanje, a koje nije u skladu sa aspektima zaštite odnosno sa dozvoljenim aktivnostima unutar I zone zaštite, nije moguće promijeniti.

Na području Opštine Centar registrovano je **41 dobro prirodne baštine**.

6.2.5.2. Stanje kulturno-istorijskog naslijeđa

Na području Opštine Centar nalaze se tragovi i dobro očuvani spomenici bogatog kulturnog i istorijskog naslijeđa od perioda neolita do danas. Evidencija i zaštita cjelokupnog kulturno-istorijskog naslijeđa KS, a time i Opštine Centar u nadležnosti je KZzZKHiPN Sarajevo. Prema podacima KZzZKHiPN Sarajevo na području Opštine Centar registrovan je **41 kulturno-istorijski** koje je Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine proglasila nacionalnim spomenicima (slika 32).

6.2.5.2.1. Zaštita i regeneracija urbanog jezgra Opštine Centar kao pretpostavka razvoja urbane ekonomije

U procesu globalizacije gradovi su izloženi sve surovijoj konkurenciji. Između ograničenih lokalnih mogućnosti i globalnih imperativa oni pokušavaju da primjene čitav niz strategija koje bi trebalo da poboljšaju njihovu atraktivnost i prepoznatljivost u cilju održivog razvoja.

Svaki grad je odgovoran za sopstveni identitet/brend i stvaranje pretpostavki za privlačenje novih investitora.

Gradovi koji žele zadržati kompetitivnost, moraju ubrzano krenuti u urbanu transformaciju. Promjene su radikalnije ukoliko grad/Opština namjerava da ojača svoje komparativne prednosti.

Urbana struktura se takođe mijenja, monocentrična forma je zamijenjena policentričnom. Pokretačku snagu čine aktivnosti koje podržavaju političku, ekonomsku, kulturnu i medijsku globalizaciju, odnosno one koje se baziraju na upravi i kontroli, finansijama, kulturi, kreativnosti i turizmu.

Ipak, istorijska urbana jezgra i dalje zadržavaju svoju simboličku ulogu, prikazujući tradiciju i kontinuitet, ali se prilagođavaju novim zahtjevima i formama. Centralne zone/ jezgre postaju mete tzv. Velikih projekata kojima se podiže atraktivnost.

Napušteno ili devastirano građevinsko zemljište i objekti se regenerišu i recikliraju, u skladu sa zahtjevima održivog razvoja i prilagođavaju potrebama nove tehnolite. Na taj način se stvaraju novi tipovi prostora i aktivnosti, najčešće orijentisani ka novim tehnologijama, projektovanju, dizajnu, informatici i kreativnoj industriji. Generalno govori se o novom tipu urbane ekonomije, to je „nova ekonomija“ (ekonomija zasnovana na znanju).

Urbanizacija

Urbanizacija utiče na strukturu privrede, socijalne i okolišne aspekte.

Glavne izazove savremenih gradova predstavljaju pad tradicionalnih industrija, nizak dohodak stanovništva, nezaposlenost, slab nivo obrazovanja i vještina, stanovanje ispod standarda, dotrajala ili nerazvijena infrastruktura, nedostatak finansijskih sredstava.

Gradovi moraju **razvijati i promovirati svoju konkurentnost, kako bi privukli investitore**. Poseban zadatak urbanog upravljanja je **revitalizacija zapuštenih područja u središtu grada** te problematičnih predgrađa, baveći se ne samo fizičkim i okolišnim karakteristikama već i privrednim i socijalnim resursima stanovnika, kao i njihovom socijalnokulturnom integracijom.

Savremeni gradovi su suočeni sa starenjem svog građevinskog tkiva i devastacijom izgrađenih područja, kao i promjenama u svojim privrednim funkcijama i socijalnim karakteristikama stanovništva.

Kako bi održali visok nivo privrednih aktivnosti, uravnoteženu socijalnu strukturu i optimalan životni okoliš, potreban je niz javnih (a ponekad i javnoprivatnih) aktivnosti.

U tim aktivnostima razlikujemo:

- gradsku obnovu čiji je **cilj zamijeniti devastirane i zapuštene gradske kvartove kroz velike projekte** vezane za stanovanje, usluge, saobraćajnu infrastrukturu i objekte, područja za rekreaciju, itd. Međutim ovi troškovi su izuzetno visoki i danas je mnogo teže realizovati ove projekte,
- **urbanu regeneraciju i revitalizaciju kojoj je cilj transformacija zastarjele socijalnoprivredne osnove** određenih urbanih područja u održiviju socijalnoprivrednu osnovu, putem privlačenja investicija u nove aktivnosti,
- Osim obnove istorijskih građevina, uključuju se aktivnosti modernizacije, uvođenja novih tehnologija i poštovanje okolišnih standarda.

U najnovijim **Smjernicama za urbanu rekonstrukciju/rehabilitaciju, koje je izdao Savjet Evrope** dato je veoma sažeto i jasno obrazloženje urbane regeneracije u kontekstu održivog razvoja:

„Urbana regeneracija se posmatra kao privilegovani instrument održivog razvoja. Održivi razvoj podrazumijeva korijenite promjene u načinu proizvodnje (privredne strukture) i načinu života. On se ne zalaže za akumulaciju dobara, već za kvalitet života. Ističe se vrijednost nematerijalnog, poznavanja sebe i drugih, reciklaža starih elemenata, javlja se kao alternativa još uvijek rastućoj želji za potrošnjom i materijalnim progresom“.

Politika urbane regeneracije/rehabilitacije je istovremeno:

1. Predmet održivog razvoja, jer obezbjeđuje prenos resursa budućim generacijama generacijama, bez rasipništva i gubitaka,
2. Faktor održivog razvoja, jer konzervacija urbane životne sredine, stvorene i prirodne, jedan je od tri stuba razvoja i istog je značaja kao ekonomski razvoj i socijalna kohezija.

“Jedan od najvažnijih principa održivog razvoja, je princip korištenja postojećih resursa (graditeljskog nasljeđa) mjerama konzervacije, rehabilitacije i rekonstrukcije, podizati standard na širem prostoru. Krajnji cilj je human, socijalan, novo zapošljavanje, bolje ekonomsko stanje“.

Tema urbane regeneracije je pokrenuta u evropskim gradovima 80ih godina prošlog vijeka kada su se stare jezgre gradova suočile sa mogućom prijetnjom izumiranja. U tim godinama je naglašen trend odlaska stanovništva i poslova iz jezgra gradova u rezidencijalna predgrađa, „obećane zelene zone“. U jezgrima ostaje najstarije autohtono stanovništvo, koje nema dovoljno sredstava da održava zgrade u kojima stanuje, a to su često zaštićeni objekti arhitektonske i kulturne baštine.

U gradovima EU ponuda projekata urbane regeneracije je sve kreativnija i veća.

Različite asocijacije nude lokalnim zajednicama, investitorima svoje usluge fokusirajući se na različite poteze.

Ponuda projekata obuhvata:

1. Pokretanje i promociju idejnih, projektnih i urbanističkih rješenja
2. Unapređenje urbanih sredina uz zaštitu kulturne graditeljske baštine
3. Afirmaciju urbanog identiteta i savremene urbane kulture življenja
4. Regeneraciju devastiranog gradskog prostora iz prošlog tehnološkog doba
5. Izgradnju i idejna rješenja prema novom informacionom društvu
6. Planiranje projektovanje i građenje prema principu održivosti
7. Primjenu savremenih tehnoloških zahtjeva u građevinarstvu, u cilju novog kvaliteta življenja
8. Jačanje i promociju internacionalne kompetativnosti gradova
9. Regeneraciju gradskog prostora
10. Regeneracija urbanog identiteta gradova
11. Inovativan proces industrijskih zona
12. Generisanje novog urbanog identiteta
13. Primjenu savremenih koncepcija obnovljivih izvora energije
14. Razvoj turističkih brendova grada
15. Urbanu reciklažucetri kulture i sporta u objekti ma industrijskog nasljeđa
16. Dostupan i protočan urbani prostor
17. Jačanje atraktivnosti ambijenta urbanog prostora

Fokus je na integrisanom planu regeneracije urbane jezge grada.

Plan regeneracije mora da sadrži viziju za čitavo gradsko jezgro, načine koordinacije između svih učesnika u procesu, planove za investicije, kako za javni tako i za privatni sektor, te planove za privlačenje novih investicija kroz kreativnu promociju regeneracije zone/obuhvata koju obrađuju.

Regeneracija/ revitalizacija istorijske jezgre predstavlja ključnu pretpostavku u izgradnji konkurentne pozicije Opštine Centar/Grada Sarajeva u cjelini, kao savremenog grada visoke kvaliteta življenja.

Istorijska jezgra opštine Centar se suočava sa nizom negativnih trendova, u oblasti demografskih, poslovnih, okolišnih i društvenih procesa, koji zajedno prijete degradaciji gradskih funkcija.

U tom kontekstu neophodno je na konceptualnom nivou razmotriti mogućnosti i pretpostavke za pretvaranje jezgre u privlačan prostor za rad, život i turiste.

Prvi korak je da se uradi situacijska analiza jezgre Opštine Centar, koja bi trebalo da sadrži:

1. Pregled stanje i struktura privrednih, kulturnih i stambenih prostora istorijske jezgre
2. Analizu saobraćaja u pokretu
3. Pregled saobraćaja u mirovanju
4. Kompletan pregled infrastrukture (vodosnabdjevanje, kanalizacija, gasna infrastruktura, IT infrastruktura
5. Pregled javnih prostora
6. Organizacija sistema upravljanja jezgrom Grada
7. Pregled prostornoplanske dokumentacije i razvojnih dokumenata Kantona/Grada/Opštine

Drugi korak je definisanje vizije urbanog jezgra Opštine Centar.

Osnovni koncepti koje treba ugraditi u viziju jezgre su: istorijska jezgra kao identitetski sadržaj Grada Sarajeva, očuvanje i valorizacija spomenickog i ambijentalnog fonda; urbanog jezgra kao trajnog središta Grada, osiguranje 'životnosti' jezgre; uvažavanje principa održivosti.

Za formulisanje vizije istorijske jezgre relevantna su iskustva drugih gradova gdje se stvaranjem vitalnih i uređenih starogradskih jezgri teži ne samo očuvanju identiteta i baštine, već i stvaranju konkurentnosti u suvremenom ekonomskom okruženju.

Posebno su važna pitanja:

- a) **Percepcija važnosti istorijske jezgre**
- b) **Analiza postojećeg stanja (jake i slabe strane, prilike i prijetnje)**
- c) **Vizija istorijske jezgre**
- d) **Poželjne aktivnosti i intervencije**
- e) **Model upravljanja**

Brze društvene promjene prouzrokovane procesom globalizacije, **pred opštinu Centar postavljaju brojne izazove vezane za procese:**

- starenja stanovništva,
- ekonomskog prestrukturiranja,
- održivog razvoja i ekonomskog rasta,
- povećanog stepena nezaposlenosti i neformalnog rada,
- kriminaliteta, sigurnosti i bezbjednosti,
- migracije i imigracije stanovništva,
- rasta siromaštva,
- degradacije životne sredine – uključujući zagađenje u svim svojim formama,
- neodrživost potrošnje energije i visokih cijena energije,
- obezbjeđivanja kvalitetnog stanovanja po pristupačnim cijenama, povezanosti
- uključujući efikasan sistem javnog saobraćaja i elektronskih komunikacija.

Opština Centar intenzivno mora tragati za rješenjima, koja će odgovoriti na brze društvene promjene u pravcu jačanja konkurentnosti, prepoznatljivosti i atraktivnosti za investitore.

Prva predložena aktivnost je **politička odluka o pokretanju tima eksperata na lokalnom nivou** (asocijacija) koji treba da utvrdi trenutno postojeće stanje i postavi generalan odnos unutar najoptimalnije kratkoročne i dugoročne upotrebe zemljišta.

Eksperti u asocijaciji **treba da rade na katalogu mjera, smjernicama i na selekciji lokacija prema prioritetima za obnovu upotrebom principa integralne regeneracije.**

Kroz definisani institucionalni okvir (organi opštine, Grada, Kantona i asocijacija eksperata), **potencijalni investitori će biti usmjereni na jednu adresu i jedinstvenu ponudu lokacija u jezgru.**

Izvori:

Program EU (URBAN/URBACT/ACQUIS)

Snješka Knežević „ Gornji i Donji grad O problemima revitalizacije zagrebačke povijesne jezgre“

Walter Siebel „O perspektivi europskog grada“

Serageldin M. „ Preserving a Historic City“

Historic Cities and Sacred Sites Cultural Roots for Urban Future The world Bank, Washington USA

6.2.6. Upravljanje, zaštita i korištenje šumskih ekosistema

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta upravljanja, zaštite i korištenja šumskih ekosistema prikazani su u tabeli.

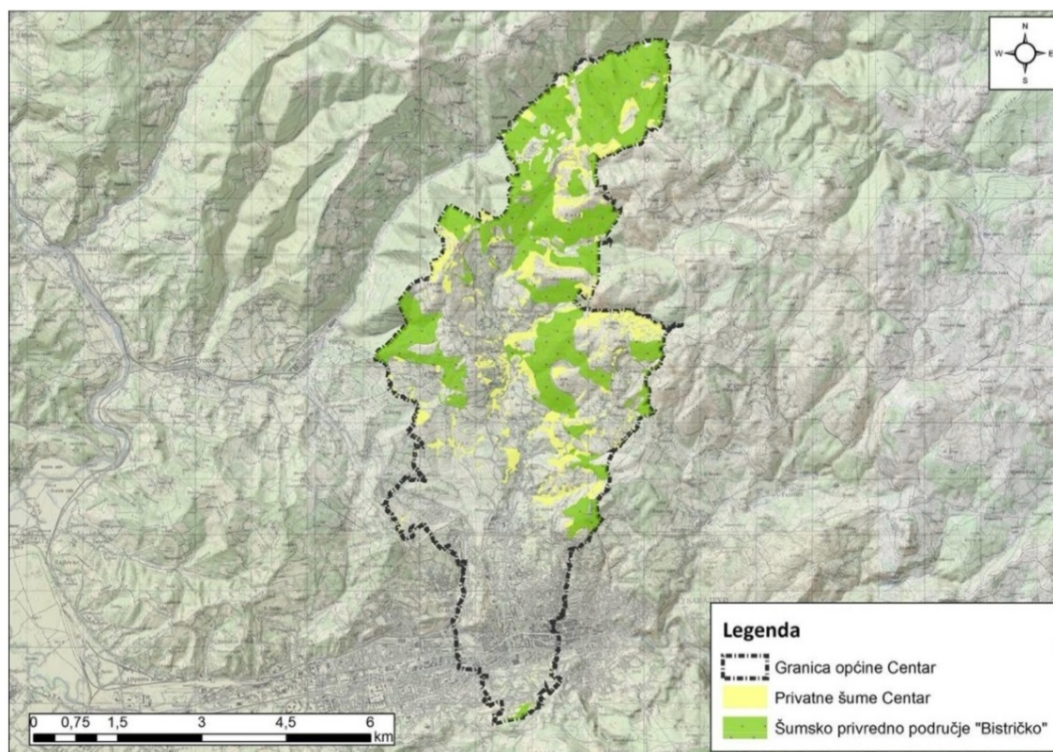
Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI ŠUMA I ŠUMSKOG ZEMLJIŠTA

Pokazatelj	Dostupni podatak
Ukupna površina šuma i šumskog zemljišta Opštine Centar	1171,87 ha
Površina državnih šuma	857,48 ha
Površina privatnih šuma	314,39 ha
Šumovitost Opštine Centar	35,51%
Ukupna površina šuma po kategorijama	
Visoke šume	316,12 ha
Šumski zasadi (kulture)	178,57 ha
Izdanačke šume	370,86 ha
Šibljac i unutar pojasa šuma	220,15 ha
Goleti unutar pojasa šuma	21,76 ha
Neproduktivne šume	16,07 ha
Uzurpacije	
Drvena zaliha na ukupnoj površini šume	m ³ /ha
Državne šume	57.852,07
Privatne šume	26.108,16

Pokazatelj	Dostupni podatak
Državne šume	1.657,482
Privatne šume	1.104,023
Prosječni godišnji etat	m ³
Državne šume	857
Privatne šume	306,05
Broj doznačenih/posječenih stabala (sanitarni užitak)	28,66 m ³
FSC certifikacija (državne šume)	857,48 ha
Broj prijave bespravne sječe/krađe drveta	17
Broj šumskih požara	3
Broj zasađenih sadnica (pošumljavanje i popunjavanje)	105.240

Površina šumskog zemljišta, vlasništvo i gazdinstvo/upravljanje

Ukupna površina šuma i šumskog zemljišta na području Opštine Centar iznosi 1171,87 ha ili 35,51% od površine Opštine. Od toga, u državnom vlasništvu se nalazi 857,48 ha (73,17%) dok je u privatnom vlasništvu 314,39 ha (26,82 %) šume¹⁸⁸.

Slika: Vlasništvo šuma u opštini Centar

Gazdovanje šumama i šumskim zemljištem vrši šumsko-privredno područje (u daljem tekstu ŠPP) "Bistričko" na temelju donesene šumsko-privredne osnove (u daljem tekstu ŠPO) sa periodom važenja od 01.01.2015.-30.12.2024. Sve površine državnih šuma i šumskih zemljišta na području Opštine Centar pripadaju privrednoj jedinici (u daljem tekstu PJ) "Vogošća-Bulozi", izuzev odjela 37 koji pripada privrednoj jedinici "Trebević", koji ima površinu 4,58 ha i pripada gazdinskoj klasi 6205.

Državnim šumama i šumskim zemljištem na području KS upravlja Ministarstvo privrede (u daljem tekstu MP) KS putem Uprave za šumarstvo (u daljem tekstu Uzš), a MP dalje ugovorom prenosi poslove gospodarenja državnim šumama na Kantonalno javno preduzeće za upravljanje državnim šumama (u daljem tekstu KJP) Sarajevo-šume d.o.o.

KJP Sarajevo-šume d.o.o. dobilo je od Vijeća za nadzor šuma (eng. *The Forest Stewardship Council*) FSC certifikat na period od pet godina (2018.-2023.). FSC certifikat je važeći na području KS te između ostalog **potvrđuje da se državnim šumama Opštine Centar odgovorno gospodari kao i da se uspješno provode zakonske odredbe u procesima gospodarenja u oblasti šumarstva.**

Privatnim šumama Opštine Centar upravljaju njihovi vlasnici u skladu sa *Zakonom o šumama KS*, podzakonskim propisima i odredbama ŠPO. ŠPO za privatne šume na području Opštine Centar donesena je za period od 01.01.2018.-31.12.2027 godine. Vlasnici privatnih šuma ugovorom prenose obavljanje stručnih poslova Uzš ili pravnom licu za obavljanje stručnih poslova u privatnim šumama.

U tabeli dat je pregled površina državnih i privatnih šuma po gazdinskim klasama i kategorijama šuma za područje Opštine Centar i vanprivredno šumsko područje (u daljem tekstu VŠP) "Bistričko".

Tabela: POVRŠINE ŠUMA PO TIPOVIMA, VLASNIŠTVU I KATEGORIJAMA ŠUMA U OPŠTINI CENTAR

Kategorija šume	Državne šume	Privatne šume
Visoke šume	256,09 ha	60,03 ha
Šumski zasadi (kulture)	178,11 ha	0,46 ha
Izdanačke šume	167,26 ha	203,60 ha
Šibljiaci unutar pojasa šuma	205,06 ha	15,09 ha
Goleti unutar pojasa šuma	21,76* ha	0,00 ha
Neproductivne šume	13,13 ha	35,21 ha
Uzurpacije	16,07 ha	0,00 ha
Ukupno	857,48 ha	314,39 ha

Ukupna površina šuma i šumskog zemljišta u opštini Centar : **1171,87 ha**

Od ukupne površine šuma i šumskog zemljišta Opštine Centar, najveću površinu zauzimaju:

- izdanačke šume 370,86 ha (31,64 %)
- visoke šume 316,12 ha (26,97 %)
- šibljiaci unutar pojasa šuma 220,15 ha (18,78 %)
- šumski zasadi (kulture) 178,57 ha (15,23 %).

Neproductivne šume zauzimaju površinu od ukupno 48,34 ha (4,12 %) dok goleti unutar pojasa šuma zauzimaju površinu od 21,76 ha (1,85 %). Uzurpacije zauzimaju površinu od 16,07 ha (1,37 %) i locirane su u području državnih šuma.

Struktura šuma i šumskog zemljišta nepovoljna je sa aspekta površine koju zauzimaju visoke šume u odnosu na izdanačke šume bez obzira na vlasništvo šume i šumskog zemljišta. Pozitivan aspekt stanja šuma daje podatak o relativno maloj zastupljenosti neproductivnih goleti i uzurpacija¹⁹⁶ (7,34% od ukupne površine šuma i šumskog zemljišta).

Dominantne vrste drveća na području Opštine Centar su bukva, smrča, crni i bijeli bor i hrast kitnjak.

Šumske zalihe i sječa u opštini Centar

Ekonomski aspekt prikazivanja stanja šuma, ogleda se u rezultatima analize drvene zalihe šuma, zapreminskog prirasta i etata šuma. Stanje drvnih zaliha iskazano je u krupnom drvetu¹⁹⁸. Tabela daje podatke vezane za zalihi, godišnji zapreminski prirast i etat šuma u opštini Centar po tipovima vlasništva, kategorijama šuma i vrsti drveća.

Tabela: DRVNE ZALIHE, GODIŠNJI ZAPREMINSKI PRIRAST I ETAT DRŽAVNIH ŠUMA NA TERITORIJI OPŠTINE CENTAR PREMA ODABRANIM KATEGORIJAMA ŠUMA I VRSTI DRVEĆA

Kategorija šume*/ha	Vrsta drveća	Drvena zaliha ²⁰⁰ na cijeloj površini m ³ /ha	Godišnji zapreminski prirast	Prosječni godišnji etat ²⁰¹
Visoke šume/70,43	Četinari	672,93	20,669	12
	Liščari	21.390,89	428,162	430
Ukupno		22.063,82	448,831	441
Šumski zasadi/126,61	Četinari	17.684,39	684,525	209
	Liščari	1.437,89	47,595	19
Ukupno		19.158,28	732,12	228
Izdanačke šume/153,34	Četinari	14,86	0,613	/
	Liščari	16.615,09	475,918	188
Ukupno		16.629,96	476,532	188
Opština/350,38	Četinari	18.372,18	705,807	221
	Liščari	39.458,74	951,675	636
Ukupno		57.852,07	1.657,482	857

Uočljivo je da ukupna drvena zaliha državnih šuma, na području Opštine Centar iznosi 57.852,07 m³/ha. Od ukupne drvene zalihe, 31,75% čine četinarske vrste, u prvom redu smrča i crni bor, dok 68,20% čine liščarske vrste.

Ukupni godišnji zapreminski prirast, u državnim šumama Opštine Centar, iznosi 1.657,482 m³, od čega se 42,58 % odnosi na zapreminski prirast četinarskih vrsta, a 57,41 % je zapreminski prirast liščarskih vrsta.

Ukupni prosječni godišnji etat, u državnim šumama Opštine Centar, iznosi 857 m³ od čega većinski dio dolazi od liščarskih vrsta (74,21%), u prvom redu iz visokih šuma.

Prema podacima o šumskim zasadima (kulturama) u državnim šumama na području Opštine Centar uočava se značajan pomak u prirastu četinarskih vrsta (684,525 m³) u odnosu na protekle periode.

Tabela: DRVNE ZALIHE, GODIŠNJI ZAPREMINSKI PRIRAST I ETAT PRIVATNIH ŠUMA NA TERITORIJI OPŠTINE CENTAR PREMA ODABRANIM KATEGORIJAMA ŠUMA I VRSTI DRVEĆA

Kategorija šume*/ha	Vrsta drveća	Drvena zaliha na cijeloj površini m ³ /ha	Godišnji zapreminski prirast jedinica?	Prosječni godišnji etat ZU m ³ /ha
Visoke šume/60,03	Četinari	896,6	45,876	5,99
	Lišćari	10.940,52	313,931	172,59
Ukupno		11.837,12	359,807	178,58
Šumski zasadi/0,46	Četinari	15,83	0,941	0,28
	Lišćari	13,36	0,851	0,14
Ukupno		29,19	1,792	0,41
Izdanačke šume/203,60	Četinari	98,46	5,101	/
	Lišćari	14.143,39	737,323	127,05
Ukupno		14.241,84	742,423	127,05
Opština/264,09	Četinari	1.010,89	51,918	6,27
	Lišćari	25.097,27	1.052,105	299,78
Ukupno		26.108,16	1.104,023	306,05

Prema podacima iz prethodne tabele, uočljivo je da ukupna drvena zaliha privatnih šuma iznosi 26.108,16 m³/ha. Od ukupne drvene zalihe, samo 3,87 % čine četinarske vrste, dok lišćarske vrste čine 96,12%. Ukupna drvena zaliha odnosi se na drvenu masu četinara i lišćara iz visokih i izdanačkih šuma te šumskih kultura.

Ukupni godišnji zapreminski prirast na parcelama privatnih šuma Opštine Centar iznosi 1.104,023 m³, od čega lišćarske vrste čine 95,29 % zapreminskog prirasta.

Ukupni prosječni godišnji etat u državnim šumama Opštine Centar iznosi 306,05 m³ od čega većinski dio čine lišćarske vrste (97,95%).

Zdravlje šuma, zaštita i pošumljavanje

Šumski ekosistemi na području Opštine Centar izloženi su stalnim negativnim utjecajima različitih biotskih i abiotskih faktora. Prirodne, elementarne nepogode dovode do višestrukih negativnih posljedica koje se najviše ogledaju u znatnom broju preloma i izvala stabala, sušenja i slično te takva drvena masa predstavlja potencijalni izvor napada štetočina i biljnih bolesti. Da bi se uklonila izvaljena, prelomljena, suha, zaražena i bolesna stabla, kao preventivna mjera borbe protiv prenamnoženja insekata i poboljšanja zdravstvenog stanja šuma, vrši se doznaka sanitarnih užitaka.

Na šumskom području kojim gazduju KJP Sarajevo-šume d.o.o, redovno se vrši doznaka, sječa i uklanjanje sanitarnih užitaka te je sam obim sanitarnih sječa na području KS pa tako i Opštine Centar u okviru prihvatljive količine i nema zabrinjavajući karakter²⁰⁸.

Ocjena zdravstvenog stanja šuma i rezultati monitoringa

Ovlaštene institucije i ustanove iz oblasti šumarstva vrše sve neophodne aktivnosti na zaštiti šuma kao i na monitoringu zdravstvenog stanja šuma Opštine Centar u skladu sa *Pravilnikom o načinu praćenja zdravstvenog stanja šuma*²⁰⁹ i *Zakonom o šumama KS*²¹⁰. Prema podacima dostupnim u dokumentu *Procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća za područja Opštine Centar*²¹¹, u šumama sa područja Opštine do sada nije bilo većih napada biljnih bolesti i štetočina.

Prema navedenom, izvodi se zaključak da je **zdravstveno stanje šuma Opštine Centar na zadovoljavajućem nivou** zahvaljujući preventivnom i blagovremenom djelovanju institucija koje gospodare šumama.

Zaštita šuma

Na području Opštine Centar, sve aktivnosti vezane za zaštitu šuma i šumskog zemljišta sprovodi lugarska služba Uzš. Pored šuma i šumskog zemljišta u okviru zaštićenih područja kojima se posebno gazduje u skladu sa *Zakonom o zaštiti prirode FBiH*²¹⁵, postoje šume i šumska područja koja se štite u skladu sa *Zakonom o šumama KS*²¹⁶. Prema ovom zakonu, šume od značajne važnosti mogu biti proglašene zaštitnim šumama²¹⁷ ili šumama s posebnom namjenom²¹⁸ kako bi se osigurala njihova zaštita ili poseban režim gospodarenja.

Prema zakonskim odredbama, u šumama na području SP Skakavac, dozvoljena je isključivo sanitarna sječa.

Pošumljavanje

Pošumljavanje na području Opštine Centar u proteklih pet godina na teritoriji PJ "Vogošća - Bulozi" odvija se u skladu sa *Zakonom o šumama KS*²¹⁹. Prema članu 6. ovog zakona, u cilju planiranja u šumarstvu, svakih deset godina izrađuje se Kantonalni šumsko-razvojni plan za sve šume i šumsko zemljište, bez obzira na vlasništvo. Aktivnosti pošumljavanja u opštini Centar se izvode prema ovom planu, čime se doprinosi trajnosti gospodarenja šumama na području KS.

U tabeli prikazan je broj sadnica posađenih na teritoriji PJ "Vogošća-Bulozi" u periodu od 2014.-2018. godine pošumljavanjem i popunjavanjem šumskog zemljišta.

Tabela: POŠUMLJAVANJE I POPUNJAVANJE ŠUMSKOG ZEMLJIŠTA NA TERITORIJI PJ "VOGOŠĆA-BULOZI" U PERIODU OD 2014.-2018.²²⁰

2014.		2015.		2016.		2017.		2018.		UKUPNO	
Pošumljavanje²²¹											
ha	sadnice	ha	sadnice	ha	sadnice	ha	sadnice	ha	sadnice	ha	sadnice
				17,46	26.190					17,46	26190
				17,46	26.190					17,46	26190
Popunjavanje²²²											
2,00	5.000	1,00	300	1,15	2.830	2,42	4.719			6,57	12.849
3,31	8.275			1,55	3.795	17,94	35.281			22,80	47.351
						2,42	6.500			2,42	6.500
						5,12	12.350			5,12	12.350
5,31	13.275	1,00	300	2,70	6.625	27,90	58.850			36,91	79.050
Ukupno ha/sadnica											
5,31	13275	1,00	300,00	20,16	32815	27,90	58850			54,37	105.240

Prema podacima iz tabele 51, na teritoriji PJ "Vogošća-Bulozi" izvršeno je pošumljavanje na površini od 17,46 ha sa 26.190 sadnica u toku 2016. godine, a popunjavanje šumskih zasada izvršeno je na površini od 39,91 ha sa 79.050 sadnica u periodu 2014.-2018.. Ukupna površina umjetno pomlađene šume i šumskog zemljišta te popunjavanja šumskih zasada iznosi 54,37 ha sa 105,240 sadnica. Na osnovu prikazanih podataka izvodi se zaključak da se aktivnosti pošumljavanja i popunjavanja šumskog zemljišta izvode u skladu sa planiranim prema ŠPO.

Šumski požari

Na području Opštine Centar nisu zabilježeni šumski požari u periodu od 2015.-2018. godine. U toku 2014. godine registrovana su ukupno tri šumska požara, u državnim šumama, na području PJ "Vogošća-Bulozi". Na lokalitetu Barice izvršena je prijava za dva šumska požara gdje je zabilježena ukupna opožarena površina od 2,02 ha, a procijenjena šteta iznosila je 4,040 KM. Na lokalitetu Uževice opožarena površina iznosila je 1,00 ha, a procijenjena šteta iznosila je 2,000 KM. U privatnim šumama nisu registrovani požari u periodu od 2014.-2018. godine²²³ U skladu sa navedenim podacima izvodi se zaključak da Opština Centar ne spada u visoko rizična područja s aspekta šumskih požara.

Prema podacima od KJP Sarajevo-šume d.o.o., na području Opštine Centar kao glavni šumski put koristi se dionica puta Nahorevo-Crepoljsko dužine 2832 metra. Kategorija ovog puta je makadam.

Dva puta se koriste kao protivpožarni, a radi se o putu Nahorevo dužine 700 metara i putu Lovča kuća-Uževice-Perački potok dužine 1600 metara (slika 29).

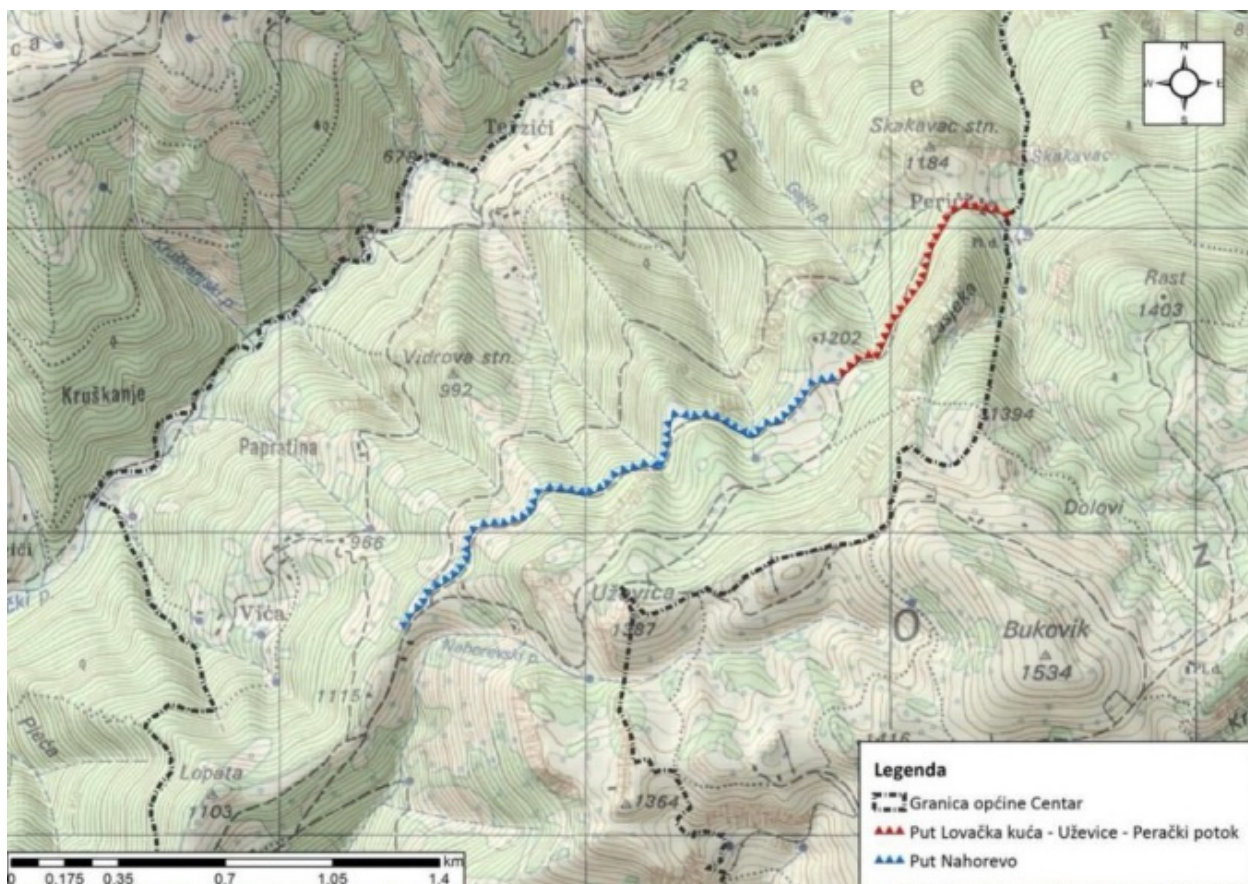
Bespravna sječa

Prema podacima iz KEAP KS bespravne sječe šume predstavljaju ozbiljan problem upravljanja šumama u KS. Broj prijava krađe šume iznimno je visok kao i procijenjena šteta za koju nije izvršena naplata.

Na području Opštine Centar u periodu od 2014.-2018. godine izvršeno je ukupno 17 prijava bespravne sječe/krađe drveta na području PJ "Vogošća - Bulozi". Najveći broj prijava zabilježen je u 2017. godini, osam prijava, od čega se šest prijava odnosi na bespravnu sječu u državnim šumama²²⁴.

Prema prethodno navedenim podacima, a u odnosu na generalno stanje, s aspekta bespravne sječe šuma, u KS, izvodi se zaključak da u opštini Centar stanje nije alarmantno te da redovit nadzor i pravilno gazdovanje šumama osigurava zaštitu šuma od krađe i bespravne sječe.

Slika: Protivpožarni putevi u šumskim područjima Opštine Centar²²⁶

6.2.7. Energetska efikasnost, smanjenje emisije stakleničkih gasova i klimatske promjene

Evropska unija (EU) provodi globalnu borbu protiv klimatskih promjena koja predstavlja jedan od njenih najznačajnijih prioriteta. Obzirom da su, prema zvaničnim podacima Evropskog statističkog zavoda (EUROSTAT), **urbana područja u EU odgovorna za 80% potrošnje energije i pripadajućih emisija CO₂, lokalne vlasti imaju ključnu ulogu u ispunjavanju energetske i klimatske ciljeva EU.**

Potpisan je Sporazum gradonačelnika (*Covenant of Mayors*) u skladu s kojim se Opštine, gradovi i regije dobrovoljno obavezuju da redukuju emisiju CO₂ na svom području iznad postavljenog cilja od 20%. Ovim sporazumom su definisane uloge lokalnih vlasti u implementaciji tog posla kroz mjere energetske efikasnosti, projekte obnovljivih izvora energije i druge akcije koje se odnose na energiju u različitim područjima pod ingerencijom lokalnih vlasti.

Primarno područje djelovanja predstavljaju programi i akcije uštede energije u javnim zgradama u vlasništvu lokalnih vlasti koje predstavljaju značajne potrošače energije, npr. za zagrijavanje i osvjtljavanje. Pored toga, značajne mjere za redukciju korištenja energije mogu se postići u drugim uslugama, kao što su javni prevozi i javna rasvjeta.

Prostorno planiranje i organizacija sistema prevoza su nadležnost većine lokalnih i regionalnih vlasti, u kojima strateško planiranje i uspostava energetske standarde koji će se poštivati pri izgradnji novih zgrada mogu značajno redukovati korištenje energije.

Lokalne vlasti mogu pomoći u informisanju i motivisanju svojih građana, preduzeća i drugih subjekata na lokalnom nivou kako efikasnije koristiti energiju, te provoditi aktivnosti na podizanju svijesti o značaju uključenja cjelokupne zajednice u podržavanje politika energetske efikasnosti. Takođe mogu raditi na promociji lokalne proizvodnje energije i ohrabrivanju građana davanjem finansijske podrške za implementaciju njihovih projekata i inicijativa za obnovljive izvore energije.

Ove obaveze i uloge lokalnih vlasti koje proističu iz potpisivanja Sporazuma gradonačelnika **će se postići kroz izradu inventara emisija** kao osnove za izradu i implementaciju Akcionog plana energetske održivosti razvoja grada. Tokom provedbe Akcionog plana **lokalne vlasti će podnositi redovne izvještaje o njegovoj realizaciji Evropskoj komisiji svake dvije godine** i redovno informisati javnost o njegovim rezultatima, te prednostima i mogućnostima korištenja energije na efikasniji način.

Za nesmetano provođenje svih navedenih aktivnosti je potrebno prilagoditi strukture lokalnih vlasti i osigurati dovoljne ljudske potencijale. Tokom cjelokupnog procesa lokalne vlasti će razmjenjivati iskustva i znanja sa drugim gradovima i Opštinama, organizovati Energetske dane, te dati svoj doprinos godišnjoj Konferenciji gradonačelnika EU o energetske održivosti Europi.

Akcionni plan energetske održivosti razvoja (*Sustainable Energy Action Plan - SEAP*) je ključni dokument koji prezentuje način na koji će lokalne vlasti ispuniti obaveze. U planu se koriste rezultati Referentnog inventara emisija sa ciljem identifikacije najznačajnijih područja u kojima je moguće preduzeti konkretne akcije i koja daju najviše potencijala za dostizanje ciljne redukcije CO₂ od strane lokalnih vlasti. Plan definiše konkretne mjere redukcije, kao i vremenske okvire i odgovornosti, koji će dugoročnu strategiju pretvoriti u konkretne provodive aktivnosti.

SEAP bi se trebao koncentrisati na mjere koje će pomoći redukciji emisije CO₂ i konačne potrošnje energije od strane krajnjih korisnika.

Osnovna ciljana područja su zgradarstvo i gradski prevoz.

Vremenski okvir za ostvarenje cilja o smanjenju stakleničkih plinova za 20% je bio 2020 godina, vremenski okvir je produžen do 2030 godine, ali sa povećanjem ciljem/ očekuje se smanjenje stakleničkih plinova od 40%.

Kako nije moguće uvijek detaljno planirati konkretne mjere i proračun za tako dugo vremensko razdoblje, lokalne vlasti mogu napraviti razliku između:

- vizije, sa dugoročnom strategijom i ciljevima do 2020/2030, uključujući obaveze u područjima kao što su prostorno planiranje, saobraćaj i prevoz, javno zagovaranje, norme za nove/renovirane objekte, itd.,
- detaljne mjere za narednih 3-5 godina koje pretvaraju dugoročnu strategiju u ciljeve i akcije.

SEAP Opštine Centar 2016-2020 donosi prijedlog mjera i aktivnosti potrebnih za smanjenje emisija CO₂ na nivou područja Opštine Centar za **20 % do 2020. godine** u odnosu na referentnu (baznu) 2014. godinu.

Metodologija izrade Akcionog plana je u skladu sa smjernicama Evropske komisije. Planirane mjere, potrošnja energije i emisije, promatrane su odvojeno za šest sektora i to:

- 1) zgradarstvo,
- 2) saobraćaj,
- 3) javna rasvjeta,
- 4) kruti otpad,
- 5) vodosnabdijevanje i
- 6) obnovljivi izvori energije.

Svaki od sektora podijeljen je u podsektore kako slijedi:

I. Sektor zgradarstva:

- Zgrade javne namjene u vlasništvu/nadležnošću Opštine,
- Zgrade javne namjene koje nisu u vlasništvu i/ili nadležnošću Opštine,
- Zgrade namijenjene za stanovanje.

II. Sektor saobraćaja:

- Vozni park u vlasništvu Opštine,
- Javni prevozi putnika,
- Privatna i komercijalna vozila,

III. Sektor javne rasvjete

IV. Kruti otpad

V. Vodosnabdijevanje

VI. Obnovljivi izvori energije

- Biomasa,
- Energija sunca,
- Geotermalna energija.

NAPOMENA: neophodno je ažurirati dokument SEAP Opštine Centar Sarajevo u skladu sa novim ciljevima i vremenskim okvirom.

6.2.8. Stanje prostorno planske dokumentacije

Tabela: PREGLED POKAZATELJA U OBLASTI PROSTORNOG UREĐENJA

Okolišni pokazatelji stanja u oblasti prostornog uređenja	Dostupni podatak
Usvojena prostorno-planska dokumentacija	Prostorni plan KS-a (1) Prostorni plan područja posebnih obilježja (2)
Broj usvojenih regulacionih planova	30
Urbanistički projekti	15 (70,8 ha)
Odnos urbanog i ruralnog područja	41-59
Namjena zemljišta	
Poljoprivredno zemljište	954,61 (30,0%)
Šumske i šumska zemljišta	890,74 (27,0%)
Vodozaštitne zone (I i II)	70,19 (2,2%)
Građevinsko zemljište	1.376,93 (41,8%)
Udio urbanog stanovništva u opštini Centar	96,2%
Udio ruralnog stanovništva u opštini Centar	3,8%
Javne zelene površine u opštini Centar	
Površina javnog zelenila (m2)	551.958
Broj stanovnika	55.191
m2/stanovnika	10
Broj zahtjeva za legalizaciju bespravno izgrađenih objekata na području Opštine Centar u 2018. godini	1971
Stambeni i stambeno-poslovni objekti	718
Poslovni i proizvodni objekti	150
Pomoćni i ostali objekti	1.103

Prostorno-planska dokumentacija

Evidentirani su sljedeći usvojeni planski dokumenti koji definišu oblast prostornog uređenja i urbanizma u Opštini Centar:

- Prostorni plan (PP) KS za period 2003.-2023.,
- Prostorni plan područja posebnih obilježja (PPPPO) :
- PP posebnog područja prirodnog naslijeđa Vodopad Skakavac, 2009.
- Urbanistički plan Grada Sarajeva za urbano područje Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilijaš i Vogošća). (1986.-2015.)
- Regulacioni planovi i Izmjene i dopune Regulacionih planova,
- Kantonalni plan zaštite okoliša Kantona Sarajevo za period 2016.-2021.

U maju 2017. godine Skupština KS donijela je Odluku o usvajanju "B" faze Izmjena i dopuna PP KS za period od 2003. do 2023. godine sa Prijedlogom odluke o provođenju "B" faze Izmjena i dopuna PP KS. Početkom decembra 2016. godine, na Skupštini KS je usvojena Odluka o pristupanju izradi Urbanističkog plana urbanog područja Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća) za period 2015.-2035.

Do donošenja novog Urbanističkog plana urbanog područja Sarajevo važi Urbanistički plan Grada Sarajevo za urbano područje Sarajevo (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća) za period 1986.-2015.god. U dijelu u kojem navedeni Urbanistički plan (UP) za period 1986.-2015. nije u suprotnosti sa planskim opredjeljenjima PP KS, odnosno sa Izmjenama i dopunama PP, primjenjuju se odredbe i planska usmjerenja postojećeg Urbanističkog plana.⁵⁸

Najveći dio urbanog područja Opštine Centar obuhvaćen je provedbeno-planskom dokumentacijom (Regulacionim planovima i Urbanističkim projektima) sa površinom od 1375,74 ha, od čega su za prostor od 1254,69 ha urađeni ili su u toku izrade regulacioni planovi⁵⁹, a za 100,92 ha (u okviru površine pokrivena regulacionim planovima) urađeni su urbanistički projekti⁶⁰.

Dakle, 41,6% područja cjelokupne teritorije Opštine Centar je pokriveno provedbeno-planskom dokumentacijom.

Međutim, ocjena je da su određeni planovi rađeni veoma davno, te novonastale potrebe iziskuju izmjenu i dopunu istih ili ponovnu izradu planova za dato područje.

Tabela: REGULACIONI PLANOVI U OPŠTINI CENTAR⁶²

Usvojeni regulacioni planovi	Površina [ha]
Elaborat uređenja i korištenja Vilsonovog šetališta	5,11
Izmjena i dopuna regulacionog plana "Čobanija" - lokalitet "Pozorišna kafana" - restoran "Dva ribara"	0,46
Izmjene i dopune RP "Čobanija" (skraćeni postupak)	0,14
Izmjene i dopune RP "Jagomir II"	37,18
Izmjene i dopune RP "Zetra"	78,93
Izmjene RP "Koševo" - lokalitet "Zuko Džumhur"	2,91
RP "Betanija"	141,45
RP "Bjelave-Čekaluša"	38,61
RP "Bjelave-Mejtaš"	23,01
RP "Bosnalijek"	12,43
RP "Breka"	62,91
RP "Ciglane"	19,34
RP "Crni Vrh"	23,30
RP "Čobanija"	22,33
RP Gradski Centar "Marijin Dvor" - II faza	46,71
RP Gradski park "Crni Vrh"	10,20
RP "Jagomir I"	24,81
RP "Koševo"	30,26
RP "Koševo Brdo"	47,23
RP "Panjina kula – Hrastovi, lokalitet Breka"	26,81
RP "Park-šuma Hum"	233,1
RP "Podgaj - Tekija"	14,17
RP Prostorna cjelina "Šip"	45,19
RP "Radava"	49,53
RP Rekreativno-zabavni centar "Pionirska dolina"	12,37
RP Poslovna zona "Šip"	34,90
RP Stambena zona "Šip"	24,04
RP Stambeno naselje "Breka II"	14,18
RP "Velešići"	72,00
POVRŠINA UKUPNO (usvojeni RP)	1.153,76
Regulacioni planovi u fazi izrade	
Izmjena i dopuna RP "Zetra" - Izmjena dijela trase biciklističke staze	2,66
Izmjena i dopuna RP "Gradski Centar Marijin Dvor" II faza - garaža u ulici Bulevar Franca Lehara	1,900
Izmjena i dopuna RP "Gradski Centar Marijin Dvor" - Hastahana	1,20
Izmjena i dopuna RP "Gradski Centar Marijin Dvor" - Kvadrant B	10,46
RP "Soukbunar"	84,22
RP "Sarajevogas – Bosnalijek"	12,81
RP "Alipašina – Koševo"	7,78
POVRŠINA UKUPNO (RP u fazi izrade)	121,05
UKUPNO (usvojeni RP i RP u fazi izrade)	1274,81

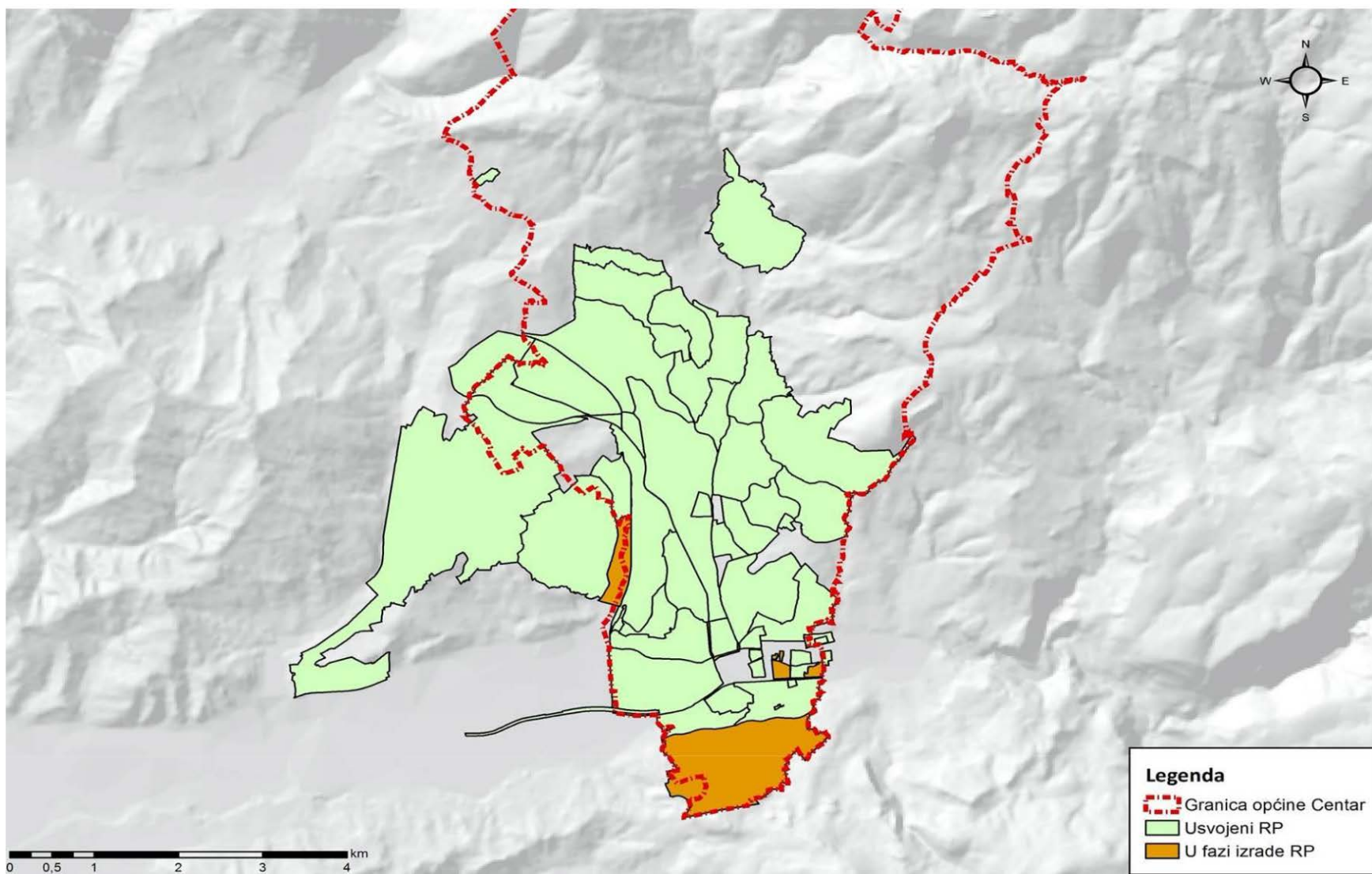
⁶² Opština Centar (2019): Služba za urbanizam i zaštitu okoliša, maj, 2019.

Usvojeni urbanistički projekti u opštini Centar su prikazani u tabeli**Tabela: URBANISTIČKI PROJEKTI U OPŠTINI CENTAR**

Urbanistički projekat	Površina [ha]
Izmjene i dopune UP "Kvadrant 12"	0,65
UP "BBI – Centar"	1,034
UP "Crni Vrh" – Izmjene i dopune	1,52
UP "Golf igralište – Betanija"	37,51
UP "Jezerine Poljine"	1,71
UP "Jugobanka"	6,72
UP "Klinički Centar- Sarajevo"	13,21
UP "Kvadrant 12"	2,59
UP "Kvadrant 29"	1,82
UP "Lokalitet Centrotrans Alhos" - I Faza	1,13
UP "Narodno Pozorište"	1,96
UP "Pozorište Mladih"	2,30
UP "Skenderija"	7,84
UP "Šehića Bašta"	1,42
UP "Tehnički Fakultet – Koševo"	6,54
UP "Tešanjaska ulica"	0,79
UP "Trg Oslobođenja - Alija Izetbegović"	1,03
UP "Tron – Šip"	0,36
UP "Ulazni kompleks - Gradski Park Betanija"	4,58
UP "Veliki park"	3,05
UP "Zetra – Patriotske lige"	3,06
POVRŠINA UKUPNO (urbanistički projekti)	100,92

⁶³ Opština Centar (2019): Služba za urbanizam i zaštitu okoliša, maj, 2019

Slika 11: Karta Regulacionih planova u opštini Centar

6.2.9. Bespravna gradnja

Na području Opštine Centar površine izvan građevinskih područja najvećim dijelom čine poljoprivredna i šumska zemljišta, degradirane površine, područja namijenjena turizmu i rekreaciji, infrastrukturni koridori, a mjestimično i pojedinačni stambeni objekti.

Prema procjeni Opštine na njejoj teritoriji nalazi se puno bespravno izgrađenih objekata čiji vlasnici nisu podnijeli zahtjev za legalizaciju. Bespravna izgradnja odvijala se dijelom unutar okvira formiranog gradskog tkiva, pa zbog toga nisu tako masovno i očigledno nicali grupacije bespravne podignutih objekata kao na području nekih drugih Opština u gradu. Zahvaljujući činjenici da dobar dio područja Opštine Centar ima od ranije izgrađenu infrastrukturu, brojni objekti izgrađeni bespravno snabdjeveni su osnovnim sadržajima. Bespravnom izgradnjom veliki broj zelenih površina je uništen, bašte i male slobodne površine, koje su od najstarijih vremena starosjedioci kolektivno iskorištavali, uzurpirani su.⁶⁴

Vezano za problem bespravne gradnje, prema podacima od Inspektorata Opštine Centar, od 2014. do 2018. godine podneseno je ukupno 7.686 predmeta, koji se po strukturi dijele u sljedeće grupe:⁶⁵

- predmeti (zahtjevi) vezani za objekte koji su izgrađeni ili se grade bez odobrenja za građenje,
- prijave početka izvođenja radova za koje su investitori pribavili pravosnažno odobrenje za građenje,
- zahtjevi za utvrđivanje fizičkog stanja objekata,
- predmeti koji se odnose na zauzimanje javne površine (ljetne bašte), postavljanje na fasadama (isticanje firmi, reklama, displeja i sl.) te komunalnih (komunalne instalacije, prokopi ulica itd),
- predmeti koji se odnose na nadzor toka sanacije, rekonstrukcije i građenje lokalnih i nekategorisanih cesta na području Opštine, utvrđivanje fizičkog stanja i propisivanje mjera iz nadležnosti u cilju zaštite života i imovine građana, (donošenje mjera za otklanjanje opasnosti),
- prijave za koje postoje raniji predmeti (surješavanje) i
- ostali predmeti (prijave koje se odnose na nadležnosti drugih organa, prijave gdje nema osnove za vođenje inspeksijskog nadzora i sl.).

U tabeli 19 dat je prikaz broja primljenih zahtjeva za legalizaciju bespravno izrađenih objekata na području Opštine Centar za period 2014-2018., prema kategoriji zahtjeva.

Tabela: BROJ PRIMLJENIH ZAHTJEVA ZA LEGALIZACIJU U PERIODU 2014.-2018.⁶⁶

Godina	Stambeni i stambeno-poslovni objekti	Poslovni i proizvodni objekti	Pomoćni i ostali objekti	UKUPNO
2018.	718	150	1103	1971
2017.	512	90	1883	2485
2016.	541	74	1464	2065
2015.	/	/	/	/
2014.	408	70	687	1165
UKUPNO	2179	384	5137	7686

Prema ovim podacima, ukupan broj primljenih zahtjeva za legalizaciju iznosio je 7.686 za analizirani petogodišnji period, s time da podaci za 2015. godinu nisu bili dostupni. Analizom podataka za razmatrani period uočljivo je da je najveći broj zahtjeva podnesen u 2017. godini, te da je on kontinuirano rastao od 2014. do 2017. godine te je tek u 2018. godini smanjen u odnosu na prethodnu godinu. Međutim, smanjenje broja zahtjeva za legalizaciju u 2018. godini posljedica je toga što u kategoriji pomoćnih i ostalih objekata postoji znatno manji broj zahtjeva nego prethodnih godina, dok su zahtjevi za stambene, stambeno-poslovne, poslovne i proizvodne objekte i dalje u porastu.

6.2.10. Planirana namjena površina

Prema podacima iz *Prostornog plana Kantona Sarajevo za period 2003 – 2023*⁶⁷ u ukupnoj strukturi površina Opštine Centar, za građevinsko zemljište planirano je 41,8% teritorije Opštine Centar. Za poljoprivredno zemljište planirano je 30% površine, a za šume i šumsko zemljište 27,0%, dok bi vodozaštitne zone trebale obuhvatati 2,2% površine Opštine. Prema *Strategiji razvoja Opštine Centar*, udio urbanog dijela predstavlja 41% od ukupne površine, dok 59% čini ruralni dio. I pored većeg ruralnog udjela svega 2% stanovništva živi u ruralnom dijelu Opštine u odnosu na ukupnu površinu. Urbani dio grada definisan je namjenom zemljišta prema *Urbanističkom planu Kantona Sarajevo za period 1986.-20*

Javne zelene površine

U opštini Centar za poslove uređivanja i održavanja zelenih površina nadležno je Komunalno javno kantonalno preduzeće Park d.o.o.(u daljem tekstu KJKP Park) što je u skladu sa *Uredbom o uređivanju i održavanju zelenih rekreativnih površina u KS*⁷¹.

Iako Uredba nalaže vođenje evidencije u digitalnom Katastru javnih zelenih površina KS, ovakav katastar još nije uspostavljen. Stoga za područje KS, a tako i za područje Opštine Centar ne postoje jedinstveni podaci o površinama pojedinačnih tipova zelenih površina. KJKP Park raspolaze tzv. maskom javnih zelenih površina prikazanom u geografskom informacionom sistemu (u daljem tekstu GIS)⁷². Na osnovu ovih podataka i podataka kojima raspolazu nadležna komunalna preduzeća

(osim za opštnei Trnovo), tokom izrade KEAP KS kreiran je pregled površina javnog zelenila u svim Opštinama KS (osim Opštine Trnovo). Usporedba podataka za opštnei Centar u odnosu na KS je prikazana u tabeli 20.

Tabela 20: Pregled površina javnog zelenila po stanovniku na području Opštine Centar i Kantona Sarajevo

Opština	Površina javnog zelenila (m ²)	Broj stanovnika ⁷³	m ² /stanovniku
Ukupno Opština Centar	551.958	55.191	10 m ²
Ukupno KS (bez Opštine Trnovo)	4.035.798,40	413.593	9,75 m ²

Na osnovu datih podataka primjetno je da Opština Centar ima 10 m² javnog zelenila po stanovniku što je neznatno više od prosjeka za područje KS. Preporuka Svjetske zdravstvene organizacije (u daljem tekstu SZO) je da se omogući minimalno 9m² zelene površine po stanovniku, dok bi idealna površina prema istoj organizaciji bila bi 50m². S tim u vezi može se zaključiti da Opština Centar zadovoljava minimalne kriterije neophodne površine javnog zelenila po stanovniku⁷⁴.

Međutim, **generalno stanje po pitanju javnog urbanog zelenila u opštini Centar je ocijenjeno kao loše**. Neki od uzroka ovakvog stanja su devastacija tokom ratnog perioda i izostanak sanacije (neplanska šteta, sječa, požari i dr.), nepoštivanje urbanističko-planske dokumentacije, nedorečenost i nelogičnost zakonske legislative (npr. kategorizacija zelenila nije usaglašena u planskoj dokumentaciji, *Zakonu o prostornom uređenju KS*⁷⁵ i *Uredbi o uređivanju i održavanju zelenih i rekreativnih površina u KS*⁷⁶), vrlo čest izostanak hortikulturnih projekata u procesu intenzivne izgradnje te nedovoljna finansijska sredstva koja se izdvajaju za redovno održavanje javnih zelenih površina.

6.2.11. Javno zdravlje

Ključni pokazatelji, korišteni za opis trenutnog stanja u opštini Centar, s aspekta javnog zdravlja prikazani su u tabeli.

Tabela: Pregled pokazatelja u oblasti javnog zdravlja

Pokazatelj	Dostupni podatak
Monitoring komponenti okoliša	
Voda, vazduh, tlo	zdravstvena ispravnost vode za piće koncentracija SO ₂ , NO ₂ , i PM ₁₀ u vazduhu aktivnosti radionuklida u uzorcima zemlje
Organizacija zdravstva	
Broj područnih ambulanti u OJ DZ Centar	14
Broj bolničkih institucija	3
Broj privatnih ambulanti, stomatoloških ordinacija i apoteka	135
Oboljenja i broj oboljelih	
Broj registrovanih oboljenja (zarazne bolesti)	886 registrovanih oboljenja (2018.)
Broj i vrsta najčešćih oboljenja izazvana zagađenjem vode, vazduha i tla (2018. god.)	Varicellae (pljuskevica) 435 Enterocolitis acuta (upala tankog i debelog crijeva) 234 Salmonelozna 7
Broj evidentiranih povreda od pasa lutalica	16 (2018.)

*fizičko-hemijske i mikrobiološke analize te analize na specifične polutante

Organizacija zdravstva

Djelatnost primarne zdravstvene zaštite u opštini Centar pruža organizaciona jedinica (u daljem tekstu OJ) Dom zdravlja (u daljem tekstu DZ) Centar smješten u Vrazovoj ulici. Pored toga postoji još 14 lokaliteta (Ciglane, Breka, Jablanička, Mejtaš, Koševsko brdo (tri lokaliteta), Cicin Han, Soukbunar, Čekaluša, Podhrastovi, Šip i Nahorevo. U opštini Centar se nalazi sjedište sa službama Centra za zdravstvenu zaštitu žena i materinstva (ulica Skerlića) kao i devet lokaliteta za zdravstvenu zaštitu radnika te osam apoteka. Takođe na području ove gradske Opštine je i služba i sjedište Zavoda za transfuziologiju koji je ujedno i Kantonalni i Federalni zavod, te Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata i Zavod za sportsku medicinu. Na području Opštine nalaze i sve tri bolničke institucije u Sarajevu – Klinički Centar Univerziteta Sarajevo, Državna bolnica Sarajevo i Kantonalna psihijatrijska bolnica. Na području Opštine Centar nalazi se i 49 privatnih zdravstvenih ambulanti, 60 privatnih stomatoloških ordinacija, 26 apoteka i 15 prodavnica medicinskih pomagala²⁴⁴. U opštini Centar, u centralnom Domu zdravlja, u 2018. godini bilo je 252 zaposlenih.

Ministarstvo zdravstva KS (2020): Službena stranica - Medicinske usluge (dostupno na: <http://mz.ks.gov.ba/>)

Monitoring riziko faktora i rezultati praćenja

Voda

Kako je i prikazano u poglavlju *Vodni resursi*, kvalitet vode u javnom sistemu vodosnabdijevanja na području Opštine Centar za period 2014.-2018. godina odgovara *Pravilniku o zdravstvenoj ispravnosti vode za piće*.

Kada se radi o lokalnim vodovodima, konstatovano je da izvorišta Mrkovići, Nahorevo stijene i Kokorevac predstavljaju rizik za zdravlje stanovnika te su u skladu s tim poduzete određene preventivne mjere.

Osim ZzJZ KS i KJKP ViK koji vrše redovne kontrole vode za piće, Zavod za javno zdravstvo FBiH (u daljem tekstu ZzJZ FBiH) provodi monitoring radioaktivnosti u cilju utvrđivanja prisustva radionuklida u vodi za piće. Lokacija uzorkovanja vode za piće za period 2014.-2018. je naselje Višnjik (Koševska 8 do 2015. godine i Tahtali sokak 17 od 2015. godine). Rezultati monitoringa nisu pokazala prekoračenje graničnih vrijednosti koje bi ukazalo na kontaminaciju radionuklidima.

Na osnovu prethodno navedenog, može se zaključiti da voda u javnom vodovodnom sistemu ne predstavlja rizik po zdravlje stanovnika Opštine Centar, dok **lokalni vodovodi mogu ugroziti zdravlje stanovnika ukoliko se ne bude vršio stalni monitoring i poštovale propisane mjere.**

Vazduh

Na osnovu predstavljenih rezultata monitoringa kvaliteta vazduha u opštini Centar u poglavlju *Upravljanje kvalitetom vazduha*, moguće je izvesti sljedeće zaključke:

- Koncentracije SO₂ u vazduhu ne predstavljaju značajan rizik po zdravlje stanovnika Opštine Centar budući da nije došlo do prekoračenja tolerantne vrijednosti više od 3 puta u jednoj godini na MS Bjelave niti na MS Vijećnica. Do prekoračenja je došlo na MS Otoka u 2017. godini. U 2018. godini nije zabilježeno prekoračenje niti na jednoj od 3 MS relevantne za opštnu Centar.
- Kada se radi o NO₂, na MS Bjelave su evidentirana prekoračenja za sve tri godine posmatranja, dok je za MS Vijećnica evidentirano prekoračenje u 2018. Na MS Otoka su evidentirana najveća prekoračenja, što ukazuje na ugrožen kvalitet vazduha u nizinskim dijelovima Opštine Centar. Prisustvo NO₂ u vazduhu može imati ulogu kod razvoja astme, bronhijalnih simptoma, upale pluća te smanjenje funkcije pluća.
- Koncentracije PM₁₀ čestica u vazduhu takođe predstavljaju značajan rizik za zdravlje stanovnika Opštine Centar, budući da je na sve tri mjerne stanice zabilježen značajan broj dnevnih prekoračenja sa tendencijom rasta u posljednje tri godine. PM₁₀ čestice prodiru duboko u pluća i na taj način mnoge hemikalije opasne po ljudsko zdravlje se prenose do unutrašnjih organa, uzrokujući niz oboljenja uključujući rak, moždani udar, bolesti srca i bolesti organa za disanje.

Osim monitoringa kvaliteta vazduha koje vrše FHMZ i ZzJZ KS, na području Opštine Centar, ZzJZ FBiH vrši kontinuirano uzorkovanje aerosola iz vazduha te se u uzorcima vrši mjerenje aktivnosti radionuklida.

Lokacija uzorkovanja vazduha za period 2014.-2018. je naselje Višnjik (Koševska 8 do 2015. godine i Tahtali sokak 17 od 2015. godine).

Rezultati mjerenja aktivnosti radionuklida se nalaze u granicama očekivanih vrijednosti. Izuzetno, mjerenje aerosola u vazduhu u periodu septembar 2017. godine su pokazala prisutnost rutenija (¹⁰⁶Ru), koji je vještački radionuklid, nije prisutan u vazduhu i pokazuje kontaminaciju. Kontaminacija je prekograničnog porijekla ali zvanično nijedna država nije priznala vandredni događaj. Nivo kontaminacije nije doprinio značajnom povećanju ekspozicije u skladu sa Pravilnikom i zaštiti od zračenja kod profesionalne ekspozicije i ekspozicije stanovništva²⁴⁸ te nisu zahtijevane mjere zaštite²⁴⁹.

Kada se radi o biljnim alergenima, **na području Opštine Centar ne postoji mjerna stanica za kvalitativno- kvantitativnu analizu polena te podaci o koncentraciji alergena polena nisu dostupni.** Mjerne stanice se nalaze na lokalitetu Pofalici i Stari Grad na udaljenosti od cca 1,5 km od područja Opštine Centar. Izvještaje o kvalitativno- kvantitativnoj analizi polena drvenastih vrsta, trava i korova za svaki mjesec priprema Centar za ekologiju i prirodne resurse „Akademik Sulejman Redžić“. Širok areal zastupljenosti u BiH ima *Ambrosia artemisiifolia* (ambrozija), alohtona biljna vrsta koja posjeduje alergena svojstva koja neminovno utiču na zdravlje ljudi. Uvidom u digitalni katastar staništa ambrozije koji održava JP Bosanskohercegovačke šume, na području Opštine Centar nisu evidentirane površine sa prisustvom ambrozije. Razlog tome leži u činjenici da Opština Centar bilježi gušću nasljenost, veći broj privatnih parcela na kojima se održava zelenilo, bolje održavanje javnih zelenih površina u smislu košenja i sadnje te manji broj poljoprivrednih površina koje mogu biti kontaminirane sjemenom ambrozije.

Bitno je napomenuti da se putem web servera koji je u funkciji od 2011. godine vrši prikupljanje podataka o kvaliteti vazduha sa automatskih stanica (kantonalnih i federalnih). Sva aktuelna događanja (analizator u kvaru, obavještenje građanima o posebnim mjerama ili stepenu zagađenosti, mjerama predostrožnosti u cilju zaštite zdravlja ljudi, naročito ugroženih populacija itd.) unose se na web stranicu <http://kvalitetvazduha.ba/> da bi se građanima pružile sve blagovremene informacije²⁵⁰.

Tlo

ZzJZ FBiH u okviru monitoringa radioaktivnosti životne sredine u FBiH od 2004. godine, prati sadržaj i aktivnosti radionuklida u uzorcima zemlje u KS. U uzorcima neobradive zemlje vrši se mjerenje aktivnosti radionuklida gama-spektrometrijskom metodom. Neobradiva zemlja se uzorkuje dva puta godišnje i to na lokaciji Opštine Centar (GPS koordinate: x=43,8653, y=18,41525). Jedini dostupan izvještaj jeste za 2013. godinu i nalazi se na web stranici ZzJZ FBiH. Rezultati mjerenja se nalaze u granicama očekivanih vrijednosti. Najveći udio ima jonizirajuće zračenje radionuklida prirodnog porijekla, odnosno kosmičkog zračenja i zračenja tla, dok je doprinos radionuklida vještačkog porijekla praktično zanemariv.

Bolesti koje se prenose vazduhom, vodom i hranom i broj oboljelih

Prema podacima OJ DZ Centar, vodeća oboljenja kod stanovništva Opštine Centar u periodu od 2014. do 2018. godine su: akutne infekcije gornjih respiratornih puteva, akutni bronhitis, upala srednjeg uha, oboljenja crijeva i peritoneuma, hipertenzivna oboljenja, ishemično srčana oboljenja, šećerna bolest i upale mokraćnih kanala. U prilogu 4 prikazana su vodeća oboljenja posebno za sve starosne skupine (od 0-6, 7-18, 19-64 i preko 65 godina).

Zarazne bolesti

Za praćenje stanja zaraznih bolesti zadužena je Služba za epidemiologiju ZzJZ KS.

Analizom, evaluacijom i komparacijom podataka od OJ DZ Centar proizilazi zaključak da je broj slučajeva zaraznih bolesti najmanji za 2017. godinu te poredeći sa 2016. godinom broj slučajeva je manji za 793. U visokom procentu zastupljene su Varicellae (pljuskavice) i jedna su od najčešćih zaraznih bolesti dječijeg uzrasta između prve i sedme godine života.

Na drugom mjestu je Enterocolitis acuta odnosno upala tankog i debelog crijeva koji može biti izazvan infektivnim (bakterijama, virusima, gljivicama, parazitima) i neinfektivnim agensima.

Na trećem mjestu su intrahospitalne (bolničke) infekcije nastale kao posljedica dijagnostike, terapije i njege za vrijeme boravka u bolnici ili nakon otpusta iz bolnice u određenom vremenskom periodu. Podaci o kretanju zaraznih bolesti po Opštinama za 2018. godinu nisu još uvijek dostupni.

Povrede od ujeda pasa lutilica se uglavnom registruju u gradskoj sredini i takođe predstavljaju značajan javno-zdravstveni problem. U tabeli su prikazani su podaci iz službene evidencije KUZIP, Inspektorat veterinarske inspekcije.

Tabela: BROJ EVIDENTIRANIH POVREDA OD PADA LUTALICA NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR JE PREDSTAVLJEN U NAREDNAJ TABELI²⁵¹

Godina	2016.	2017.	2018.
Broj evidentiranih povreda od pasa lutilica	39	19	16

Prema informacijama dobivenim pisanim putem od predstavnika MZ Bardakčije, problem pasa lutilica je zabilježen u ulicama: Zaima Šarca od br. 34 do 44, kod br. 88 kod zgrade medicinskih sestara, Donji Kartal koji spaja ul. Čadordžin potok i Himze Polovine od br. 1 do 12. Predstavnici MZ predlažu da se napravi objekat većeg smještajnog kapaciteta u kojem će se psi zbrinuti na adekvatan način i tretirati u skladu sa *Zakonom o zaštiti i dobrobiti životinja*²⁵². **Budući da je pitanje zbrinjavanja pasa lutilica u nadležnosti KS**, Opština Centar ima mogućest da inicira ovu aktivnost te eventualno odobri lokaciju, izda potrebne dozvole i sufinansira izgradnju i uspostavljanje takvog objekta.

Voda

Patogeni mikroorganizmi koji se nalaze u otpadnim vodama, mogu u određenim slučajevima dospjeti u vodu za piće i prouzrokovati epidemije crijevnih i drugih zaraznih bolesti.

Vodom se najčešće prenose uzročnici crijevnih infekcija (*Escherichia coli*, *Bacillus proteus*, *Streptococcus faecalis*, enterovirusi, jaja crijevnih parazita i dr.), od kojih je najzastupljeniji akutni Enterocolitis. U periodu od 2014.-2017. god. stopa obolijevanja od akutnog Enterokolitisa na području Opštine Centar je imala neujednačen trend. Najviša stopa je zabilježena u 2017. godini (234) a najniža 2014. godine.

Vazduh

Zagađenost vazduha predstavlja jedan od najvažnijih okolišnih faktora rizika za nastanak oboljenja respiratornog sistema (astma, alergije, hronična opstruktivna plućna bolest - HOPB), kardiovaskularnim bolestima i rakom (rak pluća, dojke itd.), a postoje i pokazatelji koji svjedoče o vezi između zagađenja vazduha te prijevremenog porođaja i dijabetesa. SZO izdvaja polutante koji imaju najveći utjecaj na zdravlje ljudi a to su PM lebdeće čestice, ozon, NO₂ i SO₂. Poseban rizik predstavljaju lebdeće čestice promjera manjeg od 10 i 2.5 mikrona jer prodiru duboko u pluća do alveola i dalje do krvotoka rezultirajući kardiovaskularnim, cerebrovaskularnim i respiratornim oboljenjima.

Prema podacima centralnog OJ DZ Centar²⁵³ oboljenja respiratornog sistema (akutne infekcije gornjih respiratornih puteva, akutni bronhitis i dr.) nalaze se pri samom vrhu oboljenja kod stanovništva Opštine Centar. Iako ne postoje egzaktni podaci kao ni kontinuirani monitoring i praćenje utjecaja štetnih materija na zdravlje stanovništva, SZO kao i Evropska agencija za okoliš (u daljem tekstu EEA) su upozorile da stvari koje onečišćuju vazduh imaju ozbiljan utjecaj na ljudsko zdravlje.

Tlo

Onečišćenje tla direktno utiče na kvalitet površinskih i podzemnih voda kao i na čitav ekosistem, gdje biljne i životinjske vrste akumuliraju štetne materije i mrežom ishrane prenose sve do krajnjeg konzumenta, čovjeka. Utjecaj na zdravlje ogleda se u pojavi različitih akutnih i hroničnih oboljenja, mutagenih i kancerogenih promjena, utiču na imuni sistem, reproduktivni sistem te na rast organizma i razvoj srednjeg nervnog sistema itd. 2015. godine, Veterinarski fakultet Univerziteta u Sarajevu (u daljem tekstu UNSA) proveo je istraživanja kontaminiranosti tla i biljne vegetacije parazitima i razvojnim oblicima parazita na području KS. U nastavku je prikazan broj lokacija, broj pozitivnih uzoraka zemljišta i vegetacije kao i ukupni broj uzoraka na području Opštine Centar.

Tabela: REZULTATI ISTRAŽIVANJA KONTAMINACIJE ZEMLJIŠTA I VEGETACIJE RAZVOJNIM FORMAMA PARAZITA NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR

Lokacija			Uzorak zemljišta			Uzorak vegetacije			Svi uzorci		
Broj	+	%	Broj	+	%	Broj	+	%	Broj	+	%
8	6	75.00	32	9	28.12	24	4	16.16	56	13	23.21

Broj-pregledani uzorci, + broj pozitivnih uzoraka, % procenat pozitivnih uzoraka

Od ukupnog broja lokacija (osam) broj pozitivnih uzoraka je nađen na šest lokacija odnosno 75 % uzoraka je bilo pozitivno na razvojne oblike parazita. Od ukupnog broja uzoraka (56) broj pozitivnih uzoraka zemljišta i vegetacije je iznosio 13 odnosno 23.21%.

Osim toga, 2018. godine Veterinarski fakultet UNSA²⁵⁶ proveo je parazitološke pretrage vlasničkih pasa i mačaka te uzoraka tla i biljne vegetacije s područja Grada Sarajeva. Na području Opštine Centar broj uzetih i pretraženih uzoraka fecesa je 78 (53 psa i 25 mačaka). Od pregledana 53 psa, uzročnici oboljenja su ustanovljeni kod 22 (42,31%), a pregledom 25 mačaka paraziti su ustanovljeni kod 9 (36,00%) životinja. Ustanovljeno je 10 vrsta različitih parazitarnih uzročnika kod pasa i 4 kod mačaka.

U ovom istraživanju, Taeniidae su ustanovljene kod 3,77 % pasa te nijedan pozitivan uzorak kod mačaka. U istraživanjima pasa i mačaka, vrste iz klase Nematoda ustanovljene su kod 34,62% pasa i 16,00% mačaka. Razvojni oblici ustanovljenih Nematoda pasa (*Toxocara canis*, *Ancylostoma caninum*, *Uncinaria stenocephala*, *Trichuris vulpis*, *Capillaria* spp. i dr.), ako se unesu u probavni trakt čovjeka kao nespecifičnog nosioca (*T. canis*, *T. vulpis*, itd.) ili se larve probiju preko kože (*A. caninum*, *U. stenocephala*, itd.) u stadiju invazije larve uzrokuju patogeno djelovanje u pojedinim organima ili tkivima, iako se u njima ne razvijaju do adulta. Oboljenje se manifestuje kao "sindrom visceralne, kutane i okularne larve migrans" (VLM, CLM, OLM). U provedenim pretragama ustanovljena su 4 (7,69 %) psa i 5 (20,00%) mačaka sa nalazom protozoa.

Ustanovljeni paraziti svojim velikim potencijalom za prenošenje, visokom prevalencom, te izraženim patogenim djelovanjem, mogu nanositi velike štete i negativno uticati na razvoj i zdravlje životinja, a preko njih direktno i indirektno na ljude.

Pored parazitoloških pretraga pasa i mačaka provele su se i pretrage tla i biljne vegetacije. Broj uzetih i pretraženih uzoraka tla i biljne vegetacije na području Opštine Centar je 58 pri čemu je 11 (18,97) uzoraka pozitivno (prikazano u tabeli).

Tabela: REZULTATI PRETRAGA KONTAMINIRANOSTI TLA I BILJNE VEGETACIJE PARAZITIMA I RAZVOJNIM OBLICIMA PARAZITA U OPŠTINI CENTAR

Lokaliteti			Uzorci tla			Uzorci biljne vegetacije			Ukupan broj uzoraka		
broj	+	%	broj	+	%	broj	+	%	broj	+	%
11	5	45,45	47	9	19,15	11	2	18,18	58	11	18,97

Napomena: broj – pregledano, + - broj pozitivnih, % - procenat pozitivnih

Životne namirnice

Zagađenje vode, vazduha i tla direktno utiče na kvalitet i sastav životnih namirnica. Štetne materije kroz mrežu ishrane dopijevaju do krajnjeg potrošača, noseći rizike od zagađenja patogenim mikroorganizama i hemijskim kontaminantima.

Buka

Opština Centar kao centralni dio Grada Sarajevo ima veoma otežano odvijanje saobraćaja u jutarnjim i popodnevnm vršnim satima kada su kapaciteti saobraćajnica maksimalno iskorišteni, zbog čega se javljaju veliki vremenski gubici, a transport roba se ne može obavljati zadovoljavajućom brzinom.

Najviši dozvoljeni nivoi buke za određena područja definirani su *Zakonom o zaštiti od buke KS*.

Tabela: DOZVOLJENI NIVOI VANJSKE BUKE ZA PLANIRANJE NOVIH OBJEKATA ILI IZVORA BUKE

Područje (zona)	Namjena područja	Najviši dozvoljeni nivoi (dBa)		
		Ekvivalentni nivoi Leq		Vršni nivo
		Dan	Noć	L1
I	Bolničko-lječilište	45	40	60
II	Turističko, rekreacijsko, oporavilišno	50	40	65
III	Čisto stambeno, vaspitno - obrazovne i zdravstvene institucije, javne zelene i rekreacione površine	55	45	70
IV	Trgovačko, poslovno, stambeno i stambeno uz saobraćajne koridore, skladišta bez teškog transporta	60	50	75
V	Poslovno, upravno, trgovačko zanatsko, servisno (komunalni servis)	65	60	80
VI	Industrijsko, skladišno, servisno i saobraćajno područje bez stanova	70	70	85
VII	Zona mješovite namjene (poslovno, privredno, saobraćajno sastanovima)	60	60	50

Procjena rizika

Na osnovu procijenjenog stanja koji je dat u dokumentu *Procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća za područje Opštine Centar* utvrđeno je da sljedeće vrste opasnosti mogu imati karakter prirodnih, tehničko – tehnoloških ili drugih nesreća: potresi, požari, obilne sniježne padavine i snježni nanosi, odronjavanje i klizanje zemljišta, gasni sistem, nesreće u cestovnom, željezničkom i zračnom prometu, epidemije zaraznih bolesti, skladištenje opasnih materija itd. Ove pojave na različit način i sa različitim intenzitetom, dimenzijama i posljedicama mogu ugroziti ljude i materijalna dobra na području Opštine Centar.

Institucionalni okvir

Kako je objašnjeno u poglavlju *Administrativna pripadnost i organizacija vlasti*, u opštini Centar je trenutno na snazi *Statut Opštine Centar* koji nije usklađen sa važećim *Zakonom o principima lokalne samouprave FBiH*. Statutom nisu precizirane nadležnosti Opštine koje se odnose na utvrđivanje i provođenje politike uređenja prostora i zaštite čovjekove okoline, upravljanje, finansiranje i unapređenje djelatnosti i objekata lokalne komunalne infrastrukture, uključujući prikupljanje i odlaganje čvrstog otpada, održavanje javne čistoće. Stoga, KS preuzima većinu ovlasti Opština u oblastima zaštite okolišta, komunalne privrede, upravljanja otpadom, javnog zdravlja i ostalih oblasti koje su relevantne za ovaj dokument.

Na području Opštine Centar funkcioniše 18 mjesnih zajednica. Mjesne zajednice konstituisane su u skladu sa *Zakonom o principima lokalne samouprave u FBiH* te *Statutom Opštine Centar* i *Pravilima mjesnih zajednica*. U mjesnim zajednicama, građani kroz organe i oblike neposrednog učestvovanja, odlučuju o poslovima u ostvarivanju komunalnih, zdravstvenih, socijalnih, obrazovnih, kulturnih i sportskih potreba, ekonomskog razvoja, zaštite prirodne i kulturne baštine.

6.2.12. LISTA OKOLIŠNIH PROBLEMA I PRIORITETI

Nakon analize postojećeg stanja, Konsultant je izvršio rangiranje i prioritizaciju identifikovanih problema pomoću prethodno određene metodologije ocjenjivanja. Metodologija ocjenjivanja sastoji se od primjene tzv. multi-kriterijske analize, odnosno primjene seta razvijenih kriterija za ocjenjivanje. Kriteriji koji su korišteni u ocjenjivanju problema su:

- utjecaj na okoliš i zdravlje
- urgentnost za rješavanje problema
- svojstvo preduslova za dalja rješavanja problema
- odstupanja od postojećih strategija, planova, odobrenih osnova od strane drugih institucija te odstupanje od ciljeva za razvoj.

Tabela: Ocjene za rangiranje utvrđenih problema

Ocjena	Značenje ocjene
5	Vrlo veliki problem
4	Veliki problem
3	Umjereni problem
2	Nizak problem
1	Vrlo nizak problem
0	Nije problem

Energetika

U okviru ove oblasti, identifikovani su okolišni problemi koji nastaju kao posljedica neadekvatnog upravljanja energijom na području Opštine Centar Sarajevo te su isti dati u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti *Energetike*

- Energetski kapaciteti koji već postoje na području Opštine se ne uzimaju u obzir prilikom planiranja izgradnje novih objekata (gasna mreža),
- Visoka zagađenost vazduha u hladnijem dijelu godine uzrokovana je upotrebom neadekvatnog goriva (u pećima projektovanim za korištenje drveta spaljuje se ugalj, razne vrste otpada itd.) i nepravilnim načinom loženja (korištenjem goriva s velikim udjelom vlage, sagorijevanjem s nedovoljno vazduha, što dovodi do nepotpunog sagorijevanja u ložištu) većinom u padinskim dijelovima Opštine gdje su individualna ložišta najzastupljenija, koja se su u pravilu male efikasnosti, bez mogućnosti instaliranja opreme za smanjivanje negativnih uticaja,
- Nepostojanje strategije razvoja energetike Kantona Sarajevo za narednih 10-15 godina, što je dijelom posljedica nedostatka strateških dokumenata na višim nivoima (BiH i FBiH), koje bi stvorilo podlogu za planiranje korištenja energije na području Opštine,
- Udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije je nedovoljan – većinom ogrjevno drvo koje se ne koristi na odgovarajući način – uzrok nastanka povećanje koncentracije čvrstih čestica,
- Nedovoljno iskorišten potencijal gasne mreže na području Opštine Centar, osobito od strane velikih potrošača koji imaju kotlovnice i imaju mogućest korištenja prirodnog gasa,
- Pitanja potrošnje energije i sektor energetike su, kako već ranije rečeno, u nadležnosti Kantona, pa je doprinos problematici na lokalnom nivou vrlo zanemariv,
- Ne postoje detaljna studijska i tehno-ekonomska istraživanja i analize o cijeni usluga vezanih za energetiku Kantona, pa tako ni za nivo Opštine. Nadalje, nema regulacije cijena između energenata i energetske usluge,
- Nedovoljan inspekcijski nadzor u oblasti korištenja energenata, kao i nedovoljan broj stručnih kadrova, koji se bave zaštitom vazduha, da bi se efikasno radilo na provođenju *Odluke o zaštiti i poboljšanju kvaliteta vazduha u Kantonu Sarajevo*³⁰⁵,
- Nedovoljni mehanizmi finansiranja projekata smanjenja uticaja na okoliš,
- Iako je usvojen SEAP za Opštini Centar, potrebno je da Opština Centar u narednom periodu izradi i usvoji *Opštinski program poboljšanja energijske efikasnosti*, nakon što KS izradi i usvoji svoj *Plan energijske efikasnosti*. Izrada Opštinskih programa poboljšanja energijske efikasnosti je zakonska obaveza koja je propisana *Zakonom o energijskoj efikasnosti FBiH*,
- Opština Centar trenutno nije uspostavila sistem upravljanja energijom u zgradama i drugim izgrađenim objektima koje za obavljanje djelatnosti koriste organi lokalne samouprave, javne službe i javna preduzeća čiji je osnivač Opština, što znači da ne postoje evidencije o potrošnji energije u navedenim objektima niti adekvatno upravljanje energijom i energentima koji se koriste,
- Opština Centar ne vodi informacioni sistem potrošnje energije u zgradama i drugim izgrađenim objektima koje za obavljanje djelatnosti koriste organi lokalne samouprave, javne službe i javna preduzeća čiji je osnivač Opština. Nedostatak navedenog informacionog sistema otežava praćenje potrošnje energije u navedenim objektima i predlaganje mjera za efikasniju upotrebu energenata,
- Postojeće podsticajne mjere za poboljšanje energijske efikasnosti nisu dovoljne kako bi se radilo na utopljanju što većeg broja zgrada kolektivnog i individualnog stanovanja kao i zgrada kojima upravlja Opština te je potrebno utvrditi dodatne podsticajne mjere za poboljšanje energijske efikasnosti i korištenja energenata koji imaju manji utjecaj na kvalitetu vazduha,
- Opština Centar ne provodi dovoljno aktivnosti na informiranju građana i poslovnih subjekata o mogućnostima poboljšanja energijske efikasnosti, značaju i efektima primjene mjera energijske efikasnosti u stambenim i poslovnim objektima, što bi imalo kao rezultat efikasnije korištenje energije od strane građana i poslovnih subjekata te bi dovelo do smanjenje troškova za potrošnju energije.
- Mjerama za unaprijeđenje kvaliteta vazduha i korištenje energije koje su propisane u KEAP KS može se postići i **rješavanje ove problematike na nivou Opštine, s obzirom na nadležnosti u ovim oblastima i na prostornu uslovljenost problematike. Opštinski organi kroz svoje politike i propise, gdje je to moguće, treba da uvrste odredbe navedene u KEAP-u i time omoguće sprovođenje formulisanih mjera na terenu**

Prostorno uređenje

U okviru ove oblasti, identifikovani su okolišni problemi koji nastaju kao posljedica neadekvatnog provođenja zakonskih mjera i upravljanja prostornim uređenjem na području Opštine Centar te su isti dati u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti *Prostornog uređenja*

- Izgradnja visokih objekata u sarajevskoj kotlini sjeveroistok-jugozapad remeti lokalnu prirodnu cirkulaciju noćnog i čistog priliva vazduha iz pravca sjeveroistočnih planinskih prostora, kao i neadekvatna gradnja s aspekta planiranja prostora, tj. nedovoljna prostorna udaljenost između susjednih objekata koji smanjuju strujanje vazduha kroz kotlinu,
- Izloženost zemljišta eroziji i klizištima na padinskim dijelovima Opštine Centar gdje su tereni nestabilni ili uslovno stabilni, a još više ugroženi tokom neplanske gradnje infrastrukturnih objekata, opterećavanja padina sa nasipima kao i uslijed sječe drveća, šiblja i ostalog vegetacijskog pokrivača,
- Nedovoljan inspekcijski nadzor kako opštinskih urbanističko-građevinskih inspekcija tako i Inspektorata urbanističko-građevinske, ekološke i komunalne inspekcije KS u fazi izgradnje objekata, što dovodi do dodatnih bespravnih gradnji na području Opštine Centar,
- Javnim zelenim površinama u KS upravlja više javnih komunalnih preduzeća i ne postoji sinergija u radu komunalnih preduzeća,
- Ne postoji digitalni katastar javnih zelenih površina KS kako je propisano *Uredbom o uređivanju i održavanju zelenih rekreativnih površina u KS*,
- Kategorizacija zelenila nije usaglašena u *Prostornom planu KS, Zakonu o prostornom uređenju KS i Uredbi o uređivanju i održavanju zelenih i rekreativnih površina u KS*,
- U KS je prisutna međusobna neusklađenost prostorno planskih dokumenata što se odražava na zaštitu prirode. Usvajaju se i provode regulacioni planovi za područja koja su u obuhvatu cjelina prirodnog naslijeđa utvrđenih Prostornim planom KS, odnosno ne poštuju se planovi višeg reda;
- Izgradnja stambenih objekata nije usklađena sa razvojem prateće infrastrukture. Opština izdaje dozvole za gradnju objekata ne uvažavajući prostorno-plansku dokumentaciju višeg reda, prije svega *Prostorni plan KS*;
- Stanje javnog urbanog zelenila u opštini Centar je relativno loše. Neki od uzroka ovakvog stanja su devastacija tokom ratnog perioda i izostanak sanacije (neplanska šteta, sječa, požari i dr.), nepoštivanje urbanističko-planske dokumentacije, nedorečenost i nelogičnost zakonske legislative vrlo čest izostanak hortikulturnih projekata u procesu intenzivne izgradnje te nedovoljna finansijska sredstva koja se izdvajaju za redovno održavanje javnih zelenih površina,
- Nizak procenat područja Opštine za koja su izrađeni i usvojeni regulacioni planovi i urbanistički projekti, koji bi detaljnije odredili prostorno uređenje;
- Za područje Opštine Centar nije uspostavljen jedinstveni prostorni informacioni sistem, u kojem bi na osnovu *Zakona o prostornom uređenju KS* trebali da budu podaci o bespravnoj gradnji, što bi predstavljalo preduslov za uspostavu evidencije i registra o bespravno izgrađenim građevinama na području Opštine Centar koji do momenta pisanja ovog dokumenta nisu još uspostavljeni. Navedeni informacioni sistem bi omogućio pregled svih lokacija na kojima se nalaze bespravno izgrađene građevine,
- U Opštini Centar ne vodi se evidencija bespravno izgrađenih građevina i o onima za koja su izdata rješenja o legalizaciji, već se podaci o bespravno izgrađenim građevinama nalaze u evidencijama o podnesenim zahtjevima za legalizaciju, dok se podaci o bespravno izgrađenim građevinama koja su legalizovana nalaze u izvještajima urbanističko-građevinske inspekcije,
- Neprovođenje SPUO prilikom prostornog planiranja Opštine Centar. Na osnovu *Zakona o zaštiti okoliša FBiH* i *Zakona o prostornom uređenju KS*, organ nadležan za poslove prostornog uređenja pri izradi dokumenata prostornog uređenja koji mogu imati negativan utjecaj na okoliš, dužan je izraditi SPUO.

Upravljanje otpadom

U okviru ove oblasti identifikovani su problemi koji se odnose na komunalni otpad, proizvodni otpad i posebne kategorije otpada te su isti dati u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti upravljanja otpadom

Komunalni otpad

- Naplata za usluge prikupljanja, odvoza i odlaganja komunalnog otpada vrši se na osnovu kvadrature prostora za fizička i pravna lica u skladu sa *Zakonom o komunalnim djelatnostima* umjesto na osnovu količine otpada, čime građani i pravna lica nemaju motivaciju da smanje količinu komunalnog otpada kojeg proizvode i kojeg je potrebno zbrinuti,
- Na području Opštine Centar trenutno je zastupljen nizak stepen reciklaže, koji je uzrokovan nedovoljnim brojem reciklažnih dvorišta (jedno RD za sve Opštine KS na RD Smiljevići), nedovoljnim brojem zelenih otoka i niša, kontejnera za odvojeno prikupljanje otpada, a u najvećoj mjeri nedovoljnom edukacijom i nezainteresovanosti stanovništva za odvojeno prikupljanje otpada,
- Prisutan je problem ilegalnih deponija u vidu konstantnog stvaranja novih ilegalnih deponija i obnavljanja starih ilegalnih deponija na prethodno očišćenim lokalitetima, što je posljedica nepostojanja infrastrukture za posebne vrste otpada, te nesavjesnosti građana i privrednih subjekata koji nekontrolisano odlažu otpad (građevinski, kabasti, šut i pepeo, otpadne akumulatore i gume) na javnim površinama i napuštenim objektima,
- *Plan upravljanja otpadom Opštine Centar 2013-2018.* je istekao i treba ažuriranje,
- Ne postoji komunalna policija koja bi imala nadležnost da naplaćuje kazne na licu mjesta onim licima koja čine prekršaj po pitanju upravljanja otpadom na lokalnoj razini;
- Veliki broj kontejnera nalazi na neadekvatnim lokacijama kao što su: trotoari, saobraćajnice, zelene površine itd. Potrebno je implementirati *Elaborat o lokacijama reciklažnih dvorišta, niša i zelenih otoka sa lociranjem u prostorno planskoj dokumentaciji i investicijskim planom*,
- Ograničena nadležnost Opštine Centar unutar sistema upravljanja otpadom te istovremena nadležnost operatera (KJKP Rad) nad prikupljanjem i transportom komunalnog otpada i upravljanjem deponijom, koju s druge strane sufinansira KS,
- Nedefinisana uloga kantona i Opština u sistemu produžene odgovornosti proizvođača što rezultira nedovoljnom ili nepostojanjem saradnje između Opština i Ekopak d.o.o. kada je u pitanju nabavka opreme za prikupljanje otpada,
- Neusklađenost podataka, kada je u pitanju upravljanje otpadom, kojim rapolažu interesne strane, ukazuje na problem nesistematičnosti i niskog nivoa saradnje između institucija i dodatno produbljuje problematiku upravljanja otpadom.

Proizvodni otpad

- Ne postoje pouzdani podaci o količinama i vrstama proizvodnog otpada, jer se još uvijek ne provode mjere koje su propisane okolišnim dozvolama kao ni izvještavanje privrednih subjekata o proizvedenim količinama proizvodnog otpada prema nadležnim institucijama,
- Ne postoje pouzdani podaci o količinama i vrstama proizvodnog otpada za privredne subjekte koji ne podliježu procesu pribavljanja okolišne dozvole. Takođe nije poznata konačna destinacija tj. način zbrinjavanja generisanog otpada,
- Ne postoji registar proizvođača otpada iz privrednih djelatnosti i industrijskih postrojenja i količina proizvedenog otpada;
- U nedostatku egzaktnih podataka o ukupnim količinama proizvodnog otpada (opasni i neopasni) na području Opštine Centar, ima za posledicu nepostojanje adekvatne infrastrukture za zbrinjavanje proizvodnog industrijskog otpada, osim za one vrste otpada³⁰⁶ za koje postoji tržište i koje preuzimaju ovlašteni operateri koji imaju odgovarajuće dozvole za upravljanje otpadom,
- KUIP KS nije adekvatno tehnički i kadrovski osposobljena za vršenje inspekcijskog nadzora nad provođenjem mjera propisanih okolišnom dozvolom, što rezultira nepouzdanim podacima o količinama i vrstama proizvodnog otpada te nije poznato gdje u konačnici završi otpad koji se zbrine od strane ovlaštenih kompanija.

Posebne kategorije otpada

- Nedostatak zakonske regulative i pravnih akata za upravljanje pojedinim vrstama otpada kao što su: otpadna ulja, azbest, građevinski otpad, animalni otpad, otpadne gume i vozila. Zbog navedenog nije moguće pratiti količinu proizvedenog ili uvezenog otpada ove vrste kao ni koliko je odloženo i reciklirano. Nedostatak je i taj što nije uspostavljen sistem produžene odgovornosti proizvođača za navedene vrste otpada (postoje firme koje prikupljaju ovu vrstu otpada i imaju dozvolu od ministarstva, ali ne rade po principu produžene odgovornosti),
- Nedostatak adekvatne infrastrukture za prihvati i zbrinjavanje posebnih vrsta otpada, što rezultira odlaganjem otpada na deponiju, koja ne može da prihvati sve te količine ili stvaranje ilegalnih deponija pri čemu se ugrožava okoliš i zdravlje ljudi,
- Nedostatak operatora koji posjeduju dozvole za upravljanje i zbrinjavanje pojedinih vrsta otpada (azbest, otpadni PCB i PCT). Ovaj problem rezultira odlaganjem otpada na deponiju, koja ne može da prihvati sve te količine ili stvaranje ilegalnih deponija pri čemu se ugrožava okoliš i zdravlje ljudi,
- Ne postoji sistem sankcija za nepropisno tretiranje posebnih kategorija otpada i njihovo odlaganje u kontejnere i posude za komunalni otpad./Vrste otpada: otpadna ambalaža, metalni otpad, bakar, plastika, željezo, aluminij, papir, karton, akumulatori, otpadna ulja, toneri i zauljeni filteri

Vodni resursi

U okviru ove oblasti identifikovani su okolišni problemi za tri pod oblasti: korištenje voda, zaštita voda i zaštita od voda i prezentirani u nastavku prema rangiranju. Neki od problema su preuzeti iz KEAP KS, obzirom da se direktno odnose na problematiku u opštini Centar.

Identifikovani problemi u oblasti *Vodnih resursa*

Vodosnabdijevanje

- Za izvorišta sedam lokalnih vodovoda (Nahorevske stijene, Mrkovci, Radova, Kokorevac, Nahorevska brda , Čavljak, Klanica) nisu određene zone sanitarne zaštite. Zbog toga, područje prihranjivanja izvorišta su pod rizikom od negativnog uticaja po kvalitet vode,
- Nepostojanje odluka o zonama sanitarne zaštite za sva izvorišta u javnim sistemima kojima upravlja KJKP VIK,
- Visoki gubici vode u javnim sistemima vodosnabdijevanja (78.43% za područje Opštine Centar u 2018.)
- Ne postoji katastar lokalnih vodovoda u KS (sa podacima o stanju izvorišta, objekata i mreže u istim),
- Ne postoji jedinstveni katastar korištenja voda za sve potrebe u KS (za stanovništvo, industriju, navodnjavanje itd.)

Zaštita voda

- Sistemom javne kanalizacije prekriveno je 80% područja Opštine Centar,
- Koševski potok je najveći zagađivač rijeke Miljacke, jer služi kao recipijent za otpadne vode naselja u gradskoj periferiji. Od 2011. godine nisu vršena ispitivanja kvaliteta ovog potoka,
- Samo u centralnim područjima grada Sarajeva je djelimično riješena odvodnja otpadnih voda separatnom kanalizacijom. U padinskim dijelovima oborinske vode su uključene u fekalnu kanalizaciju koja nizvodno pravi probleme u opterećenju i funkcionisanju glavnih kolektora,
- Nedovoljan i neharmonizovan inspeksijski nadzor svih nadležnih inspekcija na različitim nivoima (Opštine, kanton, FBiH) u cilju zaštite voda i zdravlja građana KS,
- Ne postoji jedinstven katastar septičkih jama sa svim potrebnim podacima o njihovom stanju u Opštinama, kao ni u nadležnom ministarstvu i javnim komunalnim preduzećima u KS,
- Ne postoji kontinuirani monitoring (kvantiteta/kvaliteta) svih površinskih i podzemnih voda u KS u cilju zaštite voda, a u skladu za zahtjevima *Okvirne direktive o vodama*,
- Na radionici sa interesnim stranama održanoj 22.08.2019 u sklopu projektnih aktivnosti izrade LEAP-a, učesnici su kao jedan od problema istakli preljevanje fekalne kanalizacije na saobraćajnice, nedovoljan rad inspeksijskog nadzora kada je u pitanju opremljenost stambenih objekata sa septičkim jamama i njihovo održavanje.

Zaštita od voda

- Postojeći ulazni objekti zacjevljenih vodotoka su često zatrpani raznim otpadnim materijalima zbog neredovnog čišćenja istih,
- Nije izgrađen zaštitni zid kod mosta Drvenija koji bi pružio adekvatnu zaštitu od voda u slučaju povećanja nivoa toka Miljacke na ovom lokalitetu.

Resursi zemljišta i tla

U okviru ove oblasti, prepoznati su određeni problemi sa aspekta korištenja, zaštite i upravljanja zemljištem i predstavljeni u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti korištenja, zaštite i upravljanja zemljištem

- *Program upravljanja zemljištem i tlom i Projekt višenamjenskog vrednovanja* za teritorij Opštine Centar nisu doneseni. Nedostatak programa upravljanja zemljištem dovodi do činjenice da na području Opštine Centar ne postoji planski dokument za korištenje, rajonizaciju, uređenje, monitoring, zaštitu poljoprivrednog zemljišta i površina koje su staništa divljih biljnih i životinjskih vrsta, a kojima se ne može promijeniti namjena zbog očuvanja prirodne ravnoteže, te utvrđivanje površina za proizvodnju hrane i dr. Nedostatak *Projekta višenamjenskog vrednovanja* znači da nije urađena analiza sadašnjeg načina korištenja te procjena sadašnje i potencijalne pogodnosti tla/zemljišta za višenamjensko korištenje u poljoprivredi (povrtlarstvo, voćarstvo, vinogradarstvo, ratarstvo, stočarstvo, ribarstvo i dr.), te da rejon i podrejon prioritetnog korištenja nisu definisani kao da ne postoje preporuke za uređenje i zaštitu poljoprivrednog zemljišta,
- Problem korištenja poljoprivrednog zemljišta u ne-poljoprivredne svrhe što dovodi do trajnog gubitka zemljišta na području Opštine Centar te trajnog pretvaranja propusnog zemljišta u nepropusno. Prema podacima iz CORINE baze podataka za 2012. i 2018. godinu, kategorija *vještačke površine* povećana je za 60,3 ha na račun *poljoprivrednih površina*,
- Ne postoji uspostavljen sistem monitoringa promjena na zemljišnom pokrivaču/načinu korištenja zemljišta, niti stanja zemljišta u smislu praćenja njegovih funkcija u ekosistemu, što dovodi do toga da lokacije sa promjenama u zemljišnom pokrivaču nisu identifikovane niti postoji tačna evidencija lokacija na kojima je došlo do prenamjene korištenja istog na području Opštine Centar,
- Zemljišno-informacioni sistem (ZIS) FBiH, odnosno sistem evidencije i praćenja stanja poljoprivrednog zemljišta koji bi trebao da bude uspostavljen i vođen od strane Federalnog ministarstva prostornog uređenja i Federalnog zavoda za agropedologiju, nije u potpunosti uspostavljen i informacije koje se nalaze u njemu ne pokrivaju cijelu teritoriju FBiH, niti cijelo područje Opštine Centar, što znači da ne postoje tačne informacije o stanju poljoprivrednog zemljišta za područje Opštine Centar,
- Ugroženost funkcija zemljišta u ekosistemu. Ne vode se evidencije potrošnje đubriva niti pesticida na području Opštine Centar. Posebno važan aspekt za zaštitu okoliša jeste upravljanje organskim otpadom koji nastaje na malim poljoprivrednim farmama, septičkim jamama i odlagalištima organskog otpada. Usljed toga, funkcije zemljišta u ekosistemu su dodatno ugrožene budući da nema dostupnih podataka na osnovu kojih bi se mogle preduzeti mjere zaštite i oporavka zemljišta.

Upravljanje kvalitetom vazduha

U okviru ove oblasti, prepoznati su određeni problemi sa aspekta zagađenja, zaštite i nivoa svijesti te predstavljeni u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti *Upravljanje kvalitetom vazduha*

- Visoka zagađenost vazduha PM česticama, posebno u hladnijem periodu godine,
- Slaba propusnost saobraćaja (nedovoljan kapacitet transverzala i longitudinala) što dovodi do povećanja štetnih emisija u vazduh,
- Nedovoljan nivo usluge javnog prevoza uslijed lošeg, nedomaćinskog i neodgovornog upravljanja, zastarjelog voznog parka i prateće infrastrukture. Red vožnje javnog prevoza se ne održava prema javno objavljenom rasporedu – redu vožnje što dovodi do povećanja korištenja privatnih vozila koji opterećuju saobraćaj, a samim time i vazduh,
- Starost vozila, nekvalitetne provjere emisije izduvnih gasova na tehničkim pregledima uz neodgovarajuće održavanje vozila dovodi do povećanja štetnih emisija u vazduh,
- Nepostojanje prognostičkog modela stanja kvaliteta vazduha i studije porijekla i sastava emisije PM čestica (adekvatna i kontinuirana analiza čestične tvari),
- Nedostatak mjerenja kvaliteta vazduha na širem području Opštine Centar, izuzev MS Bjelave koja nije referentna za nizinske dijelove Opštine usljed geomorfoloških karakteristika lokacije mjerne stanice, dovodi do nepouzdanih i netačnih podataka po pitanju kakvoće vazduha,
- Nedostaje praćenje pojedinih parametara koji su potrebni kod izražavanja pokazatelja kvaliteta vazduha (npr. sadržaj teških metala u ukupnim lebdećim česticama),
- Nedostatak tačnih podataka o porijeklu emisija u vazduh što dovodi do toga da nema precizne analize samih podataka i izvora onečišćenja kako bi se mogle raditi preventivne mjere za područja sa najvećim koncentracijama,
- Nepostojanje sistema daljinskog grijanja u padinskim dijelovima Opštine Centar, već su najvećim dijelom zastupljena individualna ložišta što dovodi do značajno većeg sagorijevanja ekološki nepovoljnih goriva koji imaju negativan uticaj na kvalitet vazduha,
- Nizak nivo javne svijesti o problemu kvaliteta vazduha (građani, nevladine organizacije, odgovorne institucije i ostali uključeni u problem rješavanja kvaliteta vazduha).

Buka

U okviru ove oblasti, prepoznati su određeni problemi sa aspekta monitoringa i zaštite te predstavljeni u nastavku prema rangiranju:

- Na području Opštine Centar se ne provodi kontinuirani monitoring ambijentalne buke, a posebno u blizini cestovnog saobraćaja i šinskog saobraćaj gdje bi zagađenje bukom moglo biti izraženo (ambijentalna buka se ne prati ni na nivou FBiH i/ili kantona),
- Ne postoje podaci o vrsti, izvorima i nivou buke na području Opštine Centar,
- Za područje Opštine Centar nisu izrađene početne/strateške karte buke za predviđanje, bilježenje i praćenje nivoa buke. *Zakonom o zaštiti od buke KS* predviđeno je da Služba za urbanizam i zaštitu okoliša osigura izradu karata buke, u roku od tri godine od dana stupanja na snagu navedenog Zakona, te da ih ažurira svake tri godine,
- U regulacionim planovima koji su izrađeni na teritoriji Opštine Centar nisu uvršteni grafički prikazi nivoa buke, odnosno u navedenim planovima potrebno je da se odrede predviđeni nivoi buke na kartama odgovarajućeg mjerila kao i ugrožene zone sa planovima zaštite, mjerama i rokovima.

Upravljanje, zaštita i korištenje šumskih ekosistema

Identifikovani problemi u oblasti upravljanja šumama u KS su prezentovani u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti *Upravljanje, zaštita i korištenje šumskih ekosistema*

- Neusvojen Zakon o šumama FBiH što otežava upravljanje i zaštitu šuma u opštini Centar,
- Neusklađenost podataka između UzŠ i BHMAG, što otežava planiranje i preduzimanje adekvatnih mjera upravljanja i zaštite na određenom šumskom području u opštini Centar,
- Nedostatak inicijativa za proglašenje zaštitnih šuma i šuma sa posebnom namjenom, što može ugroziti šumska područja od velikog značaja i voditi ka nestanku navedenih područja u u budućnosti,
- Ne postoji mehanizam koji omogućava nadzor nad privatnim šumskim posjedima, postoji velika mogućest za devastiranje privatnih šuma usljed neodgovornog odnosa šumoposjednika prema šumskom posjedu,
- Nedostatak kategorije *urbane šume* u urbanom području u *Prostornom planu KS*, čime se omogućava pretvaranje šumskog zemljišta u građevinsko te narušava kvalitet zdravlja ljudi u urbanim sredinama i doprinosi povećanju prosječne godišnje temperature. Ugrožavanje šumskih područja direktno utiče na dostupnost vodnih resursa i krajnja posljedica kontinuiranog narušavanja šumskih resursa može dovesti do presušivanja izvora vode,
- Nije uspostavljen registar protivpožarne infrastrukture u šumama (putevi, bazeni, itd.), što može dovesti do lošije organizacije i dužeg vremena intervencije pri gašenju požara.

Zaštita prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa

Identifikovani problemi u oblasti zaštite prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa su prezentovani u nastavku prema rangiranju:

Identifikovani problemi u oblasti *Zaštita prirodnog i kulturno-istorijskog nasljeđa*

- Nedovoljno razvijeni promotivni sistemi informisanosti o vrijednostima prirodne baštine u opštini Centar
- Nedovoljno razvijena svijest po pitanju očuvanja i zaštite prirode i biološke i pejzažne raznolikosti, što kao posljedicu ima uništavanje prirodnih vrijednosti od strane građana.

6.2.12. Odgovori politika

Identifikovani problemi u oblasti *Odgovori politika*

- Nepotpuna usklađenost Statuta Opštine Centar sa *Zakonom o principima lokalne samouprave FBiH*, što dovodi do činjenice da **Opština Centar nema sve nadležnosti koje su Zakonom propisane jedinicama lokalne samouprave,**
- Nedostatak kadrovskih kapaciteta u Službi za urbanizam i zaštitu okoliša, što otežava rad Službe u ispunjenju zadataka, a posebno onih iz oblasti zaštite okoliša i energetske efikasnosti,
- Nedostupnost podataka o okolišu, neregularan proces monitoringa kao i neslaganje podataka između različitih administrativnih nivoa, što otežava identifikaciju ključnih problema u okolišu i praćenje stanja okoliša na području Opštine Centar;
- Nedovoljna horizontalna i vertikalna saradnja između organa i institucija različitih nivoa vlasti u sektoru okoliša što onemogućava razmjenu podataka po pitanju stanja okoliša i koordinirane aktivnosti po pitanju rješenja problema u oblasti zaštite okoliša.

7. Unapređenje Javne uprave

Javna uprava i pružanje javnih usluga

(Izvodi iz drafta Nacrta Strategije razvoja F BiH 2021 2027)

Kako bi se omogućio društveni i ekonomski razvoj uz istodobno postizanje okolišne održivosti, potrebne su javne institucije koje karakterišu efikasnost, transparentnost, čiji rad je utemeljen na vladavini prava u funkciji građana, poslovnih subjekata i drugih društvenih i ekonomskih aktera. Javne institucije moraju imati razvijen sistem upravljanja i biti orijentisane prema inovacijama, posebno u primjeni novih, digitalizovanih tehnologija i usluga, i efikasnom upravljanju javnim resursima.

Efikasan, transparentan i odgovoran javni sektor

7.1. Unapređivanje vladavine prava

Aktivnosti:

- Povećavanje efikasnosti sistema
- Razvoj sistema prevencije i borbe protiv korupcije
Izgradnja sistema prevencije korupcije pretpostavlja osim zakonodavnog okvira u kojem su propisani načini komunikacije između nadležnih organa F BiH, kantona i lokalnih organa uprave, **neophodno je u procesu digitalizacije javne uprave razvijati mehanizme suprotstavljanja korupciji kroz uspostavu elektronskog registra rizika od korupcije.** , Veoma važna je i organizacija edukativnih treninga u cilju podizanja svijesti javnosti. Borba protiv korupcije treba biti usaglašena i prilagođena dinamičkom planu aktivnosti koji će se revidirati na godišnjoj osnovi.

7.2. Javna uprava u službi građana

Aktivnosti:

- Uspostavljanje funkcionalne i racionalne organizacije rada
- Jačanje sistema i kapaciteta u planiranju, implementaciji i izvještavanju o razvojnim politikama
- Stvaranje prepostavki kadrovskih i organizacionih u cilju veće apsorpcije EU fondova i drugih međunarodnih i domaćih fondova
- Jačanje baza podataka kao statističke osnove za utvrđivanje politika
- Unapređenje e uprave

7.3. Jačanje odgovornost u oblasti javnih finansija

Aktivnosti:

- potpuna transparentnost u upravljanju javnim finansijama
- povećanje obima i efikasnosti u finansiranju javnih investicija
- povećanje efikasnosti u naplati javnih prihoda
- na osiguranju finansijske stabilnost

7.4. Uspostaviti funkcionalnu i racionalnu organizaciju javnog sektora

Aktivnosti:

- uspostavljanje funkcionalne organizacije javne uprave koja će otkloniti nepotrebno trošenje resursa
- uspostavljanje funkcionalnih **registara organa uprave** i upravnih organizacija u **F BiH, kantonima i jedinicama lokalne samouprave sa informacijama o djelokrugu i organizaciji, te broju sistematizovanih i popunjenih radnih mjesta.**
- potrebno je osigurati **transparentnost organizacionih struktura, opisa poslova i sistematizacije radnih mjesta organa javne uprave u cijeloj FBiH, njihovim objavljivanjem na internet stranicama organa uprave.**
- **Nužno je promovisati projektno-orijentisano ostvarivanje ciljeva u javnoj upravi,**
- Neophodno je osigurati procjene kvaliteta rada uposlenika na osnovu učinka, Pri tome je potrebno ojačati kapacitete Agencije za državnu službu FBiH u cilju poboljšanja upravljanja ljudskim potencijalima i kvaliteta obuka.
- Pravni okvir za pružanje javnih usluga treba uskladiti sa tehnološkim razvojem i omogućiti pružanje usluge različitim kanalima i uspostavom «one stop shop» modela, pojednostavljuvanjem procedura i racionalizacijom posebnih upravnih postupaka te uspostavom efikasnijih mehanizma kontrole i zaštite prava i interesa korisnika u postupku pružanju javnih usluga. U tom smislu potrebno je i revidirati diskreciona ovlaštenja organa uprave i regulatornih tijela.
- Potrebno je podsticati politiku pro-aktivne transparentnosti u pružanju javnih usluga, javnim objavljivanjem procedura, uslova, rokova postupanja i mehanizmima zaštite prava korisnika od strane pružaoca usluga, te podrškom.

7.5. Jačati sistem i koordinaciju izrade, implementacije i izvještavanja o razvojnim politikama

- kroz saradnju i sistem otvorene koordinacije multiplicirati efekte ulaganja sredstava u razvoj. U sklopu mjere ojačat će se saradnja i koordinacija različitih nivoa vlasti, horizontalno i vertikalno sa ciljem kreiranja povećanja ulaganja za različite sektore uključujući industriju, poljoprivredu, socijalnu politiku, turizam u okviru Vijeća za razvojno planiranje FBiH.
- podržavati razvoj lokalnih partnerstava kao i javno privatnog partnerstva između vladinih i nevladinih struktura sa ciljem donošenja javnih razvojnih politika.
- U cilju promocije i podrške saradnji i aktivnom sudjelovanju civilnog društva u izradi i provođenju javnih razvojnih politika potrebno je razviti pravni okvir kojim će se jačati uloga civilnog društva u procesu donošenja odluka, dizajnu i praćenju reformskih procesa, uključujući bolju saradnju sa poslovnim zajednicom kroz promociju poduzetništva, socijalne inovacije i kreiranje radnih mjesta.
- Strateški okvir saradnje javnog sektora i civilnog društva potrebno je formalizirati sporazumom o saradnji koji će uključiti mehanizme praćenja i izvještavanja o njegovoj provođenju, te jasno uspostaviti institucionalnu odgovornost za ovu saradnju na nivou Vlade FBiH i vlada kantona. Kooperativnu mrežu potrebno je dalje jačati imenovanjem kontakt tačaka u organima i organizacijama uprave.
- Raspodjela javnih sredstava organizacijama civilnog društva nije u potpunosti transparentna niti sistematična, te je neophodno uspostaviti pravni okvir za transparentno finansiranje organizacija civilnog društva na osnovu jasno utvrđenih kriterija i alata za praćenje i evaluaciju.

Indikator	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
Uspostavljeno tijelo za planiranje i upravljanje razvojem Opštine Centar	NE (2020)	DA

7.6. Osigurati preduslove za veću apsorpciju EU fondova

„ Potrebno je osigurati uslove za korištenje dostupnog a neiskorištenog instrumenta finansijske podrške IPA – sektorske budžetske podrške, kroz dijalog sa drugim nivoima vlasti. Osim toga, ovom mjerom će se dodatno promovisati sve mogućesti korištenja evropskih fondova (IPA, Erasmus, COSME i dr.) i uspostava decentraliziranog sistema programiranja sredstava, što je najefikasniji način za veću i bržu apsorpciju sredstava iz EU fondova.

Potrebno je podržati domaća preduzeća kod pripreme projekata kako za EU fondove tako i za prijedloge rješenja za određene društvene i tehničke izazove. Potrebno je pomoći domaća preduzeća za učešće u međunarodnoj saradnji i na evropskim projektima, posebno istraživačko tehnološkim i to zajedno sa institutima. Poljoprivrednici, proizvođači hrane i turistički djelatnici, nisu dovoljno pripremljeni za pisanje projekata kojima bi se povukla sredstva iz prepristupnih fondova, te je potrebno posebnim promotivnim aktivnostima, povećati svijest poljoprivrednika, prerađivača, aktera u ruralnom razvoju i turističkih djelatnika o mogućestima dobijanja bespovratnih sredstava za poljoprivredu, proizvodnju hrane, ruralni razvoj i turizam.

Potrebno je dodatno jačati razvojne timove na nivou kantona i JLS za pisanje i implementaciju projekata IPA fondova, kroz organizaciju treninga, kao i planirati sredstva za sufinansiranje IPA projekata u nerazvijenim Opštinama koje imaju problem sa obezbjeđenjem učešća u finansiranju.

Isto tako, sa ciljem dobivanja sredstava iz EU fondova, nužno je osigurati brže rješavanje imovinsko pravnih odnosa (sufinansiranje legalizacije poljoprivrednih objekata, te postojećih i potencijalnih turističkih objekata).

Takođe, mjera će podržati stvaranje revolving fonda/linija u Razvojnoj banci FBiH za finansiranje projekata do momenta refundacije sredstava iz EU fonda. Ovaj fond se može iskoristiti za sufinansiranje konsultantskih usluga u pripremi projekata, poslovnih planova, te adekvatno iskazivanje prihvatljivih troškova.“

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
% primljenih EU sredstava u odnosu na dostupna (apsorpcija) IPA III	DEI	n/d	n/d
% primljenih EU sredstava u odnosu na dostupna (apsorpcija) IPA II	DEI	50 (2019)	100
% isplatenih EU sredstava u odnosu na alocirana IPA III	DEI	n/d	n/d
% isplatenih EU sredstava u odnosu na alocirana IPA II	DEI	30 (2019)	100

7.7. Jačati statističku osnovu kao podlogu za utvrđivanje politika

„ Daljni razvoj statističkog sistema je nužan kako bi se buduće politike mogle kreirati na osnovu činjenica i odgovarajućih analiza. Potpuno harmonizovana statistika sa evropskim statističkim sistemom (ESS) omogućava poređenje, vrednovanje i donošenje valjanih odluka o mjerama potrebnim za unapređenje pojedinih segmenata društvenog života, što uključuje i razvoj nedostajućih rodni indikatora. **Rapolaganje kvalitetnim podacima postaje osnov projekcija i prognoza.**

Nužno je promovisanje šire upotrebe statističkih podataka među korisnicima, uz **osiguranje kvalitetne statistike, pojednostavljen pristup i pretraživanje statističkih podataka i informacija.** Izvještavanje o kvalitetu je integralni dio politike osiguranja kvaliteta u statističkim institucijama. Nužno je obogaćivanje postojećih diseminacionih baza i dizajn i kreiranje novih diseminacionih baza statistička istraživanja.

Takođe je potrebna optimizacija procesa i zadataka u statističkom proizvodnom procesu. Reorganizacijom dosadašnjih tradicionalnih načina prikupljanja i obrade statističkih podataka i uvođenjem novog centralizovanog i korisnički prihvatljivog sistema putem „stand-alone“ i web aplikacija doći će se do efikasne upotrebe resursa (tehnički, ljudski i finansijski).“

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
Broj indikatora, ukupno	FZS	n/d	n/d
Broj rodni indikatora	FZS	n/d	n/d

7.8. Provesti digitalnu transformaciju javne uprave

„ Ova mjera predviđa uspostavu efektivnog upravljačkog i organizacionog okvira informatizacije i digitalizacije na nivou federalnih, kantonalnih i lokalnih organa uprave. Digitalnu transformaciju javne uprave treba raditi u skladu sa politikama i strategijom razvoja informacionog društva u BiH, što će omogućiti ravnomjeran i koordiniran razvoj e-uprave, usaglašen sa pravcima i ciljevima Strateškog okvira za reformu javne uprave i standardima sigurnosti i zaštite podataka. **Na taj način će FBiH pratiti trendove razvoja Digitalne agende EU.**

Jedan od osnovnih načina reforme i modernizacije javne uprave je e-uprava. Na nivou FBiH, zato je potrebno donijeti Strategiju razvoja e-uprave/**plan razvoja e uprave na nivou jedinica lokalne samouprave**

Na osnovu iskustava zemalja koje su uspostavile e-upravu, prvi korak u stvaranju efikasne i efektivne e-uprave treba biti imenovanje centraliziranog tijela sa jakim mandatom, dovoljnim resursima i blizinom donosiocima političkih odluka, koje će upravljati i koordinirati cijelim procesom uvođenja e-uprave. **Kako organi uprave imaju veliki nivo samostalnosti u nabavci IKT infrastrukture, dizajnu i implementaciji IKT sistema, neophodna je koordinacija ovih aktivnosti i donatorskih inicijativa, što je zadatak centraliziranog tijela.**

U okviru ove mjere, **potrebno je hitno usvojiti Zakon o elektronskom potpisu i izmjeniti Zakon o upravnom postupku jer postojeći ne predviđa mogućest elektronske komunikacije između stranaka i organa uprave, i implementacije e-usluga.**

Javne usluge u FBiH su još uvijek organizovane na način koji je praktičniji za upravu, a ne prema potrebama korisnika usluga. Interoperabilni registri su više izuzetak nego pravilo i javne usluge nisu organizovane po principu one stop shop (sve usluge na jednom mjestu) što je osnovni smisao e-uprave.

Zbog toga je, u što je moguće kraćem roku, **neophodno uvezati postojeće izvorne registre koji su definisani u okviru interoperabilnosti kako bi se omogućila integracija registara i pristup podacima i javnoj usluzi na jednom mjestu.** Takođe, potrebno je uspostaviti sistem za mjerenje zadovoljstva korisnika uslugama

Na nivou institucija FBiH, potrebno je donijeti obavezujuća pravila i standarde koji će se slijediti prilikom izbora i korištenja telekomunikacionih linkova (LAN/WAN, VPN, routing i ostalih relevantnih protokola) kako bi se osigurale adekvatne performanse mrežnih resursa, smanjili troškovi zakupa telekomunikacionih linkova i osigurala uspostava interoperabilne mreže koja će omogućiti funkcionisanje digitalne servisne infrastrukture za e-upravu po uzoru na TESTA network service koji koriste institucije u EU. „

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
Godišnja promjena broja registara podataka koji su postavljeni na platformu za interoperabilnost (GSB)	FMPIK	n/d	n/d
Prilagodljivost pravnog okvira digitalnim poslovnim modelima	WEF	2,4 (2019) (BiH)	6,0
E-učešće (e-participation)	WEF	0,43 (2019) (BiH)	0,80

Unapređivati transparentnost u upravljanju javnim finansijama

„ Putem fiskalnog koordinacijskog tijela nužno je inicirati izmjene zakona o budžetima u cilju poboljšanja transparentnosti sektora javnih finansija, posebno objavljivanjem „Budžeta za građane“ u cijeloj FBiH na svim nivoima vlasti. **Većom uključenosti građana i organizacija civilnog društva u budžetski proces,** doprinosi se usmjeravanju Vlade ka većoj odgovornosti i efektivnijem planiranju i izvršenju budžeta i olakšava se monitoring izvršenja budžeta od strane javnosti. Nužno je nastaviti rad na razvoju inicijative za uvođenje rodno odgovornog budžetiranja na svim nivoima vlasti u Federaciji BiH, u svim fazama budžetskog procesa. „

„ Ured za reviziju institucija u FBiH u godišnjim planovima za provođenje revizija treba uvrstiti sve kantone i značajan broj Opština. Takođe, potrebno je osigurati pravovremeno i sistematsko provođenje preporuka iz revizorskih izvještaja“.

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
Izrađen Budžet za građane na nivou Kantona/JLS	FMF	2/11 (2019)	11/11
% negativnih mišljenja u ukupnom broju provedenih revizija u javnom sektoru	Ured za reviziju	17,1 (2018/19)	10,0
Broj provedenih revizija	Ured za reviziju	82 (2018/19)	200

Povećati učinak u trošenju javnih sredstava i obim i efikasnost javnih investicija

„ Ovom mjerom se, uporedo sa racionalizacijom tekućih rashoda i izdataka, osnažuje mobilizacija i bolje korištenje javnih finansijskih resursa i povećava produktivnost ekonomije. To **podrazumijeva potpuno uvođenje programskog budžetiranja** čime će se srednjoročno i godišnje planiranje značajno unaprijediti jer će se omogućiti da se, kroz povezivanje strateških planova i dokumenata sa finansijskim planovima i resursima, unaprijedi i adekvatno alociraju finansijska sredstva neophodna za njihovu implementaciju.

Neophodno je ograničiti tekuću javnu potrošnju u apsolutnom iznosu i smanjivati je u relativnom smislu kao odnos prema BDP-u. Cilj je učešće javne potrošnje svesti na jednu trećinu BDP-a. Fiskalni **prostor koji se stvori racionalizacijom javne potrošnje, treba upotrijebiti za javne investicije na temelju prethodno provedenih cost-benefit analiza koje će jasno pokazati gdje su najveći efekti ulaganja.**

Moratorij na zapošljavanje u javnu upravu nužno je proširiti i na javna preduzeća, vladine agencije, vanbudžetske fondove i ustanove. **Potrebno je osigurati da rast troškova plata u javnom sektoru proizlazi iz rasta produktivnosti i da plate javnog sektora budu uporedive s platama javnih sektora komparabilnih zemalja za isti nivo kompetencija i odgovornosti.** Sistem plata će biti potrebno ujednačiti unutar institucija koje se finansiraju iz javnih prihoda, bez obzira da li se radi o budžetskim korisnicima ili vanbudžetskim fondovima i agencijama. Kako bi se racionalizovali rashodi, **potrebno je osigurati usklađenost planiranja (strategije, trogodišnji i godišnji planovi rada) i programiranja javnih sredstava (dokumenti okvirnih budžeta, godišnji budžeti i programi javnih investicija - PJI), uz adekvatnu informatičku podršku i funkcionalnu uvezanost.** „

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
Implementacija programskog budžetiranja	FMF	NE (2020)	DA
% utrošenih sredstava, implementacija PJI (povučena sredstva/utrošena sredstva)	FMF	33,7 (2019)	80,0

Unaprijediti fiskalnu stabilnost i izravnane u oblasti javnih finansija

„ Konverzijom akumuliranog deficita u javni dug može se stabilizirati nivo neizmirenih obaveza. Neizmirene obaveze prisutne pretežno na nižim nivoima vlasti je potrebno sanirati na jedinstven i pravičan način u skladu sa međunarodnom praksom, te se, zbog značajnog iznosa tih obaveza, proglašenje javnog duga nameće kao jedina opcija. Nužno je pojačati finansijsku disciplinu uvođenjem fiskalnih kazni/poticaja za (ne)pridržavanje fiskalnih propisa koji se tiču fiskalne odgovornosti kako bi se u krajnjem slučaju spriječilo kreiranje novih deficita i destabilizacija sistema javnih finansija.

U ministarstvima finansija treba **izraditi integrisane matrice fiskalnih rizika za različite nivoe vlasti u FBiH na godišnjem nivou i osigurati njihovu javnu dostupnost.** U Federalnom ministarstvu finansija neophodno je pripremiti jedinstvenu metodologiju i vremenske rokove za izradu matrica fiskalnih rizika. Izradu i objavljivanje matrice fiskalnih rizika u FBiH treba učiniti obaveznom kroz izmjenu relevantnih zakona.“

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost	Ciljna vrijednost
Broj integrisanih matrica fiskalnih rizika	FMF	0/11 (2020)	11/11
% javnog duga u odnosu na BDP	FMF, FZS	25,7 (2018)	20,0

8. Analiza budžeta i javne administracije Opštine Centar Sarajevo

8.1. Analiza javnih prihoda i rashoda u razdoblju 2016. – 2020. godina

Budžet Opštine, kao obavezujući zakonski dokument, predstavlja akt kojim se planiraju prihodi, primici, rashodi i izdaci za tekuću godinu.

Planiranje i izvršavanje budžeta se zasniva na principima jedinstva, tačnosti, uravnoteženosti i zakonitosti budžeta, univerzalnosti, efikasnosti, ekonomičnosti, transparentnosti, participativnosti i principu jedne godine.

Prihodi

Prihode opštine čine osnovne kategorije prihoda: porezni i neporezni prihodi, transferi i donacije, te prihodi od prodaje imovine u vlasništvu opštine i ostali prihodi.

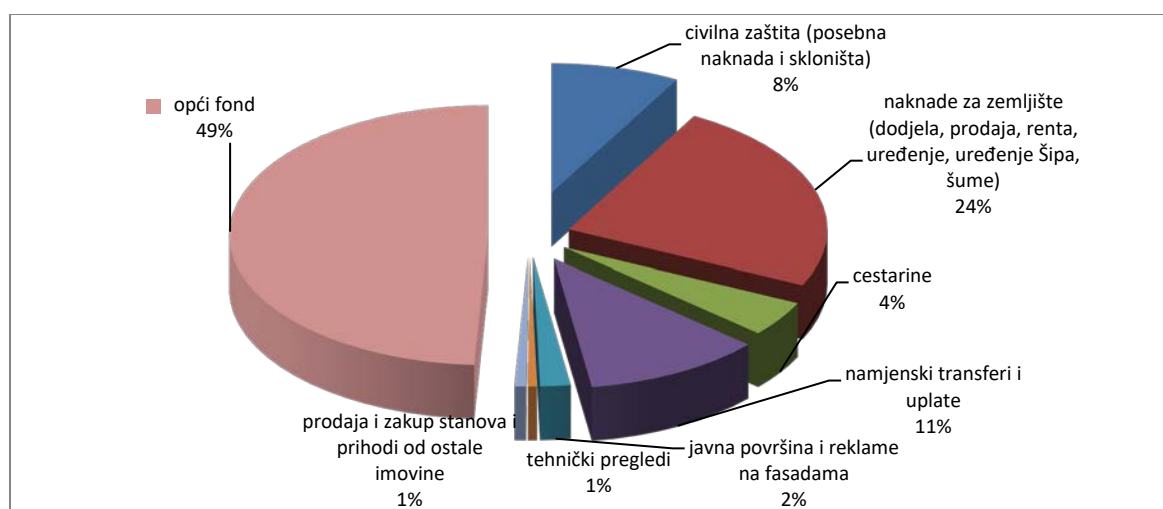
Ukupni planirani i ostvareni prihodi općinskog budžeta:

	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Ukupni planirani tekući prihodi, primici i finansiranja	28.928.013	29.850.518	32.642.570	35.973.717	38.936.745
Ukupno prenesena neutrošena sredstva iz prethodne godine	18.942.873	26.425.112	22.368.720	20.852.433	25.572.454
UKUPNO PLANIRANI BUDŽET	47.870.885	56.275.630	55.011.290	56.826.150	64.509.200
Ukupni ostvareni tekući prihodi, primici i finansiranja	33.853.932	32.048.032	33.510.159	40.314.962	35.668.550
% ostvarenja tekućih prihoda, primitaka i finansiranja	117,03%	107,36%	102,66%	112,07%	91,61%

Prema izvještajima o izvršenju budžeta, Opština Centar je fiskalne 2016.-2019. godine završila sa suficitom tekućih sredstava, dok je 2020. godinu obilježilo manje ostvarenje tekućih prihoda od planiranih, a koji su, u dijelu realizacije budžetskih sredstava, kompenzirani iz akumuliranih i neutrošenih sredstava prethodnih godina.

Pri tome treba ukazati da je 2020. godina obilježena značajnim poremećajima u normalnom funkcionisanju privrede usljed pandemije Covid-19, a čija nepredvidivost značajno utiče na ostvarivanje prihoda i uslovljava prioritete u rasporedu budžetskih izdataka.

Posmatrano prema izvorima sredstava, a koji opredjeljuju i namjenu sredstava, za posljednju izvještajnu godinu (2020. godinu), struktura sredstava opštinskog budžeta je slijedeća:

U strukturi tekućih javnih prihoda Opštine najznačajniju stavku čine neporezni prihodi, a slijede ih porezni prihodi koji se, u skladu sa propisima o pripadnosti javnih prihoda, transferišu Opštini Centar.

Transferi i donacije drugih nivoa vlasti čine značajno manji udio u ukupnim sredstvima što, sa jedne strane, ukazuje na neovisnost Opštine u raspolaganju i rasporedu vlastitih finansijskih sredstava, dok sa druge strane, uslovljava da kapitalne, višegodišnje i strateške projekte nije moguće finansirati isključivo iz akumuliranog ili tekućeg suficita (posebno u uslovima ugrožene tekuće likvidnosti), te je nužno kreirati projekte i aplicirati za sredstva od viših nivoa vlasti ili od drugih izvora finansijskih sredstava (drugi nivoi vlasti, fondovi Evropske unije, međunarodne institucije).

Kapitalni primici, posmatrajući po godinama, variraju u zavisnosti od konkretnih i specifičnih okolnosti, a najvećim dijelom se odnose na primitke od prodaje općinskog zemljišta. Značajan udio u strukturi ukupnih prihoda čine akumulirana nerealizirana sredstva iz prethodnih godina, koja se, najvećim dijelom, odnose na namjenska sredstva koja se akumuliraju za strogo propisane namjene.

Pregled osnovnih kategorija prihoda opštine i njihovo procentualno učešće u ukupnim prihodima:

EKON. KOD	OPIS	Budžet 2016.		Budžet 2017.		Budžet 2018.		Budžet 2019.		Budžet 2020.	
		Ostvareni prihodi 2016.	% učešća	Ostvareni prihodi 2017.	% učešća	Ostvareni prihodi 2018.	% učešća	Ostvareni prihodi 2019.	% učešća	Ostvareni prihodi 2020.	% učešća
	I+II UKUPNO RASPOLOŽIVA SREDSTVA	52.796.805	100,00%	58.473.144	100,00%	55.878.879	100,00%	61.167.395	100,00%	61.241.004	100,00%
700000	I PRIHOD I PRIMICI TEKUĆEG PERIODA	33.853.932	64,12%	32.048.031	54,81%	33.510.159	59,97%	40.314.962	65,91%	35.668.550	58,24%
710000	PRIHODI OD POREZA	13.026.131	24,67%	12.447.157	21,29%	13.902.830	24,88%	13.869.153	22,67%	12.420.780	20,28%
720000	NEPOREZNI PRIHODI	16.248.349	30,78%	16.631.524	28,44%	16.747.611	29,97%	15.485.062	25,32%	15.320.363	25,02%
730000 740000	TRANSFERI I DONACIJE	1.271.412	2,41%	2.107.450	3,60%	2.520.721	4,51%	2.463.549	4,03%	3.894.802	6,36%
810000	KAPITALNI PRIMICI	3.308.040	6,27%	861.900	1,47%	338.997	0,61%	8.497.199	13,89%	4.032.604	6,58%
591000	II Neutrošena sredstva iz prethodne godine	18.942.873	35,88%	26.425.112	45,19%	22.368.720	40,03%	20.852.433	34,09%	25.572.454	41,76%

Porezni prihodi su u proteklom periodu bili relativno stabilni, pri čemu se najznačajnije pojedinačne stavke odnose na ostvareni porez na promet nepokretnosti i porez od indirektnih poreza koji pripadaju jedinicama lokalne samouprave:

EKON. KOD	OPIS	Ostvareni prihodi Budžet 2016.	Ostvareni prihodi Budžet 2017.	Ostvareni prihodi Budžet 2018.	Ostvareni prihodi Budžet 2019.	Ostvareni prihodi Budžet 2020.
710000	PRIHODI OD POREZA	13.026.131	12.447.157	13.902.830	13.869.153	12.420.780
711000	Porez na dobit pojedinca i preduzeća	1.340	19.819	2.628	1.632	205
711112	<i>Porez na dobit od poljoprivrednih djelatnosti</i>	<i>427</i>	<i>1.989</i>	<i>833</i>	<i>0</i>	<i>113</i>
711115	<i>Porez na prihod od imovine i imovinskih prava</i>	<i>913</i>	<i>17.830</i>	<i>1.795</i>	1.632	92
714000	Porez na imovinu	6.906.294	6.934.592	7.249.784	6.766.394	6.517.721
714111	<i>Porez na imovinu</i>	<i>1.644.502</i>	<i>1.712.391</i>	<i>1.813.218</i>	<i>2.413.522</i>	<i>1.648.134</i>
714121 714131	<i>Porez na promet nepokretnosti i porez na nasljeđe i poklone</i>	<i>5.261.792</i>	<i>5.222.201</i>	<i>5.436.566</i>	<i>4.352.872</i>	<i>4.869.587</i>
716000	Porez na dohodak	553.072	569.846	622.353	665.105	649.963
716100	<i>Porez na dohodak</i>	<i>553.072</i>	<i>569.846</i>	<i>622.353</i>	<i>665.105</i>	<i>649.963</i>
717000	Prihodi od indirektnih poreza	5.565.425	4.922.900	6.028.065	6.436.022	5.252.891
717114	<i>Prihodi od indirektnih poreza na ime finansiranja auto cesta i drugih cesta u FBiH</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>270.458</i>	<i>263.945</i>	<i>290.241</i>
717131	<i>Prihodi od indirektnih poreza koji pripadaju direkcijama za ceste</i>	<i>1.366.356</i>	<i>1.291.908</i>	<i>959.245</i>	<i>864.396</i>	<i>721.444</i>
717141	<i>Prihodi od indirektnih poreza koji pripadaju jedinicama lokalne samouprave</i>	<i>4.199.069</i>	<i>3.630.992</i>	<i>4.798.362</i>	<i>5.307.681</i>	<i>4.241.206</i>

Najvažniji dio neporeznih prihoda predstavljaju prihodi od iznajmljivanja imovine u vlasništvu Opštine (poslovni prostori) i općinske komunalne takse. Ovi prihodi su imali relativno male varijacije u proteklom periodu, ali su pod velikim uticajem rizika smanjenja ukupne privredne aktivnosti, nelikvidnosti poslovnih subjekata, posebno u uslovima pandemije kao i drugih negativnih eksternih uticaja (izmjene propisa viših nivoa vlasti i sl.):

EKON. KOD	OPIS	Ostvareni prihodi Budžet 2016.	Ostvareni prihodi Budžet 2017.	Ostvareni prihodi Budžet 2018.	Ostvareni prihodi Budžet 2019.	Ostvareni prihodi Budžet 2020.
720000	NEPOREZNI PRIHODI	16.248.349	16.631.524	16.747.611	15.485.062	15.320.363
721000	Prihodi od poduzetničke aktivnosti i imovine	5.303.017	5.511.995	6.130.645	5.815.274	3.715.721
<i>721112</i>	<i>Prihodi od davanja prava na eksploataciju prirodnih resursa, patenata i autorskih honorara</i>	1.682	331	69.909	1.232	2.408
<i>721121</i>	<i>Prihodi od iznajmljivanja imovine- zemljište</i>	0	0	16.821	29.975	175.225
<i>721122</i>	<i>Prihodi od iznajmljivanja imovine- poslovni prostori</i>	4.901.275	5.267.283	5.725.248	5.504.363	3.334.906
<i>721129</i>	<i>Prihodi od iznajmljivanja imovine- skloništa</i>	33.728	41.595	71.933	59.217	19.248
<i>721210</i>	<i>Prihodi od kamate za depozite u banci</i>	231.987	163.822	200.698	179.910	145.220
<i>721229</i>	<i>Ostali prihodi od zakupa - stanovi</i>	0	0	0	4.051	27.904
<i>721239</i>	<i>Ostali prihodi od imovine</i>	132.118	4.886	33.221	6.679	589
<i>721611</i>	<i>Prihodi od privatizacije stanova i poslovnih prostora</i>	2.227	34.079	12.815	29.847	10.221
722000	Naknade, takse i prihodi od pružanja javnih usluga	8.046.244	8.122.494	7.424.600	6.267.524	8.243.817
<i>722321</i>	<i>Komunalne općinske takse</i>	2.203.472	2.221.349	2.444.915	2.520.705	2.412.809
<i>722431</i>	<i>Naknada za dodijeljeno zemljište</i>	99.485	179.946	183.017	214.126	260.631
<i>722433</i>	<i>Prihodi od naknade za uređenje zemljišta</i>	1.234.494	1.355.831	1.207.028	499.021	323.956
<i>722435</i>	<i>Naknada po osnovu prirodnih pogodnosti - renta</i>	2.466.414	1.795.575	1.623.304	1.352.181	3.993.835
<i>722436</i>	<i>Naknada po osnovu tehničkog pregleda građevina</i>	268.369	269.959	315.874	155.166	199.019
<i>722442</i>	<i>Naknada za izgradnju i održavanje javnih skloništa</i>	114.320	76.434	50.973	106.959	88.384
<i>722449</i>	<i>Ostale općinske naknade - naknade za korištenje cestovnog pojasa</i>	18.952	54.721	48.379	25.896	80.529
<i>722454</i>	<i>Naknada za korištenje državnih šuma</i>	266	205	2	197	143
<i>722460</i>	<i>Naknada za zauzimanje javnih površina</i>	512.533	930.082	1.043.392	987.296	589.528
<i>722465</i>	<i>Naknada za postavljanje reklama na fasadama</i>	0	81.390	157.861	143.569	86.592
<i>722510</i>	<i>Ostale općinske naknade- naknade za korištenje podataka i usluga katastra</i>	89.060	89.483	86.589	70.398	62.711
<i>722611</i>	<i>Ostale općinske naknade-vjenčanja i ovjere na terenu</i>	27.640	19.190	27.750	25.190	8.450
<i>722611</i>	<i>Prihodi od pružanja usluga građanima - provizija od prodaje kantonalne administrativne takse i pristup informacijama</i>	18.567	26.301	22.809	8.045	5.599
<i>722611</i>	<i>Prihodi od pružanja usluga građanima - prodaja matičnih obrazaca</i>	38.440	31.960	30.760	26.800	21.440
<i>722700</i>	<i>Neplanirane uplate-uplate investitora za UP i RP</i>	0	0	0	123.941	91.650
<i>722700</i>	<i>Neplanirane uplate</i>	38.661	14.686	35.868	0	18.012
<i>722741</i>	<i>Naplata premije osiguranja</i>	915.571	975.380	146.079	8.035	529
722530	Prihodi od posebnih naknada za ceste	469.271	484.783	483.784	497.968	489.315
<i>722531</i>	<i>Naknada za upotrebu puteva za vozila pravnih osoba</i>	164.504	172.318	165.502	172.210	168.705
<i>722532</i>	<i>Naknada za upotrebu puteva za vozila građana</i>	304.767	312.465	318.282	325.758	320.610
722580	Posebne naknade za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća	2.347.477	2.444.743	2.650.096	2.787.793	2.770.774
<i>722581/719114</i>	<i>Posebna naknada za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća gdje je osnovica zbirni iznos neto plaće</i>	2.111.738	2.204.707	2.404.084	2.522.053	2.545.249
<i>722582/719115</i>	<i>Posebna naknada za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća gdje je osnovica zbirni iznos neto primitaka po osnovu druge samostalne djelatnosti i povremenog samostalnog rada</i>	235.739	239.979	245.971	265.736	225.499
<i>722582</i>	<i>Naknada za vatrogasne jedinice iz premije osiguranja imovine i od autoodgovornosti</i>	0	57	41	4	26
723000	Novčane kazne	82.340	67.508	58.486	116.503	100.736

EKON. KOD	OPIS	Ostvareni prihodi Budžet 2016.	Ostvareni prihodi Budžet 2017.	Ostvareni prihodi Budžet 2018.	Ostvareni prihodi Budžet 2019.	Ostvareni prihodi Budžet 2020.
723131 723133	<i>Novčane kazne po općinskim propisima</i>	13.565	14.780	14.042	14.975	5.445
723139	<i>Ostali prihodi</i>	68.775	52.728	44.444	101.528	95.291

Izdaci

Izdaci opštine raspoređeni su, prema ekonomskoj klasifikaciji, na tekuće izdatke (izdatke za rad administracije i tekuće transfere), kapitalne izdatke (kapitalne transfere i kapitalna ulaganja) i izdatke za finansiranje.

Ukupni planirani i realizirani izdaci općinskog budžeta:

	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Ukupni planirani rashodi, izdaci i finansiranja	47.870.885	56.275.630	55.011.290	56.826.150	64.509.200
Ukupni izvršeni rashodi, izdaci i finansiranja	26.371.693	36.104.424	35.026.446	35.594.941	40.804.990
% realizacije rashoda, izdataka i finansiranja	55,09%	64,16%	63,67%	62,64%	63,25%

Rashodi su u proteklom trogodišnjem periodu bili relativno stabilni, odnosili su se na finansiranje rada uprave, kontinuirane projekte opštine prema građanima, kao i za nove razvojne programe. Periodična odstupanja, posljedica su, uglavnom, rasporeda i realizacije akumuliranih namjenskih sredstava.

Pregled osnovnih kategorija izdataka opštine i njihovo procentualno učešće u ukupnim izdacima:

EKON. KOD	OPIS	Budžet 2016.		Budžet 2017.		Budžet 2018.		Budžet 2019.		Budžet 2020.	
		Izvršenje Budžet 2016.	% učešća	Izvršenje Budžet 2017.	% učešća	Izvršenje Budžet 2018.	% učešća	Izvršenje Budžet 2019.	% učešća	Izvršenje Budžet 2020.	% učešća
	IZDACI (I + II + III)	26.371.693	100,00%	36.104.424	100,00%	35.026.446	100,00%	35.594.941	100,00%	40.804.990	100,00%
610000	I TEKUĆI IZDACI	17.040.036	64,61%	17.408.446	48,22%	18.887.628	53,92%	19.766.310	55,53%	20.633.919	50,57%
611000	Plaće i naknade troškova zaposlenih	7.701.239	29,20%	7.625.499	21,12%	7.546.599	21,55%	8.204.064	23,05%	8.335.166	20,43%
612000	Doprinosi poslodavca	701.072	2,66%	705.881	1,96%	695.320	1,99%	762.213	2,14%	784.164	1,92%
613000	Izdaci za materijal, sitni inventar i usluge	2.800.854	10,62%	3.898.973	10,80%	4.345.975	12,41%	4.341.061	12,20%	4.208.839	10,31%
614000	Tekući transferi i drugi tekući rashodi	5.836.870	22,13%	5.178.093	14,34%	6.299.733	17,99%	6.458.973	18,15%	7.305.750	17,90%
	II KAPITALNI IZDACI	9.328.836	35,37%	18.687.862	51,76%	16.130.555	46,05%	15.816.809	44,44%	20.166.199	49,42%
615000	Kapitalni transferi	5.055.114	19,17%	5.552.297	15,38%	5.467.554	15,61%	4.338.935	12,19%	5.762.316	14,12%
821000	Kapitalna ulaganja - izdaci za nabavku stalnih sredstava	4.273.722	16,21%	13.135.565	36,38%	10.663.001	30,44%	11.477.874	32,25%	14.403.883	35,30%
	III FINANSIRANJE - IZDACI ZA FINANSIJSKU IMOVINU	2.821	0,01%	8.116	0,02%	8.262	0,02%	11.822	0,03%	4.872	0,01%
822000	Pozajmljivanje za rušenje bespravnih objekata	2.821	0,01%	8.116	0,02%	8.262	0,02%	11.822	0,03%	4.872	0,01%

EKON. KOD	OPIS	Budžet 2016.		Budžet 2017.		Budžet 2018.		Budžet 2019.		Budžet 2020.	
		Izvršenje Budžet 2016.	% učešća	Izvršenje Budžet 2017.	% učešća	Izvršenje Budžet 2018.	% učešća	Izvršenje Budžet 2019.	% učešća	Izvršenje Budžet 2020.	% učešća
	IV TEKUĆE REZERVE	237.292		158.573		162.397		180.865		119.375	

Rashodi zaposlenih su proteklom periodu održavani na približno istom nivou učešća u ukupnim izdacima i uslovljeni su zakonski definiranim obavezama prema uposlenicima, definisanom broju uposlenika prema važećim propisima o sistematizaciji radnih mjesta uz periodične promjene kao posljedice redovne fluktuacije uposlenika:

Ekonomski kod	OPIS	Izvršenje Budžet 2016.	Izvršenje Budžet 2017.	Izvršenje Budžet 2018.	Izvršenje Budžet 2019.	Izvršenje Budžet 2020.
611000	Plaće i naknade troškova zaposlenih	7.701.239	7.625.499	7.546.599	8.204.064	8.335.166
611100	Bruto plaće sa doprinosima iz plaće	6.643.245	6.701.822	6.611.904	7.197.704	7.413.856
611200	Naknade troškova zaposlenih	1.057.994	923.677	934.695	1.006.360	921.310
612000	Doprinosi poslodavca	701.072	705.881	695.320	762.213	784.164

Izdaci za materijal su takođe kategorija rashoda koja ima relativno male varijacije tokom godina.

Ova grupa izdataka obuhvata i raspored namjenskih sredstava koji se ne odnose na neposredne troškove rada administracije, nego na usluge prema građanima i održavanje imovine (zimsko održavanje ulica, tekuće održavanje skloništa, usluge rušenja, stručne usluge izrade dokumentacije za kapitalne projekte i sl.):

Ekonomski kod	OPIS	Izvršenje Budžet 2016.	Izvršenje Budžet 2017.	Izvršenje Budžet 2018.	Izvršenje Budžet 2019.	Izvršenje Budžet 2020.
613000	Izdaci za materijal, sitni inventar i usluge	2.800.854	3.898.973	4.345.975	4.341.061	4.208.839
613100	Putni troškovi	18.611	22.225	29.512	52.629	9.200
613200	Izdaci za energiju	222.606	217.400	216.405	217.206	228.769
613300	Izdaci za komunalne usluge	285.839	304.979	329.465	325.891	335.692
613400	Nabavka materijala i sitnog inventara	246.895	212.620	302.628	340.570	529.920
613500	Izdaci za usluge prevoza i goriva	20.372	17.638	25.350	28.235	28.716
613600	Unajmljivanje imovine i opreme	32.994	32.994	34.791	69.032	76.231
613700	Izdaci za tekuće održavanje	216.466	1.083.445	1.208.582	1.158.743	968.550
613800	Izdaci osiguranja, bankarskih usluga i usluga platnog prometa	26.381	25.067	25.417	27.439	28.219
613900	Ugovorene i druge posebne usluge	1.730.690	1.982.605	2.173.824	2.121.316	2.003.542

Tekući transferi odnose se na transfere sredstava pojedincima, neprofitnim organizacijama ili javnim ustanovama i preduzećima u svrhu realizacije politike Opštine.

Najveći dio transfera odnosio se na transfere drugim nivoima vlasti i pojedincima, kao podrška općim društvenim potrebama stanovništva – podrškom socijalno ugroženim skupinama, javnim ustanovama čiji je osnivač Opština, razvoju privrednih aktivnosti preduzeća te obrazovanju, kulturi i sportu, kao i za stipendiranje učenika i studenata.

Subvencije drugim nivoima vlasti se najvećim djelom odnose na podršku javnim komunalnim preduzećima za održavanje komunalne higijene, dječijih igrališta i parkovskih površina.

Kroz transfere neprofitnim organizacijama, Opština podržava organizacije civilnog društva u svrhu ispunjavanja kulturnih, sportskih i vjerskih potreba građana Opštine.

Kriza pandemije u 2020. godini i proglašeno stanje prirodne nesreće uslovalo je značajan raspored namjenskih sredstava civilne zaštite u okviru ove grupe izdataka na projekte pomoći socijalno ugroženim kategorijama građana, kao i za podršku privredi (posebno samostalnim poduzetnicima).

Ekonomski kod	OPIS	Izvršenje Budžet 2016.	Izvršenje Budžet 2017.	Izvršenje Budžet 2018.	Izvršenje Budžet 2019.	Izvršenje Budžet 2020.
614000	Tekući transferi i drugi tekući rashodi	5.836.870	5.178.093	6.299.733	6.458.973	7.305.750
614100	Tekući transferi drugim nivoima vlasti	1.995.654	1.020.558	1.646.915	1.737.786	1.918.289
614200	Tekući transferi pojedincima	1.484.775	1.813.772	2.056.614	2.366.199	2.784.791
614300	Tekući transferi neprofitnim organizacijama	1.884.524	1.680.789	1.767.900	1.578.439	1.405.780
614400	Subvencije javnim preduzećima	268.042	399.058	296.786	321.684	572.457
614500	Subvencije privatnim preduzećima i poduzetnicima	86.058	162.763	370.705	147.736	570.179
614700	Tekući transfer međunarodnim organizacijama	0	0	0	81.483	0
614800	Drugi tekući rashodi	117.816	101.153	160.813	225.646	54.254

Kapitalni izdaci obuhvataju kapitalne transfere i kapitalna ulaganja u svrhu razvoja komunalne infrastrukture, gradnje obrazovnih i drugih društvenih objekata, sanacije i rekonstrukcije saobraćajne, vodovodno-kanalizacione, gasne infrastrukture i klizišta, za poboljšanje energetske učinkovitosti te nabavku zemljišta s ciljem osiguranja imovinskih pretpostavki za buduće strateške projekte Opštine. Iznos i namjena raspoređenih sredstava, u okviru ove grupe izdataka, najviše je uslovljen zakonski određenim namjenama.

Ekonomski kod	OPIS	Izvršenje Budžet 2016.	Izvršenje Budžet 2017.	Izvršenje Budžet 2018.	Izvršenje Budžet 2019.	Izvršenje Budžet 2020.
	II KAPITALNI IZDACI	9.328.836	18.687.862	16.130.555	15.816.809	20.166.199
615000	Kapitalni transferi	5.055.114	5.552.297	5.467.554	4.338.935	5.762.316
615100	Kapitalni transferi drugim nivoima vlasti	2.617.709	3.141.882	3.061.543	2.980.236	4.123.640
615200	Kapitalni transferi pojedincima	189.357	300.103	509.320	166.667	865.243
615300	Kapitalni transferi neprofitnim organizacijama	237.500	290.300	224.550	133.000	98.500
615400	Kapitalni transferi javnim preduzećima	2.000.548	1.820.012	1.672.141	1.059.032	566.729
615500	Kapitalni transferi privatnim preduzećima i poduzetnicima	10.000	0	0	0	108.204
821000	Kapitalna ulaganja - izdaci za nabavku stalnih sredstava	4.273.722	13.135.565	10.663.001	11.477.874	14.403.883
821100	Nabavka zemljišta	1.216.315	603.250	83.099	2.122.470	320.692
821200	Nabavka građevina	268.057	4.977.839	3.883.003	3.306.361	4.166.918
821300	Nabavka opreme	550.377	958.291	853.114	1.331.528	1.144.264
821500	Nabavka stalnih sredstava u obliku prava	21.443	140.162	105.053	133.996	371.901
821600	Rekonstrukcija i investiciono održavanje	2.217.530	6.456.023	5.738.732	4.583.519	8.400.108

Troškovi finansiranja Opštine su, u prethodnom periodu, bili minimalni, odnosili su se isključivo na finansiranje troškova rušenja bespravnih objekata, a s obzirom na to da Opština nije imala troškova zaduživanja.

Posmatrano prema programskom rasporedu izdataka, iznos i struktura realiziranih sredstava je slijedeća:

BUDŽETSKI PROJEKT	Izvršenje Budžet 2016.	Izvršenje Budžet 2017.	Izvršenje Budžet 2018.	Izvršenje Budžet 2019.	Izvršenje Budžet 2020.	UKUPNO IZVRŠENJE 2016.-2020.	% udjela u ukupnim sredstvima (2016.-2020.)
ZASTUPANJE OPŠTINE I ZAŠTITA IMOVINE OPŠTINE PRED SUDOVIMA I DRUGIM ORGANIMA	63.304	43.596	265.263	26.785	37.852	436.800	0,25%
OPSLUŽIVANJE RADA OPĆINSKOG VIJEĆA, PARLAMENTARNIH GRUPA I REALIZACIJA IZBORA	993.106	814.493	981.651	836.804	863.935	4.489.988	2,58%
POMOĆ BORAČKOJ POPULACIJI	600.374	663.695	679.432	649.843	667.035	3.260.378	1,87%
<i>PRUŽANJE POMOĆI ZA SOCIJALNO NAJUGROŽENIJE KATEGORIJE GRAĐANA, PORODILJE I MJERE NATALITETNE</i>	845.503	977.565	1.012.498	935.426	912.125	4.683.117	2,69%
<i>PODRŠKA ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA</i>	160.000	80.000	195.000	217.320	95.966	748.287	0,43%
<i>PODRŠKA OBRAZOVANJU KROZ POBOLJŠANJE USLOVA RADA I FUNKCIONISANJE OBRAZOVNIH USTANOVA</i>	762.196	699.617	798.059	1.072.294	932.350	4.264.515	2,45%
<i>PROVOĐENJE JAVNOG INTERESA U OBLASTI SPORTA</i>	571.417	581.002	534.947	534.919	580.134	2.802.419	1,61%
<i>RAZVOJ KULTURE NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR</i>	630.579	572.789	1.224.931	782.017	577.876	3.788.193	2,18%
<i>USPOSTAVLJANJE PARTNERSTVA I POMOĆ ZA RAZVOJ ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA</i>	608.079	536.267	596.825	831.650	346.100	2.918.921	1,68%
<i>KONTINUIRANA BRIGA O MLADIM</i>	232.665	145.374	140.823	272.567	210.246	1.001.674	0,58%
<i>OSIGURANJE ALTERNATIVNOG SMJEŠTAJA LICIMA KOJA NISU U MOGUĆNOSTI OSTVARITI POVRATAK U PRIJERATNA</i>	4.800	4.800	4.800	4.200	2.400	21.000	0,01%
<i>RJEŠAVANJE STAMBENIH POTREBA GRAĐANA PUTEV ODRŽAVANJA STAMBENOG FONDA</i>	27.071	209.140	310.710	176.565	355.858	1.079.344	0,62%
<i>INSPEKCIJSKI NADZOR, RUŠENJE I UKLANJANJE BESPRAVNO IZGRAĐENIH OBJEKATA</i>	26.487	113.845	44.365	39.066	83.558	307.321	0,18%
<i>ODRŽAVANJE ULICA U ZIMSKOM PERIODU</i>	710.496	652.629	667.037	686.809	573.251	3.290.222	1,89%
<i>PROGRAM ZAŠTITE I SPAŠAVANJA NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR SARAJEVO OD PRIRODNIH I DRUGIH NESREĆA</i>	552.411	560.179	678.862	1.109.755	3.270.539	6.171.746	3,55%
<i>UREĐENJE I ODRŽAVANJE MANJIH LOKALNIH KOMUNALNIH OBJEKATA</i>	19.376	35.113	77.865	76.910	68.499	277.763	0,16%
<i>RAZVOJ E - UPRAVE I UPRAVLJANJE IT SISTEMIMA</i>	49.589	64.774	109.017	134.017	188.966	546.364	0,31%
<i>MENADŽMENT LJUDSKIH POTENCIJALA - POVEĆANJE EFIKASNOSTI RADA UPOSLENIKA</i>	20.258	26.979	24.124	36.078	59.000	166.438	0,10%
<i>PODRŠKA RADU MJESNE SAMOUPRAVE</i>	12.844	993	13.481	13.107	6.770	47.194	0,03%
<i>ADMINISTRATIVNA PODRŠKA</i>	10.633.702	10.830.442	10.841.225	11.577.442	11.477.858	55.360.669	31,83%
<i>OČUVANJE USPOMENE NA ŠEHIDE I POGINULE BORCE</i>	10.000	10.000	10.000	10.056	27.203	67.260	0,04%
<i>POMOĆ ODRŽIVOM POVRATKU</i>	181.500	143.500	178.100	125.500	35.333	663.933	0,38%
<i>OBNOVA I UREĐENJE OBRAZOVNIH I ODGOJNIH INSTITUCIJA</i>	23.736	2.598.168	1.991.775	2.401.608	2.533.450	9.548.736	5,49%
<i>OBNOVA I UREĐENJE SPORTSKIH, KULTURNIH I VJERSKIH OBJEKATA</i>	115.000	88.000	781.412	395.491	495.623	1.875.527	1,08%
<i>UPRAVLJANJE I RASPOLAGANJE IMOVINOM OPŠTINE</i>	1.395.178	1.393.202	401.773	2.468.077	523.754	6.181.984	3,55%
<i>PLANSKO UREĐENJE PROSTORA OPŠTINE CENTAR SARAJEVO</i>	52.000	83.303	129.129	254.971	322.576	841.978	0,48%
<i>ZAŠTITA I UREĐENJE OKOLINE</i>	612.504	2.244.904	1.661.852	2.477.690	1.199.020	8.195.969	4,71%
<i>INVESTICIONO-TEHNIČKO ODRŽAVANJE KOMUNALNE INFRASTRUKTURE NA PODRUČJU OPŠTINE CENTAR</i>	5.640.454	9.701.435	8.325.860	4.664.246	10.967.404	39.299.399	22,60%
<i>PROGRAM PRIVREDNOG RAZVOJA</i>	84.085	267.591	641.603	450.809	550.435	1.994.523	1,15%
<i>PODRŠKA RADU POLICIJSKE UPRAVE</i>	0	31.227	32.159	0	0	63.385	0,04%
<i>NABAVKA STALNIH SREDSTAVA</i>	732.981	1.929.803	1.671.868	2.332.918	2.839.875	9.507.444	5,47%
UKUPNO PROGRAMI	26.371.693	36.104.424	35.026.446	35.594.941	40.804.990	173.902.493	100,00%

8.2. Indikativni finansijski okvir sa projekcijom za 2021.-2027. godinu

8.2.1. Projekcije sredstava za finansiranje realizacije strategije razvoja

Strateški okvir za srednjoročno planiranje budžeta i povezivanje trogodišnjih projekcija alokacije resursa sa srednjoročnim strateškim prioritetima Opštine definira se Dokumentom okvirnog budžeta.

Navedenim dokumentom se, na trogodišnjem nivou, identificiraju ključna budžetska opredjeljenja koja direktno utiču na mobilizaciju javnih resursa i njihovu raspodjelu u srednjoročnom periodu s ciljem boljeg strateškog planiranja i osiguranja bolje povezanosti prioriternih politika i budžetskih sredstava.

U skladu sa navedenim, u Strategiji razvoja se indikativni finansijski okvir bazira na Dokumentu okvirnog budžeta Opštine Centar za period 2022.-2024. godinu uz dodatne projekcije za period 2025.-2027. godinu (na osnovu procjene procentualne promjene ostvarivanja tekućih prihoda).

Navedeno znači da su projekcije za period 2022.-2024. godine usklađene prema procjenjenim izvorima sredstava (fondovski usaglašene), dok su projekcije za period 2025.-2027. godine isključivo izvršene sa stanovišta ukupno procijenjenih sredstava i njihovog rasporeda na izdatke.

Trenutno najuticajniji eksterni rizik na ostvarenje projiciranih prihoda predstavlja stanje pandemije koronavirusa, čiji ciklični uticaji na privredne i sve društvene tokove nije moguće predvidjeti i sagledati u potpunosti.

Uticaj navedenog, kao i drugih faktora (potencijalne izmjene propisa o raspodjeli i pripadnosti javnih prihoda, opća nestabilnost zbog nedefinisanih i nejasnih nadležnosti različitih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini) na porezne i neporezne prihode (kao rezultat smanjenja ukupne privredne aktivnosti i nelikvidnosti poslovnih subjekata) značajno mogu limitirati vlastite izvore finansiranja budžetskih izdataka Opštine.

Također, u dijelu izdataka, stanje pandemije značajno i neplanirano mijenja prioritete u budžetskim politikama, a samim time i u budžetskim izdacima, tako da se trenutne procjene baziraju na aktualnim mjerama i aktivnostima Opštine.

Bitno je istaknuti da su značajna nastojanja da se uključivanjem Opštine u projekte koji se finansiraju iz sredstava dostupnih evropskih i drugih fondova, unaprijedi sistem planiranja, identificiraju potrebe zajednice koje se prioritetno trebaju kvalitetno zadovoljiti, a navedenim izvorima finansiranja osigura kvalitetna struktura budžetskih sredstava uz očuvanje likvidnosti Budžeta.

Dodatna saznanja na osnovu procjena i analiza nadležnih institucija o kretanjima prihoda i budžetskim politikama, koristit će se prilikom provođenja svakog narednog budžetskog ciklusa na trogodišnjem i godišnjem nivou, a na osnovu kojeg će se trenutne procjene korigovati i prilagođavati, pri čemu će strateška usmjerenja Opštine definisana Strategijom razvoja Opštine i trogodišnjim strateškim planovima predstavljati osnov za konkretne godišnje budžetske dokumente.

Projekcija prihoda:

EKONO MSKI KOD	OPIS	Budžet 2021.	Projekcija DOB 2022.	Projekcija DOB 2023.	Projekcija DOB 2024.	Projekcija 2025.	Projekcija 2026.	Projekcija 2027.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	I+II UKUPNO RASPOLOŽIVA SREDSTVA	56.100.000	33.450.000	30.070.000	30.600.000	31.750.000	33.100.000	34.250.000
700000	I PRIHOD I PRIMICI TEKUĆEG PERIODA	35.663.986	33.450.000	30.070.000	30.600.000	31.750.000	33.100.000	34.250.000
710000	PRIHODI OD POREZA	12.520.000	13.184.000	13.109.000	13.724.000	13.930.000	14.280.000	14.630.000
714000	Porez na imovinu	6.760.000	7.000.000	7.100.000	7.400.000	7.400.000	7.500.000	7.600.000
714111	Porez na imovinu	1.660.000	2.000.000	2.000.000	2.200.000	2.200.000	2.300.000	2.400.000
714121 714131	Porez na promet nepokretnosti i porez na nasljeđe i poklone	5.100.000	5.000.000	5.100.000	5.200.000	5.200.000	5.200.000	5.200.000
716000	Porez na dohodak	620.000	620.000	620.000	620.000	630.000	630.000	630.000
716100	Porez na dohodak	620.000	620.000	620.000	620.000	630.000	630.000	630.000
717000	Prihodi od indirektnih poreza	5.140.000	5.564.000	5.389.000	5.704.000	5.900.000	6.150.000	6.400.000
717114	Prihodi od indirektnih poreza na ime finansiranja auto cesta i drugih cesta u FBiH	284.000	302.000	312.000	324.000	330.000	340.000	350.000
717131	Prihodi od indirektnih poreza koji pripadaju direkcijama za ceste	704.000	763.000	736.000	780.000	770.000	810.000	850.000
717141	Prihodi od indirektnih poreza koji pripadaju jedinicama lokalne samouprave	4.152.000	4.499.000	4.341.000	4.600.000	4.800.000	5.000.000	5.200.000
720000	NEPOREZNI PRIHODI	16.130.986	17.443.000	14.491.000	14.606.000	15.170.000	15.570.000	15.870.000
721000	Prihodi od poduzetničke aktivnosti i imovine	4.535.986	5.368.000	5.466.000	5.476.000	5.575.000	5.680.000	5.685.000
721112	Prihodi od davanja prava na eksploataciju prirodnih resursa, patenata i autorskih honorara	2.986	3.000	3.000	3.000	3.000	4.000	5.000
721121	Prihodi od iznajmljivanja imovine- zemljište	200.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000
721122	Prihodi od iznajmljivanja imovine- poslovni prostori	4.120.000	4.840.000	4.940.000	4.940.000	5.000.000	5.100.000	5.100.000
721129	Prihodi od iznajmljivanja imovine- skloništa	25.000	40.000	40.000	45.000	50.000	50.000	50.000
721129	Prihodi od iznajmljivanja imovine - Olimpijski stadion "Asim Ferhatović Hase"	24.000	48.000	48.000	48.000	48.000	48.000	48.000
721210	Prihodi od kamate za depozite u banci	65.000	80.000	80.000	80.000	100.000	100.000	100.000
721229	Ostali prihodi od zakupa - stanovi	30.000	35.000	35.000	40.000	50.000	50.000	55.000
721229	Ostali prihodi od zakupa	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000
721239	Ostali prihodi od imovine	50.000	50.000	50.000	50.000	55.000	60.000	60.000
721611	Prihodi od privatizacije stanova i poslovnih prostora	4.000	7.000	5.000	5.000	4.000	3.000	2.000
722000	Naknade, takse i prihodi od pružanja javnih usluga	8.685.000	8.965.000	5.865.000	5.920.000	6.285.000	6.570.000	6.785.000
722321	Komunalne općinske takse	2.000.000	2.300.000	2.300.000	2.300.000	2.300.000	2.400.000	2.400.000
722431	Naknada za dodijeljeno zemljište	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000
722433	Prihodi od naknade za uređenje zemljišta	2.700.000	485.000	100.000	100.000	150.000	150.000	200.000
722435	Naknada po osnovu prirodnih pogodnosti - renta	2.600.000	4.300.000	1.600.000	1.600.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000
722436	Naknada po osnovu tehničkog pregleda građevina	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000
722442	Naknada za izgradnju i održavanje javnih skloništa	90.000	90.000	80.000	80.000	100.000	110.000	120.000
722449	Ostale općinske naknade - naknade za korištenje cestovnog pojasa	45.000	60.000	60.000	60.000	60.000	65.000	70.000
722460	Naknada za zauzimanje javnih površina	550.000	1.050.000	1.050.000	1.100.000	1.100.000	1.150.000	1.200.000
722465	Naknada za postavljanje reklama na fasadama	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	120.000	120.000
722510	Ostale općinske naknade- naknade za korištenje podataka i usluga katastra	60.000	70.000	65.000	65.000	70.000	75.000	75.000
722611	Ostale općinske naknade-vjenčanja i ovjere na terenu	10.000	15.000	20.000	25.000	20.000	20.000	20.000
722611	Prihodi od pružanja usluga građanima - provizija od prodaje kantonalne administrativne takse i pristup informacijama	10.000	15.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
722611	Prihodi od pružanja usluga građanima - prodaja matičnih obrazaca	20.000	30.000	30.000	30.000	25.000	20.000	20.000
722700	Neplanirane uplate-uplate investitora za UP i RP	100.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000
722530	Prihodi od posebnih naknada za ceste	450.000	450.000	450.000	450.000	480.000	510.000	540.000
722531	Naknada za upotrebu puteva za vozila pravnih osoba	150.000	150.000	150.000	150.000	170.000	190.000	210.000
722532	Naknada za upotrebu puteva za vozila građana	300.000	300.000	300.000	300.000	310.000	320.000	330.000
722580	Posebne naknade za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća	2.450.000	2.650.000	2.700.000	2.750.000	2.820.000	2.800.000	2.850.000

EKONO MSKI KOD	OPIS	Budžet 2021.	Projekcija DOB 2022.	Projekcija DOB 2023.	Projekcija DOB 2024.	Projekcija 2025.	Projekcija 2026.	Projekcija 2027.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
722581/ 719114	Posebna naknada za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća gdje je osnovica zbirni iznos neto plaće	2.300.000	2.400.000	2.450.000	2.500.000	2.570.000	2.550.000	2.600.000
722582/ 719115	Posebna naknada za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća gdje je osnovica zbirni iznos neto primitaka po osnovu druge samostalne djelatnosti i povremenog samostalnog rada	150.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000	250.000
723000	Novčane kazne	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
723131 723133	Novčane kazne po općinskim propisima	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
730000 740000	TRANSFERI I DONACIJE	5.543.000	1.573.000	1.270.000	1.070.000	1.500.000	2.000.000	2.500.000
810000	KAPITALNI PRIMICI	1.470.000	1.250.000	1.200.000	1.200.000	1.150.000	1.250.000	1.250.000
811111	Primici od prodaje zemljišta	1.220.000	1.100.000	1.100.000	1.100.000	1.000.000	1.100.000	1.100.000
811111	Primici od prodaje stanova i ostalih objekata i opreme	250.000	150.000	100.000	100.000	150.000	150.000	150.000
591000	II Neurošena sredstva iz prethodne godine	20.436.014	0	0	0	0	0	0

Projekcija izdataka:

EKONOMSKI KOD	OPIS	Budžet 2021.	Projekcija DOB 2022.	Projekcija DOB 2023.	Projekcija DOB 2024.	Projekcija 2025.	Projekcija 2026.	Projekcija 2027.
1	2	3	4	5	5	6	7	8
	IZDACI (I + II + III+IV)	56.100.000	33.450.000	30.070.000	30.600.000	31.750.000	33.100.000	34.250.000
610000	I TEKUĆI IZDACI	27.131.167	20.915.000	21.071.000	21.463.000	21.096.000	20.921.000	20.991.000
611000	Plaće i naknade troškova zaposlenih	8.635.000	8.675.000	8.645.000	8.645.000	8.640.000	8.640.000	8.640.000
611100	Bruto plaće sa doprinosima iz plaće	7.600.000	7.600.000	7.600.000	7.600.000	7.600.000	7.600.000	7.600.000
611200	Naknade troškova zaposlenih	1.035.000	1.075.000	1.045.000	1.045.000	1.040.000	1.040.000	1.040.000
612000	Doprinosi poslodavca	920.000	920.000	920.000	920.000	920.000	920.000	920.000
612100	Doprinosi poslodavca	920.000	920.000	920.000	920.000	920.000	920.000	920.000
613000	Izdaci za materijal, sitni inventar i usluge	5.235.575	4.096.000	4.042.000	4.144.000	4.086.000	3.961.000	3.981.000
613100	Putni troškovi	22.600	25.000	25.000	25.000	25.000	25.000	25.000
613200	Izdaci za energiju	256.000	255.000	255.000	255.000	250.000	250.000	250.000
613300	Izdaci za komunalne usluge	322.480	327.000	307.000	304.000	305.000	300.000	300.000
613400	Nabavka materijala i sitnog inventara	379.655	291.780	293.480	293.480	290.000	280.000	250.000
613500	Izdaci za usluge prevoza i goriva	27.000	32.000	32.000	32.000	30.000	30.000	30.000
613600	Unajmljivanje imovine i opreme	85.000	80.000	73.000	73.000	50.000	40.000	40.000
613700	Izdaci za tekuće održavanje	1.858.220	957.000	897.000	902.000	900.000	850.000	900.000
613800	Izdaci osiguranja, bankarskih usluga i usluga platnog prometa	36.000	36.000	36.000	36.000	36.000	36.000	36.000
613900	Ugovorene i druge posebne usluge	2.248.620	2.092.220	2.123.520	2.223.520	2.200.000	2.150.000	2.150.000
614000	Tekući transferi i drugi tekući rashodi	12.340.592	7.224.000	7.464.000	7.754.000	7.450.000	7.400.000	7.450.000
614100	Tekući transferi drugim nivoima vlasti	1.649.500	1.853.000	1.663.000	1.853.000	1.750.000	1.700.000	1.700.000
614200	Tekući transferi pojedincima	8.295.605	3.450.000	3.620.000	3.660.000	3.500.000	3.450.000	3.500.000
614300	Tekući transferi neprofitnim organizacijama	1.349.000	1.161.000	1.211.000	1.261.000	1.200.000	1.250.000	1.250.000
614400	Subvencije javnim preduzećima	787.400	450.000	440.000	450.000	400.000	400.000	400.000
614500	Subvencije privatnim preduzećima i poduzetnicima	130.000	100.000	150.000	150.000	200.000	200.000	200.000
614700	Tekući transfer međunarodnim organizacijama	0	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
614800	Drugi tekući rashodi	129.087	110.000	280.000	280.000	300.000	300.000	300.000
	II KAPITALNI IZDACI	28.832.833	12.455.000	8.919.000	9.057.000	10.570.000	12.090.000	13.170.000
615000	Kapitalni transferi	7.103.442	4.104.020	3.154.020	2.954.020	3.270.000	3.300.000	3.400.000
615100	Kapitalni transferi drugim nivoima vlasti	3.698.930	2.880.000	1.860.000	1.740.000	1.700.000	1.650.000	1.650.000
615200	Kapitalni transferi pojedincima	527.092	402.000	472.000	502.000	500.000	600.000	650.000

EKONOMSKI KOD	OPIS	Budžet 2021.	Projekcija DOB 2022.	Projekcija DOB 2023.	Projekcija DOB 2024.	Projekcija 2025.	Projekcija 2026.	Projekcija 2027.
1	2	3	4	5	5	6	7	8
615300	Kapitalni transferi neprofitnim organizacijama	5.500	0	0	40.000	50.000	50.000	50.000
615400	Kapitalni transferi javnim preduzećima	2.682.650	515.000	615.000	665.000	770.000	750.000	750.000
615500	Kapitalni transferi privatnim preduzećima i poduzetnicima	189.270	307.020	207.020	7.020	250.000	250.000	300.000
821000	Kapitalna ulaganja - izdaci za nabavku stalnih sredstava	21.729.391	8.350.980	5.764.980	6.102.980	7.300.000	8.790.000	9.770.000
821100	Nabavka zemljišta	2.320.117	840.000	690.000	710.000	800.000	1.000.000	1.200.000
821200	Nabavka građevina	8.831.956	865.000	515.000	515.000	1.500.000	2.500.000	2.600.000
821300	Nabavka opreme	1.877.481	905.000	765.000	815.000	800.000	750.000	770.000
821500	Nabavka stalnih sredstava u obliku prava	577.000	200.000	200.000	200.000	200.000	240.000	200.000
821600	Rekonstrukcija i investiciono održavanje	8.122.837	5.540.980	3.594.980	3.862.980	4.000.000	4.300.000	5.000.000
	III FINANSIRANJE - IZDACI ZA FINANSIJSKU IMOVINU	86.000	30.000	30.000	30.000	34.000	39.000	39.000
822000	Pozajmljivanje za rušenje bespravnih objekata	86.000	30.000	30.000	30.000	34.000	39.000	39.000
	IV TEKUĆE REZERVE	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000

Procjena strukture izdataka u ukupnim sredstvima prema osnovnim grupama:

	procjene strukture izdataka u ukupnim sredstvima					
	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
bruto plaće i naknade	25,93%	28,75%	28,25%	27,21%	26,10%	25,23%
doprinosi	2,75%	3,06%	3,01%	2,90%	2,78%	2,69%
izdaci za materijal i usluge	12,25%	13,44%	13,54%	12,87%	11,97%	11,62%
tekući transferi	21,60%	24,82%	25,34%	23,46%	22,36%	21,75%
kapitalni transferi	12,27%	10,49%	9,65%	10,30%	9,97%	9,93%
kapitalna ulaganja	24,97%	19,17%	19,94%	22,99%	26,56%	28,53%
finansiranje	0,09%	0,10%	0,10%	0,11%	0,12%	0,11%
tekuća rezerva	0,15%	0,17%	0,16%	0,16%	0,15%	0,15%
	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

9. SWOT, strateški fokusi, vizija i ciljevi

9.1. Pregled unutrašnjih i poljnih faktora – SWOT analiza

U SWOT analizi procjenjuje se sljedeće:

- **Eksterni faktori**-vanjsko okruženje/**prilike i prijetnje u vremenskom okviru do 2027. godine**, dok se **unutrašnje okruženje/snage i slabosti, procjenjuju u sadašnjosti**. Na taj način se dobije gap između vanjskog i unutrašnjeg okruženja, koji se popunjava odgovarajućim strategijama.
- **U analizi vanjskog okruženja identifikuju se i procjenjuju elementi nad kojima Opština i lokalni akteri nemaju kontrolu i ne mogu uticati.**
- Potrebno je **razlikovati političke i socijalne uticaje vanjskog okruženja**, od uticaja koji proističu iz **poslovnog ambijenta** (tržište, konkurentnost, privredna razvijenost, preduzetnička kultura i inicijativnost, preduzetnički resursi, kvalitet obrazovanja, naučna istraživanja i inovacije).
- **Kod unutrašnjeg okruženja-interni faktori/snage i slabosti, procjenjuju se faktori nad kojima Opština i lokalni akteri na području Opštine imaju kontrolu i uticaj.**
- SWOT analiza je urađena za ekonomski razvoj, socijalni razvoj i zaštitu okoliša sa urbanim razvojem i komunalnom infrastrukturom.

INTERNI FAKTORI	
SNAGE	SLABOSTI
EKONOMSKI RAZVOJ	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ u opštini Centar je sjedište državnih institucija BiH, F BiH, Kantona, državnih agencija, međunarodnih organizacija i diplomatsko konzularnih predstavništava, po rangu najrazvijenija Opština u BiH i F BiH, ▪ trgovački centar ▪ finansijski centar ▪ u strukturi privrede dominantan je tercijarni i kvartijarni sektor sa koncentracijom visoko obrazovanih kadrova, ▪ visoka koncentracija ekonomskih efekata razvijenosti (prihoda, rashoda, dobiti, prifitabilnosti) ▪ turistički centar, sa konkurentnim prednostima u oblastima kulturnog, sajamskog poslovnog i zdravstvenog turizma, ▪ atraktivne lokacijske investicione prilike ▪ atraktivne sektorske investicione prilike 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ investicione prilike nisu pripremljene u skladu sa međunarodnim standardima i očekivanjima velikih inostranih investitora, ▪ mala i srednja preduzeća se ne povezuju ▪ nerazvijenost preduzetničke kulture ▪ nedostak istraživanja i inovacija ▪ nedostatak investicionog kapitala ▪ nedovoljno razvijena preduzetnička infrastruktura i servisi ▪ nepovezanost univerziteta i privrednih subjekata ▪ neiskorištene investicione mogućesti Javno privatnog partnerstva-JPP-a ▪ neusaglašene politike i aktivnosti aktera lokalnog ekonomskog razvoja ▪ neiskorištenost kulturno istorijske baštine od neolita do savremenog doba/ 4000 godina
SOCIJALNI RAZVOJ	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ obrazovni centar ▪ zdravstveni centar, ▪ kulturni centar sa razvijenom infrastrukturom/pozorišta, galerije, muzeji, kina, ▪ veliki broj kulturnih manifestacija konkurentnih na regionalnom i međunarodnom nivou ▪ velika koncentracija visoko obrazovanih kadrova ▪ razvijena sportska infrastruktura za masovni i vrhunski sport ▪ razvijena mreža socijalnih servisa ▪ veliki broj NVO 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ nepovoljna starosna struktura stanovništva ▪ negativna stopa prirodnog priraštaja ▪ visoka nezaposlenost posebno mladih ▪ rast siromaštva ▪ maloljetnička delikvencija ▪ ravnopravnost polova ▪ budžetski kapaciteti limitirani za finansiranje svih socijalnih servisa ▪ nerazvijen sektor socijalnih usluga koje se realizuju u partnerstvu javnog i NVO sektora ▪ problemi socijalne inkluzije (mladih, osoba treće dobi, manjinskih grupa posebno Roma)
ZAŠTITA OKOLIŠA, URBANI RAZVOJ I KOMUNALNA INFRASTRUKTURA	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ pokrivenost prostorno planskom dokumentacijom ▪ infrastrukturna opremljenost urbanog područja opštine ▪ razvijena energetska infrastruktura/ el.energija i gas ▪ pokrivenost prostora sistemom telekomunikacionih veza ▪ saobraćajna povezanost ▪ urbana istorijska jezgra grada ▪ usvojen sistem upravljanja okolišem EMS po normi ISO 14001 ▪ nema značajnih industrijskih zagađivača okoliša 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ prostorna ograničenja ▪ neujednačenost urbanog razvoja ▪ nedovoljna infrastrukturna opremljenost padinskih i ruralnih dijelova ▪ nedovoljna saobraćajna pristupačnost i povezanost padinskih i ruralnih dijelova ▪ bespravna izgradnja ▪ preko 100 klizišta na padinskim dijelovima ▪ neselektivno prikupljanje otpada ▪ nizak stepen reciklaže otpada ▪ visoke emisije u vazduh ▪ niska energetska efikasnost ▪ neriješeno upravljanje otpadnim vodama (Koševski potok i potok Sušica) ▪ prezagušenost saobraćaja, ▪ izražen nedostatak parking prostora, ▪ neriješeno vodosnabdijevanje pojedinih područja ▪ zbog visoke cijene gasa, stanovništvo prelazi na grijanje sa čvrstim gorivom

EKSTERNI FAKTORI	
PRILIKE	PRIJETNJE
EKONOMSKI RAZVOJ	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ proces približavanja EU ▪ strateški planski dokumenti KS ▪ realizacija velikih investicija KS na području Opštine ▪ informacijske i kompjuterske tehnologije ▪ prisutnost savremene tehnologije i tehnike u uslužnim djelatnostima ▪ rast urbanih ekonomija u oblasti ekonomije znanja ▪ ubrzan rast E biznisa ▪ rast sektora usluga u BDP-u evropskih gradova ▪ trend rasta kulturnog turizma 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ globalna ekonomska kriza ▪ visok nivo korupcije ▪ procedura registracije novih biznisa ▪ poreska i fiskalna politika ▪ nedovoljna ulaganja u istraživanje i razvoj ▪ nedovoljan kvalitet i broj naučno istraživačkih timova ▪ loši efekti provedene privatizacije ▪ nedostatak društvene odgovornosti aktera ekonomskog razvoja /u javnom i privatnom sektoru <p>kvalifikaciona i starosna struktura zaposlenih neregulisani pravno imovinski odnosi visoka cijena kapitala</p>
SOCIJALNI RAZVOJ	
<ul style="list-style-type: none"> • proces približavanja EU/ usklađivanje standarda ▪ Implementacija Strategija F BiH i Kantona u oblasti unapređenja socijalnih usluga i razvoja socijalne infrastrukture 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ekonomska tranzicija i demografske promjene ▪ visoka nezaposlenost ▪ visok nivo korupcije ▪ narušen sistem vrijednosti ▪ socijalna isključenost pojedinaca i grupa ▪ tendencija starenja stanovništva ▪ javna bezbjednost i maloljetnička delikvencija ▪ rast siromaštva ▪ vitalne statistike, prirodni priraštaj ▪ dostupnost visokoškolskog obrazovanja ▪ dostupnost zdravstvenih usluga ▪ dostupnost kulturnih i sportskih sadržaja
ZAŠTITA OKOLIŠA, URBANI RAZVOJ I KOMUNALNA INFRASTRUKTURA	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ preduzimanje mjera zaštite okoliša u skladu sa Strategijama F BiH, Kantona i evropskim standardima zaštite okoliša ▪ urbani razvoj u skladu sa Prostornim planom Kantona Sarajevo i usvojenim RP i UP ▪ Politika planiranja usaglašena sa evropskim perspektivama prostornog razvoja, sa naglaskom na smanjenje nepovoljnih uticaja na okoliš 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ bespravna izgradnja ▪ zakonska regulativa vezana za zemljišnu politiku ▪ procedura realizacije investicija (građenja) ▪ visoka korupcija ▪ globalne klimatske promjene ▪ nerazvijena ekološka svijest ▪ zagađenost izvorišta i vodozaštitnih zona ▪ uticaji susjednih opština ▪ visoke cijene energenata ▪ problemi deponija otpada i nedostatka reciklažnih dvorišta ▪ nedovoljna ulaganja u alternativne izvore energije ▪ zastoje u razvoju putne infrastrukture i čistih vrsta transporta

9.2. Strateško fokusiranje (pravci razvoja)

Strateški fokusi opštine Centar su definisani nakon upoređivanja sadašnjeg stanja u razvojnim oblastima sa globalnim trendovima i strateškim usmjerenjima sa nivoa BiH, F BiH i KS, sadržanim prvenstveno u *Okviru za ciljeve održivog razvoja u BiH 2030, Strategiji razvoja F BiH 2021 2027 i Strategiji razvoja KS 2021 2027*.

Polazeći od toga da je opština Centar najrazvijenija lokalna zajednica u BiH i da ima izrazite prednosti koje su prije svega vezane za njen status, osnovna ideja je da se te komparativne prednosti iskoriste u jedinstvenu konkurentnu prednost.

U analizi su uočene i značajne slabosti, njihovo neutralisanje ili smanjivanje se neće desiti bez radikalne promjene **dominantnih obrazaca ponašanja** svih aktera/ institucionalnih i vaninstitucionalnih.

Prilike koje su posljedica globalnih i regionalnih ubrzanih promjena zahtijevaju sistemski rješenja i saradnju svih nivoa vlasti, privrednih subjekata, obrazovnih i naučno istraživačkih institucija, drugih zainteresovanih strana.

Sve izraženije globalne i regionalne bezbjednosne, ekonomske, okolišne i epidemiološke kao i prijetnje izazvane elementarnim nepogodama obavezuju na utvrđivanje mjera prevencije i racionalno korištenje svih resursa: **ljudskih, prirodnih, finansijskih** u cilju adekvatnih odgovora na razvojne izazove.

U skladu sa takvim pristupom, odabrani su sljedeći strateški fokusi:

STRATEŠKI FOKUSI	
Fokus 1.	Ubrzan ekonomski razvoj
Fokus 2.	Prosperitetan i inkluzivan društveni razvoj u skladu sa EU standardima
Fokus 3.	Zaštita okoliša kroz smanjenje pritiska na okoliš
Fokus 4.	Efikasan, transparentan i odgovoran javni sektor

Strateški fokus 1. Ubrzan ekonomski razvoj

Prvi strateški fokus odabran je zbog značaja privrede za ukupni održivi razvoj i činjenice da je opština Centar najrazvijenija opština u BiH sa jedinstvenim konkurentnim prednostima. Opština Centar će se zajedno sa drugim akterima baviti specifičnim **ciljanim politikama, instrumentima i strukturama** (mezo nivo) u kojima se podržava razvoj privrednih subjekata, **posebno malih i srednjih preduzeća (mikro nivo)** za rješavanje problema i izazova koje tržište ne može da riješi samo od sebe, **uz prilagođavanje administrativnog okvira i javnih usluga (makro nivo)**, te kreiranje **preduzetnički orijentisanog poslovnog ambijenta** sa sistemom vrijednosti i kulturom međusobne saradnje između poslovnih subjekata, institucija vlasti, obrazovnih institucija i naučno istraživačke zajednice.

*Ovakav okvir sistemske konkurentnosti, kao metodološka vodilja, praktično je preuzet iz **Strateških smjernica za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH 2021-2027**, čija izrada je u toku.*

Pogledati na: <https://edabl.org/standardizovana-metodologija-za-stratesko-planiranje-i-upravljanje-razvojem-msp/> (str. 12).

Više o sistemske konkurentnosti pogledati kod: Meyer-Stamer, J. (2005) *Systemic Competitiveness Revisited Conclusions for Technical Assistance in Private Sector Development*. Mesopartner Working Paper 14.

Na raspolaganju: https://www.mesopartner.com/fileadmin/media_center/Working_papers/mp-wp14_01.pdf, p. 3) nivo.

Na taj način omogućiće se **sistemske promjene** i poboljšavati konkurentnost u ključnim segmentima lokalne privrede.

S druge strane, rastući trendovi i tokovi globalizacije, posebno **digitalizacije poslovanja i dekarbonizacije**, predstavljaju izazove sa kojima se nijedna lokalna privreda bez sistemskog pristupa i podrške ne može efikasno izboriti. Ciljevi u procesu transformacije i diversifikacije privrede moraju biti usklađeni sa Ciljevima održivog razvoja UN do 2030 i AGENDOM EU do 2030. Takođe, ciljevi moraju biti usklađeni sa ciljevima SDG BiH, ciljevima iz Strategije razvoja F BiH i ciljevima iz Strategije Kantona Sarajevo.

**SDG BiH /Ciljevi održivog razvoja BiH
Pravci razvoja**

- Pravac 1. Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom,
- Pravac 2. Pametan rast,
- Pravac 3. Novi društveni ugovor i
- Pravac 4. Ljudski kapital za 21. stoljeće.

**Strategija F BiH
Akceleratori**

- Akcelerator 1: Inovacije i digitalizacija
- Akcelerator 2: Otvaranje i razvoj preduzeća
- Akcelerator 3: Finansijski sistem i javne finansije

Strateški ciljevi Strategija F BiH

1. Ubrzan ekonomski razvoj
2. Prosperitetan i inkluzivan društveni razvoj
3. Resursno efikasan i održiv razvoj
4. Efikasan, transparentan i odgovoran javni sektor

Strateška platforma Kantona Sarajevo 2021 2027

STRATEŠKI FOKUSI		STRATEŠKI CILJEVI
1. Funkcionisanje sistema zapošljavanja i konkurentnost privrede		1. Unaprijediti konkurentnost privrede i povećati zaposlenost
2. Dostupnost, kvalitet i održivost javnih usluga (zdravstvo, obrazovanje, socijalne politike, kultura i sport)		2. Stvoriti uslove za uključujući društveno-ekonomski rast i smanjenje siromaštva i unaprijediti dostupnost i pouzdanost svih javnih servisa
3. Okoliš i javna infrastruktura u funkciji održivog razvoja i podizanja kvaliteta života ljudi		3. Unaprijediti stanje okoliša i javne infrastrukture održivim upravljanjem prirodnim i infrastrukturnim resursima
4. Efikasnost i odgovornost unutar javnog sektora		4. Unaprijediti efikasnost i odgovornost javnog sektora

10. Vizija razvoja i strateški ciljevi, sa indikatorima

10.1. Vizija razvoja – Opštine Centar 2030

VIZIJA RAZVOJA

„ Opština Centar je moderna, otvorena, dinamična lokalna zajednica, koja prati savremene trendove razvoja evropskih gradova, stvara pretpostavke održivog razvoja i unapređenja kvaliteta života građana“

Opština Centar je :

- **konkurentna i privlačna za investitore**
- prepoznatljivog identiteta,
- **centar znanja i nove ekonomije zasnovane na znanju, inovacijama i kreativnosti,**
- centar finansijskog, trgovačkog i uslužnog poslovanja,
- centar poslovnog i kulturnog turizma,
- ambijetalno uređena i atraktivna,
- spoj visokog urbanog razvoja i ruralnog razvoja,
- **prepoznatljiva na kulturnoj mapi Evrope,**
- lokalna zajednica sa rekonstruisanim i modernizovanim mrežama tehničke i socijalne infrastrukture,
- zdravstveni centar,
- sportski i kulturni centar
- **mjesto ugodnog i zdravog življenja**
- sa osnaženim i razvijenim institucionalnim i kadrovskim kapacitetima za upravljanje razvojem

Na osnovu strateških fokusa i vizije Opštine Centar definisana su četiri strateška cilja, koji imaju sektorska težišta, ali djeluju integralno i povezuju sektore lokalnog ekonomskog, društvenog razvoja, zaštite okoliša i efikasne i odgovorne uprave.

10.2. Strateška platforma Opštine Centar 2021 2027

STRATEŠKI FOKUSI	➔	STRATEŠKI CILJEVI
1 Ubrzan ekonomski razvoj		1 Podrška jačanju konkurentnosti privrede opštine Centar u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti, u uslovima rastuće digitalizacije i dekarbonizacije
2 Prosperitetan i inkluzivan društveni razvoj u skladu sa EU standardima		2 Unapređenje kvaliteta i dostupnosti javnih i socijalnih servisa
3 Smanjenje pritisaka na okoliš		3 Održivo upravljanje okolišem i infrastrukturnim resursima
4 Funkcionisanje javnog sektora		4 Efikasan, transparentan i odgovoran javni sektor

Strateški ciljevi sa indikatorima

Indikatori uticaja po strateškim ciljevima

Stepen realizacije definisanih strateških ciljeva će se pratiti kroz ključne indikatore, na osnovu kojih će se moći ocijeniti stepen promjena u Opštini Centar u narednom Strategijom definisanom planskom periodu.

Strateški cilj	indikator	Početna vrijednost	Ciljana vrijednost
1.Podrška jačanju konkurentnosti privrede opštine Centar u regionalnim i globalnim lancima vrijednosti, u uslovima rastuće digitalizacije i dekarbonizacije	<ul style="list-style-type: none"> - Društveni proizvod per capita - Broj nezaposlenog radno sposobnog stanovništva - Pokrivenost uvoza izvozom - prosječna plata - Indeks razvijenosti 	Obavezno	Obavezno
2.Unapređenje kvaliteta i dostupnosti javnih i socijalnih servisa	<ul style="list-style-type: none"> - Rast nataliteta - Smanjenje stope bolesti - Smanjen stepen socijalno ugroženog stanovništva - Povećanje stope stanovništva koje se bavi sportsko rekreativnim aktivnostima - Povećanje stope stanovništva sa VKV, srednjim i visokim obrazovanjem/formalno i neformalno obrazovanje - Povećan interes za posjetu kulturno umjetničkim i sportskim sadržajima 	Obavezno	Obavezno
3.Održivo upravljanje okolišem i infrastrukturnim resursima	<ul style="list-style-type: none"> - Povećan stepen reciklaže otpada - Povećan stepen energetske efikasnosti na području OC - Smanjenje emisija u vazduh - Povećan stepen prikupljanjih otpadnih voda i njihovo provođenje u glavni kolektor 	Obavezno	Obavezno
4.Efikasan, transparentan i odgovoran javni sektor	<ul style="list-style-type: none"> - Programski Budžet OC - Nivo Budžetskih kapitalnih ulaganja 	Obavezno	Obavezno

U pripremi Strateške platforme korišteni su podaci:

1. Federalnog zavoda za programiranje razvoja
2. Zavoda za planiranje razvoja Kantona Sarajevo
3. Statističkog zavoda F BiH
4. JU Zavoda za zapošljavanje Kantona Sarajevo
5. Zavoda za informatiku i statistiku Kantona Sarajevo

U pipremi su korišteni materijali:

1. SDG BiH- Ciljevi održivog razvoja BiH
2. Radna verzija Staregije razvoja F BiH 2021 2027
3. Proširena verzija Strateške platforme Kantona Sarajevo
4. Standardizovana metodologija za strateško planiranje i upravljanje razvojem malih i srednjih preduzeća – draft
5. LEAP Opštine Centar 2019 2024
6. Strategija razvoja opštine Centar 2016-2022